Al. Alexianu

mode şi veşminte din trecut

Editura Meridiane

Desene de Mihail Boitor

Pe copertă :

Boieri români
de la mijlocul secolului XVII

Al. Alexianu

mode și veșminte din trecut

CINCI SECOLE DE ISTORIE COSTUMARĂ ROMÂNEASCĂ

Vol. I

Editura Meridiane
București, 1971

SOŢIEI MELE,
ACESTE MÎNDRE PODOABE
DE PURPURĂ ŞI AUR,
OMAGIU.

CUVÎNT ÎNAINTE

„Portul, stătător ca numele şi ca limba, nu este, ce cu vremea iau portul neam de la neam."

NICOLAE COSTIN „Pentru numele neamului acestei ţări şi pentru portul lor"

Arheologia noastră costumară, cu numeroasele şi efemerele variante ale portului pămîntean, oglindeşte pe parcursul ei însăşi istoria Principatelor româneşti, cu frămîntările lor sociale, cu necontenitele lupte pentru libertate.

Ca pretutindeni în orînduirea feudală, şi în viaţa societăţii noastre din trecut, nimic nu reflectă mai discrepant inegalitatea dintre oameni decît straiele pe care aceştia le poartă.

Dintre toate formele de cultură materială, numai veşmîntul omului desemnează de la prima vedere condiţia fiecăruia, deosebirea de cin şi stare materială vădind prăpastia ce desparte feluritele grupuri între ele, în sînul aceleiaşi comunităţi naţionale.

Pe toată întinderea istoriei noastre, ca de altfel în toate ţările continentului, boierimea, deţinătoare de bunuri, latifundii şi aur, desfăşoară un lux fără limite, îmbrăcînd cele mai frumoase şi mai scumpe costume, călătorind în cele mai elegante trăsuri, veselindu-se la cele mai bogate ospeţe.

Traiul ei răsfăţat apare călătorilor care ne vizitează ţara, ca o viaţă de basm faţă de existenţa oamenilor din popor trăind la periferia acestei lumi de huzur şi belşug, strălucitoare de giuvaere şi postavuri de preţ.

Or, în contrastul acesta violent dintre hainele de dimie, pe care le îmbracă locuitorii satelor şi oraşelor noastre, şi stofele de aur venetice, cu care se

împodobesc divaniţii şi voievozii, trebuie căutată şi pricina învolburatelor răscoale ale maselor obidite, trăznete de mînie care brăzdează, cînd şi cînd, cerul Principatelor noastre.
În lumina acestor fapte trebuie înţeleasă orice culegere de materiale privitoare la îmbrăcămintea românească de altădată...

Dar sub acest aspect se ascunde numai una din semnificaţiile pe care le poartă costumul vechi românesc. Căci feluritele travestiuri din trecut ale pămîntenilor urmăresc, în desfăşurarea lor, nu numai frămîntările din lăuntru, ci şi pe cele din afara graniţelor ţării, meandrele politice ale vieţii de stat, succesele şi vicisitudinile militare ale poporului nostru.
Cinci veacuri neliniştite, bîntuite de sîngeroase războaie, în decursul cărora, costumul istoric din Muntenia şi Moldova, de influenţă europeană pînă în zorii veacului al XV-lea, începe să împrumute tot mai multe elemente orientale, o dată cu pierderea suveranităţii naţionale, pentru ca, în preajma începuturilor renaşterii noastre, cîţiva ani după revoluţia franceză şi sub înrîurirea ei, să năzuiască a se întoarce iarăşi la moda continentului, ca un preludiu al participării de mai tîrziu la marea comunitate de naţiuni europene.
Cinci veacuri în care costumul românesc de epocă pendulează mereu între răsărit şi apus.

În tot acest lung răstimp, fluctuaţiile pe care le suferă haina citadină oglindesc alternativ epocile de aservire sau cele de libertate, deznădejdile şi speranţele poporului nostru. Căci, în vreme ce veşmîntul turcesc şi modul de viaţă legat de el, impuse de-a lungul vremii, însemnau, cel puţin aparent, încenuşarea oricărei conştiinţe româneşti, revenirea la moda şi la stilul de viaţă ale celorlalte popoare din Europa va coincide cu o viguroasă recrudescenţă a patriotismului nostru, într-o formă nouă în istoria ţării. Ea se produce începînd cu ultimii ani din veacul al XVIII-lea, cînd ţările noastre îşi îndreaptă, pentru prima oară, aspiraţiile către revoluţia franceză.

Nu ştim dacă s-a mai arătat acest lucru, dar menţinerea vreme de secole a portului oriental în ţările

noastre, ni se reveleazä din cele mai vechi timpuri ca o strictă obligaţie politică de ceremonial pentru domnie şi dregătorii boieri, pentru slujbaşi, curteni şi casele lor.

Încă de pe la 1540, episcopul Verancius, scriind despre noi, făcea constatarea că portul muntenilor, spre deosebire de cel al moldovenilor, împrumutase multe piese turceşti, oamenii din Ţara Românească, în baza noilor relaţii de vasalitate faţă de turci, renunţînd la vechea lor haină tradiţională.

Curînd, foarte curînd însă, schimbarea aceasta vestimentară avea să se petreacă de asemenea în Moldova şi Transilvania precum şi în ţările vecinilor noştri, unguri, poloni, care vor adopta multe din hainele răsăritului musulman, ce-i drept încă şi mai bogate decît ale occidentului.

Treizeci şi patru de ani mai tîrziu, la vremea cînd Lescalopier călătorea spre ţara noastră, ungurii şi leşii, aflaţi în trecere prin Imperiul Otoman, mărturiseau franţuzului că numai la adăpostul costumului oriental („sous l'habit de Turc") puteau să-şi mai practice nestingheriţi cultul ([1]).

Către finele veacului al XVI-lea, o dată cu sfîrşitul domniei Lăpuşneanului, voievozii Moldovei încetează să mai poarte, altfel decît în frescă, coroana despoţilor creştini cu fleuroane şi pietre scumpe. Protocolul oriental nu mai îngăduie nici mitra bizantină a vremurilor de glorie şi neatîrnare, pe care, după tradiţie ([2]), însuşi împăratul Ioan al VIII-lea o trimisese în dar, împreună cu alurghida, lui Alexandru cel Bun.

Vreme de trei secole nu mai le sînt slobode decît cuca, gugiumanul sau işlicul, cu surguciul de nestemate, sabia şi buzduganul. Iar, la 1684. Miron Costin arăta limpede acest lucru, enumerînd însemnele domniei pe care, la ceremonii şi solemnităţi, le mai purta simbolic, în locul voievodului, marele spătar : „o haină de brocard şi cu căciulă, care aminteşte mitra domnească, pe care domnul însuşi, în această situaţie nu o poate purta . . ."([3]).

Că în ţările noastre se tînjea după portul şi îmbrăcămintea europeană a popoarelor din tabăra creştină, se dovedeşte şi prin numeroasele încercări de

a se reveni la vechiul stil de viață, părăsit din pricina turcilor.

În 1583, de pildă, unii boieri din București încearcă să imite pe voievodul Petru Cercel, dar o dată cu tragica moarte a acestuia, apropiații domnului revin la vechea datină orientală (4).

Și exemplele se pot înmulți încă.

Dintr-un capriciu femeiesc, desigur, dar reflectînd aceeași dorință românească de evadare și înnoire, pe la începutul veacului al XVII-lea, așadar în plină înrîurire orientală, jupînese muntene încep să poarte freze, gulere apretate de dantelă, înalte „colerete“ de horbotă încrețită, gen „Maria Stuart“, după exemplul femeilor nobile din Transilvania.

Fără îndoială unele dintre ele adoptă această modă apuseană încă din vremea doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul așa cum se pare că ar fi făcut, după broderia de la Meteore, coconița Mara, fiica lui Preda Buzescu, altele imită mai tîrziu pilda elegantei doamne Elina a lui Matei Basarab, căreia, probabil, judecesele Brașovului nu-i trimiteau numai semințe de flori ci și rochii, sucne bogate, croite după moda Ardealului. Cu asemenea freze albe în jurul gîtului, care în alte țări se purtau încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pozează această voievodeasă a țării zugravului de la Arnota, așa cum, cîțiva ani mai tîrziu, vor apare boieroaicele ei în pictura bisericilor de la Săcueni și de aiurea (5).

Mărturii contemporane păstrează amintirea grabei cu care doamna lui Grigore Ghica voievod, întoarsă de la Veneția, în 1672, a fost silită, după cum spune cronica, să-și dezbrace scumpa rochie „frîncească“, pentru a îmbrăca haina răsăriteană: ... „Și era doamna îmbrăcată în haine frîncești, foarte frumoase, și cu acel chip au intrat în București, deci lepădînd hainele acelea și-au luat haine muntenești!“...

De atunci, interdicția veșmintelor europene devine din ce în ce mai riguroasă. Formaliști și bănuitori, turcii nu vedeau cu ochi buni, la începutul secolului XVIII, nici măcar îmbrăcămintea occidentală a celor cîțiva străini aciuați la curtea voievodului din București, medici, cărturari, secretari domnești. Acești cîțiva apuseni, siliți ei înșiși să adopte giubeaua

pămîntenilor, își păstrează cu ostentație doar tricornul, cravata, peruca și bastonul de India.

„Străinul chemat în țară, spune călătorul italian Del Chiaro, capătă de Paști postav și atlas, pentru a se îmbrăca după obiceiul țării, spre a fi ferit de privirea dușmănoasă a turcilor, care zilnic vin în țară și care nu privesc cu ochi buni portul și obiceiurile străine de ei".(6)

Este îndeajuns de cunoscută și pătimirea boierilor pribegi în Ardeal, mai ales a căpitanului Preda Proroceanul, care, înfățișîndu-se vizirului la Odriu (Adrianopol) cu perucă în cap și în straie de modă europeană, este dat de turci pe mîna voievodului Brîncoveanu, ca să fie spînzurat pentru hainia lui : „Și încă și alt lucru le-au stricat lor : portul cel nemțesc (sau să zic nebunesc) ce-l purta Preda de Prooroci, că avea chică nemțească, numai legată sus subt işlic și cizmele cele nemțești cu pinteni lungi ce le purta"... scrie cronica.

Și nu poate fi o simplă coincidență faptul că, în aceeași vreme, în Rusia, Petru cel Mare reforma și el îmbrăcămintea tradițională, interzicînd oficial portul de modă turcească și bărbile dregătorilor lui. De altfel, teama aceasta superstițioasă de europeni și de formele lor de cultură care provenea din dorința de a nu pierde supremația politică merge la turci atît de departe încît, dacă este să credem în tradiția orală a țării, pînă și uniformele suedeze ale soldaților zugrăviți, care străjuiau Turnul Colții, trebuiră la un moment dat să fie șterse de pe zidurile lui, din porunca Porții (7).

Și aceasta numai fiindcă evocau, în mijlocul „raialei", o armată străină, alta decît oștirea turcească. Se mai știe iarăși că, în 1742, pictorul elvețian Liotard, așezîndu-se în Iași pentru o perioadă mai lungă, își lăsă barba și mustățile să-i crească, după ce, pentru a lucra liniștit, adoptase moda Țarigradului, cu caftan și işlic îmblănit (8).

Să mai amintim încă și de abatele Domenico Sestini, învățatul italian care, la 1778, îmbrăca și el haina orientală pentru a ajunge în țările noastre nesupărat de nimeni ? A înmulți exemplele pentru epoca aceasta credem că ar fi de prisos.

Iată dar că, oricît de mare ar fi fost dorința pămîntenilor noștri de a-l schimba, portul oriental, care fusese însușit de altfel atît de unguri, cît și de poloni și de ruși, va stărui în țările noastre, ca și toate ceremoniile complicate și obiceiul de curte țarigrădean, de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea, nu ca o preferință aborigenă ci ca un lucru impus *manu militari*.

Urmează, în sfîrșit, perioada războiului ruso-turc dintre anii 1787—1791, vreme în care, nădăjduind în biruința armatelor rusești aliate cu cele austriece, jupînesele române renunță la antereu și ișlic, arborînd, într-o pornire unanimă, ca un manifest al noii orientări politice, moda și manierele europene.

Actul acesta îndrăzneț a fost socotit de turci ca un gest de emancipare, așa cum și era de fapt, și îmbrăcămintea de modă nouă a trebuit să fie părăsită îndată după sfîrșitul războiului.

La fel s-a întîmplat și în 1812, cînd, după ce vreme de șase ani, femeile și tinerii din București și Iași adoptaseră moda Parisului și a Vienei, încurajați de victoriile armatelor împărătești, trebuiră să renunțe și unii și alții la rochiile încorsetate și la fracurile de tăietură nouă ale apusului, pentru a relua largile capoate și giubelele de Stambul.

William Mac Michael, care ne vizitează țara spre sfîrșitul domniei lui Caragea, scrie în jurnalul său de călătorie că „în timpul războiului trecut, românii lăsaseră la o parte hainele lor cele largi și purtară îmbrăcămintea franțuzească, însă, la întoarcerea sub autoritatea turcească, fură siliți să reia antereul și calpacul“ (9).

Un martor ocular al acestor schimbări silite este și generalul conte de Langeron, care înregistrează faptul în memoriile sale (10).

Ceea ce dovedește în fond că nimic nu se schimbase și că moravurile de pe vremea Brîncoveanului rămăseseră aceleași, așa cum va avea prilejul să constate personal și sus-numitul W. Mac Michael, 1818. „Sub ochiul gelos al bănuitorului guvern țarigrădean, articolul îmbrăcămintei nu e materie de mică însemnătate și întrebuințarea costumelor Europei civilizate ar fi privită ca o inovație tot atît de periculoasă ca

şi adoptarea celor mai luminate vederi asupra politicii moderne“ ([11]).

O nouă tentativă se va face în perioada care urmează Zaverii şi răscoalei lui Tudor din 1821, cînd, bucurîndu-se iarăşi de o libertate trecătoare, unii locuitori, dar mai ales femeile de boieri din capitalele noastre, salută domniile pămîntene revenind la costumul european după care tînjeau de atîta vreme.

Tradiţionalul port oriental fusese abandonat şi moda continentului tindea, pentru a cîta oară, să elimine cu totul haina răsăriteană.

Şi asistăm acum la o energică interdicţie, exprimată prin protestul lui Kavanasoglu şi prin porunca dată la 27 iulie 1823 de Grigore Ghica vodă celor îmbrăcaţi după moda „franţuzească“ de a lepăda în termen de trei zile costumul occidental şi de a îmbrăca „haina valahă sau orientală“ ([12]).

Cameleonicul postelnic Andronache Zîmbolici, eroul zeflemisit al lui C. Negruzzi, cel care „îşi prefăcuse de atîtea ori sufletul şi portul după vreme şi împrejurări“, era astfel o crudă realitate politică de la sfîrşitul epocii fanariote : „Întîi, la 1812, şi-a ras barba şi s-a îmbrăcat evropeneşte. Pe urmă, în vremea domnului Calimach, luă iar costumul cel lung. La 1821, băjenărind, îmbrăcă iarăşi fracul şi îşi rase mustăţile. Înturnîndu-se, iar luă işlicul. Apoi, la 1828, apucă din nou fracul şi îşi lăsă favoriţi mari şi barbeţi“ ([13]).

Dar vremuri noi mijeau şi pentru români şi această ultimă interzicere turcească nu mai fu ascultată. Transformarea, o dată începută, va continua, fără să-i mai pese nimănui de poruncile domnilor sau de tirania Porţii. Şi vizitatorii străini ai oraşelor noastre, ca englezul Walsh de pildă, puteau astfel să remarce, la 1824, că „în Bucureşti se văd tot atîţia... europeni cît şi orientali“.

Aceeaşi constatare avea s-o facă peste trei ani şi călătorul Frankland în saloanele bucureştene ([14]).

Costumul european învinsese şi, douăzeci-treizeci de ani mai tîrziu, ultimele giubele îmbătrînite dispăreau de pe uliţele capitalelor noastre, cedînd definitiv locul fracului, redingotelor şi, mai tîrziu, elegantelor malacoave ([15]).

Îmbrăcămintea din vechime n-a pierit însă o dată cu dispariţia ei din mediul orăşănesc. Lepădată pe la mijlocul secolului trecut de boieri, dregători şi boiernaşi, curteni, slujbaşi, negustori de tot felul şi familiile lor, haina răsăriteană a supravieţuit şi continuă să vieţuiască şi astăzi, pe alocuri, în lumea satelor noastre, care începuse să adopte aceste straie încă de multă vreme, împrumutînd o dată cu portul şi denumirea lor.

Nu ştim exact cînd şi cum va fi început procesul de infiltraţie în îmbrăcămintea ţăranilor noştri a unora din piesele costumului oriental. Desigur, de-a lungul multor secole, poate prin mazili ori, poate, prin tîrgoveţii scăpătaţi, întorşi la ţarină sau prin săracii şi „mişeii" oraşelor. Dar transferul acesta vestimentar de la oraş la sat pare să fie un fenomen comun tuturor popoarelor de pe continent.

Şi o dată cu veşmîntul intră în uzul satelor şi denumirea lui. „Din palat şi de la boieri cuvîntul a trecut în bordeiul ţăranului", observa Hasdeu referindu-se la pătrunderea unuia din straiele acestea scumpe în garderoba săteanului.

Fapt este că ţărănimea noastră îmbracă şi astăzi haine asemănătoare celor orăşeneşti de mult ieşite din uz, deosebite în ceea ce priveşte forma şi culoarea şi pe care le numesc după regiuni : *anteriu, fermeneà, dulamă, libadeà, ipingeà,* desemnînd, în linii mari, una şi aceeaşi îmbrăcăminte lungă şi largă de postav, în diferite variante, uneori îmblănită şi adesea împodobită cu găitane, purtată de femei şi bărbaţi pe vreme de toamnă sau iarnă.

Mai aproape de datinile orientului, românii de pe malurile Dunării conservă încă obiceiul de a se rade în cap, lăsîndu-şi numai un smoc de păr, după moda românească din secolul al XVII-lea a *moţului* oriental, şi *năframele, peşchirele, şalurile* sau *testemelurile* femeilor mai poartă încă, pe alocuri, denumirea de *pambriu,* arătînd materialul din care erau confecţionate odinioară.

Se mai obişnuiesc şi azi prin Banat *cabaniţele,* nomenclatura acestui elegant şi nobil strai, haină împărătească altădată, stăruind chiar şi acolo unde vechea lui croială a dispărut aproape cu desăvîrşire.

Sau *baibaracul,* această veche tunică soldățească, odinioară roșie, rămasă pînă azi în portul țăranilor. Prin unele părți ale țării, sătenii mai încalță și astăzi *imineii* și *meștii,* aceștia din urmă înlocuind modernii șoșoni de vreme rea, apoi *ciubote* și *tuzluci,* ba chiar și *conduri.*

N-au dispărut cu totul nici măcar *șalvarii* sau *fesul* din portul unora dintre bătrînii locuitori ai satelor mai pestrițe din sud.

Și e într-adevăr interesant și ciudat totodată să regăsești încă vii, pe alocuri, straie și termeni chiar și mai vechi, ca de pildă *ghiordia,* din epoca lui Vasile Lupu, sau *zăbunul,* haina lungă pe care, odinioară, o purtau doamnele și jupînesele din îndepărtatul secol al XVI-lea pînă în veacul al XVIII-lea, ori alte haine cu denumiri orientale ca *malotea* și *giubea,* trecute de la orășenii din Principate la țărani și păstrate pînă azi, trădînd prin aceasta legăturile Ardealului cu oamenii de dincoace de munți. În vreme ce unele ca *șpențălul,* de exemplu, arată un izvod de îmbrăcăminte apuseană pe care transilvănenii n-au trebuit să-l împrumute prin munteni, ci aceștia din urmă l-au căpătat prin filieră transilvană.

La fel de curioasă poate să ni se pară și longevitatea unei denumiri ca *sucman,* termen care, la 1792, în nartul Iașilor, însemna doar o materie din care se confecționau șalvarii (*șalvarii de sucman*) și care astăzi numește o haină intrată definitiv în portul și tradiția țării.

Ori acel *tratidan,* pentru o stofă din care ieri se mai făceau scurteici țărănești și care, pe vremuri, se întîlnea la fel rostită și în documente și în foi de zestre, desemnînd un postav destul de ales, importat din apus („drap de dames").

Dar nenumărate alte piese de îmbrăcăminte și de podoabă din garderoba țăranilor noștri mai păstrează croiul, numele și caracterele specifice ale veșmintelor orășenești de odinioară.

Să mai amintim cîteva din cele care ne-au oprit mai mult atenția, deși exemplele sînt, de fapt, cu mult mai numeroase decît am putea cita.

Iată *gluga,* de origine destul de îndepărtată, preistorică, devenită apoi element de *costumație medie-*

vală, după cum tot medievală era şi aşezarea oamenilor din Vrancea, a acelora care o păstrează în tradiţia lor vestimentară dinainte chiar de prima menţiune istorică documentară a acestor sate de graniţă moldovenească.

Paftalele şi *scufiile cu dantelă* în formă de raze, din portul săsoaicelor din Ţara Bîrsei, amintind poate pălăriile de soare bogat ornamentate ale jupîneselor noastre de pe vremuri.

În sfîrşit *sarica,* destul de răspîndită şi ea, cu deosebire că la aromânii din Perivole şi de aiurea atît sarica „fîrşerotă" cît şi aceea „cu urechi mici" amintesc izbitor de bine, în ceea ce priveşte croiala lor, anumite haine tipic orientale cu care apar în gravuri şi ostaşii români din gărzile voievozilor, către sfîrşitul veacului al XVIII-lea, precum acel *Baş-buluc-başa* din albumul necunoscutului pictor englez trecător prin ţara noastră, album ce ni se păstrează la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei.

(Pentru comparaţie a se vedea şi reproducerile fotografice după sarcinile de astăzi ale macedoromânilor din volumul lui Tache Papahagi „Images d'ethnographie roumaine", vol. I, 1928, pag. 128—129.)

Să mai amintim apoi o piesă de veşmînt din veacul al XVII-lea, frumosul *tîmbar* sau *tămbăr,* care s-a bucurat şi el de o mare trecere la români, însuşit fiind apoi de oamenii satelor, la noi ca şi aiurea în Peninsula Balcanică, aşa cum arată pînă în ziua de astăzi *tambărele* aromânilor din Avdela, ţesute din păr de capră, cu un guler lat ca de misadă lăsat pe spate, cum aveau conteşurile şi cabaniţele, cu mînecile atîrnînd libere în părţi, purtat pe umeri fără a fi îmbrăcat ca o manta (vezi Tache Papahagi, op. cit., pag. 166), veşmînt de la care se trage pînă astăzi şi porecla dată de greci aromânilor, de „tambarovlahi" (vlahi purtători de tămbăre).

Este de remarcat apoi tradiţia *chiotorilor de argint* reconstituind *ceaprazurile de aur ale dulamelor* de odinioară sau *comănacele* (cilindrele) înalte care se purtau de către doamnele şi jupînesele ţării pe la începutul secolului XVII, aşa cum probează broderia cu incripţie grecească de la Athos a Bălaşei, soaţa jupînului Scarlat (1614). Sau datina căinţelor din Re-

ghinul de astăzi ori a *gugiumanelor* (gugiu) sau scufiilor din Ţara Oltului (Perşani).

Cojoacele şi *mantalele* albe din postav ale mirilor şi ţăranilor în genere din zona Sibiului şi Şura Mică, cu mîneci care nu se îmbracă (ca şi zeghele olteneşti), acele „mente" de odinioară, cum figurează în vechile documente şi registre de vamă ardelene, reflectă vechiul port al *şubelor,* cu mînecile lungi pînă în pămînt şi al *conteşurilor* de altădată, pătrunse la noi din Polonia şi ale căror desene ornamentale reproduc astăzi, cu modeste posibilităţi, înfloriturile din *ţesătură de aur* ale scumpelor *camocaturi* şi *brocarturi* asiatice sau venetice din veacurile trecute.

Să mai amintim aici *chischineele* femeilor şi *straiţele, cuşmele* şi pălăriile cu „peţiene" sau tonsura „rotunzată" străveche pe care o poartă bărbaţii ca şi fecioriii şi coconii din Ţara Oaşului cu „bretonul" dac sau părul lăsat pe frunte, ca la românii din secolul al XVII-lea din vremea Brîncoveanului. Sau termenii păstraţi din vechi timpuri în nomenclatura pieselor de îmbrăcăminte din portul maghiar din ţinutul Calatei şi de aiurea, indicînd materiale odinioară în circulaţie ca : *bogasiile* (astăzi un fel de fuste caracteristice) sau *anglia,* din care se mai fac rochii bune în zona Perşanilor, sau *boboul,* din primele menţiuni documentare de comerţ şi privilegii româneşti. . .Ori altele mai recente, ca *dulandlè* („tulle anglais"), pentru vălurile nevestelor, ori *joljul* amintind vechiul *giolgi,* importat de oamenii Principatelor din apus sub acest nume din veacul al XVI-lea, ori sumanul (sucmanul) rememorînd şi acesta, după cum arătam mai sus, vechiul termen de *sucman,* material din care se confecţionau odinioară pantalonii şi alte veşminte orăşeneşti.

Sucnele (rochiile) şi *ceapsa* (azi „şapţa") femeilor din ţinutul Pădurenilor şi Trascău amintesc ca denumire şi formă sucnele şi ceapsele moldoveneşti din foile de zestre ale fetelor din timpul lui Gheorghe Ştefan vodă ; iar *colţunii,* vechea încălţăminte de pănură, de lînă albă, cunoscută la noi documentar încă din secolul XIV, figurează astăzi în garderoba ţinutului Pădurenilor din Hunedoara sau din zona Perşanilor de acelaşi aspect cu *cizmuliţele cu tureacul înalt,*

apropiate de vechiul model al colţunilor lui Mircea cel Mare, din picturile de la Cozia şi de aiurea... În sfîrşit, *garazna* (gerezna), haină îmblănită în Trascău, pînă mai acum cîteva decenii purtată de ţărăncile mai înstărite, aminteşte prin denumire şi poate şi prin croi, elegantul costum femeiesc al veacului al XVI-lea de care pomenesc actele vremii, importată, desigur, din Ardeal împreună cu moda şi numirea ei de către jupînesele române din Principate.

Aceeaşi veche nomenclatură şi aceleaşi elemente de îmbrăcăminte şi podoabă femeiască se pot reconstitui şi prin cercetarea *costumului huţul*, prin *ghiordanele* sau panglicile cusute astăzi cu strasuri colorate pentru găteala capului şi grumajilor în Moldova de nord ori în zona Perşanilor, păstrînd, în forma şi decoraţia lor, dispărutele giuvele din trecut, incrustate cu diamante şi mărgăritare.

Aşa cum *pieptarele îmblănite* din Suceava amintesc de aproape scumpele şi elegantele *pieptare* domneşti *de damasc şi de samur* din vremea lui Vasile Lupu. În sfîrşit, în vreme ce multe poezii populare deosebit de vechi, supravieţuind şi ele printr-un adevărat miracol, conservă amintirea unei îndepărtate mode din veacul al XVII-lea, alte cîntece de ţară, miraculoase documente istorice, evocă costumele orientale ale jupîneselor noastre, numind materialele din care erau lucrate şi indicînd totodată preţul şi provenienţa lor : *„...Să ne fii şi nouă mumă/ Să-ţi croim de-o rochie bună/ Să-ţi croim rochie şi giubea/ Cu florile cît palma“* sau *„Tot zăbunu de mătase/ Cizmele din capră stearpă/ Pantalon de şai tocat/ Cotul cinci galbeni luat/ Din oraş din Ţarigrad“.*

Poezia populară mai păstrează denumirile vechilor pălării şi culoarea lor : *„Puse-n cap d-un comanac/ Verde ca frunza de fag“*, precum şi numele orientale ale diferitelor stofe scumpe de mult ieşite din uz : *„Cort de catifea / Şi şamalagea... / Îmbracă ie dintr-o mie/ Zăbunaş de caftorie/ Papucei ca lămîia“*... Nu este uitată nici încălţămintea de epocă şi poezia ţării pomeneşte pe alocuri de pitoreştii *iminei*, încălţările acelea orientale confecţionate din piele de marochin de culoare gălbuie-portocalie : *„Cu chitii, cu iminii/ Cu căpute nărămzii“*...

Dar problema aceasta a transferului de îmbrăcăminte în medii sociale diferite este o chestiune cu totul specială avînd numeroase alte implicaţii, care depăşesc obiectivele pe care ni le-am propus. Felul în care vechiul port orăşenesc şi de curte din Principatele noastre, lepădat şi înlocuit de-a lungul vremii de oamenii tîrgurilor şi cetăţilor, a pătruns şi s-a statornicit păstrîndu-se pînă azi în lumea satelor româneşti, îşi aşteaptă cercetătorii. Un material deosebit de interesant şi de vast, răspîndit pe toată aria ţării, se oferă studiului lor.

Dacă lucrarea de faţă este singura de acest gen, îmbrăţişînd în totalitatea ei îmbrăcămintea românească din Principate, ea nu este însă şi cea dintîi încercare de a aborda problema „costumului de epocă" din ţara noastră.

Preocupări de arheologie vestimentară au existat şi mai înainte de noi, fără să fi cristalizat însă în vreun conspect de mari proporţii. Şi am putea da numeroase exemple de cărturari şi artişti din Principate care au încercat, într-un fel sau altul, reconstituirea vechiului costum, din diferite epoci.

O perioadă de înflorire au cunoscut aceste încercări în Moldova, pe vremea agăi Gh. Asachi, care, întors de la studii, prin 1812, nutrea gîndul de a pune sub ochii conaţionalilor săi scene, chipuri şi costume din trecutul Principatelor, sub formă de gravuri.

Şi Cabinetul de stampe al Academiei şi Biblioteca Universităţii din Cluj păstrează în rafturile lor multe dintre aceste desene, colorate sau necolorate, gravate şi litografiate, destinate unei largi difuzări, datorate rîvnei şi ostenelilor de mai tîrziu atît ale agăi Gh. Asachi cît şi ale feciorului său Alexandru Asachi. În aceeaşi vreme (august 1812) la Bucureşti, un străin, care a fost consulul prusac Kreuchely de Schwerdtberg, adînc cunoscător al Principatelor şi un desenator priceput, făcea şi el schiţe de costum după uniformele eteriştilor şi pandurilor, pe care avusese prilejul să-i vadă în vremea răscoalei, mişunînd pe uliţele capitalei : *Les caricatures des différants corps insurgés.*

Din nefericire ele sînt astăzi pierdute fără urmă. Desigur, preocuparea n-a fost constantă şi n-a urmărit totdeauna aceleaşi ţeluri.

Iată de ce nu am putea pretinde că iconografia acestui început de veac XIX să fi respectat, în totul, adevărul istoric. Totuşi, după unele fapte s-ar părea că această năzuinţă n-a lipsit nici ea într-o oarecare măsură.

Astfel, cărturarul moldovean Gh. Asachi dorind, încă din 1823, să deseneze şi să litografieze portretul lui Mihai Viteazul, merge direct la sursă, intervenind pe lîngă domn pentru a-i înlesni copierea chipului acelui voievod de pe zidurile ctitoriei sale, biserica Mihai Vodă din Bucureşti.

Şi chiar şi atunci cînd se inspira pentru portretul lui Ştefan cel Mare din opera pictorului Vasile Popovici din Suceava, Asachi o făcea însufleţit de dorinţa de a da o bază documentară operelor sale, încredinţat fiind că Popovici lucrase, prin 1797, cu adevărat după un portret autentic al marelui voievod.

Doritor de o reconstituire grafică a costumelor româneşti care să fie cît mai aproape de realitatea trecutului şi deci cît mai documentată posibil se dovedeşte a fi în 1840 şi Mihail Kogălniceanu în îndemnul adresat prin „Dacia literară“ lui Gh. Asachi, iniţiatorul stampelor cu subiect istoric, de a utiliza: „copia ce se află la dumnealui căminarul Mălinescu şi care este scoasă de pe zidurile mînăstirii de la Bălineşti, făcută de către Tăutul însuşi“, pentru ca „să nu se depărteze în nimică de portul adevărat al lui Ştefan voievod, a logofătului Tăutu şi a norodului“. Reconstituiri istorice de voievozi şi costume încearcă mai tîrziu, între anii 1829—1834, şi pictorul Lecca, răspîndind prin „Biblioteca românească“ a lui Z. Carcalechi, chipurile litografiate ale lui Dimitrie Cantemir, Radu Şerban, Mihai Viteazul, Radu Negru, Dragoş vodă etc.

Şi e impresionantă asemănarea care există între portretul mural al lui Grigorie Dimitrie Ghica voievod de la biserica din Vieroşi (Muscel), portret cu caftan alb îmblănit, hanger la brîu şi işlic de samur, înregistrat în „Portretele domnilor români“, planşa 210, ca operă a unui pictor necunoscut, şi stampa lui

C. Lecca, reprodusă în acelaşi album, planşa 209... etc. În 1835 aflăm la Iaşi, în cadrul Academiei Mihăilene (Gimnazia Vasiliana) un curs de pictură iniţiat de Gh. Asachi pentru formarea zugravilor de biserici, în care se predă şi „iconirea faptelor războinice a patriei".

Fusese anume angajat un pictor din München pentru acest scop. Numele lui era Müller şi era cunoscut pentru dibăcia pe care o arăta în „săvîrşirea zugrăviturii istorice". Peste doi ani, alt zugrav de portrete şi de istorie îi lua locul, un maestru italian de data aceasta, Giovanni Schiavoni, adus şi el tot de Gh. Asachi, geniul tutelar al plasticii moldoveneşti în acel început de secol.

Dar şi Schiavoni era înlocuit în 1838 cu austriacul M. Löffler, pentru ca, în 1839, să se impună la Iaşi, în litografierea scenelor inspirate din trecutul neamului, numele altui pictor, K. F. Hoffman...
Nu ştim în ce fel se va fi tratat aici problema costumului de epocă. Dar lucrările care ne-au rămas de la toţi aceşti mici maeştri, unele concepute după proiectele lui Gh. Asachi, inspirîndu-se dintr-un trecut prea îndepărtat, se vădesc şi în ceea ce priveşte îmbrăcămintea personajelor care compun scenele ca fiind mai mult fructul imaginaţiei lor.
Abia mai tîrziu şcoala romantică românească, şcoală care a dat un atît de mare avînt studiilor de istorie naţională, istoriografiei ca şi literaturii româneşti în genere, va simţi imperioasă nevoia de a-şi lărgi orizonturile şi a se fundamenta ştiinţific.
O primă încercare de reconstituire sistematizată pe epoci a costumului vechi românesc credem că s-a făcut, în iarna anului 1864, de către un cărturar priceput, Bogdan Petriceicu Hasdeu, în cadrul unor prelegeri pe care a fost chemat să le ţină la Şcoala de bele-arte din Bucureşti în faţa viitorilor pictori, studenţi ai lui Th. Aman.
S-ar părea că trecuse vremea litografiilor şi gravurilor fanteziste la care lucrau şi Gh. Asachi şi Al. Asachi. Necesitatea documentării se resimţea tot mai mult în operele inspirate din trecutul ţării.
Şi totuşi un artist de talia lui Aman, maestru al timpului, care se va informa mai tîrziu cu seriozitate

pentru unele compoziţii, pictor de scene istorice, va prefera, adesea, improvizaţiile de atelier.

„Trompeta Carpaţilor“ din 11 iunie 1863 îi reproşa că nu a încercat să se documenteze mai temeinic într-o pînză a sa, vizitînd mînăstirea Slatina pentru a vedea fresca din secolul XVI.

Şi reproşul era pe deplin justificat.

Uşurinţa cu care pictorii înţelegeau pe atunci să rezolva problemele de costum pentru teme din secolele XVI şi XVII era generală.

Veşmîntul personajelor istorice înfăţişate de ei se reducea invariabil, pentru bărbaţi, la cuşma de modă ungurească cu surguci de pietre scumpe, la o mantie aruncată romantic pe umeri şi la cizmuliţe scurte de saftian. Acestea erau, în genere, piesele de care dispunea recuzita oficială a artiştilor plastici din veacul trecut.

Cît priveşte garderoba doamnelor, domniţelor sau jupîniţelor ţării, ele erau îmbrăcate tot atît de anacronic şi simplist de pictorii din epoca lui Aman, în rochii bogat decoltate, şi nu fără picanterie, rochii peste care se arunca, obişnuit, nobilul caftan cu marginile îmblănite.

Aşa va fi înfăţişată şi frumoasa domniţă *Bălaşa Lambrino,* în monumentul lui Carol Storck : o fată tînără şi frumoasă, înveşmîntată mai mult după moda secolului XIX, a Zincăi Farfaroaica, decît după stilul brîncovenesc, cu bogaţi zulufi atîrnînd pe frunte şi părul cîrlionţat lăsat pe ceafă, sub un işlic de blană redus la foarte mici dimensiuni şi pus cu grijă pe vîrful capului pentru a nu se strica efectul.

Autentice rămîneau poate numai şirurile de mărgăritare şi paftalele din toată această improvizată costumaţie a odraslei brîncoveneşti.

După aceeaşi reţetă vor fi lucrat, în oarecare măsură şi C. Lecca, în afară de portretul pomenit al lui *Grigorie Dimitrie Ghica,* sau Th. Aman, pentru portretele unor voievozi Ghiculeşti, „tablouri de fantezie“ cum le numeşte N. Iorga, precum şi al lui *Mihail Racoviţă.* Şi tot astfel va improviza şi N. Grigorescu, răspunzînd comenzilor şi dorinţelor fostelor familii domnitoare de a eterniza pe pînză chipul strămoşilor lor.

De altfel, chiar dacă pictorii vremii ar fi încercat să se informeze mai temeinic cînd era vorba de un trecut mai îndepărtat, nu totdeauna ar fi reuşit, materialul fiind prea de tot risipit prin colecţii particulare şi prin bisericile din ţară.
Pentru a răspunde acestui gol al informaţiei şi documentării adînc resimţit de artiştii noştri plastici, de acum o sută de ani, se face ascultată chemarea lui Gh. M. Tattarescu.

Este unul dintre cei dintîi artişti munteni, care a avut, după cît se ştie gîndul bun de a organiza „o călătorie artistică pe la toate mînăstirile din ţară, pămîntene şi închinate, mari şi mici, spre a se copia tot ce se va găsi autentic, costume, portrete, datine..." motivînd în cererea adresată ministerului: „căci timpul şi neîngrijirea le distruge..." Petiţia autografă poartă data de 2 iunie 1860.
Scopul călătoriei de studii pe care o propunea era acela de a se înjgheba „o colecţie preţioasă atît pentru ţară cît şi pentru artiştii pictori ce se vor însărcina cu sugete naţionale".
În scrisoarea oficială de răspuns, care îi este adresată de titularul cultelor, ministrul Boerescu, se arată că ministerul înţelege perfect necesitatea întreprinderii şi importanţa ei pentru lucrul de atelier al pictorilor noştri, tablourile inspirate din istorie presupunînd „o lucrare prin care să se reproducă fidel costumele antice".
Sînt chemaţi, astfel, patru comisari numiţi de guvern: Al. Odobescu, maiorul Papazoglu, Cezar Bolliac şi Al. Pelimon, însoţiţi de cîte un pictor. Tattarescu urma să lucreze independent.
Rezultatele practice ale acestei lăudabile iniţiative au fost însă slabe.
Se cunosc astăzi roadele ei prin lucrările de mică valoare documentară ale lui Papazoglu, prin albumul cu cele 110 desene şi acuarele destul de corecte ale pictorului Trenk şi de asemenea prin frumosul „Album naţional", desenat în acest an, 1860, în întregime de mîna pictorului Tattarescu şi cuprinzînd portrete şi costume de voievozi, doamne, boieri şi jupîniţe române, copiate în creion după frescele mai multor mînăstiri şi biserici din ţară.

Cinci ani mai tîrziu, după propunerea pe care o făcuse el însuşi ministerului, la 14 ianuarie 1865, B. P. Hasdeu este autorizat să ţină gratuit, o dată pe săptămînă, un curs de „Istoria românilor în raport cu pictura, adică în privința costumelor, moravurilor, mobilelor etc." la Școala de bele-arte din Bucureşti.

Și ar fi interesant de cercetat, într-o zi, prin cele 47 lăzi cu arhiva cărturarului B. P. Hasdeu, pentru a se vedea dacă se mai păstrează manuscrisul acestor cursuri, care poate că s-or fi ținut la vremea lor.

Trecînd de la reprezentările artistice ale vechiului costum românesc la studiile și reconstituirile istorice, am vrea să amintim tot aici, în seria de încercări ce s-au făcut, de la începutul secolului nostru, mai întîi o reconstituire ipotetică și prima de felul acesta la noi în ţară, apărută în 1906, din osteneala unei modeste profesoare de lucru, Ella Savopol, prin cele cinci manechine în costume domnești prezentate la expoziţia jubiliară din acel an; apoi reproduse fotografic și însoţite de un mic text explicativ în broșura de cîteva pagini intitulată „Istoria costumului. Portretul femeiesc în ţările românești, secolele XV—XX".

Ea se inspiră nu atît din fresce și documente contemporane, cît din avîntatele pagini de arheologie costumară, privitoare la îmbrăcămintea doamnelor române din secolele XVI și XVII, pe care le semna Al. Odobescu, după călătoria lui la Snagov.

(Este vremea din care datează probabil și pasiunea lui George Sion pentru costume vechi românești, pasiune ce își găsește expresia într-o valoroasă colecţie de 3000 stampe, intrată mai tîrziu în Biblioteca Universităţii din Cluj.)

Pagini minunate de literatură vădind și înţelegere și erudiţie, care vor îndemna mai tîrziu și pe Costin Petrescu, pictorul, să interpreteze destul de aproape de adevăr, dar întrebuinţînd o terminologie neadecvată epocii, îmbrăcămintea doamnei de pe zidurile bisericii de la Curtea de Argeș.

Păstrînd același interes și invitînd poate la întocmirea unui tratat românesc pentru costumul de epocă sînt și notele bibliografice pe care le dă prin

1927 Maria I. Glogoveanu, în numerele 29—30 din luna aprilie din cunoscuta publicaţie craioveană „Arhivele Olteniei“, sub titlul „Îmbrăcămintea din vechime la români“.

O menţiune cu totul specială merită însă numeroasele lucrări ale savantului N. Iorga, abundînd de materiale şi sugestii de o însemnătate deosebită.

Demne de relevat sînt de asemenea importantele opere, atingătoare şi ele de costum ale lui I. D. Ştefănescu. În sfîrşit, articolele publicate de I.C. Filitti şi comunicările făcute, în cea mai mare parte după o iconografie străină, mai întotdeauna inedită, ale istoricului şi colecţionarului Const. I. Karadja, pe care, de asemenea, le vom cita şi folosi în cursul acestei lucrări.

Problema costumului de curte din ţările noastre în evul mediu a mai fost atinsă în unele scrieri de C. C. Giurescu, de Marcel Romanescu, de Corina Nicolescu şi Florentina Jipescu şi în alte opere valoroase. Tuturor paginile de faţă se mărturisesc tributare.

Am avut noi românii un costum al nostru şi numai al nostru ?

A existat oare, cu alte cuvinte, mai demult, un costum oficial de curte care să fie propriu Principatelor noastre, aşa cum am avut din străvechi timpuri unul popular ?

Desigur că nu. Aşa cum n-a existat totdeauna nici măcar un costum francez cu totul deosebit de cel englez sau italic, care să nu descindă la originea lui dintr-o îndepărtată şi foarte elegantă garderobă asiatică ([16]).

De altfel, în materie de modă, însăşi întrebarea aceasta e un nonsens. Popoarele au împrumutat întotdeauna unele de la altele, osmoza costumară producîndu-se pe arii şi epoci foarte întinse. Iată de ce nu s-ar putea stabili deosebiri esenţiale, adesea, nici măcar între răsărit şi apus.

Românii au împrumutat şi ei, urmînd sinuoasele căi ale trecutului lor politic. Au împrumutat de la unii, au dat la rîndul lor la alţii. E un comerţ obişnuit în fenomenele de cultură.

Sînt legi sociale, profund omeneşti, de la care nu se pot abate nici oamenii, nici popoarele...

A fost un timp mai îndepărtat, în care în ţara noastră protocoalele şi demnităţile erau bizantine, jargonul oficial şi limba de cancelarie erau slavone şi veşmîntul era european. Doar sufletul şi graiul poporului erau româneşti.

Pînă la invazia turcilor dintr-un capăt în celălalt al continentului, din Franţa pînă în Valahia, costumul de curte trebuie să fi fost acelaşi, portul unui rege sau al unui mare senior, cavaler al „ordinului Jaretierei" din secolele XIII şi XIV nedeosebindu-se fundamental de îmbrăcămintea voievozilor şi dregătorilor noştri ([17]).

Abia o dată cu începutul veacului XVI, Principatele române pătrund în zona de influenţă răsăriteană şi îşi însuşesc moda Constantinopolului. Şi nici atunci dintr-o dată şi pe de-a întregul. În secolele XVI şi XVII trăsăturile costumului mai şovăie încă între răsărit şi apus, primind însă, cum vom vedea, destule elemente occidentale, prin unguri şi poloni. Curat turcesc, oriental va fi numai veacul fanarioţilor. (Şi acesta cu rezerva că niciodată acoperămîntul capului la aceste două popoare, român şi turc, n-a putut fi acelaşi.)

Dacă însă nu poate fi vorba de un costum propriu ţărilor noastre, poate fi vorba în schimb de o *notă specific românească.*

Venit din apus sau din răsărit, veşmîntul, o dată acceptat, capătă cu vremea o înfăţişare particulară pe care străinii o recunosc ca fiind *a noastră.*

Era, probabil, în felul de a se îmbrăca al boierilor şi jupîneselor ceva cu totul deosebit, o trăsătură cu totul personală, care îi făcea pe străini să nu ne confunde nici chiar cu vecinii cei mai apropiaţi, vecini care, de multe ori, ne furnizau ei înşişi această îmbrăcăminte sau materialele ei. Pomenind, la 1 ianuarie 1514, despre mîndrele rochii ale doamnei Voica a Ţării Româneşti, haine femeieşti de atlas aurit, foarte elegante, Paul Thomory, castelanul de Făgăraş, ne dă preţioasa indicaţie că, deşi confecţionate din

scumpe stofe şi mătăsuri orientale, ele erau croite toate după moda românească („omnes ad modum Walachorum sortite") ([18]).

Aproximativ patru decenii mai tîrziu, la 10 ianuarie 1558, o listă de lucruri ale unui jude maghiar, întocmită la Bratislava, numea printre alte veşminte, de felurite croiuri și naționalități, și trei mantii românești („tria mantilia Walochica") ([19]). În exemplele pe care le dăm, atributul acesta priveşte, în cele mai multe cazuri, costumaţia de dincolo de munţi. Deşi marca etnicităţii nu se aplică exclusiv garderobei noastre ci și argintăriei românești și ornamentului. Astfel, în acelaşi secol al XVI-lea, printre lucrurile de uz casnic ale domniţei Zamfira, fiica lui Moise vodă, magistraţii din Gherla recunoşteau la 2 decembrie 1575 și o „pernă lată, mare, împodobită cu perle, lucrată cum e obiceiul în Țara Românească". Și sînt inventare de averi muntene care, menționînd prezenţa unor cupe de argint, le deosebesc limpede de altele asemănătoare prin specificaţia „walachales" ([20]).

Aceeași etichetă de „pahare româneşti" („Két oláh pohart Kisded szerűt") o aflăm și în catagrafia întocmită în Țara Ungurească, la 11 februarie 1592. În sfîrşit, pentru a înmulți exemplele, în 1594, voievodul Petru Șchiopul, alcătuind o listă de lucrurile aparţinînd feciorului său, Ștefan voievod, pe atunci în vîrstă de numai 10 ani, numea şi el, printre alte obiecte de preţ, două cupe de argint moldoveneşti ([21]).

Un cronicar ca Reicherstorffer, scriind pe la mijlocul secolului XVI despre veşmintele noastre, spunea că moldovenii poartă îmbrăcămintea înaintaşilor lor, recunoscînd prin aceasta implicit că românii avuseseră, înainte de 1540 ([22]), un costum tradiţional, propriu, care se păstrase, un costum al moșilor și strămoșilor lor, în care se obișnuiseră celelalte popoare să-i privească.

Un costum care fusese, desigur, cel european, ca și al vecinilor unguri sau poloni, purtînd însă nelipsita trăsătură caracteristică a specificului românesc.

Despre o „modă a ţării" în îmbrăcăminte pomeneşte şi François de Pavie seigneur de Fourquevauls: în trecere prin Moldova, la 1585, și el și tovarășii lui

de călătorie fuseseră îmbrăcaţi, după datina locului ([23]), desigur, nu cu sarcinile grele şi cu căciulile ţărăneşti, ci cu vechile şi somptuoasele caftane îmblănite şi cu calpacele boiereşti de zibelină de pe vremea lui Petru Şchiopul.

Cu astfel de caftane, împodobite totdeauna cu blănuri scumpe, se îmbrăcau voievozii şi boierii, şi vara şi iarna deopotrivă, acesta fiind iarăşi un obicei al locului, o datină moldovenească.

„Domnul e îmbrăcat într-un caftan strălucitor, aşa e obiceiul întotdeauna la moldoveni, deşi este vreme frumoasă", scrie Samuel Twardowski în 1612, cu prilejul unei vizite la curtea lui Ştefan al II-lea Tomşa ([24]).

Mai tîrziu, piese scumpe de îmbrăcăminte făcînd parte din inventarul averii familiei Movilă, aparţinînd lui Ieremia Movilă şi Mariei Potocka-Movilă, sînt citate de poloni, în catagrafiile lor, ca fiind „lucru moldovenesc" ([25]).

Şi nu numai îmbrăcămintea, ci adeseori chiar şi accesoriile ei şi armele purtau acel specific naţional, pămîntean. Să privim unele din săbiile rămase din vremea lui Ştefan cel Mare, cu care se încingeau voievodul şi boierii lui. Sînt săbii lungi, drepte, cu mînerul, garda şi lama formînd o cruce, aşa cum se obişnuiau în apus. În aparenţă nici o deosebire. Şi totuşi săbiile acestea moldoveneşti aveau ceva deosebitor în ele de vreme ce lui Grigore de Reza i se comandase de către domn, prin 1467, „una spada ala facione valachesca" (o sabie de modă românească) ([26]).

Dar nu numai sabia valahă se deosebea de celelalte săbii străine, ci chiar şi unele piese de harnaşament, proprii nouă, arătau altfel decît ale popoarelor învecinate, pe la 1521, în lucrul şelarilor din Cluj făcîndu-se distincţie, ca formă şi măiestrie, între şaua cehă („sella bohemicalis") şi şaua românească („sella walachalis") ([27]).

Uneori nota caracteristică a costumaţiei şedea într-o pălărie cu totul originală; la 1587, de pildă, foaia de zestre a doamnei Maria, fiica lui Petru Şchiopul, numeşte între altele o scufie de modă valahă, împodobită cu mărgăritare („una scuffia di Valachia") ([28]),

în valoare de 10 000 de aspri, aşa cum, desigur, nu se purta nicăieri altundeva, dar care era cunoscută şi obişnuită portului voievozilor şi boierilor noştri, încă de la începutul veacului al XVI-lea. Specific românească, cu alte cuvinte. Altfel, ce rost ar mai fi avut acel „di Valachia", cînd termeni de comparaţie ar fi găsit destui scriitorul în italieneşte al neînsemnatei hîrtii ?

Alteori, ca la curtea lui Vasile Lupu, de pildă, căptuşeala de sobol a hainelor sau un simplu petec de blană, o misadă acoperind în întregime umerii, de o formă şi de o bogăţie cu totul particulară, dădeau nota locală întregului costum. Și cutare călător, umblat şi obişnuit cu luxul altor popoare, remarcă această „Wallachische Manier" ([29]).

În timpul domniei lui Grigore Ghica, chiar stofele și batistele, a căror modă fusese importată din Ţarigrad, purtau nota aceea de preferinţă şi exclusivitate, a jupîneselor moldovene ; şi voievodul ţării scria, în august 1776, ministrului Prusiei, trimiţîndu-i din partea doamnei lui, pentru „contesă" : „deux étoffes et deux mouchoirs de la Turquie, de la façon et du goût de nos dames" ([30]).

Și am vrea să se reţină că nu era vorba aici de fabricate de postav sau testemeluri indigene, care nici ele nu lipseau, poate, la acea dată, ci de mărfuri aduse din orient, care, tocmai prin actul de alegere făcut de femeile noastre, căpătaseră acea notă distinctivă, specific moldovenească, fiind cunoscute ca atare şi dincolo de graniţă. Se mai ştie şi azi că împărăteasa Ecaterina a II-a îmbrăca și ea rochii „à la Moldave", inspirîndu-se uneori în toaleta personală, poate, din garderoba cochetelor noastre jupînese de la Iaşi ([31]). La Bucureşti, acelaşi gust deosebit pentru îmbrăcăminte, acelaşi stil particular şi aceeaşi strălucire în podoabele vestimentare ale femeilor noastre dădeau putinţa unui călător să deosebească toaletele lucrate după „datina românească" de cele croite după „datina grecească". „Il y avait bien des dames habillées à la grecque et à la valaque", scria marchizul englez Sir J. Petty, la 1784, după ce participase la una din sindrofiile bucureştene, a cărei feerică bogăţie i se păruse „l'effet de la magie" ([32]).

Şi chiar mai tîrziu, în prima jumătate a secolului XIX, se găseau în portul oriental al boierimii noastre destule caractere distinctive. Să amintim aici de calpacul uriaş, rotund ca un balon, pe care nici un răsăritean nu-l purta de aşa mari proporţii în afară de valah, aşa cum o recunosc şi străinii. „Circonferinţa obişnuită a acestor calpace este de şaptezeci de degete, dar aceasta numai în Principate", observă Zallony (33).

Nu semăna portul româncelor noastre nici măcar cu al jupîneselor grecoaice din acelaşi Iaşi, capitală a ţării.

Şi pseudo-Muste, diacul de divan, copistul sau adevăratul autor al „Cronicii Racoviţene", le deosebeşte, pe la 1710, pe unele de celelalte, chiar şi numai după *tarpuzul* pe care grecoaicele îl purtau în cap, cocoanele noastre fiind altfel gătite decît acestea (34).

Am căutat să dăm studiului nostru o bază riguros ştiinţifică, atît textul de faţă cît şi ilustraţiile de costume care îl împodobesc, inspirîndu-se numai din documente sigure şi din materiale iconografice contemporane. Pentru ajungerea acestui scop am utilizat :

picturi murale, icoane votive, lucrări de şevalet, gravuri, acuarele, desene din colecţii publice şi particulare, atît româneşti cît şi străine, relaţii de călători care ne-au vizitat ţara, amintiri şi memorii, scrieri vechi, catastife de cheltuieli şi semi de venituri, catagrafii de averi, registre şi privilegii comerciale, tarife vamale, diate şi foi de zestre, miniaturi din condici mînăstireşti şi din manuscrise, broderii, sigilii boiereşti şi efigii monetare, cronici şi poezii populare, pietre de mormînt, legende cartografice, ferecături de argint, cahle de sobe şi alte piese ceramice etc. Unele din aceste materiale vor vedea pentru prima oară lumina tiparului.

Truda, fireşte, n-a fost uşoară. Pînă mai deunăzi în ţara noastră n-a existat „o galerie critic selecţionată de portrete" (35), şi cu toate eforturile care s-au făcut de către oameni de ştiinţă şi pricepere, o asemenea lucrare, care să netezească drumul unui

„studiu al costumului de-a lungul veacurilor" ([36]), după cîte știm, lipsește și astăzi. În ceea ce ne privește, am ocolit datele nesigure și reconstituirile fanteziste, pe care le-am întîlnit în drumul cercetărilor noastre, și ne-am ferit iarăși de ispita afirmațiilor hazardate, oricît ni s-ar fi părut de îmbietoare, mărginindu-ne în limitele stricte ale izvoarelor istorice care ne-au stat la îndemînă. Dacă am izbutit sau nu și în ce măsură am reușit să înplinim lucrul nostru, rămîne să se vadă și să se judece în rîndurile care urmează

ZORILE RENAŞTERII.
UN TRECENTO ROMÂNESC

„Nici un jurnal de mode nu ne-a păstrat modelul şi tiparele graţioaselor podoabe cu care elegantele noastre domniţe şi jupîniţe din secolii trecuţi veneau în ajutorul graţiilor lor fireşti... Reduşi dar la izvoare sarbede şi puţin atrăgătoare, la foi de zestre, la hrisoave mucede şi la portrete de biserici, aspre şi înegrite, ne cerem mai dinainte iertare de la acea rară cititoare română care va lua în mînă aceste pagini de arheologie costumară“...

AL. ODOBESCU „Cîteva ore la Snagov“

DIN CARTEA CELUI DE AL DOILEA DESCĂLECAT

Cartea de faţă începe să numere anii din vremea celui de al doilea descălecat al ţării. Este veacul „eleganţei“ europene, şi rafinamentul epocii şi strălucirea ei somptuară se vor strecura, prin Bizanţ sau prin trecătorile munţilor, şi în cuprinsul voievodatelor noastre. Sîntem în plin ev mediu românesc. Lumea aceasta feudală, de jupani şi ostaşi şi de proaspeţi curteni, care forfotă în jurul domnului ei, începuse încă de mult să cunoască ispita luxului şi a podoabelor, voluptatea hainelor de mătase stropite cu flori de aur, şi a „leagănelor“ trase de cai superbi, pasiune ce o va avea în tot lungul istoriei sale, luînd, către sfîrşitul secolului XVIII, forme bolnăvicioase, frenetice.

Sînt case româneşti care se întemeiază acum, neamuri care se nasc cu sabia în mînă, în vălmăşagul luptelor, cîştigîndu-şi dreptul la viaţă prin fapte de arme, vechi familii de pămînteni, care vor înflori mai tîrziu şi vor ajunge în culmea puterii lor, pentru ca, după cîteva sute de ani de existenţă, să se stingă în sărăcie, devorate de risipă şi lux, mistuite de acest demon al fastului şi al „pohvalei“.

Au rămas de pomină avuţiile păstrate în cămările (Komora) stăpînitorilor acestei ţări, reprezentînd averi uriaşe, garderobe împărăteşti, care prin bogăţia şi alesele lor podoabe, prin valoarea stofelor cusute în fir de aur, mărgăritare şi pietre preţioase, prin

scumpetea armelor păstrate în lacre şi sipete, constituiau, încă din primele timpuri, cea mai însemnată parte din tezaurul personal al domnului şi al boierilor săi, din ceea ce s-a numit, de-a lungul vremii, în documentele noastre, cînd slavoneşte „rizniţa", cînd latineşte visterie, şi într-un caz şi într-altul însemnînd, la origine, locul de păstrare al hainelor.

Dosite la caz de primejdie prin mînăstiri sau prin creierul munţilor, în locuri abrupte, greu de pătruns, la adăpost de rîpe mari şi adînci (cum a fost cîndva Cetatea Poenarilor), date acolo în seama părcălabilor şi străjuite de ostaşi, transportate la vremuri de băjenie în zeci şi sute de care, trase de cîte 6 şi 8 cai, aceste ascunzători de taină, scrovişti („săkroviti"), cuprindeau averi fabuloase, puzderie de aur şi argint, inele, salbe şi paftale, nasturi de diamante şi mărgăritare, săbii încrustate cu pietre preţioase şi găteli, cămăşi de zale, armuri şi chivere aurite, de care astăzi ne minunăm, numai că le citim enumerate în cutare sau cutare catagrafie, păstrată din secole trecute.

Din aceste cămări s-a răscumpărat Bărbat, fratele lui Litovoi, la 1272, din mîinile lui Ladislau, regele ungurilor, iar Basarab I, la 1330, a putut să făgăduiască lui Carol Robert de Anjou uriaşa sumă de patru sute douăzeci de mii de aspri ([37]).

Din aceste tainiţe tixite de bogăţii, dintr-o asemenea „casă a domniei mele", dăruia Vladislav voievod, la 1370, mînăstirii Vodiţa sute de perperi şi postavuri de încălţăminte, şi Petru al Muşatei, la 1388, împrumuta pe regele Poloniei, Vladislav Iagello, cu trei mii de ruble de argint ([38]).

OSTAŞII ÎNZĂUAŢI AI PRIMILOR DOMNI PĂMÎNTENI

Vremurile sînt aspre, oamenii deosebit de cruzi şi veacul acesta românesc e frămîntat şi însîngerat şi el de numeroase bătălii.

De la un capăt pînă la altul al ţării e cîmp de luptă cinci secole de-a rîndul şi pămîntul răsună de vuiet şi larmă, de gloate care se înfruntă, de zăngănit de săbii şi şuier de săgeţi.

Flăcările pîrjolesc totul în cale. Doar sufletul poporului rămîne neatins de vîlvătaia lor mistuitoare. Şi cele dintîi veşminte de care avem acum ştire, pe meleagurile noastre, vor fi cele războinice.

Cum era costumat un ostaş român din neamul Basarabilor între 1330—1380 ? Iată-l cu *pieptarul de sîrmă* în „cottes de mailles“, îmbrăcat cu *cămaşă* lucrată în *solzi de fier* sau în *armură metalică;* ori cu ţesătura subţire din *zale* care-i îmbracă torsul, acoperind uneori în întregime şi braţele şi picioarele pînă sub genunchi. Războinicul nostru poartă acum *coiful cu panaş* şi *pantofii de fier* cu vîrful alungit, după moda polonă, „solerets à la Pologne“, cum le spuneau francezii acestui secol.

Şi portretul unui asemenea cavaler pămîntean, ce pare a îmbrăca pe dedesubt un costum cu mîneci strîmte şi *nădragi* „mi parties“ ([39]), cu bustul învelit cu plăci de fier („armure à macle“) ne întîmpină, în frescă, pe unul din stîlpii susţinători ai bisericii Domneşti de la Argeş, cu braţele întinse, invocînd ajutorul ceresc în ceasul greu al spăşirii (Fig. 1). E primul document vestimentar de care dispunem în Ţara Românească.

El poartă, după moda Europei, o *cuirasă de piele,* de care sînt prinşi solzii metalici, iar pe coapse şi în faţă „tassettes“ şi „faldes“ sau lame de fier protectoare, avînd aceeaşi formă ca în costumul regelui Ladislau de la biserica din Dîrjiu (Odorhei) sau al ţarilor Boris şi Gleb din icoanele ruseşti ale secolului al XIV-lea. O „coiffe de mailles à camail“ îi acoperă gîtul lăsîndu-se pe umeri.

Alături se întrezăresc vag coiful ([40]) şi poate pavăza în formă de scut („écu“), la picioarele lui.

Cingătoarea ciudată, lăsată pe şolduri, după moda vremii, susţine, desigur, în faţă, o spadă cu mînerul lung şi garda în formă de cruce.

De-o fi, cum susţin unii, Basarab I ori Radu voievod sau Dan, fiul lui Radu ori Vlaicu vodă, sfînt luptător ori simplu boier pămîntean înrudit cu dom-

1. *Voievod în armură din plăci metalice, după 1352* (frescă din biserica Domnească de la Curtea de Argeş)

nia, oşteanul zugrăvit pe tencuiala bisericii Domneşti din veacul XIV este, fără îndoială, cel mai vechi portret de cavaler român, îmbrăcat în armură, din cîte cunoaştem pînă azi, în Muntenia şi Moldova. Tot „înheraţi" ori numai „înzăuaţi" trebuie să fi arătat în războaie şi unii din ostaşii cnejilor şi voievozilor de peste Olt, Ioan şi Farcaş ori ai lui Litovoi şi Seneslau, pe care regele Bella îi îndatora, cu un secol mai înainte, la 2 iulie 1247, să lupte alături de cavalerii ospitalieri.

Un model de îmbrăcăminte războinică apuseană din secolele XIII-XIV ni se păstrează în picturile bisericii Domneşti de la Curtea de Argeş (Fig. 3—4) şi ale bisericii reformate Sîntă Mărie Orlea, în scena „Înălţării crucii", unde ostaşii sînt acoperiţi cu *chivere de fier* cu „nazal" şi înveşmîntaţi în scurte „chemises de mailles", cu mîneca de zale pînă la cot (Fig. 2).

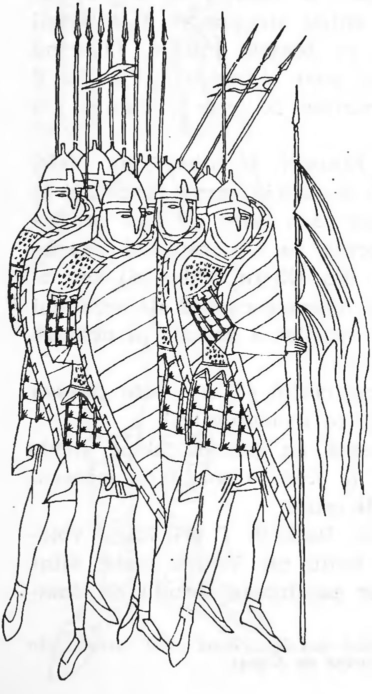

2. *Ostaşi din Transilvania cu cămăşi de zale şi chivere de fier din sec. XIII-XIV* (după pictura murală din biserica reformată Sîntă Mărie Orlea)

Este vremea în care armura şi cămaşa din inele de fier făceau parte nelipsită din garderoba acelui „apparatu suo belico" de care pomeneşte „Diploma Ioaniţilor".

Şi, dacă faimoasa „Cronică pictată de la Viena" reprezintă doar ostaşi în *jupane*, încleştaţi în lupta de la Posada, aceasta nu înseamnă că puternica armată a regelui Carol Robert de Anjou putea fi înfrîntă numai de arcaşii ţărani, („rustici", spunea Petru de Dusburg), cu căciuli înalte şi sarici miţoase, ori numai de curtenii pedestraşi, cu spada la cingătoare, din oastea primului domn pămîntean (Fig. 5—6—7), căci „îmbrăcaţi în zale, cu platoşe, coifuri şi mănuşi de fier şi înarmaţi cu suliţe, ca nişte cavaleri, iar alţii cu săbii, lănci, scuturi şi cu felurite alte arme" luptau, la 1366, şi ţăranii din Floreşti, şi meşteşugarii din Cluj împotriva feudalului din Suceag ([41]).

RĂZBOINICI ARDELENI
DIN VECHILE
PICTURI MURALE

În armuri de fier, cu chiverele acoperindu-le în întregime capul şi ceafa, ni-i înfăţişează pe oştenii călăreţi ai lui Basarab (Fig. 8), aşa cum erau odinioară unii dintre ei, numai gravura tîrzie *De bello Karoli regis cum Bazarad Wayvoda transalpino infeliciter* gesto (1488). Ei se aruncă în luptă cu săbiile în mîini într-o pornire războinică impetuoasă. Şi aceasta s-ar putea să fie o veridică imagine a călărimii româneşti, cu toate că gravura este imprimată mult timp după consumarea faptelor reprezentate într-însa.

Soldaţii din Ardeal apar apoi în pictura de pe zidurile bisericii fortificate evanghelice din Drăuşeni (Rupea), înarmaţi cu spade, purtînd pe capete coifuri cu borurile aplecate în jos, îmbrăcaţi în tunici scurte şi cu mijlocul cuprins în cingători.

Reprezentări naive care vor continua, cîteva decenii mai tîrziu, prin înfăţişarea altor soldaţi transilvani, în pictura murală de la biserica evanghelică din Mălîncrav, în scena „Golgotei". Ei poartă aici *glugi de zale*, şi, pe deasupra lor, chivere de fier de o formă foarte particulară, aşa cum vom mai întîlni

și în fresca bisericii unitariene din Dîrjiu, în scena „Creștinării lui Pavel".

De fapt aceleași pălării metalice italiene pe care le observa și zugrăvea și Alticero, între 1477—1479, pentru capela San Giorgio din Padova.

Dar cel mai interesant document iconografic ardelean se datează înspre sfîrșitul acestui secol. E un costum întreg de războinic român, din jurul anului 1400, păstrat pînă azi în fresca bisericii cimitirului din Leșnic (Hunedoara).

Ostașul ne apare aici, străpuns de o săgeată, purtat pe umeri de fratele său (poate chiar ctitorul, Dobre Valahul), îmbrăcat cum se afla în clipa morții, în jupană scurtă, cu nădragi subțiri și *călțuni*.

Capul, brațele și picioarele îi atîrnă moi, dezarticulate (Fig. 9).

Ne aflăm în fața unei scene de băjenie, după luptă, o scenă de un puternic dramatism, reconstituită

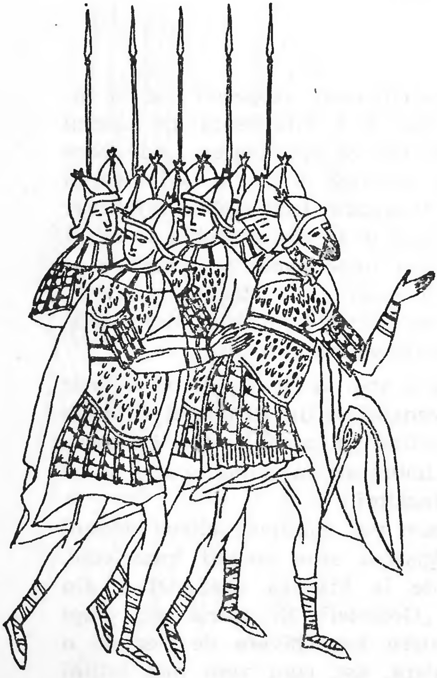

3. *Ostași din Țara Românească, sec. XIV* (după fresca de la biserica Domnească de la Curtea de Argeș)

parcă de un zugrav care fusese martor ocular al întîmplării, şi al cărei înţeles se completează în mintea privitorului prin inscripţia slavonă, cu rezonanţă de bocet, închipuind înseşi cuvintele ostaşului căzut : „O, fratele meu, cît de mult am suferit în ţară streină“.

Zugrăveala bisericii evocă, desigur, războaiele purtate cu turcii sau alte lupte din vremea regelui Sigismund al Ungariei, al cărui credincios supus se dovedise a fi cneazul nostru, Dobre Olahy, fiul lui Ioan din Leşnic, înnobilat şi împroprietărit în 1394, pentru slujba lui devotată şi, poate, şi pentru tributul de sînge dat de familia lui ([42]).

CAVALERII LUI NEGRU VODĂ

Voievozi sau „viteji“, înarmaţi cu paveze asemănătoare cu ale tătarilor, cu arcuri, săbii şi lănci, fău-

4. Ostaşi din Ţara Românească, sec. XIV (după fresca de la biserica Domnească de la Curtea de Argeş)

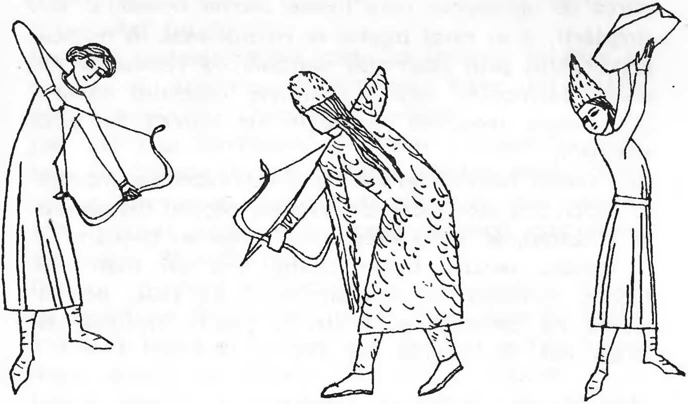

5. *Ostaş român cu jupană lungă în lupta de la Posada* (*1330*) (după „Cronica pictată de la Viena")
6. *Ostaş român cu sarică la Posada* (după „Cronica pictată de la Viena")
7. *Ostaş cu jupană la Posada* (după „Cronica pictată de la Viena")

rite mai tîrziu în Țara Bîrsei, întrebuințînd sub Vlad, la 1395, și săgeți otrăvite („infectis sagitiis") dar și bombarde, ostașii valahi, despre care pomenesc deopotrivă și bizantinul Chalcocondyl și împăratul cronicar Ioan Cantacuzino (1341—1356), ne întîmpină, încă din prima jumătate a secolului XIII, purtînd sîngeroase bătălii și ridicînd cetăți de piatră cu contraforturi puternice. Mai puțin numeroși la 1330, ei își comandă, sub Radul I, armuri în Republica Venețiană, și numărul lor apare destul de impresionant în 1377, luptînd împotriva lui Ludovic cel Mare. Și cei 10 000 de cavaleri români îmbrăcați în zale („X.m. armadura da cavali"), despre care vorbește cronica italiană, sînt, desigur, o realitate istorică, cu toată exagerarea probabilă a cifrei lor ([43]).

Dacă chivăra apuseană de tip „bassinet" a cavalerului în cuirasă, cu lancea în mînă, s-a păstrat pe o placă ceramică descoperită nu de mult în săpăturile de la curtea domnească din Suceava, o veche efigie monetară a conservat silueta războinică a lui Radu I, cu viziera coifului de fier ridicată, cu pieptul îmbrăcat în armura strălucitoare, înarmat cu scut și lance (Fig. 10). Cu o oaste într-adevăr mare și puternică se va putea mîndri abia Mircea voievod.

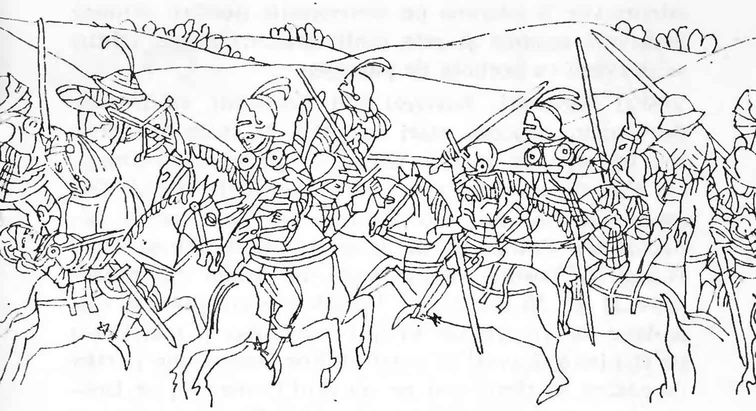

8 *Ostași români și unguri în bătălia de la Posada (1330)* (după o gravură germană din anul 1488)

După multe alte victorioase bătălii, la 10 octombrie 1394, într-o luptă grea și sîngeroasă, sfărîmă la Rovine puternica armată a sultanului.

„Din amîndouă părțile se prăpădiră aici o mulțime de oameni“, mărturisesc cronicile contemporane turcești și letopisețele bulgare și bizantine. O mie de oșteni dintre cei mai aleși, în frunte cu Mircea, participă la expediția împotriva turcilor, alături de cei 10 000 de cavaleri nobili, unguri, burgunzi, englezi și germani, în faimoasa bătălie de la Nicopole (25 septembrie 1396), luptătorii fiind cu toții îmbrăcați în fier de sus pînă jos, așa cum ne arată gravura tîrzie din cartea lui Schiltberger (Fig. 11).

Dar orgoliul apusenilor, care refuzaseră lui Mircea conducerea bătăliei, pricinui o înfrîngere dureroasă întregii tabere creștine.

Și abia în septembrie-octombrie, din anul următor, oștenii voievodului valah mai biruiră încă o dată armatele viteazului Baiazid recucerind și Turnu ([44]).

COSTUMUL LA CURTEA DOMNEASCĂ DIN ARGEȘ

Încă din ultimele decenii ale veacului al XIII-lea, pe drumurile nestatornice ale mării, prin cetățile răsă-

ritene, vor fi pătruns pe meleagurile noastre primele postavuri scumpe şi cele dintîi ţesături alese, subţiri şi străvezii ca horbota de păianjen.

Vestiţi negustori, genovezi sau florentini, ca Donato de Donati, aduceau mari cantităţi de stofe lombarde sau frînceşti, în 1281, la tîrguri de pe malurile Dunării. Este de la sine înţeles că în haine de postav florentin ori flamand, croite după rafinatul gust al îndepărtatei Franţe şi al însoritei Italii, filtrat prin Bizanţ şi Boemia, haine căptuşite poate cu *sandal* oriental de Niceea ([45]) şi împodobite cu galoane sau găitane de fir, trebuie să ni-i închipuim şi mai tîrziu pe stăpînitorii avuţi ai pămînturilor noastre din partea de răsărit al ţării ; sau pe cei dintîi voievozi, ca Dragoş, Sas, Balc, înnobilaţi ai regilor Ungariei ; ori pe Bogdan din Cuhnea, voievod de Maramureş şi conte de Ugoci, însurat cu o poloneză catolică şi înconjurat de curteni din apusul ţării ; sau pe Laţcu, el însuşi catolicizat, a cărui fiică şi-a lăsat şi chipul şi mormîntul la biserica Sf. Nicolae din Rădăuţi. Acelaşi lux european, pe jumătate occidental, asemănător cu al nemţilor, ungurilor şi polonilor feudali, pe jumătate bizantin, însuşit şi de slavii de peste Dunăre, regi, despoţi şi sevastocratori sîrbi şi bulgari, cu care domnii noştri se vor înrudi mai apoi, îl vor fi afişat în îmbrăcămintea lor, de-a lungul vremii, cnejii nord-dunăreni, voievozi sau duci ai Oltului şi ai Argeşului, ca Litovoi, a cărui fiică se va mărita cu Milutin, regele Serbiei, ori Seneslau, Bărbat şi Tugomir, veşnic în luptă cu feudalii Ungariei, încă din veacul al XIII-lea. În vreme ce vasalii şi curtenii lor, la rîndu-le, vor fi îmbrăcat postavuri „curate" sau postavuri de Ypres, de Tournai şi de Haga, care, încă din primele două decenii ale secolului XIV, erau semnalate trecînd prin Vama lui Mihai şi prin vama de la Tileagd ([46]).

GARDEROBA BASARABILOR

Nu mai puţin bogat, ba încă şi mai strălucitor decît sclipitoarele zale, ni se înfăţişează, între 1350—1400, costumul de curte al voievozilor şi boierilor ţării din preavestitul neam al Basarabilor, stăpînitori de

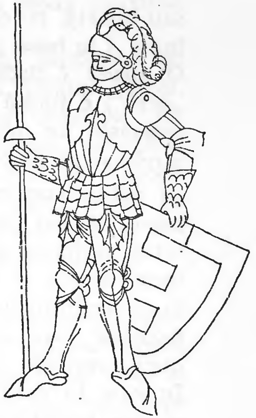

9. *Ostaş din Transilvania, căzut în luptă* (biserica cimitirului din Leşnic-Hunedoara, sec. XIV)
10. *Radu I în armură* (după o efigie monetară contemporană)

pămînturi şi suflete, după legile nescrise ale timpului, costumul tîrgoveţilor şi negustorilor, roind în jurul unei curţi abia formate la Cîmpulung sau la Argeş.

Să privim, mai întîi, haina somptuară, de piatră, a voievodului, poate ctitorul de biserică şi de ţară, Negru vodă, cel culcat pe lespedea lucrată după datina apuseană din biserica Sf. Nicolae Domnesc (Fig. 12), necropola primilor Basarabi. E un veşmînt exterior, cu care probabil să fi fost chiar înmormîntat sau pe care îl punea la solemnităţi.

Personajul poartă plete lungi, căzînd pe umeri, şi barbă de Crist, ca un adevărat reprezentant şi uns al lui Dumnezeu pe pămînt.

Sub mantia lungă, lăsată pe spate, prinsă în găitane bogate, el îmbracă o rochie pe corp, o jupană, un fel de „houppelande" pe care o bănuim roşie, de culoarea purpurii în care se înveşmîntau suveranii, prevăzută cu mîneci strîmte şi împodobită cu un guler larg, terminat cu ciucuri şi revărsat pe umeri şi piept, atît de des întîlnit şi acesta la marii seniori din apusul continentului ([47]).

Caracteristică, fără să se poată îndeajuns preciza forma sau natura ei, este, în sfîrşit, *coafa*, coroană

sau bonetă, pe care o poartă voievodul, cu calota mai îngustă la bază și mai lată sus.

O spadă („gladiis“ ori „bicellis“ sau mai curînd o „dagă“) e ținută în față, voievodul avînd mîna stîngă rezemată de mîner, cealaltă, îndoită de la cot, odihnindu-se pe piept.

Al doilea costum basarabesc ni s-a păstrat numai în parte, răvășit de furi și putrezit de umezeala pămîntului, sărmane zdrențe de mătase roșcată și pasmanterie, de aur și mărgăritare, aflate, nu de mult, chiar în mormîntul aceluia care va fi fost voievodul legendelor, sau domnul descălecător al țării noastre, după aproape șase veacuri de la înhumarea lui. În ziua în care voievodul cobora în cripta de veci, el era îmbrăcat într-o elegantă *tunică* de purpură, brodată și împodobită pe alocuri cu găitane de fir, bine strînsă pe talie ([48]).

Împodobită la gît cu fină pasmanterie și ceaprazuri de aur, după moda timpului, ea ajungea pînă mai sus de genunchii acoperiți de lungi nădragi-ciorapi („chausses“) și se încheia în față cu bumbi de aur. Avea mînecile strîmte, prinse în sponciuri de perle și galoane de fir, cum vor purta mai tîrziu feudalii descoperiți în necropola din Lerești.

Colțurile pulpanei erau decorate și ele cu mici rozete de mărgăritare. O minunată cingătoare lucrată în sîrmă de aur și presărată cu boabe de mărgăritare, cusute în romburi, îi atîrna pe șolduri. Centura se închidea în față cu o cataramă de aur sculptată, un model de orfevrerie apuseană, reprezentînd în miniatură un castel medieval, din donjoanele căruia conversau două personaje de epocă și o femeie cu trupul de lebădă, purtînd pe cap o bonetă dintre cele mai curioase. Un tip de pafta răspîndită în Europa de atunci ([49]).

Pe capul împodobit cu plete lungi, care-i încadrau fața de Crist, voievodul purta, desigur, o *bonetă* de tradiție *împărătească*, boneta suveranilor creștini din Bizanț, din care nu s-a mai păstrat decît șnurul de aur, împletit cu mărgăritare, care înconjura marginea de jos a ei. În rest, nădragii, pantalonii „colants“ sau cioarecii medievali („chausses“) ([50]), și acei pantofi, „pantoufles à la Pologne“, cu vîrfurile mult ascuțite

şi foarte lungi, ca nişte pliscuri, după moda poloneză a vremii.

O a treia piesă costumară (Fig. 13) din garderoba de preţ a primilor Basarabi ne-o oferă icoana votivă, icoana hramului bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş, în care ctitorul urmaş, cel care, desigur, a zugrăvit, la rîndul lui, biserica, Vlaicu vodă sau Radu Negru din legendă, apare îngenuncheat, cu mîinile goale întinse a rugă, ca şi personajul în armură, din pictura de pe stîlpul din faţa altarului.

Costumul, lucrat pe de-a întregul din scumpă materie roşie împărătească, se compune dintr-o tunică, tivită la gît, braţe şi poale cu galoane de aur, şi nădragi fini, ciorapi şi pantaloni totodată, croiţi pe pulpa piciorului, după moda timpului, terminaţi prin obişnuiţii pantofi cu vîrf ascuţit, de fapt nişte călţuni de postav aurit, care pot fi asemuiţi cu nişte

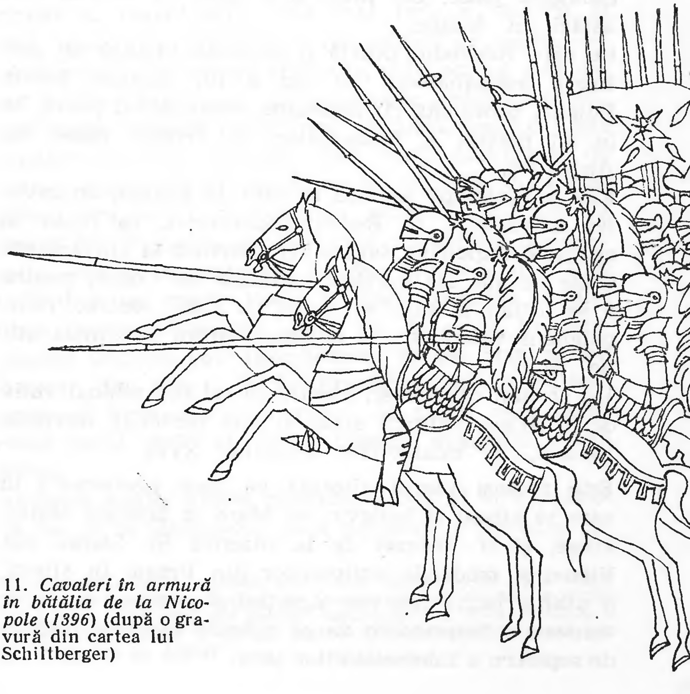

11. *Cavaleri în armură în bătălia de la Nicopole* (*1396*) (după o gravură din cartea lui Schiltberger)

12. *Costum de voievod din neamul Basarabilor, a II-a jumătate a sec. XIV* (după relieful pietrei de mormînt din biserica Domnească de la Curtea de Argeş)
13. *Costum de voievod din neamul Basarabilor, sec. XIV* (după icoana hramului bisericii Domneşti de la Curtea de Argeş)

cizmuliţe joase, din piele fină, cum nu se mai văd astăzi în icoane.

Pe cap, voievodul poartă o coronetă îngustă de aur, foarte asemănătoare cu cea a lui Kaloian de la Bojana, terminată cu fleuroane, semnificînd poate, ca în alt portret al Basarabilor, şi crinii casei de Anjou ([51]).

Este aproximativ vremea în care, în Franţa, un cavaler îndrăgostit, ca Renaut-Enguerrand, va pleca în cruciadă împotriva sarazinilor, purtînd la chivără cosiţele de aur ale mîndrei castelane de Coucy, pentru a se întîlni în faţa Nicopolei cu acei „gentilsz compaignons valaques“, în mijlocul cărora se simţea atît de bine.

Un costum cavaleresc, identic cu cel din tabloul votiv de la Argeş, îmbracă acum şi acel personaj, legendar Renaut, în miniaturile secolului XIV.

Este aceeaşi tunică ajustată pe corp („schecke“) în care se afişau şi Ludovic cel Mare în biserica Malmkroge, şi sf. Wenzel de la biserica Sf. Ştefan din Viena, şi modelele sculptorilor din Praga. În sfîrşit, o ultimă haină din cele aparţinînd nominal primilor voievozi o desprindem de pe zidurile aceleiaşi biserici de sepulcru a întemeietorilor ţării.

Repictat în vremi mai noi, culoare peste culoare, după cum se crede, de un zugrav pios, portretul a izbutit să păstreze vechea înfăţişare vestimentară a voievodului. Aceeaşi tunică, împodobită cu benzi aurite, care îi îmbracă torsul pînă mai sus de genunchi, aceiaşi nădragi, pantaloni-ciorapi, mulaţi pe picior. În plus, cizmuliţele joase ale vremii, atît de caracteristice, care, două veacuri mai tîrziu, vor fi înlocuite definitiv cu meşi şi papuci orientali. Şi coroana, neobişnuit de înaltă aici şi neobişnuit de înflorată, care se vede împodobind, pentru prima oară, fruntea unui prinţ creştin din părţile acestea. Alături de voievod apare acum şi doamna ţării, cea dintîi căreia i s-a păstrat chipul pe zidurile unei biserici. Numele ei nu se mai poate desluşi astăzi din literele şterse ale frescei.

Ea îmbracă o scumpă şi bogată haină, de înfăţişare bizantină, iar pe cap are aceeaşi coroană înaltă ca a soţului ei, cu flori de crin. În urechi îi strălucesc cercei mari, rotunzi, nişte „anneaux"-uri, şi lucru ciudat şi inexplicabil pînă mai ieri, o cochetă şi albă *freză* se înalţă spre ceafă, căzînd pe umeri, lucrată parcă din dantelă străvezie, cum nu s-a mai văzut la noi pînă acum, în acest veac dedat eleganţei. Dar *scufia* aceasta cu „burlet" (fiindcă, trecînd peste denaturarea unei repictări mai tîrzii, avem aici de fapt o scufie şi nu un guler de horbotă, cum s-ar părea) era totuşi o coafă, la modă în Europa de atunci ([52]). O purtau şi cnejii ruşi şi doamnele occidentului, aşa cum probează vechea broderie din 1389 înfăţişînd pe cnejii Boris şi Gleb, precum şi alte piese contemporane din apus, ca, de pildă, podoaba capului Gudelei von Holtzhausen, de pe monumentul funerar din domul de la Frankfurt, sau a cutărui personaj încoronat din grupul de statui care decorează corul gotic al vechii biserici evanghelice din Sebeş.

Amîndoi susţin silueta bisericii, lăsînd să se înţeleagă că lor li se datorează, dacă nu zidirea pe de-a în-

14. *Doamnă a Ţării Româneşti din a II-a jumătate a sec. XIV* (după pictura murală de la biserica Domnească din Curtea de Argeş)
15. *Costum de voievod din neamul Basarabilor, a II-a jumătate a sec. XIV* (după o pictură murală din biserica Domnească de la Curtea de Argeş)

16. *Veşmînt domnesc din a II-a jumătate a sec. XIV* (după fresca din biserica Domnească de la Curtea de Argeş)
17. *Veşmînt domnesc din a II-a jumătate a sec. XIV* (după fresca din biserica Domnească de la Curtea de Argeş)

tregul, apoi o contribuţie însemnată la sfîrşirea ei. (Fig. 14—15).

Pentru portul voievozilor din acel timp, tot atît de preţioasă ca şi reprezentările laice, ni se pare şi fresca cu caracter religios care împodobeşte biserica Sf. Nicolae Domnesc pentru scenele inspirate din textele religioase, în care vestiţi suverani, printr-un firesc anacronism, apar la fel de bogat îmbrăcaţi în straiele epocii Basarabilor : iată-l pe regele biblic din „Dansul Irodiadei" ori pe Quirinus din scena „Recensămîntul", înveşmîntat în bizantina *rochie* albastră cu chenar aurit în poale, încins peste piept cu un galon lat de fir, cu *hlamidă* de purpură, prinsă la gît în *agrafă,* căzînd peste umeri şi spate, cu boneta împărătească de aur, prelungită cu un corn în faţă ca o proră de corabie (Fig. 16), pe care în acelaşi timp o vor purta şi craii din Serbia şi Bulgaria. Toţi despoţii slavilor balcanici aveau acelaşi acoperămînt al capului, după cum probează picturile murale din bisericile lor ([53]), sau scenele „Martiriului sfinţilor Ipolit, Sixtus şi Laurenţiu" din „pallium"-ul de mătase purpurie şi aur, lucrat în a doua jumătate a veacului XIII, în vremea împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul din Bizanţ.

Așa cum am mai arătat, un secol și jumătate mai tîrziu, aceste bonete caracteristice ale primilor voievozi Basarabi le vom afla supraviețuind, cu ușoare modificări, turtite sub greutatea coroanelor bogate, la Neagoe vodă, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, sau strălucind pe capetele sfinților în fresca bisericilor lui Ștefan cel Mare.

JUPANELE TIMPULUI. CURTENII

Remarcabilă pentru costumul domnesc de epocă e și îmbrăcămintea voievozilor din scena murală „Pilda celui care a zidit turn" (Fig. 17) și a altora încă. Nici una din hainele lor nu este, pentru zugravul epocii, un simplu veșmînt de aparat sau de ceremonie, ori haine inspirate din erminii, șabloane, cum se va obișnui doar mai tîrziu în pictura murală, ci autentice costume de epocă, fără nimic convențional în ele, decalc după natură. Așa cum tot din natură vor fi fost inspirate acum meșterului anonim și aplicele de bronz aurit, descoperite în mormintele de la Sf. Nicolae Domnesc, reprezentînd un cavaler cu jupană elegantă, *col* rotund, nădragi („chausses") și pantofi lungi după moda polonă, și o mîndră jupîniță, înveșmîntată într-o rochie scumpă, lungă pînă în pămînt și cu mînecile despicate, ca ale unui *contuș*. Nu vor fi „de aparat" nici rochiile lungi, cu guler lat și fără mîneci, sau „trois-quarts"-urile tivite la poale și la gît cu galoane aurite, de modă iarăși occidentală, îmbrăcate de tinerele fiice sau soții de boieri, care vor fi servit de model zugravului de la Argeș, pentru scena „Fecioarelor cuminți și fecioarelor nebune", haine care sînt la fel reprezentate la curtea domnească din Argeș, la Sîntă Mărie Orlea din Ardeal, ca și pe zidurile bisericii din Dečani (Serbia). Sau *giulgiul* alb care acoperă capul femeii din dreapta frescei ilustrînd „Aducerea moaștelor sfintei Filofteia de la Argeș", coafă atît de asemănătoare acelora purtate și în veacul următor de georgienele din biserica Maskhet ([54]).

Ori modelul de rochie bogată, roșie, cu poalele brodate cu aur, lungă pînă aproape de glezne, peste care

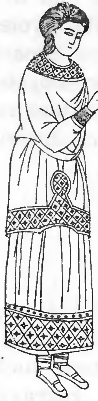

18. *Femeie din veacul XIV* (după pictura murală de la biserica Domnească Curtea de Argeș)
19. *Boier de la curtea lui Basarab I, sol domnesc la regele Carol Robert de Anjou* (după miniatura „Cronicii pictate de la Viena")

a îmbrăcat un „trois-quarts" cu mîneci lungi și guler lat brodat cu aur femeia din scena „Recensămîntului" (Fig. 18), de la Argeș, care întinde fecioarei Maria un pergament. Prea puțin deosebit și cu nimic mai prejos, ca linie și eleganță, va fi fost și portul boierilor de la curtea domnească din Argeș în această a două jumătate a veacului al XIV-lea, precum ne putem ușor încredința privind mai îndeaproape frumoasa jupană verzuie în care e înveșmîntat, în miniatura „Cronicii pictate de la Viena", trimisul lui Basarab I la Carol Robert de Anjou (Fig. 19).
Lunga rochie cu guler înalt a românului se închide în față, decorată la piept cu o broderie de aur, rotundă, sau un medalion. Mînecile se termină cu manșete strîmte înfășurate cu benzi. O centură cu pafta, de aceeași formă circulară, îl încinge mai jos de mijloc, căzînd pe șolduri. Pletele i se revarsă cu naturalețe pe umeri. Cu o mînă solul valah își ține pălăria, al cărei model nu se poate decît bănui prin analogie cu pălăriile occidentale din acest timp, cu cealaltă mînă întinde mesajul spre suveranul ungur, care îl primește cu coroana pe cap. Atitudinea personajului este solemnă și mîndră... Să fi fost oare mai luxoasă îmbrăcămintea comitelui de Sălaj, Mar-

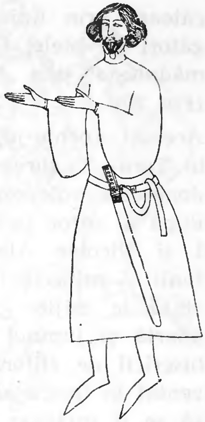

20. *Boier din a II-a jumătate a sec. XIV* (după fresca din biseric Domnească Curtea de Argeş)
21. *Portretul jupînului Bîlea, nobil din Transilvania, sec. XIV* (după pictura murală din biserica Crişcior-Hunedoara)

tin Bulgarul, ambasadorul regelui Ungariei, pe care Carol Robert îl trimitea, în 1324, la Curtea de Argeş a lui Basarab ? Nu putem crede.

Ca şi costumul voievodal, pe care îl întîlnim îmbrăcînd şi trupul personajelor biblice, costumaţia boierească o vom regăsi în aceleaşi scene de grup, inspirate din cărţile religioase, care împodobesc pereţii bisericii Domneşti de la Argeş.

E o îmbrăcăminte întru nimic deosebită de portul boierimii kievlene, servind ca model, la rîndul ei, miniaturistului Psaltirei din 1397, din scena „Tinerilor care dănţuiesc în faţa regelui Saul", sau de straiele apusene pe care le îmbrăcau, tot acum, oamenii locului în miniaturile bulgare din acatistele veacului al XIV-lea. O îmbrăcăminte şi o coafă pe care le afişau deopotrivă şi bărbaţii nobili şi doamnele lor în Franţa acelui secol. Aceeaşi înfăşurare a capului, pe sub bărbie la femei, aceleaşi glugi roşii, galbene, albastre la bărbaţi, înveşmîntaţi toţi în mantii uşoare pe deasupra jupanelor galonate, vopsite în diferite culori.

Rochii lungi, mantii bogate şi fastuoase jupane, tivite sau nu pe margini cu obişnuitele galoane de
 aur şi scumpe broderii, haine croite pe corp, sedu-

cătoare prin linia și simplitatea lor, prinse în cingători de piele, vom întîlni și în scena „Cristos tămăduiește“ și în „Parabola fiului pierdut“, de la Argeș (Fig. 20).

Aceeași rochie-jupană, îmbrăcată în Polonia ca și în Țara Ungurească, de unde veneau uneori și doamnele voievozilor, sau ca în Bulgaria și Serbia, după ai căror țari și regi își măritau fiicele Basarab I și Nicolae Alexandru voievod, jupană cu guler înalt și mînecile bogate și largi atîrnînd în jos, încinsă la mijloc cu o centură lungă de piele. Așa poartă și jupînul Bîlea (Fig. 21), cel de pe zidurile bisericii de ctitorie din Crișcior (Hunedoara), reprezentat în frescă alături de soția lui, Vișa. Așa trebuie să se fi înfățișat și cneazul Nicolae, feciorul Cîndei, cu mult mai înainte, prin 1336, cînd regele Ludovic îl înnobila pentru marile servicii făcute regatului dăruindu-i comuna Lupșa să-i fie moșie „lui și urmașilor lui, în veci“.

În oglinda picturilor murale de la Argeș, boierii se reflectă cel mai adesea în capul gol, cu mantia de pe umeri trasă către spate, prinsă la piept într-o agrafă și desfăcută larg în față, parcă anume pentru a lăsa să se vadă tunica scurtă și brodată pe margini, pulpele picioarelor strînse în nădragi subțiri, călțunii de culoare închisă, încălțați peste o înfășurare a piciorului cu un fel de benzi. Se mai văd jupînese cu capul acoperit de giulgiul vremii, în rochii lungi pînă la călcîi, purtînd pe deasupra tunici pînă la coapse, cu galoane pe margini ; bărbați și chiar copii de orășeni, într-o scenă ca aceea reprezentînd pe „Isus înconjurat de prunci și de părinții lor“, sau ca în „Pilda muierii ce a păcătuit“.
Iată-i tot aici și pe tinerii „spudei“ români, care se „pedepseau“ pe la jumătatea veacului al XIV-lea, învățînd carte slavonă, reprezentați în pictura murală de la Argeș (scena care înfățișează ucenicia de școlar a sf. Nicolae) cu pergamentele în mînă.

CLERICI, MEȘTEȘUGARI, MINERI

Apar aiurea și personaje cu glugă, tîrgoveți cu înfățișare de ierarhi bisericești, înveșmîntați în rochii lungi

22. *Muzicanți din sec. XIV* (după fresca bisericii Domnești de la Curtea de Argeș)

ample cu mînecile largi, în linia cărora au început parcă să se presimtă antereul și „odăjdiile" de mai tîrziu.

Și nu lipsesc nici chipuri de muzicanți (Fig. 22) și de meșteri zidari cu scufia pe cap și cu mistria în mînă (Fig. 23), cum se întîlnesc și la Staro Nagoricino în frescele secolului XIV de la biserica Sf. Gheorghe, înfățișați în scene pline de mișcare și viață, ale căror figuri, veșminte și gesturi vor intra în erminiile de mai tîrziu ale zugravilor noștri, stăruind pînă în veacul al XVIII-lea ca modele de zugrăvie, alături de calfele lor, de ispravnicii de clădire și de voievozii și boierii, ziditori de castele și case de piatră.

Dar ce pot însemna o urmă-două, de meșteri români din Argeș sau de mineri transilvani (care apar tot acum în pecetea orașului Baia Mare) (Fig. 24) sau de alți oameni trudnici din sigiliul de la Baia Sprie (Fig. 25), aici sau aiurea, la minele de aramă de la Bratilov ori la ocnele de sare din vremea lui Mircea cel Bătrîn, pe lîngă mulțimea de meșteșugari și pe lîngă numărul mare de muncitori, neștiuți astăzi, cîți va fi avut țara noastră în secolul al XIV-lea ?

Cu toată puținătatea ei, zugrăveala de la biserica Sf. Nicolae Domnesc respiră o atmosferă de burg medieval, de cetate de scaun, fremătînd de viață românească, așa cum va fi fost de fapt existența noastră,
 între 1350—1400, în cetatea Dîmboviței, la Curtea de

23. *Meşter zidar din sec. XIV* (după fresca bisericii Domneşti de la Curtea de Argeş)
24. *Mineri din Baia Mare* (după pecetea oraşului Baia Mare)

Argeş sau în vestitul „Campolongo“ (Cîmpulung), citat în documente încă de pe la anul 1114 şi recunoscut mai tîrziu ca aşezare statornică şi închegată, la vremea în care se îngropau aici, sub lespezi grele de piatră, comiţi saşi dar şi cneji şi voievozi români, după datina mai veche a apusului.

PORTUL LUI VLAICU VODĂ

Cîteva decenii mai tîrziu, chipurile lui „Io, Vladislav“ (Vlaicu) care se intitula „mare voievod, domn şi stăpînitor a toată Ungro-Vlahia“, şi al doamnei Ana, mare voievodeasă, dăruitori de sfinte moaşte către mînăstirile din Athos, împreună cu nepotul lor, marele vornic Dragomir, apar în rama icoanei sf. Atanasie de la mînăstirea Lavra din Athos, o veche danie a acestei perechi domneşti ([55]).
Sînt două miniaturi colorate, prinse de o parte şi de alta în argintul în care este ferecată icoana, din care se deosebeşte limpede domnescul costum al veacului al XIV-lea din Ţara Românească (Fig. 26).
Voievodul, cu pletele lungi lăsate pe umeri şi cu barbă de Crist, poartă pe cap coroană. El îmbracă o tunică din fină materie brodată cu aur şi împo-

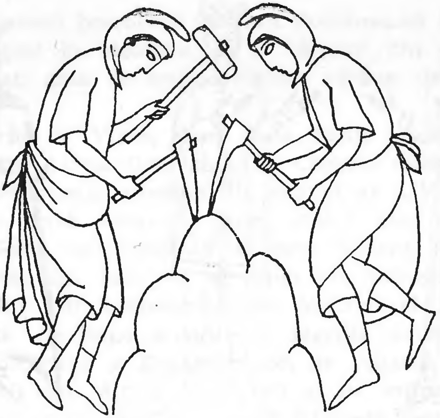

25. *Mineri din Baia Sprie* (după sigiliul de la Baia Sprie)

dobită cu galoane de fir, scurtă pînă la pulpe și cu mînecile retezate la cot. O scumpă cingătoare de care atîrnă, în față, o sabie mică, decorativă, e prinsă pe șolduri.

Pe deasupra tunicii, ale cărei mîneci lasă să se întrevadă manșetele unei alte haine, purtată pe dedesubt, o mantie elegantă, verzuie, la fel de scurtă ca și tunica, mărginită cu găitane de aur și închisă în față printr-o aplică rotundă, îi acoperă spatele și umerii.

Nădragii înalți și călțunii cu plisc, după moda vremii, completează bogatul veșmînt princiar, acești călțuni confecționîndu-se, desigur, din piele dar și din „postav de încălțăminte", un postav mai gros, altul decît cel pentru straie.

La fel de impunător și bogat se înfățișează, în miniatura din stînga, costumul doamnei Ana, mare voievodeasă, fiică a regelui Ștefan al Bosniei, atît de asemănător reginelor și doamnelor elegante ale Franței din acel timp.

Ea poartă pe cap un *giulgi* alb, străveziu, care-i încadrează obrajii și-i înfășoară umerii lăsîndu-se către spate, iar pe deasupra o coroană înflorită în

 colțuri și bătută cu pietre scumpe. De o altă formă

26. *Doamna Ana și Vlaicu vodă* (după ferecătura de argint a icoanei sf. Atanasie, de la mînăstirea Lavra)
27. *Mircea cel Mare* (după pictura murală din biserica mînăstirii Argeșului)

decît coroana voievodului, ea dovedește poate și o altă descendență sau poate vreo înrudire bizantină, necunoscută nouă.

Dintr-un scump material verzui țesut și brodat cu flori de aur („drappi d'oro" ?), rochia doamnei, lungă pînă în pămînt, e croită pe corp, cu mîneci lungi, cu manșetele strîmte.

Pe mijloc, de la brîu în jos și urcînd apoi în două ramuri, spre coapse, un galon de fir și pietre scumpe îi împodobește veșmîntul scoțînd în relief linia unduioasă a taliei. Din călțunii sau pantofii pe care îi încalță nu se mai văd decît vîrfurile lungi, nelăsînd să se ghicească nici forma, nici materialul din care vor fi fost lucrați.

HAINELE DE VILAR

La curtea lui Mircea cel Bătrîn și a voievozilor imediat următori, ca și în casele oamenilor înstăriți din orașele acelei vremi, straiele se croiau după tipare occidentale, din postavuri aduse tot din apus. Erau la modă hainele pe care românii le numeau *de Ypria,* fiind confecționate mai ales din acea stofă cu țesătura fină, lucrată la Ypres (Belgia), transmisă

prin negustorii braşoveni în Ţara Românească şi prin cei bistriţeni în Moldova, ca şi călţunii din postav, aduşi tăiaţi gata de aceiaşi harnici cărăuşi de peste munţi.

Din *vilarul* de Ypria, care costa mulţi ducaţi, din postavul de Luvia (Louvain), de Colonia (Köln) sau de Cehia (Boemia), românii din secolul al XIV-lea îşi lucrau în ţară haine scumpe, atunci cînd nu le aduceau gata confecţionate de peste hotare. Privilegiul slavon din 1413 (ca și copia lui latinească de mai tîrziu), dat brașovenilor de Mircea cel Bătrîn, pomenește, pe lîngă arcurile şi săgeţile aduse prin vămile Rucărului și Dragoslavelor, de „vilarul tăiat", de ciorapi sau călţuni („caligis") şi de mitre („mitris"), care ar fi, după unii, şepci frînceşti, deşi moda nu putea fi, la originea ei, decît cea oriental-bizantină a împăraţilor Paleologi, cu împrumuturi masive de veşminte și pălării occidentale, prin neguţătorii latini și meşteşugarii italieni stabiliţi la Constantinopol ([56]).

COSTUMUL DE CAVALER AL VOIEVODULUI

Prin portrete originale, din vremea zugrăvirii mînăstirii Cozia (1390—1391), dar și prin repictări mai tîrzii, din veacul al XVI-lea şi chiar din al XVIII-lea, care păstrează totuşi neatinse vechile chipuri ctitoricești, avem imaginea lui Mircea voievod și a fiului său asociat la domnie, Mihăilă voievod, domnește înveşmîntaţi : în biserica cea mare de la Cozia (Fig. 28), în zugrăveala paraclisului mînăstirii (Fig. 29) și a bisericii lui Neagoe de la Curtea de Argeş (Fig. 27).

HLAMIDA DE PURPURĂ

Voievodul și fiul său sînt îmbrăcaţi aici, asemeni despoţilor de la miazăzi, după ceremonialul Bizanţului.

28. *Mircea cel Mare în costum de cavaler apusean* (după pictura murală de la biserica cea mare de la Cozia)
29. *Mircea cel Mare și Mihăilă voievod în costume de cavaleri după moda apusului* (după fresca paraclisului mînăstirii Cozia)

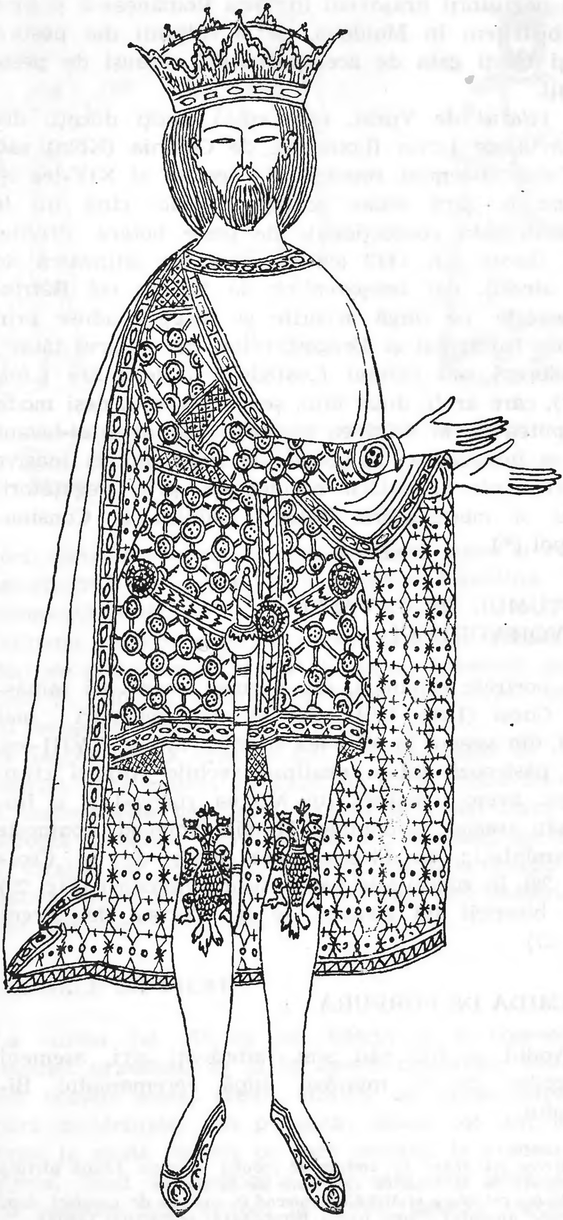

„Înlăuntrul bisericii este zugrăvit Mircea, tînăr încă, după cum era cînd a zidit-o. Statura lui e de mijloc, chipul blînd și vesel, ochii mari și albaștri, părul castaniu-blond și buclat. O parte din îmbrăcămintea lui este vechiul costum al cavalerilor cruciați : haină scurtă și șpangă, strîmfi (ciorapi) și pantofi, la genunchi are cusuți în fir vulturi cu două capete, pe deasupra poartă hlamida roșie cu bordură de aur și pe cap o coroană" ([57]).

Înrudit sau nu, prin mama sa Calinichia, cu împărații din Bizanț, trimițîndu-și unul din feciori la curtea Paleologilor, spre a servi ca ofițer în garda imperială, cucerirea Țării lui Dobrotici, din 1388—1389, îi dădea dreptul să se intituleze despot și făcea firesc ca haina de ceremonie pe care o îmbrăcau acum, atît el cît și urmașul său, să poarte însemnele demnității și fastului constantinopolitan, *acvilele bicefale* de „Terrarum Dobrotici despotus" ([58]) oglindind în același timp, așa cum s-a arătat nu de mult, în aspectul lor, și trăsăturile îmbrăcămintei cavalerilor din apusul Europei, luptători pentru cruce. Coroana cu trei ramuri, încrustată cu mărgăritare, de pe frunțile lor de suverani independenți, hainele de brocart scurte pînă la pulpe, ajustate pe corp (altceva decît vechea „saie" sau „pourpoint"-ul apusean din veacul al XV-lea) de culoare roșie la Mircea, în biserica cea mare de la Cozia, cu tonalități verzi în replica tîrzie de la Argeș, traversată și la unul și la celălalt de galoane și benzi de fir, cu înfășurări și broderii de aur la mîneci, manșete și poale, cu sabie scurtă atîrnată în față, cu nădragii, ciorapi subțiri și înalți, care le acoperă picioarele, acele „chausses" europene, răspîndite de-a lungul întregului continent pînă în Rusia, pe care apar acum, acoperind genunchii, mîndrele acvile bicefale țesute în aur (altele sînt brodate pe mantie), în sfîrșit, călțunii lucrați iarăși în fir de aur, și hlamida (mantia) de purpură încheiată pe umărul drept, ca la împărații Bizanțului și regii Franței, cu o scumpă agrafă (fibulă) rotundă ([59]), iată costumul de curte al domnilor Țării Românești în veacul al XIV-lea.

PRINCIPATELE
ÎN SECOLUL AL XV-LEA

„Astfel de obicei avea Dracula : ori de unde venea la dînsul un sol, de la împărat, de la rege, şi nu era îmbrăcat în chip ales şi nu ştia ce să răspundă la cursele ce le întindea, atunci îl punea în ţeapă“...

„Povestire despre Dracula“

MIRCEA CEL MARE ŞI VITEJII LUI

Haina militară de protecţie va continua să rămînă aceeaşi şi în secolul următor. De altfel un şir întreg de bătălii punctează şi anii acestei perioade. Spre Mircea năzuiau acum popoarele din Balcani şi chiar unii pretendenţi la tronul Turciei sau unii răsculaţi turci, ridicaţi împotriva sultanilor. Oştile sale intervin acum în luptele interne ale aliotmanilor, spre biruinţa noului sultan, desemnat în persoana lui Musa (1411) sau pentru înscăunarea lui Mustafa ori pentru sprijinul lui Bedr-ed-Din răzvrătitul, contribuind astfel la destrămarea imperiului.
Dar mulţimea turcilor covîrşeşte pînă la urmă forţele româneşti şi viteazul Mircea se stinge, în 1418, făgăduind să plătească haraci noului sultan Mahomed. De acum nesfîrşite invazii şi prăzi turceşti îndoliază Ţara Românească, micile victorii repurtate de Mihail neputînd stăvili în totul pe cotropitori.
Urmează, la puţină vreme, răsunătoarele biruinţi ale noului domn muntean, viteazul Dan al II-lea, care, fie singur cu oştile lui, fie aliat cu Pippo Spano, pricinuieşte turcilor pierderi însemnate, recucerind cetăţile de pe malul stîng al Dunării şi reuşind în 1425 să înfrîngă armatele turceşti lîngă Vidin. Dar opoziţia unora dintre boieri şi neînţelegerile din lăuntrul ţării, zădărniciră lupta pentru independenţă a voievodului Dan, care se văzu nevoit să încheie pace cu turcii.

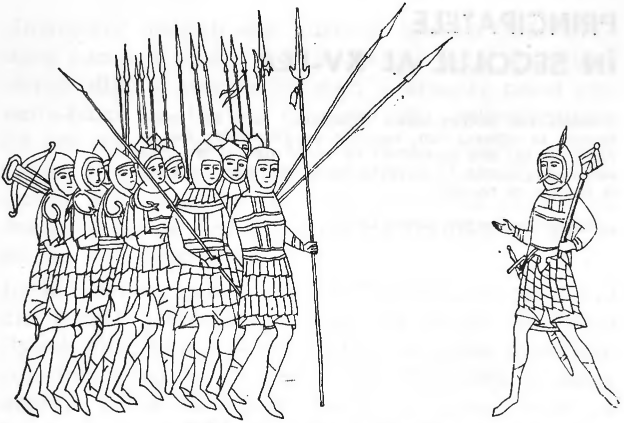

30. *Ostaşi moldoveni îmbrăcaţi în armură din plăci metalice în vremea domniei lui Alexandru cel Bun* (după ferecătura în argint a raclei sf. Ioan cel nou de la Suceava)

OŞTILE LUI ALEXANDRU CEL BUN

Pretutindeni veacul e bîntuit de bătălii şi Moldova se va împărtăşi din aceleaşi biruinţi sîngeroase. Mai paşnică ne apare domnia lui Alexandru cel Bun, venit la tron prin înlăturarea lui Iuga. Ceea ce nu înseamnă că stăpînirea-i îndelungată, de 31 de ani, va fi scutită cu totul de calamităţile invaziei turceşti, sau că pregătirile militare deveniseră acum de prisos. După mulţi autori, în 1410, moldovenii iau parte la bătălia de la Grünwald, împotriva cavalerilor teutoni, alături de oştile regelui Vladislav Iagello şi, un an după aceea, Alexandru cel Bun îşi trimite trupele pe Vistula, împotriva regelui Sigismund de Luxemburg, al Ungariei. În 1414 oştile moldoveneşti se bat din nou, cot la cot cu polonezii şi cu lituanii cnezului Vitold, contra aceloraşi teutoni, înfrînţi cu patru ani mai înainte, şi, în 1422, cavaleria moldovenească se acoperă de glorie sub zidurile cetăţii Marienburg (Malbork) — capitala ordinului cruciat — meritînd pentru faptele ei de arme lauda cronicarului Dlugosz: „Insă moldovenii, trăgînd cu săgeţile asupra duşmanilor, ei fiind la adăpost de săgeţile acestora, le trimit ca o ploaie deasă. După aceea nă-

vălesc asupra cruciaţilor şi pe cei dintîi îi ucid, sau îi iau prizonieri, pe ceilălţi îi pun pe fugă. Astfel, într-un chip minunat, moldovenii, cu o mică ceată de oameni, au înfrînt o oaste mare a duşmanilor şi apoi s-au întors în tabăra oastei regale, învingători şi încărcaţi de prăzi. Ca semn al biruinţei, ei înfăţişează regelui Vladislav pe mai mulţi dintre prizonierii de seamă, cruciaţi ai ordinului teutonic precum şi lefegii şi orăşeni".

Ostaşii români vor fi înarmaţi acum cu arcuri şi săgeţi otrăvite, cu lănci de lemn cu vîrful metalic şi cu paveze îmbrăcate în piele, asemănătoare cu ale tătarilor. Spre sfîrşitul domniilor lui Mircea cel Bătrîn şi a lui Alexandru cel Bun, muntenii vor cunoaşte arbaletele şi vecinii lor adevăratele tunuri, prin lemberghezi.

Călăreţi moldoveni, înveşmîntaţi în armură cavalerească, vom afla şi în vălmăşagul luptei de la Grünwald (1410), cu toate că flamura Moldovei, cu capul de zimbru, aninată în vîrf de suliţă, lipseşte cu desăvîrşire în gravurile care ne-au păstrat amintirea acestei sîngeroase bătălii.

Vom întîlni oşteni valahi, doi ani mai tîrziu, bătîndu-se la Buda în întreceri de turnir, cum arată cronica lui Dlugosz, alături de regele Bosniei, de nobili francezi, italieni, poloni, greci şi bulgari, pentru faima patriei lor.

Este probabil că, în Moldova lui Alexandru cel Bun, să fi pătruns de timpuriu şi armura de modă cehă, de vreme ce existau relaţii între noi şi cehi. Predicatori husiţi, pe la 1431, învăţau pe moldoveni felul în care se războiau boemii, şi voievodul ţării, el însuşi, folosea pe taboriţi pentru organizarea oştilor sale. În haine de arcaş moldovean îmbrăca, acum, zugravul pe săgetătorul sf. Ioan cel nou în icoana sicriului cu moaştele martirului, patron al Sucevei, un costum aproape identic cu acela în care se înfăţişează păgînul şi în ferecătura raclei, datînd din vremea lui Alexandru cel Bun, ferecătură în care apar numeroşi ostaşi moldoveni îmbrăcaţi în armuri din plăci metalice şi purtînd pe capete coifuri sau
 glugi de zale ([60]) după moda apusului (Fig. 30).

În ceea ce privește costumația propriu-zisă a războinicilor acestui timp, Dionisie Fotino, nu știm din ce izvoare, putea scrie despre vitejii lui Mircea cel Bătrîn, că primeau la sărbătorile Paștelui, din cămara voievodului, o manta de postav leșească și o chivără, cealaltă îmbrăcăminte trebuind să și-o procure singuri.

Descriind lupta călărimii lui Alexandru cel Bun cu teutonii cei acoperiți de platoșe grele, luptă ce s-a dat în 1422, la Marienburg, cronicarul Dlugosz ni-i înfățișează pe moldoveni „descălecînd cu ușurință, cum e firea și datina acestui neam, acoperiți cu frunze și crengi și luptînd pe jos" la caz de nevoie.
Ceea ce dovedește că ostașii noștri nu purtau armuri grele ci numai cămăși de zale ușoare, pentru a-și păstra mobilitatea în luptă.

Ei săgetau minunat cu arcul și se serveau și de săbii cu tot atîta îndemînare, culcînd la pămînt pe dușmani sau punîndu-i pe fugă („reliquos in fugam verterent").
Oricît ar fi de exagerate cifrele cronicarilor contemporani, care se referă la armata Moldovei, regele Sigismund va fi avut motive puternice să se bizuie pe voievodul nostru, care, la 1430, îi făgăduise că îl va ajuta „cu toți cavalerii lui, zece mii", oaste de curteni și „steaguri" (cete) boierești, înveșmîntați în zale în majoritatea lor.
Dar puținele știri pe care le avem sînt, și ele, destul de laconice.
Și mai ar fi atîtea de cunoscut, de aflat.
Ce n-am da să știm astăzi, de pildă, cum erau îmbrăcați cei „1000 de ostași pedeștri și călări" ai lui Dan al II-lea, nepotul lui Mircea cel Bătrîn, la 1426, ostași a căror întreținere costa, de fiecare om, pînă la un perper pe zi.
Sau cavalerii din armata lui Iliaș al Moldovei, pe care, la ceremonia jurămîntului făcut de voievod regelui Poloniei, în 1432, Dlugosz îi vede stînd drept, pe cai, purtători de flamuri. Așa cum, o jumătate de veac mai tîrziu, alt martor polon îi va privi pe nepoții acestor ostași, la Colomeea, cu caii și stegulețele lor în vîrf de lance, cu scutierul însoțitor călărind alături...

31. *Ostaşi moldoveni în luptă (1476)* (după o xilogravură din „Chronica Hungarorum")

Ori cei 6000 de soldaţi ai voievodului muntean Vlad Dracul, despre care Walerand de Wauvrin scria, la 1445, că poartă paveze şi fac zgomot mare şi trag cu tunurile lor de lemn pînă plesnesc cercurile bombardelor...
Din păcate nu ştim mai multe nici despre ei, nici despre „steagurile" de „viteji" călări, de voinici, iunaci, hînsari şi curteni moldoveni ai lui Ştefan cel Mare, sau despre îmbrăcămintea de fier şi zale a cavaleriei moldoveneşti.
Ştim doar că mulţi dintre dînşii primeau soldă (jold) şi postav de îmbrăcăminte de la domnie, şi abia dacă, pe ici-colo, fresca din vechile biserici ale acestui secol, înfăţişează figuri de oşteni moldoveni în straie de luptă, luaţi ca model de zugrav pentru scenele Vechiului şi Noului Testament, pe care trebuia să le ilustreze.

VOINICI ÎN VREMEA LUI ŞTEFAN CEL MARE ŞI VLAD ŢEPEŞ

Acoperiţi de zale sau închişi în cuirase strălucitoare şi grele, ostaşii lui Ştefan cel Mare vor purta în

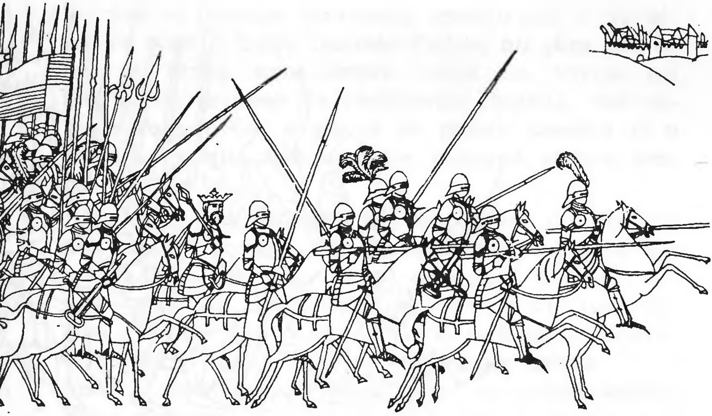

32. *Ostași munteni în bătălia de la Tîrgoviște* (*1476*) (după o xilogravură din „Chronica Hungarorum, 1488)

lupta de la Baia (1467) săbii și lănci cu vîrf de fier (Fig. 31).

Și cîțiva ani mai tîrziu, vor fi la fel de bine înarmați și călăreții lăncieri ai lui Vlad Țepeș în bătălia de la Tîrgoviște (1476), purtînd pe cap vestitele coifuri („salades“) de proveniență apuseană, ca ostașii francezi din timpul dinastiei Valois, așa după cum ni-i arată stampele din „Chronica Hungarorum“ (Augsburg, 1488) a lui Iohannes de Thurocz (Fig. 32), numărînd, desigur, printre ei și cavaleri unguri (Chalcocondyl).

Ei se înfățișează astăzi privirilor, spectaculos îmbrăcați în platoșe, după moda timpului, cu coifuri de fier pe cap, luptînd împotriva călăreților turci împodobiți cu pene de vultur, după cum, în luptele de turnir, vor arăta ca în cahla descoperită la Suceava (Fig. 33), arborînd mai departe și calotele de fier „bassinet“ cu botul ascuțit, „barbu“.

Fără îndoială că o bună parte din armamentul ușor, cu care erau înzestrate pedestrimea și cavaleria moldovenească a lui Ștefan cel Mare, provenea din atelierul meșterilor făurari și „săbierilor“ de la Suceava: arcuri, săbii, puști, ghioage și scuturi de lemn îmbrăcate în piele.

Dar se aduceau și din alte părți asemenea arme și în plus arbaletele, arme atît de ucigătoare, care în apusul continentului fuseseră condamnate, pentru marea lor putere de distrugere.
Ele se fabricau obişnuit în oraşele poloneze, la periferiile cărora trăiau armurieri, sau în Brașov, la Sibiu și în alte cetăți ardelene.

La 3 iulie 1460, Ștefan cel Mare se învoia cu liovenii ca, printre alte mărfuri, să-i trimită și săbii ungurești și paloșe. Și la 18 februarie 1476, voievodul nostru scria îngrijorat burgmeisterului din Brașov: „Să lași pe sluga noastră, pe meșterul Mihai, să vie la noi cu săbii și arme, ca să ne fie împotriva păgînilor". Și Ștefan trimitea și la Sibiu oameni de ai lui, de încredere, în 1502, în miezul verii, să aducă platoșe „din care sînt la ei".

Este de la sine înțeles că demersurile acestui puternic și viteaz voievod nu rămîneau niciodată fără răspuns, și Radu cel Frumos, domnul Țării Românești, adresa brașovenilor o scrisoare în care le reproșa rîvna pe care o dovedeau față de Ștefan cel Mare. De altfel, în tot cursul acestui veac, ca și în cele următoare, Principatele vor aduce arme și din Transilvania. De acolo și de aiurea se vor cumpăra mereu arcuri, săgeți, puști (tunuri) și silitră, săbii și scuturi. Că îmbrăcămintea oștilor românești era departe de a constitui ceea ce se cheamă astăzi o uniformă, este în afară de orice îndoială, „pleanul" luat în lupte îmbogățind și colorînd la nesfîrșit garderoba armiilor noastre, ca și a altor popoare, iar prezența mercenarilor străini în rîndurile băștinașilor avînd darul s-o facă și mai pestriță și mai diversă încă.
Și acești mercenari, adăugați trupelor indigene, n-au lipsit niciodată în trecut, cum n-a lipsit nici obiceiul prăzilor de război.
Să ne gîndim numai că Iliaș vodă ținea în soldă, la curtea din Suceava, „mulți nobili din Lituania cu cetele lor", plătindu-le „cîte 5 grivne polone de lance", din rîndul acestor nobili și viteji lituani recrutîndu-se poate, și pe vremea lui Alexandru cel Bun și pe vremea lui Iliaș vodă, unii dintre cei mai credincioși apropiați ai domniei. În astfel de împrejurări nu putea să existe, desigur, o costumație uniformă.

Și totuși este sigur că, pentru ei sau pentru oștirea pămînteană, meșteșugarii țării știau, la 1440, să lucreze frumoase *baibarace* sau haine roșii, din care Iliaș domnul se îndatora să dea și regelui Poloniei cîte 400 de bucăți pe an. Că, în 1476, Vlad Țepeș, după cum ne informează Chalcocondylas, adusese în țară, pentru a-și întări oastea împotriva turcilor, și călărime de viteji unguri... Sau că, în prada de război pe care, de pildă, la 1497, o vor lua moldovenii în Codrii Cosminului, vor figura, pe lîngă armurile și hainele leșești ale boierimii polone învinse, îmbrăcămintea, zalele și platoșele cetelor de cehi luptînd sub flamura regelui Ioan Albert.

Iată așadar că victoriile militare, procurînd învingătorilor armele și îmbrăcămintea de preț a învinșilor, chiar prin acest schimb de trofee, mijloceau un împrumut al modei și făceau și mai pestriță compoziția vestimentară a oștilor.

Singura îmbrăcăminte războinică ce uniformizează oarecum aspectul oștilor (și aceasta se poate spune numai despre cavaleria țării) era armura metalică ori cămașa, jambierele și gluga de zale, pe deasupra căreia se punea chivăra de fier.

Din oșteni de țară și din mercenari străini, simbriași domnești și unii și alții, într-o oarecare măsură, oferea Petru al III-lea Aron, la 1456, regelui Cazimir: „patru sute de suliți sau patru sute de călăreți cu sulițe, înarmați cum se cuvine și ca de război cu zale sau cuirase".

Din Sibiu va aduce platoșe pentru oștire și Ștefan cel Mare cîțiva ani mai tîrziu. El însuși trebuie să fi luptat în armură grea de fier împotriva lui Hroiot ungurul, de vreme ce cronica lui Neculce ni-l înfățișează cu calul prăbușit sub el în toiul bătăliei, urcînd apoi pe calul scutierului Purice, numai cu ajutorul acestuia făcut movilă la picioarele domnului său. Căci altfel n-ar fi putut sări în șa, de greutatea îmbrăcămintei metalice ([61]).

Dar pe zidurile bisericilor lui Ștefan vor apare doar ostași îmbrăcați în zale sau cu plăci ori solzi de oțel („armures à macle") și cu chivere metalice pe cap, toate fără „nazal" și prezentînd o mare varietate de stiluri (Fig. 34—35).

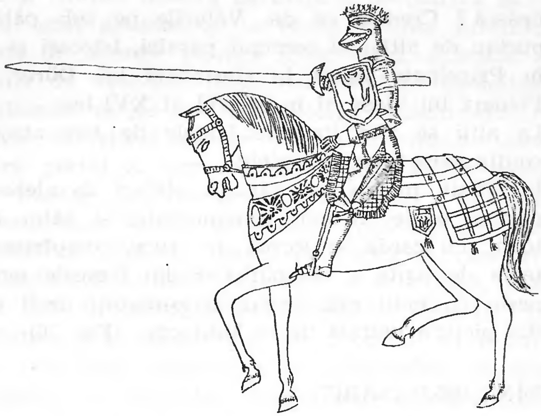

33. *Cavaler în armură, cu cască de fier de tip „bassinet"* (după o placă ceramică descoperită la Suceava, sec. XV)

Unele sînt simple, cu calota rotundă, traversată de o dungă pe mijloc, ca la biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău.

Altele, cu calota ascuțită și cu borurile răsfrînte în jos, în dreapta și în stînga, „chapel de fer", ca în Franța acestui secol, așezate pe cap peste gluga de zale și făcînd legătura cu lamele de oțel din jurul gîtului, de la biserica Sf. Nicolae din Popăuți, destul de asemănătoare cu cele de la bisericile din Dîrjiu și Mălîncrav (Transilvania) sau cu cele din pictura murală de la Hîrlău din scena „Răstignirii".

O altă categorie de chivere de fier, foarte caracteristice, pare a fi luată după modelul roman cu creastă (biserica din Bălinești).

Unii ostași, așa cum am arătat, poartă la gît un col din lame de fier dispuse în evantai, care se lasă pe spate ([62]).

Alții, ca în scena „Răstignirii" de la biserica Sf. Gheorghe din Suceava, duc în mîini paveze rotunde și își pun pe cap un văl, peste care așază casca de fier cu borurile lăsate în jos.

Să fie oare această pălărie ostășească cu văl acea „husarica" despre care pomenesc mai tîrziu documentele ardelene că se trimiteau și în Țara Romå-

nească ? Credem că da. Vălurile pe sub pălării le purtau de altfel şi oamenii paşnici, bărbaţi şi femei, în Principate ca şi în Germania lui Dürer, şi în Polonia lui Stoss, şi în secolul al XVI-lea.

La alţii se văd limpede lamele de fier ataşate în continuarea tunicii de piele.

În sfîrşit, puştile sau lăncile, alături de alebarde şi paveze ovale, frumos ornamentate, şi săbii drepte, lungi, cu garda în formă de cruce, completează găteala de luptă a războinicilor din frescele moldoveneşti, cu mult mai bogat înveşmîntaţi decît ostaşul din pictura murală de la Mălîncrav (Fig. 36).

VÎNT DE RĂSĂRIT...

Ar fi o greşeală să se aşeze costumul acestui nou secol sub o influenţă sau alta, cu precădere, ţările noastre fiind la răscruce de drumuri, între răsărit şi

apus, şi cultura noastră participînd deopotrivă la rafinatul gust apusean şi la fastul curţilor bizantine. Dictate de interese politice şi de clasă, alianţele înfăptuite de voievozii noştri cu familiile domnitoare ale statelor vecine au legat istoria Principatelor romîneşti de istoria acestor ţări, înrîurindu-se astfel cultura portul şi întreaga noastră viaţă din trecut. Încă înainte de întemeierea Moldovei, voievodul maramureşean Bogdan de Cuhnea, înnobilat de regele Ungariei cu titlul de comite de Ugoci, se căsătorise cu o poloneză catolică. Maria. O altă catolică, Marghita, va fi începătoarea neamului muşatin. Iar Marghita, fiica palatinului de Losontz, va fi fost poate cea dintîi doamnă a lui Alexandru cel Bun, papistaşă ca şi Ringala, cealaltă soţie a voievodului, sora lui Vitold cneazul Lituaniei, fostă ducesă de Mazovia şi vară a regelui Vladislav al Poloniei. Cu o Marincă, cumnată a regelui Vladislav Iagello şi fiică a ducelui Andrei al Lituaniei, se va însura şi Iliaş, urmaşul lui Alexandru cel Bun.

În aceeaşi vreme, voievozii munteni, despărţiţi doar prin apa Dunării de bulgari şi de sîrbi, îşi vor ţese înrudiri cu despoţii şi ţarii ortodocşi ai popoarelor din sud, fără a putea scăpa nici ei cu totul de influenţa catolicismului.

Cu regele Milutin al Serbiei îşi va mărita fiica Litovoi. Cu ţarul Alexandru din Vidin se va însoţi Teodora, fiica primului Basarab, iar fiul ei Stracimir, moştenitorul ţaratului, va lua în căsătorie pe Ana, fiica voievodului Nicolae Alexandru Basarab. O altă fiică a acestuia va deveni regină a Serbiei, prin mariajul ei cu Ştefan Uroş, cneazul sîrbesc, cea de a treia fată a lui Nicolae Alexandru vodă luînd de bărbat pe ducele Ladislav de Opolia, palatinul Ungariei. Cu fiica lui Ştefan, regele Bosniei, se va însura Vladislav voievod, Radu I va lua o Calinichie din neamul împăraţilor Paleologi, şi Dan I se va căsători cu domniţa lui Vuk Brancovici, regele Serbiei Şi înrudirile acestea vor continua pînă tîrziu : doamnele lui Neagoe Basarab şi a lui Petru Rareş vor fi sîrboaice, fiice şi nepoate de despoţi... etc.

34. *Ostaşi moldoveni din vremea lui Ştefan cel Mare* (după o pictură murală de la biserica din Popăuţi)

După căderea Bizanţului şi apoi a statelor sud-dunărene sub dominaţia turcească, Ţara Românească va fi tîrîtă, înaintea Moldovei, sub călcîiul turcilor şi implicit în sfera de influenţă otomană. Şi, nu mult după prăbuşirea noastră, Polonia şi Ungaria, care îşi păstraseră un timp libertatea, vor împrumuta şi ele haina răsăritului împreună cu multe din datinele vieţii turceşti. E o epocă de mare înflorire comercială, acum, în pragul veacului XV. Neguţători greci şi italieni ne aduc postavuri răsăritene, şi raguzanii îşi dau întîlnire la Tîrgovişte — unde îşi vînd postavul roşu — şi în alte tîrguri, unde îşi desfac brocartul de Veneţia, cu armenii şi nemţii din Liov şi Cracovia sau cu saşii de peste munţi, din Braşov, Sibiu, din Bistriţa şi din alte cetăţi.

Neguţătorii genovezi îşi vînd la noi *camocatul (camha)* ([63]), stofă de mătase şi fir, neîntrecută în frumuseţe, dar se cumpără în cantităţi apreciabile şi

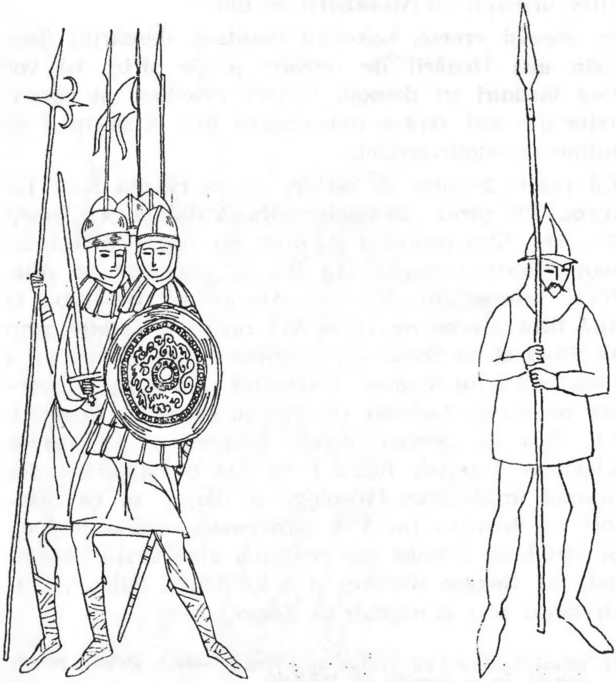

vigurile de postav flamand, stofele franţuzeşti şi vilarul (velour) de Ypria sau Louvain, postavul de Cehia, acel „postavaceh" (64) adus, poate, din Silezia, postavurile şi pînza litvane, pînza de Krosno şi cea din Köln, şi din alte burguri germane (65). Nu lipsesc nici barhetul, tafta şi *serasîrul,* această mătase orientală ţesută cu aur, atît de preţuită veacuri de-a rîndul în ţara noastră.

Denumite „mărfuri tătăreşti" sau „marfă de pe mare", toate aceste mătăsuri — camha, tafta, atlasul şi împreună cu ele şi catifeaua — erau ţesături orientale, turceşti, care veneau în ţările noastre aduse de genovezi şi de aici se răspîndeau în lung şi în latul lumii sud-est europene. Era belşug de mărfuri preţioase în acest veac pe pieţele Principatelor româneşti, şi neguţătorii moldoveni străbăteau, la rîndul lor, drumuri lungi şi anevoioase către Kiev, Moscova, Braşov şi Liov, purtînd stofe răsăritene şi podoabe femeieşti, găteli de aur şi argint şi mărgăritare (66).

Pînă în vremea lui Ştefan cel Mare vor veni la Suceava neguţători din Liov pentru a cumpăra toate acele minuni răsăritene, catifele de mătase şi aur, plătind vamă „de grivnă trei groşi" (67), iar negustorii poloni din Galiţia şi Podolia îşi aveau casa lor de comerţ în oraşul cel mai de frunte al Moldovei, încă din 1408. În Suceava, vestita capitală a Moldovei, ei se întîlneau cu neguţătorii muscali, şi acolo, pe „uliţa rusească", se etalau în văzul mulţimii, în acelaşi timp cu strălucitoarele blănuri de Mosc, şi marfa tătărească, *tebenca* şi camha şi jderii ungureşti îşi ţesăturile leşeşti şi neîntrecuta pînză nemţească (68). Comori de frumuseţe se puteau găsi în pieţele oraşelor şi tîrgurilor din Moldova, de la şiragurile de mărgăritare şi sculele de aur şi argint, menite să împodobească grumajii şi braţele femeilor, şi pînă la stofele grele, ţesute cu sîrmă, *cumaşurile* cum se vor numi mai tîrziu, acele „drappi d'oro", de provenienţă italiană, unele din ele preţuind averi întregi.

35. *Ostaşi moldoveni din vremea lui Ştefan cel Mare* (după pictura murală de la biserica din Hîrlău)
36. *Ostaş transilvan cu chivără de fier* (după o frescă din biserica Mălîncrav)

37. *Țăran din Transilvania, începutul sec. XV* (după pictura murală de la biserica din Mălîncrav)

Din vremea lui Alexandru cel Bun, postavul de Anglia laolaltă cu mitrele de *cocîrlat* (scarlatto, scharlach, écarlate) (69) și cu mărfurile leșești încep să-și facă drum spre piețele noastre, și la Suceava se vînd haine aduse din Liov dar și din alte orașe apusene Și, în timp ce moldovenii cunosc acum frumusețea postavului de Anglia în propria lor țară, munteanul Radu, banul de Craiova, fugar de răul turcilor, se îmbrăca chiar la Londra cu asemenea stofe scumpe, ca protejat și pensionar al regelui Henric al VI-lea. Și se vor întîlni mai tîrziu destui meșteșugari iscusiți și printre croitorii din Moldova, care vor lucra veșminte la comandă, vînzîndu-le făcute gata („vestes venales"), pentru leși și pentru transilvăneni (70), moda fiind aceeași, într-o țară sau alta, de-a lungul întregului veac și chiar în cel următor.

Din anul 1424 se citează documentar și pătrunderea în Țara Românească, sub domnia lui Dan I, a unui alt model de haină, *zeghea* (71), îmbrăcăminte la modă în Ardeal și Ungaria, pe care o vedem încă din 1408 împodobind pe jupanii de peste munți, ctitori ai bisericii din Strei Sîngiorgiu, la ei acasă.

În Moldova lui Ștefan cel Mare se vor încrucișa astfel poverile de mărfuri frîncești cu tovarele de

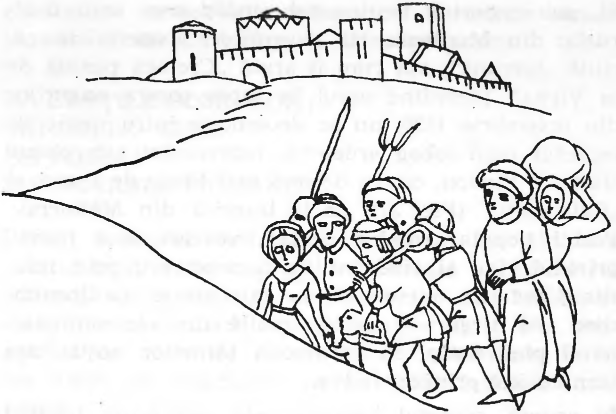

38. *Ţărani din Transilvania, sec. XV* (după o gravură din „Chronica Hungarorum", 1488)

postav de Ungaria (Buda), aduse pînă aici pe drumuri lungi şi cu multă osteneală de către neguţătorii pribegi din Volînia sau din Halici şi cu ţesăturile răsăritene, cu mărfurile „de pe mare", venite din Crimeea, Levant sau Asia Mică.

ŢĂRANII

Cît priveşte pe ţăranii din Principate, îmbrăcămintea lor simplă va fi lucrată în casă, pentru cei mai mulţi dintre ei, exigenţe mai mari fiind satisfăcute prin mărfurile din Ardeal şi din ţările vecine, la iarmaroacele (Iahrmarokt) care niciodată nu vor lipsi.
Pentru ei se aduce în Ţara Românească, dacă din anul 1413, *boboul,* dimia sau abaua, prin braşoveni, în vreme ce pînza de in şi cînepă se ţese mai mult în casă, din străvechi timpuri.
Începînd cu prima jumătate a veacului al XV-lea apar documentar şi pivele şi steazele de postav din Moldova, o dată cu ivirea primilor meşteşugari din Roman, la 1436, specializaţi peste munţi în tunsul postavului („rasoriam artem") ([72]). În liniile ei mari, îmbrăcămintea de tradiţie milenară a sătenilor se primeneşte greu.

Și, sub raportul vestimentar, înfățișarea unui ostaș rustic din Muntenia lui Basarab I, acoperit de căciulă „țurcană", așa cum îl arată „Cronica pictată de la Viena", încordînd arcul în lupta contra ungurilor din noiembrie 1330, nu se deosebește întru nimic de aspectul unui iobag ardelean, reprezentat sub chipul sfîntului Simion, cîteva decenii mai tîrziu, de zugravul „Calvarului" (Fig. 37). de la biserica din Mălîncrav. Portul popular rămîne același, veacuri de-a rîndul, primind cînd și cînd infiltrații orășenești prin felurite *flenderițe*, piese vestimentare uzate ale locuitorilor din tîrguri și cetăți, multe din ele supraviețuind pînă astăzi în garderoba țăranilor noștri, așa cum au fost primite cîndva.

În genere, aspectul hainelor este sărăcăcios, trădînd viața de lipsuri pe care o duceau. Dacă în făptura straielor însă, materia e aspră, în schimb, culorile de arnici și mătase, cu care se vor înflori mai tîrziu iile și fotele, catrințele, zavelcile și pestelcile femeilor și cojoacelor trudnicilor de pe întinsul țării, le înveselesc înfățișarea, iar măiestria și gustul țesătoarelor le dau o aparență sărbătorească, optimistă, de bunăstare chiar. Vederea lor încîntă și astăzi privirea și această bucurie a ochilor e singura notă veselă a traiului iobagilor noștri din trecut, în acest secol al XV-lea, în care documentele iconografice lipsesc aproape cu desăvîrșire. Gravura în lemn, de felul celei din cronica lui Thurocz, de pildă, și fresca, ele singure, mai reflectă pe alocuri modesta, sumara îmbrăcăminte a plugarului român (Fig. 38), dus în robie de tătari sau surprins de zugrav în timpul muncilor agricole, cu mult mai golaș în sărăcia lui decît străbunii Adam și Abel, reprezentați la Voroneț lucrînd pămîntul, în jupane colorate, boierești, cu nădragi policromi și călțuni negri.

Sînt totuși cazuri cînd, în urma unei bătălii victorioase ca, de pildă, aceea împotriva păgînilor, din anul 1442, despre care relatează călugărul Barthélemy de Gênes, pînă și ciobanii din Valahia ajung să se înavuțească, cei mai mulți neîmbrăcîndu-se decît în veșminte turcești de mătase și în stofe lucrate în fir, toate din corturile turcilor. Dar prăzile acestea neașteptate și rare nu puteau lumina decît pentru o clipă,

cît flacăra unui fulger, întunericul bordeielor săpate în pămînt ale păstorilor şi sătenilor noştri.

LA CURŢILE DOMNILOR : MÎNDRELE ŞUBE DE POSTAV ŞI PĂLĂRIILE ÎMBLĂNITE

Pentru ilustrarea costumului voievodal din Moldova acestui început de veac ni se păstrează portretele lui Alexandru cel Bun şi al doamnelor lui, Mălina şi Ana, în numai două reprezentări ce ni se par deopotrivă de autentice şi semnificative, oferindu-se cu tot luxul de amănunte necesar unei înfăţişări mai ample.

Cel dintîi document iconografic cunoscut îl constituie o superbă broderie de epocă, un epitrahil lucrat în fir de aur şi mătase, păstrat multă vreme la mînăstirea Staraia Ladoga şi mutat astăzi în muzeul Alexandru Nevski din Leningrad.

El îl înfăţişează pe bătrînul voievod (Fig. 39) în perioada dintre 1421—1432, în vremea în care avea ca doamnă pe Mălina (Marina), o inimoasă femeie care va fi însemnat ceva în cultura vremii ei. Domnul e înveşmîntat, peste nevăzută jupană, într-o elegantă, fastuoasă *şubă,* de modă polonă, cu mînecile largi, despicate, spînzurînd în jos, mîneci care se azvîrleau către spate pentru a lăsa braţele libere, „şubom ot postava“, cum o numesc hîrtiile timpului ([73]).

E vremea cînd messire Ghillebert de Lannoy trecea prin ţara noastră, unde vedea tătari cu turbane şi bărbi lungi. Din Rusia şi Polonia veneau mărfuri către Moldova, şi la curtea ducelui Vitold al Lituaniei, în Cameniţa, se perindau mărfuri, printre care se numărau pălăriile îmblănite şi şubele, blănurile de jder şi veşmintele de mătase, tot atît de preţuite şi acolo ca şi la Suceava.

Erau hainele de gală cărora le vor lua locul *conteşurile* sau *cabaniţele* domneşti, cum se vor numi mai tîrziu, aproximativ aceleaşi mantii, *şarvanale*, cum le vor spune oamenii în vremea lui Neculce, pe care le vor purta şi sultanii şi voievozii, şi pe care le vor
 îmbrăca, în timpul lui Ştefan cel Mare, chiar şi feciorii

39 *Alexandru cel Bun* (după un epitrahil contemporan de la muzeul Alexandru Nevski din Leningrad)
40. *Doamna Marina* (după epitrahilul contemporan de la muzeul Alexandru Nevski din Leningrad)

de boieri, aprozii de divan ai domnului și copiii de casă, ca expresie supremă a luxului ce stăpînea la curtea acestui din urmă domn.

Pe cap, Alexandru cel Bun poartă aici nu o coroană, cum vom vedea apărînd la voievozii de mai tîrziu în frescele bisericilor noastre, ci o *pălărie* înaltă care putea fi de *blană,* de *pîslă* sau din *păr de cămilă,* cum se purta și în Germania ([74]) ; una din acele „cappelli pilosi“ din care se aduceau și în țările noastre pe la 1427 ([75]), cu borurile răsfrînte în sus, brodate în zig-zag pînă la jumătatea calotei, pălării pe care genovezi ca Petru Gravaigo sau Hector Mansano, stabiliți la Cetatea Albă, le țineau în depozitele de la Suceava, și de care se întîlneau și în Franța lui Ludovic al XI-lea sau a lui Carol al VII-lea, contemporane *coafelor cu eșarfe* căzînd pe umăr ([76]).

MITRA DE COCÎRLAT

Că moda pălăriilor era acum aceeași la noi ca și în Franța sau în Bizanțul Paleologilor, nu mai încape îndoială. De altfel și mitra împărătească cu care se împodobea, în mozaicuri, Ioan al VIII-lea, va fi a-

41. *Alexandru cel Bun și doamna Ana* (după o pictură murală de la Sucevița)

doptată în țările noastre încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun, despre care legenda spune că ar fi primit el însuși în dar fie o coroană, fie o asemenea pălărie sacerdotală din partea împăratului, cu prilejul trecerii acestuia prin Moldova, la 24 octombrie 1424 ([77]). Dar asemenea *mitre* roșii din cocîrlat (scarlatto) începuse să primească Alexandru vodă încă din anul 1419, prin neguțătorii străini, trecători prin Moldova ([78]).

Alături de el, doamna Marina „autocrată a Moldovei și a țării dinspre mare" (Fig. 40), cum sună inscripția grecească de pe epitrahil, e împodobită cu o *scufă cu pene,* ca o coroană cu multe ramuri, cum poartă și prinții italieni din *Cavalcada regilor magi* a lui Benozzo Gozzoli ([79]), îmbrăcînd peste bogata rochie lungă pînă în pămînt, cu mînecile largi atîrnînd în jos, o mantie somptuoasă, un cavadion de postav greu, înflorat cu aur și tivit pe margini cu benzi de blană.

Ea poartă cercei sau *pandelocuri* de aur și mărgăritare, lungi pînă la umeri, aceeași găteală spînzurînd, nu de urechi, ci de coafa doamnelor țării, pe care o vom afla și în vremea lui Ștefan cel Mare și în

 secolul următor, în Muntenia, la curțile lui Neagoe

42. *Boieri cărturari la Conciliul ecumenic de la Constanța (1415)* (după xilogravurile incunabulului lui Ulrich von Reichenthal)

și ale urmașilor lui împodobind pe soțiile de voievozi și domnițe.
Și costumul ei prezintă destul de mari asemănări cu al Mariei Comnena Turnikina de la mînăstirea Trinității din Kiev.
Drept al doilea document iconografic important pentru epoca lui Alexandru cel Bun poate fi socotită pictura murală din pridvorul mînăstirii Sucevița reprezentînd aducerea moaștelor sfîntului Ioan cel nou, cel omorît de tătari, la Suceava.
Ea datează din veacul al XVII-lea dar reproduce, în trăsăturile vestimentare ale personajelor care compun scena, modelele vechi, aflate mai de mult în paraclisul mînăstirilor Bistrița, Voroneț, Sf. Gheorghe din Suceava etc. Descrierea plastică a cortegiului urmărește parcă de aproape rîndurile așternute atunci de Grigore Țamblac, martor ocular al ceremoniei : „cu toți deminitarii săi și cu mult popor dintre creștini și cu arhierei și cu tot clerul, cu făclii și cu tămîie și cu mir bine mirositoare".
Procesiunea e deschisă de voievodul Alexandru cel Bun și de doamna lui (Fig. 41), înveșmîntați și unul și celălalt în costume domnești, cu caftanul bizantin de ceremonial, cu mîneci largi tăiate drept, îmbră-

43. *Boieri moldoveni* (după ferecătura în argint a raclei sf. Ioan cel nou de la Suceava şi după o icoană pictată din racla aceluiaşi sfînt)

cîndu-le trupul : acelaşi ca în vremea lui Bogdan I, dacă e să credem în autenticitatea picturii refăcute de la biserica Sf. Nicolae din Rădăuţi.

Materia din care vor fi fost lucrate asemenea scumpe cavadioane, poate camha, ne face să ne gîndim la crîmpeiele de catifea de mătase vişinie, ţesută cu motive vegetale din fir de aur, din garderoba lui Alexandru cel Bun, păstrate pînă astăzi la muzeul mînăstirii Bistriţa şi în colecţia secţiei de artă feudală a Muzeului de artă al Republicii.

Vălul doamnei, căzînd pe umeri de sub coroana grea de aur, e vălul tuturor reginelor din apusul Europei pînă dincolo de sfîrşitul acestui veac.

Cît priveşte pe jupanii cărturari de la curţile voievozilor Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun, călători şi unii şi alţii, în 1415, la Conciliul ecumenic de la Constanţa, ei apar acum nu numai în scena cortegiului de la Suceviţa dar şi în xilogravurile din incunabulul lui Ulrich von Reichenthal (Fig. 42), elegant îmbrăcaţi, pierduţi în mulţimea celorlalţi nobili de alte neamuri.

Printre ei va fi pozat, poate, gravorului german, un Tugomir din Ţara Românească sau vreun alt boier, mai mărunt dar adînc ştiutor de carte bisericească,

44. *Costum din Transilvania: nobil cu şoim* (după o teracotă indigenă din Arad)

alături de vreun semeţ moldovean, ca Seneslav din Neamţ (80), probabil înnobilat leşesc şi de aceea numit „cavaler de Polonia“ ?

Ei îşi pun pe cap pălării îmblănite sau de catifea şi *şepci frînceşti,* din postav, din cele cu cozorocul ascuţit şi ieşit în afară, deasupra frunţii ca un cioc proeminent, care purtau pe alocuri numele de *pălării cu streaşină* şi din care însuşi regele Franţei, Carol al V-lea, încă din 1364, avea obiceiul să poarte.

Hainele lor scurte ori lungi, sugrumate pe mijloc cu centuri, cu mînecile bufante şi pieptii bombaţi, evazate şi încreţite, îmblănite uneori la poale, nu treceau decît cu puţin de genunchi, lăsînd să se întrevadă nădragii croiţi pe picior şi călţunii de culoare închisă, aidoma ca la curţile apusene.

Şepci frînceşti şi haine de vilar, de care vor purta la acea vreme mai toţi oamenii de seamă din Europa, suverani ca Ludovic al XI-lea, prinţi şi doamne nobile italiene din picturile cimitirului din Pisa, atribuite pe nedrept de Vasari lui Orcagna.

Exact aceeaşi îmbrăcăminte de modă apuseană a boierilor moldoveni din veacul XV se reflectă de altfel şi în unele din cele 12 scene iconografice ilustrînd pătimirile sf. Ioan cel nou sau în icoanele pictate

ale raclei păstrată în biserica Sf. Gheorghe din Suceava, acoperămîntul de argint al sicriului — lucrare de orfevrerie datînd indubitabil din acest secol — inspirîndu-se din costumaţia sfetnicilor ţării.
Sînt aici cojoace încreţite şi veşminte ample, pălării şi înfăşurări ale capului caracteristice modei europene şi oamenilor acestei epoci, dintre care multe vor supravieţui pînă în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (Fig. 43).

Aceleași trăsături de costum apusean le aflăm acum și în tîrgurile și cetăţile Transilvaniei, învederate prin teracotele din Arad (Fig. 44) sau prin stampele cronicii lui Iohannes de Thurocz din 1488, reprezentînd o mai veche năvală a tătarilor în Ardeal (Fig. 45). Dar să revenim la pictura de la care am pornit. Cum se înfăţişa, pe la 1420, îmbrăcămintea dregătorilor lui Alexandru cel Bun se poate vedea, mai ales, în reprezentările din fresca de la mînăstirea Suceviţa, în scena „Aducerii la Suceava a moaştelor sf. Ioan cel nou“ (Fig. 46), scenă pentru care zugravul tîrziu al Movileştilor va fi avut, aşa cum arătam mai sus, destule modele de la începutul veacului al XV-lea, în mai vechile biserici şi mînăstiri moldoveneşti dinainte de Ștefan cel Mare ([81]).

Acolo, în cortegiul de moldoveni care însoţesc pe vodă şi pe doamna lui, Ana, se zăresc mulţi dregători care poartă *dulame* lungi pînă la glezne şi pe deasupra haine de mătase, cu sau fără mîneci, încheiate în faţă cu mulţi nasturi şi scurte pînă la mijloc, după stilul oriental.
Sînt elegantele veşminte la modă şi în veacul al XV-lea şi mai tîrziu.
Pe cap pun şepci de culoare deschisă, cu clape într-o parte, petrecute pe deasupra calotei scunde, niște şepci „danteşti“, apusene.
Foarte puţin deosebiţi trebuie să fi arătat acum şi jupanii pe care îi va avea Vlad, pretendent la tronul Munteniei, ca Voico vornicul, cei cărora le plăcea atît de mult să poarte şube de postav („şubom ot postava“), lucrate la meşterii croitori din Braşov, în 1431.
La fel cum se îmbrăcau şi boierii de la curtea lui Vlad Dracul, jupanii lui Mircea sau ai lui Basarab al

45. *Tîrgoveţi din Ardeal, sec. XV* (după „Chronica Hungarorum")

II-lea. Un document slav de la 1431—1446, emanat din cancelaria domnească a acestor voievozi, ne zugrăveşte în cîteva rînduri pe un om de încredere al gospodarului.

ZANVEL, DIN CETATEA TÎRGOVIŞTEI

Iată-l aievea pe Zanvel, din cetatea Tîrgoviştei, om bun şi de nădejde al voievodului, înveşmîntat în haine de catifea de Ypria, de tăietură occidentală, purtînd pe cap *şapca frîncească,* îndătinată în Muntenia ca şi în Moldova încă de la sfîrşitul veacului trecut, pălăria aceea cu cioc şi cu borurile ridicate în părţi şi la ceafă, şi a cărei prezenţă o surprindem încă din 1408.

El are spada legată de cingătoare şi în deget îi străluceşte un „inel de aur în preţ de 10 florini". De şold îi atîrnă o pungă de piele, sau de catifea, cu 300 de aspri.

E un om avut şi un elegant al vremii acest Zanvel, din cetatea Tîrgoviştei, în portul în care se vor fi înfăţişat privirii lui Reichenthal şi delegaţii români la conciliul de la Constanţa, cu cîteva decenii în urmă.

Prea multe nu mai știm despre el. Tîlharii îl atacă pe drum, el se apără din răsputeri cu sabia în mînă, dar e ucis și jefuit de bani și de hainele bogate la care rîvniseră furii... La vremea asta călătoriile erau foarte nesigure și drumurile pline de lotri.

NEMEȘI ROMÂNI, JUPÎNIȚE, TÎRGOVEȚI, CERȘETORI

Ca și în Principate, aceeași viață românească pulsa și dincolo de munți pînă în Maramureș și aceleași haine apusene purtau, la 1404, și pan Radu și jupanii Banco, Toader ori Sandru, nemeși de Sarvasău, sau alții ca Nan din Săpîntu ori Costea al lui Drăguș, dăruitori și ei mînăstirii sfîntului arhanghel Mihail, zidită și înzestrată mai de mult de Balița voievod și Drag meșter, de Dobre Românul, feciorul lui Ioan, ctitorul bisericii din Leșnic și alții.

Ni se păstrează din această vreme (1408—1409), încremenite în zugrăveala bisericii din Strei (Sîngiorgiu), costumele pe care le îmbrăcau acum strămoșii ardeleni ortodocși ai Cîndeștilor, înnobilați de Jicmon crai, regele ungur, și deveniți apoi Kendresi, ctitorind și dînșii biserici cu frumoase inscripții slavone, care abia se mai pot zări ([82]).

Iată-i pe acești viteji din neamul lui Cîndea Lațco înveșmîntați în jupanele vremii și purtînd pe deasupra zeghe roșii și verzi tivite la poale, cu paloșele arcuite, atîrnate la cingătoare, în față și nu la coapsă ca mai tîrziu, cu părul lung, strîns la spate în chică, cu mustața și barba mică, după moda timpului, ca pretutindeni.

Alături de Lațco stă jupînița Nistora „roaba lui Dumnezeu" (Fig. 47), îmbrăcată într-o rochie lungă, strînsă la mijloc cu un brîu, peste care se zărește *fota* îngustă, acea stofă scumpă cu țesătura vărgată adusă din orient, al cărei port trecuse mai demult în costumația țărăncilor. Ea e înfășurată la cap cu un văl lung, alb, un *giolgi* care-i cuprinde și umerii. Lîngă ei, ctitorul, jupîn Chendreș, și Vlaico, fiul lui Chendreș, încinși cu cingători de piele, încrustate cu argint sau cu „brîie ferecate", cum se purtau pe atunci (Fig. 48).

46. *Boier moldovean de la curtea lui Alexandru cel Bun* (după pictura murală de la Sucevița)
47. *Jupîneasă din Transilvania din neamul lui Cîndea Lațco* (*1408—1409*) (după pictura murală de la biserica din Strei-Sîngiorgiu)

Hainele lor sînt făcute de croitori („sartori" ori „szabo" ori „schneideri") ardeleni, meșteri mari, pricepuți și cu faimă și dincolo de hotarele țării, persoane importante și prețuite, ca acel Mihail din Bistrița, de pildă, care încă de la 1403 se număra printre jurații cetății, și care puteau ajunge să ocupe demnități și mai mari în burgurile transilvane. Ctitorii poartă nădragi strînși pe picior, aceiași ca în Franța lui Ludovic al XI-lea, din care Ardealul trimitea și în țările românești la această epocă, împreună cu călțunii gata croiți din postav rezistent (care nu mai sînt acum atît de ascuțiți la vîrf ca la mijlocul secolului trecut), cu costume întregi gata făcute și ele („vesta venales") pentru tîrgurile de dincolo de munți.

În vreme de iarnă, orășenii cu stare vor îmbrăca haine îmblănite, lucrate din piei de jder, de cacom sau de veveriță etc., confecționate de meșteri blănari („pellifex"), care în unele cetăți mari, ca de pildă Clujul, se organizaseră în breaslă, încă din 1369. În picioare, ei vor purta încălțăminte cu un singur rînd de tălpi, operă a pantofarilor și cizmarilor („sutores", „varga"), asociați și ei, încă de la mijlocul veacului al XV-lea în corporații asemănătoare

48. *Boier din Transilvania din neamul cnezesc al lui Cîndea Lațco* (*1408—1409*) (după pictura murală de la biserica din Strei-Sîngiorgiu)
49. *Jupîn Vladislav și jupînul Miclăuș, începutul sec. XV* (după pictura murală de la biserica Sf. Nicoale din Ribița)

cu cele ale blănarilor. Îi vedem acum pe cei mai avuți dintre locuitorii tîrgurilor transilvane împărțind din prisosul lor cerșetorilor îngenuncheați în drum, surprinși în postură caritabilă de zugravii locului, în pictura murală din turnul de nord al fortificației care înconjoară biserica evanghelică din Sînpetru. Ei îmbracă zeghe și nădragi și încalță călțuni ca și dincoace de munți, iar femeile lor sînt înveșmîntate la fel de simplu în rochii lungi, sugrumate pe mijloc, cu vălurile albe care le acoperă capul înfășurîndu-se pe sub bărbie și formînd un col rotund, foarte caracteristic, așa cum se va purta și în București mai bine de trei veacuri.

Aproape nici o deosebire între portul acestor oameni din Țara Românească și acela al conaționalilor lor din Hunedoara, ca jupînul Vladislav care, împreună cu fiica lui, Ana, pozează pentru tabloul votiv de la biserica Sf. Nicolae din Ribița, nouă ani mai tîrziu, alături de fratele său Miclăuș (Fig. 49). Aceleași jupane în culori deschise sau haine mohorîte și cu manșetele strîmte, aceleași centuri late de piele de care spînzură spada.

 Femeile poartă marame sau giolgi, fetele se gătesc cu panglici scumpe, la noi, ca și aiurea, în Rusia

de mai tîrziu, panglici care stau pe cap ca o dublă coronetă.

S-ar părea totuşi că părul jupînilor e uneori mai umflat în părţi şi bărbuţa s-a alungit şi ea, iar mustăţile s-au bleojdit lăsîndu-se mai bogate spre colţurile gurii.

Hainele lasă acum gîtul liber, schiţînd un mic guler abia observat, care, cu vremea (va trece un secol pînă atunci), va ajunge alb şi răsfrînt, ca sub domnia lui Neagoe Basarab, sau se va broda cu aur şi mărgăritare, după starea şi avuţia fiecăruia.

LA POARTĂ LA ŞTEFAN VODĂ

S-a spus că nu a existat în istoria noastră o domnie atît de îndelungată şi aşa de strălucitoare ca a marelui Ştefan voievod, încercată de necontenite războaie dar plină de izbînzi şi numărînd ani mulţi de belşug, în care viaţa economică a ţării şi bogăţia oamenilor ei au atins o mare înflorire...

În umbra praporelor cu cap de zimbru ale oştilor lui Ştefan se adăposteşte întreg acest secol românesc ca sub crengile unui uriaş şi bătrîn stejar rămuros.

Oricît ar fi fost însă de mare prosperitatea întregii ţări, avuţia rămîne tot a celor puţini.

Şi este de la sine înţeles că numai la curţile vestitului şi viteazului voievod şi ale dregătorilor lui se va fi dezvoltat acum acel „foarte mare lux în îmbrăcăminte" de care pomenesc şi istoricii vechi şi cei noi, deopotrivă. Ştefan e un domn generos şi vistieria lui e ticsită de stofe şi de haine de preţ. Aşa ni-l înfăţişează cronica slavonă redactată la curtea şi din porunca lui, dînd ospeţe bogate boierilor şi ostaşilor, după fiecare bătălie cîştigată, învestind cavaleri dintre oştenii lui şi împărţind multe daruri şi îmbrăcăminte scumpă boierilor şi vitejilor săi şi întregii lui oştiri.

De altfel, miniaturile acestor vremi, ca şi scumpele acoperăminte de mormînt, din vilar vişiniu înflorat cu aur, stofele de preţ şi operele de migală şi artă ale atelierelor domneşti din Moldova, frizele şi tablourile votive zugrăvite pe zidurile bisericilor, pre-

cum și materialele date la iveală de arheologi prin săpăturile din ultimele decenii, toate vorbesc despre fastul acestei vieţi apuse, despre neasemuita frumuseţe şi măreţia aşezărilor voievodului de atunci. Cronicarii, ei înșiși, povestesc cu nostalgie, chiar două sute de ani mai tîrziu, despre desfătata și somptuoasa viață de curte de la Suceava și de la Hîrlău, despre magnificienţa domnului, despre bogăţia costumaţiei şi despre marea risipă a hainelor de preţ, pe care le îmbrăcau pînă şi aprozii, slujitorii domneşti, înveşmîntaţi numai în cabanițe împărăteşti, în șarvanale.

Pe întreg continentul vremea aceasta e o epocă de aur, de răsfăţ şi risipă, de gust rafinat şi arte somptuare și eleganță vestimentară...

Se descoperă acum drumul Orientului îndepărtat, drumul Indiilor şi al neasemuitelor comori.

Apusul desfăşoară un lux orbitor, şi boierii trimişi de Ștefan cel Mare și de urmașii lui în Italia lui Borgia şi Savonarola se întorc din cetatea de vis a lagunelor încărcaţi de cumpărături alese, făcute pentru curtea de la Suceava, aducînd cu dînșii brocart de aur şi mătase, giuvaeruri, postavuri de aur, *damaschin lionato* şi haine croite după moda Italiei.

La sfîrşitul veacului acesta și la începutul celui următor, mărfurile apusene se încrucişează şi în ţările noastre cu cele răsăritene, şi boierii Craioveşti ca și cei din Suceava cumpără acum stofe și blănuri din Sibiu şi Braşov, din cetățile de unde și neguţătorii munteni, ca Rădilă, din Cîmpulung, aduceau la aceeaşi vreme numeroase alte lucruri ardelene. Mii de viguri de postav, marfă nemţească, ca postavul Trichten, postavul de Görlicz, Colonia şi Nürnberg, blănuri de cacom, helgii, piei de jder, veveriţe și vulpe se aduc din Transilvania și de aiurea în Moldova și Țara Românească. Și printre mărfurile deosebit de preţuite se mai arătau a fi postavul de Malines sau Mecheln, costînd 18 florini bucata, postavul de Langwerder, preţuind 28 florini, sau altele mai scumpe, ca cel de Verona ori de Bruges, Speyer şi Bergamo... ([83]).

La aceeași dată, prin Țara Românească, venind din orient, se îndreptau spre cetăţile ardelene scumpele

ţesături de mătase şi aur numite camhă, minunatul damasc, *cofteria,* brocartul cu flori de fir, purpura, *camelotul,* tafta turcească, atlasul şi piese de îmbrăcăminte gata confecţionate, precum caftanele, cingătorile, basmalele şi altele ([84]), ca să nu mai pomenim de boboul (abaua ardeleană) atît de căutat de oamenii mai puţin avuţi, ori de *bogasiile* orientale, care nici ele nu lipseau.

COJOACELE DE CAMHĂ

Dintre toate portretele autentice ale voievodului Ştefan cel Mare, cel mai interesant din punct de vedere vestimentar şi asupra căruia ne vom opri pentru a-l înfăţişa mai pe larg, este cel din miniatura pe pergament a evangheliarului de la Humor, evangheliar ce „s-a sfîrşit în luna iunie 17 în anul 6981“ (1473), aflat astăzi la mînăstirea Dragomirna.

În rest, afară de interesanta fizionomie a domnului, prezentat alături de doamnele lui, la diferite vîrste, ca în tablourile votive din bisericile şi mînăstirile purtînd hramul Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi, al Sf. Nicolae din Dorohoi, al Sf. Gheorghe din Hîrlău, ori de la Voroneţ etc., unde voievodul se înfăţişează cele mai adeseori cu părul blond umflat spre ceafă, buclat şi cu coroana pe cap, cu mantia sau cavadionul împodobit de pietre scumpe şi mărgăritare, însoţit sau nu de feciorii lui, toate oferă privirii aceleaşi veşminte de ceremonial bizantin, aceleaşi haine „de aparat“, de veche tradiţie, aşa cum vom întîlni şi la voievozii noştri reprezentaţi în frescă după modelul împăraţilor din Constantinopole.

Ne vom ocupa, aşadar, de cel mai timpuriu şi mai realizat dintre ele, de portretul din evangheliarul de la Humor.

Voievodul Moldovei se înfăţişează aici într-un costum de curte de o rară eleganţă, de o mare frumuseţe şi bogăţie (Fig. 50). El poartă pe cap o coroană de aur, încrustată cu pietre scumpe, de sub care pletele blonde, ondulate, se revarsă bogat.

Pe deasupra el îmbracă o haină roşie cocîrlat brodată cu aur, un minunat *cojoc,* lung pînă mai jos de genunchi, lucrat în falduri dese ca o scumpă

50. *Ştefan cel Mare* (după miniatura din evangheliarul de la Humor)
51. *Alexandru voievod, fiul lui Ştefan voievod* (după epitrahilul de la Putna)

mantie, prin gurile căreia ies mînecile terminate cu manşete strîmte ale unei tunici tot roşii, cu bogate motive florale, scurtă pînă la pulpe şi strînsă pe mijloc cu o cingătoare de culoare mohorîtă.

Nădragii cocîrlat şi nişte călţuni sau cizmuliţe joase de postav ori piele fină, de aceeaşi culoare împărătească, completează costumul domnesc, atît de simplu şi atît de strălucitor totodată prin bogăţia şi frumuseţea lui.

E una din apariţiile de mare eleganţă din garderoba de curte a voievozilor noştri, în acest veac ([85]). Şi ne întrebăm : să fie oare materialul ţesut cu fir al acestui cojoc, lucrat după moda italiană sau nemţească, pe care îl purtau la vremea lor şi Alexandru, fiul lui Ştefan, aşa cum se poate vedea în epitrahilul de la Putna (Fig. 51), şi, mai tîrziu, voievodul muntean Alexandru al II-lea Mircea cu coconul lui, în ferecătura de la mînăstirea Muntelui Sinai, şi alţii ca dînşii, să fie oare unul şi acelaşi postav cu materialul de 25 de florini de aur, după care voievodul ţării trimitea un om ca să i-l cumpere, cîndva, de la Braşov ?

Nu credem. Ţesătura lui aminteşte mai curînd veşmintele patricienilor italieni zugrăviţi în pînzele

52. *Ştefan cel Mare* (după epitrahilul de la Dobrovăţ)
53. *Ştefan cel Mare* (după dvera de la Putna)
54. *Ştefan cel Mare* (după tabloul votiv de la biserica Sf. Dumitru din Suceava)

epocii decît stofele ţesute la Cisnădie sau în oricare altă parte a Transilvaniei.

Nu este, desigur, nici postavul roşu franţuzesc de Malines („mecheliensis") — foarte scump de altfel şi acesta — din care Ştefan primea în dar, pe la 1485, o bucată, şi care era tot atît de apreciat în Moldova, pe vremea lui Bogdan cel Orb, ca şi în Ţara Românească, trei decenii mai tîrziu, la curtea lui Neagoe Basarab.

Nu credem iarăşi să fi fost nici ţesătura scumpă de Bruges. Ci poate numai camocatul sau camha regească, „adamsca roşie cu aur", de provenienţă orientală, care se aducea prin lioveni, încă din 1460, printre alte „mărfuri de pe mare" ori minunatul brocart (brocat) din peninsulă, ori cine ştie care altă stofă înflorată cu aur, adusă de pe tărîmul Italiei sau de aiurea şi a cărei denumire nu ni s-a mai păstrat.

Căci stofele preţioase n-au lipsit niciodată din cămările domneşti.

Începînd din 1460, liovenii aduceau pe la Siret destul postav de Bruges şi stofe de Florenţa, şi tot pe atunci se puteau cumpăra aici şi haine de atlas căptuşite cu jderi şi *urşinic* şi camhă.

Însuşi marele şi bogatul boier moldovean Mihu logofătul făcea negoţ în acest an cu mătăsărie în regatul Poloniei, împuternicit fiind cu acest drept chiar de către Cazimir, regele leşilor.

Și iată-l acum şi pe munteanul Duca din Greci pregătindu-se să se întoarcă la ocina lui din Ardeal. Tovarele cailor, cu care va trece munţii spre ţară, sînt grele de marfă transilvană: atlaze cu jderi şi haine de jupînească, croite gata, urşinice cu nasturi, din cea mai frumoasă catifea, strălucitoare ca mătasea, dar mai ieftină decît vilarul de Ypria, o bucată mare de camhă, camocat domnesc roşu, de cel ţesut cu fir, marfă tătărească de peste mare, patruzeci de fote şi mult *cocarlat* — şase coţi şi jumătate —, şi printre ele o sabie ferecată şi un „brîu de sabie" (prindeau bine la drum, cu potecile de munte la care se aţineau veşnic tîlharii). Și apoi alte poveri, cu brîie femeieşti, şi paftale de argint, şi *chindiseală* (o broderie scumpă cu care se împodobeau iile şi rochiile jupîneselor), şi blănuri de *helgie* pentru mînecile duble ale şubelor, şi covoare, şi plăpumi, şi perini. Drumul era lung, şi cărările nesigure trebuiau străbătute pe jos. O ştia omul nostru şi i-o spuseseră şi pîrgarii Braşovului. Și judele cetăţii, ca rămas bun, îi mai încredinţa încă o „spadă proastă", să fie acolo...

Croitorii meşteri sînt citaţi şi ei destul de des în Moldova din timpul lui Ștefan cel Mare, ba negoţul cu veşmintele lucrate în ţară ia acum o dezvoltare destul de mare, de vreme ce negustorii vînd asemenea marfă şi dincolo de munţi, în tîrgul Bistriţei, spre paguba „schneiderilor" saşi de acolo, care se plîng cu ciudă de acest lucru regelui Ungariei, în 1489.

CAFTANUL DE AUR

Cealaltă piesă de îmbrăcăminte din garderoba lui Ștefan cel Mare, pe care ne-o înfăţişează, neschimbată, epitrahilul de la Dobrovăţ (Fig. 52), sau dvera de la Putna (Fig. 53). ori portretele de pe zidurile bisericilor Sf. Dumitru din Suceava (Fig. 54), Pătrăuţi, Sf. Ilie de lîngă Suceava, sau Sf. Nicolae din Dorohoi

(Fig. 55), Sf. Gheorghe din Hîrlău etc., e o somptuoasă „haină de aparat".

E mantia grea, de tradiţie, *cavadionul* din „drappi d'oro", ţesut cu înflorituri de aur, cu gulerul, mînecile şi marginile împodobite cu galoane de fir, haină ce înlocuieşte acum hlamida apuseană de purpură a veacului trecut, și căreia, mai tîrziu, după pierderea definitivă a libertăţii Principatelor, îi va lua locul *caftanul* constantinopolitan, așa cum îl vedem în vremea lui Petru Rareş.

E costumul exterior de ceremonie, cu mînecile largi şi bogate, un veşmînt cu caracter aproape sacerdotal şi cu aspect de „odajdie", desemnînd în persoana voievodului pe şeful adevărat al bisericii, un costum oficial şi solemn, pe care îl poartă toţi suveranii ortodocşi din acest răsărit al Europei, fie ei ţari ruşi sau bulgari, cneji kievleni, despoţi sîrbi, sau domnitori români ([86]).

Pe dedesubt, el mai îmbracă încă o tunică scurtă, din care aici nu se mai zăreşte decît *gulerul perlat*, gulerul ce mai tîrziu va lua amploare, devenind, sub Petru Rareş şi Neagoe Basarab, o piesă foarte importantă și aleasă, cu mult mai împodobită, țesută în fir de aur și, mai ales, în mărgăritare, în multe mărgăritare.

PORTUL DOAMNELOR, DOMNIȚELOR ȘI JUPÎNESELOR

De o neîntrecută bogăţie și frumuseţe se înfăţişează acum şi costumul doamnelor, domniţelor şi jupîneselor noastre.

Rochiile lor lungi sînt lucrate din material de mătase și catifea, mantiile din camhă sau brocard, din atlas îmblănit cu jderi și *cacom*, sau din scumpe stofe de aur, prinse în chiotori cu sponciuri sau bumbi ori nasturi de argint aurit. Trupul se subţiază în el, sugrumat în talie, cu cingători de piele sau „brîie femeiești ferecate", prinse în faţă cu

55. *Ştefan cel Mare* (după fresca de la biserica Sf. Nicolae din Dorohoi)
56. *Maria Voichiţa* (după fresca de la Voroneţ)
57. *Maria de Maugop* (după perdeaua [de mormînt de la Putna)

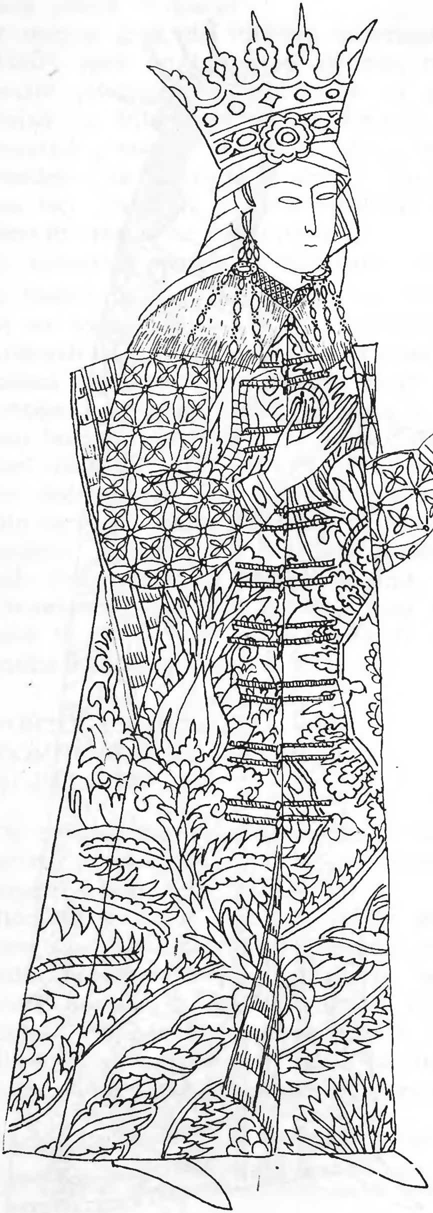

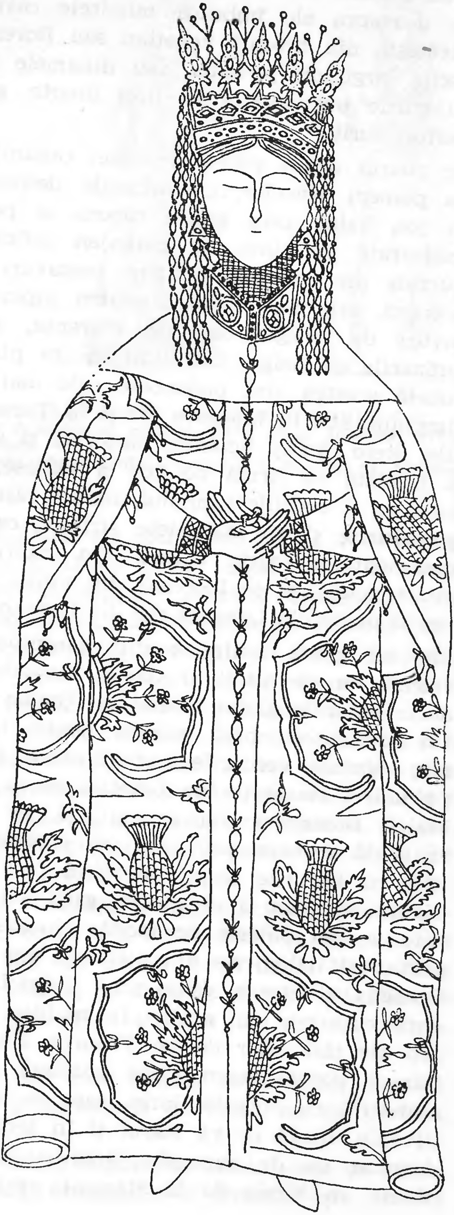

mici paftale de aur şi argint şi pietre scumpe ([87]). Pe deasupra ele îmbracă mîndrele cavadioane împărăteşti, din brocart veneţian sau florentin, cu mînecile largi, ori *fereziile*, sau dulamele fără mîneci, cu gurile buzunarelor în linii drepte, prevăzute cu nasturi auriţi.

Se poartă acum şubele luxoase, cabaniţele de care va pomeni Neculce, cu mînecile despicate atîrnînd în jos, haine prin gurile cărora se petrec braţele înfăşurate în pînza de păianjen înflorată a iilor. Lucrate din cele mai scumpe postavuri de aur sau brocard, ori, mai modest, pentru jupînese din postavuri de Bruges sau de Florenţa, avînd uneori „mînecile de helgie" atîrnînd în jos pînă la glezne, şubele acestea sînt podoabele cele mai de preţ ale timpului, atît în Moldova cît şi în Ţara Românească. Iile, acele cămăşi boiereşti înflorate şi subţiri, cusute şi brodate cu sîrmă de aur şi mătase, cu mînecile largi ca şi rochiile timpului, uneori răsucite în benzi şerpuitoare şi cu manşetele strîmte, capătă acum o ornamentaţie foarte bogată din motive geometrice sau vegetale, şi se lucrează din pînza cea mai fină, venită poate din Litvania sau din Krosno.

Ele fac parte nelipsită din garderoba elegantelor vremii, ca de altfel şi fotele, semnalate şi acestea documentar încă din timpul lui Ştefan cel Mare ([88]). Un giulgiu de preţ, adesea vîrstat, care poate fi alb, roşu sau verde, le acoperă capul, lăsîndu-se uşor pe umeri cu graţie de beteală, ca în reprezentările Maicii Domnului din erminii, şi, pe deasupra lui, se aşază coroana princiară ori *pălăria în formă de sită*, cu borurile largi, întregind podoaba simplă a părului, adunat şi ascuns cu grijă sub coafă.
Este vechea pălărie de modă frîncească, pe care o purtau şi italiencele din picturile aşa-zisului Andrea Orcagna, şi care a rămas pînă astăzi în ţara noastră, după cum s-a mai arătat, în tradiţia vălitoarelor de cap ale ţărăncilor de pe Tîrnave ([89]).
Dar se poartă acum, după anotimp, şi *pălăriile de soare* ([90]) cu borurile largi, care se aduc din Transilvania, modă ce va stărui şi în secolul următor la doamne, ca, de exemplu, Despina Miliţa, şi la jupînese, ca Vilaia de la Stăneşti, prelungindu-se ico-

58. *Maria Voichiţa* (după tabloul votiv de la Pătrăuţi)
59. *Evdochia de Kiev* (după tabloul votiv de la biserica mitropoliei din Iaşi)
60. *Maria Voichiţa* (după tabloul votiv de la biserica Sf. Nicolae-Dorohoi)

nografic pînă către sfîrşitul veacului al XVI-lea şi în secolul al XVII-lea chiar, după cum se poate vedea din portul soţiilor boierilor Buzeşti de la Căluiu şi, mai tîrziu, din înfăţişarea femeilor din neamul Leurdenilor, din vremea lui Matei Basarab, aceste pălării mari de soare căpătînd pe margini şi ornamente florale deosebit de originale.

Ca şi în cazul voievozilor ţării, şi reprezentarea din frescă a doamnelor este îndeobşte cea oficială, ceea ce nu ne împiedică totuşi să remarcăm bogăţia costumaţiei şi chiar o mai mare varietate a ei, datorită unei fericite abateri de la canoanele obişnuite ale zugrăviei.

Iat-o pe Maria Voichiţa în tabloul votiv de la Voroneţ (Fig. 56), costumată altfel decît la biserica din Pătrăuţi (Fig. 58), sau pe Evdochia de la Kiev, fiica marelui cneaz Olelko, pe zidurile bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi (Fig. 59), azi la biserica mitropoliei.

Sînt îmbrăcate cel mai adesea în mantiile lor bizantine, aurite şi traversate de benzi de fir. Nobile, rigide, hieratice...

Un guler de blană, o *misadă* de sobol, poate un adaus recent de modă orientală, le împodobeşte uneori

61. *Logofătul Tăutul* (după tabloul votiv de la Bălineşti)
62. *Jupîneasa logofătului Tăutul* (după tabloul votiv de la Bălineşti)
63. *Jupîneasa hatmanului Şendrea* (*1481*) (după tabloul votiv de la Dolheştii Mari)

gîtul alb, abia întrezărit din şiragurile preţioase de mărgăritare.

Pandelocuri bogate de aur cu lănţujele subţiri şi dese, ca o beteală ce se prelinge din păr, le încadrează obrajii ([91]), şi cercei lungi şi grei le spînzură de urechi.

Un giulgiu străveziu sau o maramă fină, cu ţesătură în dungi, se lasă de sub coroană în cute oblice, aidoma ca în portretul Margaretei de Provence sau al altor regine ale Franţei.

E viziunea tradiţională a zugravului de biserici. Uneori însă, pictorii de frescă le surprind în costume de curte neobişnuit de frumoase, altele decît cele de ceremonie.

Iat-o acum pe Maria Voichiţa în ţinuta de toate zilele a doamnelor şi jupîneselor moldovene, mai puţin prefăcută, mai vie, mai liberă, parcă, şi în mişcări şi chiar mai omenească în expresia feţei... Ea ne apare altfel decît în pictura de la Pătrăuţi, în fresca din biserica Sf. Nicolae din Dorohoi (Fig. 60) sau în tabloul votiv de la biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău, îmbrăcată în minunate caftane şi în ferezii de catifea de brocart şi mătase împodobite cu gulere mici de blană, haine lipsite de mî-

neci, prin ale căror guri rotunde sau tăiate în unghi pornind de sub umeri, ies mînecile înflorate ale unor rochii subţiri, decorate cu alesături şi înflorituri ca de ie, cu manşetele ţesute cu perle.
Haina aceasta exterioară este închisă în faţă cu ceaprazuri de fir şi nasturi de aur, pînă mai jos de genunchi, rămînînd în rest desfăcută, pentru a lăsa să se vadă poalele lungii rochii de mătase, adesea fronsată, dînd impresia de volane.

Iat-o şi pe coborîtoarea din rude mari, bizantine, Maria de Mangop Comnena-Paleologa (Fig. 57), în perdeaua de mormînt de la Putna. „Pe un fond de mătase purpurie, cusută pe o pînză de in, se desprinde chipul domniţei întinsă pe patul mortuar.

Mîinile mici îi sînt aşezate pe o mantie grea de brocard unde sînt ţesute grenade pe largi foi stilizate. O manta cu pietre scumpe îi este agrafată pe piept. Un guler înalt şi hieratic dintr-un ţesut de mărgăritare îi cuprinde gîtul ca într-o teacă.
Chipul ei e mic şi cu părul lins.
Pleoapele lăsate au pus pe frăgezimea tinereţii semnul negativ al morţii în două liniuţe abia ondulate. Sprîncenele desemnează două arcade fixe. Linia dreaptă a nasului subţire, gura mică cît o garoafă sălbatică de Dobrogea, urechile ascuţite, încărcate de cercei, fac din acest chip o enigmatică şi atrăgătoare mască a nepăsării şi a demnităţii..." ([92])
Ea poartă pe cap o mîndră şi înaltă coroană împărătească ([93]), în picioare pantofi roşii, şi pe trup, peste rochia nevăzută, îmbracă magnifica şubă din postav scump de culoare cenuşie, cu ţesătură bogat ornamentată cu flori şi crustacee de fir, ale cărei mîneci rotunde cad lungi pînă la pămînt.
De la Alexandru cel Bun şi pînă acum şuba rămăsese haina domnească şi boierească cea mai de preţ a veacului, haină al cărei stil va supravieţui sute de ani în ţara noastră, sub denumirea fie de cabaniţă, fie de conteş ori şarvana.

SFETNICII DOMNIEI

Înveşmîntaţi în aceleaşi somptuare haine îi vom întîlni şi pe boierii Moldovei din vremea lui Ştefan

cel Mare şi pe jupînesele lor, purtînd elegante şube căptuşite şi îmblănite cu soboli, dintre cei scumpi şi rari, şube brodate cu fir, intrate de aproape un secol în moda ţărilor noastre, sau cojoace din stofă aurită, ori dulame sau ferezii fără mîneci, şi caftane, cărora nu le vor lipsi nici măreţia nici fastul îmbrăcămintei domneşti.

Puternici susţinători ai coroanei sau vajnici vrăşmaşi ai ei, mari proprietari de „suflete" şi ocini întinse, posedînd tezaure ce rivalizau cu cămările voievodale, aceşti jupîni mîndri, seniori trăind după legile feudale, singuri şi absoluţi stăpînitori în „curţile" lor întărite, putînd ridica oricîte sute şi mii de slujitori înarmaţi, capabili să înfrunte şi să răstoarne domnia, îşi vor îngădui să poarte cele mai luxoase straie şi să se gătească cu cele mai strălucitoare şi mai scumpe giuvaeruri, după pilda stăpînilor lor.

64. *Jupîneasa Anastasia a logăfătului Toader Bubuiog* (după tabloul votiv de la Humor)

Așa ne vor întîmpina în zugrăveala bisericilor de ctitorie marii boieri moldoveni cu familiile lor, ca logofătul Tăutul de la Bălinești cu soața lui (1494), sau logofătul Toader Bubuiog, frate după mamă cu Petru Rareș, cu jupîneasa lui, Anastasia, și Daniel, părcălabul de Suceava, de la mînăstirea Humor (1530), ori hatmanul Șendrea de la Dolheștii Mari cu jupîneasa lui, Maria, soră a lui Ștefan cel Mare, sau logofătul Luca Arbore cu jupîneasa Iuliana și copiii lor, din pronaosul bisericii Arbore, încremeniți în fresca locașurilor de rugăciune ca atunci cînd trăiau.

Sînt sfetnici de vază și rude domnești de la curtea marelui voievod și de mai tîrziu, prinși de penelul zugravilor la răspîntia a două veacuri și a două mode diferite de îmbrăcăminte.

Unii dintre ei, ca logofătul Tăutul de la Bălinești, poartă nelipsitele mitre brodate cu fir de aur ale secolului care expira, dar a căror „vogă" va continua și la noi ca și la Moscova ori în Germania lui Albrecht Dürer, așa cum arată coafele, identice, de pe capetele celor doi sfinți ostași pictați de acest mare artist pe altarul lui Ștefan Baumgarten (1502—1504), sau bonetele care împodobesc pe sfintele femei într-unele icoane rusești din veacul al XVI-lea. Lucrată acum din postav roșu cocîrlat, sau de altă culoare chiar, mitra aceasta era pălăria de vechi prestigiu și de o mai îndepărtată origine apuseană, bereta moale, asemănătoare celei rigide, „mitropolitane", bizantine, din care se importau în Moldova pe vremea lui Alexandru cel Bun, așa cum arătam mai sus, și a cărei modă va stărui și ea, mai bine de un veac, în principatele noastre. O asemenea pălărie semisferică și rigidă vor purta la vremea lor, și împăratul Manuel Paleologul, și feciorii lui, și Radu voievod, viitorul Radu cel Mare, domn al Țării Românești, ctitorul bisericii din Lopușnia (Serbia) și dăruitorul din 1498 al mînăstirii Kremicovci (Bulgaria), sau boierii lui Ștefan cel Mare și căpeteniile de oști moldovenești, așa cum îi arată picturile murale din biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău, italienii lui Pietro Aretino (1492—1556), nobilii germani asistînd la încoronarea împăratului Maxi-

milian I, din gravurile aceluiași Albrecht Dürer, și chiar... anticul filozof Pitagora... canonizat prin capriciul zugravului de la Voroneț ([94]).

PĂLĂRIILE-SITĂ ȘI GIOLGIUL

Mitra este pălăria împăraților bizantini și bulgarilor sevastocratori, începînd din veacul al XIII-lea [ctitori încă de pe atunci ai mînăstirii de la Boian (?)], precum și a voievozilor noștri, pălărie păstrată pînă azi în portul ierarhilor ortodocși și în tradiția basmelor românești, dar imperială la origine, așa cum intuia și Eminescu: *„Iată vine și-mpăratu-i / Ce zîmbea cu mutra hîtră / El la mers cam legănatu-i / Și pe capu-i poartă mitră / Poartă schiptru și alt nimică / Ca și craiul cel de pică / Și aurit veșmîntul său / Cine-l vede stă să-i zică / Că-i vlădica din Hîrlău“*.

Mai tîrziu mitra aceasta crăiască va dispare din uz, rămînînd mai departe doar în portul arhiereilor și în tradiția bisericească, prin forma pe care o vor lua cununile bătute în pietre scumpe cu care se împodobesc moaștele sfinților păstrați în racle. (A se vedea „cununa moaștelor sf. Grigore Teologul făcută de pan Apostolache vistiernicul și de cneaghina lui, Chiajna, fiica lui Alexandru voievod", cunoscut mai vîrtos sub numele de Lăpușneanu, cunună dăruită mînăstirii Slatina în anul 1597).

Cît privește straiele propriu-zise, logofătul Tăutul (Fig. 61) îmbracă pe deasupra o tunică de stofă roșie, cu gulerul mic, răsfrînt, nădragi subțiri strînși pe picior și călțuni sau cizmulițe joase, de piele ori postav.

O șubă scumpă de postav verde, țesut cu aur, cu mînecile despicate atîrnînd în jos, închisă în față cu găitane sau chiotori, îi completează costumul.

E portul vremii lui, așa cum, pomenind despre acest legendar logofăt, pan Ioan Tăutul, ce va cunoaște deliciul cafelelor negre, el, primul, dintre români, îl va descrie Ion Neculce în cronica sa :

„Și n-au fost avînd mești la nădragi. Că trăgîndu-i ciubotele numai cu colțunii au fost încălțat..."

Alături de dînsul iau loc soția (Fig. 62) și fiica logofătului, îmbrăcate și ele tot atît de luxos, în ferezii lungi din stofă verde țesută cu flori mari de aur, cu guri prin care se scot mînecile largi și înflorate ale iilor, cu manșete sugrumate la închietura mîinilor, brodate și ele.

Pe cap, cea dintîi poartă o pălărie cu boruri mari și calotă scundă, ca o pălărie de soare, așa cum obișnuiau să poarte în Italia modelele lui Scarsolino și în veacul următor, cealaltă o diademă sau o cunună semnificînd ca și panglicile, la fiicele ctitorilor din Ardeal, poate tinerețea și fecioria personajului, poate cine știe ce nobilă înrudire a familiei.

Găitane și sponciuri închid haina, de la gît la brîu, în rest fiind lăsată liberă. E un port foarte asemănător celui al doamnei Maria Voichița. De sub coafă

65. *Jupînese și tîrgoveți din Ardeal* (după pictura de la biserica evanghelică din Sibiu)

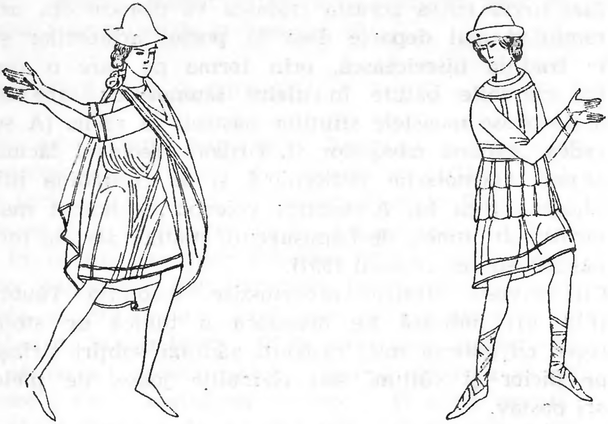

66. *Curtean din Moldova de la sfîrşitul veacului* (după pictura murală din biserica Sf. Nicolae-Popăuţi)
67. *Alt personaj de curte de la sfîrşitul veacului XV* (după pictura murală de la biserica Sf. Nicolae-Popăuţi)

coboară giulgiul atingînd umerii (95). Pandelocuri şi cercei, lungi şi foarte bogaţi, încadrează figura mai tuturor jupîneselor şi coconiţelor noastre din acest timp, după o veche datină bizantină a gătelii, stăruind şi în portul ţarinelor bulgare şi în acela al soţiilor de despoţi sîrbi.

Aşa i-a văzut, în 1493, Gavril ieromonahul zugravul (96) pe logofătul de la Bălineşti, pe jupîneasa şi coconiţa dumnealui... E un tablou votiv pictat după natură, în prezenţa modelelor. Numai astfel se explică precizia trăsăturilor fizionomice şi amănuntele costumaţiei.

Dar nu numai ctitorii se bucură de atenţia pictorului nostru. Boiernaşi ori simpli orăşeni moldoveni, contemporani ai logofătului pozează şi ei, cum vom vedea mai departe, pentru scena „Corăbierilor salvaţi de la înec", femeile în portul vremii lor, cu largi rochii ca nişte „halate", cu mînecile ample, cu capul acoperit de marame care se lasă uşor pe umeri, bărbaţii în capul gol, purtînd barbă, mustăţi şi părul buclat adunat la ceafă şi în părţi (o coafură care era aceeaşi şi în Ardealul din primele decenii ale veacului), cu mantii uşoare agrafate la gît acoperindu-le spatele şi umerii, mantii îmbrăcate peste

68. *Boieri și tîrgoveți moldoveni de la sfîrșitul veacului XV, începutul celui de al XVI-lea* (după o dveră de la Putna)
69. *Dregător moldovean* (după fresca de la Popăuți)

obișnuitele jupane cu mînecile lungi și strîmte. Apar tot aici în pictura murală, în scena „Batjocoririi lui Isus“, și lăutarii de curte ai vremii și crainicii vestitori ai poruncilor domnești, îmbrăcați în jupane și purtînd pe cap glugi, sunînd din buciume și bătînd din talgere de aramă...

Aceeași eleganță vestimentară afișează în fața eternității și jupîneasa Anastasia a logofătului Toader Bubuiog din fresca de la Humor (Fig. 64). Îngenuncheată ca pentru rugă, pe un fond de cer înstelat, și îmbrăcată într-o șubă de postav aurit, ne apare soția boierului, pe care am înfățișat-o la vremea ei, în portul veacului care expirase și pe care îl reprezenta.

Mînecile rochiei sau ale iei, cu manșete strîmte, împodobite cu perle, împletesc în țesătura lor desene în formă de romburi și flori. Brațele șubei atîrnă în jos, nefiresc de lungi, inutile, după trăsăturile de stil ale secolului XV.

Pe cap jupîneasa poartă cunoscuta pălărie în formă de sită, al cărei model îl va descrie mai tîrziu și François de Pavie, așa cum am arătat mai înainte, și care se întîlnise în Germania veacului al XV-lea, afișată cu tot atîta eleganță și de bărbați. De sub

pălărie se lasă pe umeri eleganta maramă care-i acoperă capul. Din creştet atîrnă mîndrele podoabe ale tradiţiei, cerceii lungi de aur, lănţujelele deosebit de fine ale jupîneselor din vremea lui Ştefan cel Mare. În sfîrşit, în pictura murală de la Dolheştii Mari (1481) perechea boierească pan Şendrea hatmanul, cumnat domnesc, şi cneaghina Maria, jupîneasa lui (Fig. 63), aceasta din urmă distingîndu-se de celelalte ctitore de pînă aici printr-o pălărie cu calota joasă şi cu borurile răsfrînte în sus, deosebit de interesantă. Cum purtau de altfel şi oamenii Transilvaniei, de seama celor care pozaseră, prin 1445, zugravului Johannes de Rosenaw, pentru scena „Răstignirii" din corul bisericii evanghelice din Sibiu (Fig. 65).

În ceea ce priveşte acoperămintele de cap femeieşti şi pălăriile, în genere, pe care le poartă oamenii

70. *Boieri moldoveni călări* (după pictura murală de la Arbore)

din vremea lui Ștefan cel Mare, trăitori sub o domnie atît de îndelungată, gama lor e cu mult mai diversă și mai întinsă decît a încălțărilor și a veșmintelor propriu-zise.
Astfel, în timp ce boieri mari și bătrîni, ca logofătul Tăutul, se vor lăsa zugrăviți păstrînd pe capul lor mitra de veche tradiție a secolului, supraviețuitorii acestui veac, ca Toader Bubuiog și Daniel pârcălabul, se vor înfățișa în bisericile din timpul lui Rareș împodobiți cu scufii italienești de brocard, stropite cu perle, „tichii de mărgăritar" (cum credem că li se spunea în Țara Românească), de o formă caracteristică pentru prima jumătate a veacului următor, frîntură de vreme la capitolul căreia îi vom și pomeni mai cu dinadinsul. Dar nu numai tablourile votive din această epocă pot oferi interesante materiale arheologice vestimentare. Obișnuitele scene religioase „de grup" din pictura murală a bisericilor pot fi și ele tot atît de generoase cu cercetătorii.

Iată astfel, în biserica Sf. Nicolae din Popăuți, Botoșani, construită în 1496, a cărei pictură datează cu probabilitate din același an, și anume în scena „Isus dus la judecată", trei curteni moldoveni care apar sub chipul a trei sfinte personaje.

Sînt îmbrăcați în tunici scurte pînă la genunchi, cu nădragi și călțuni de postav, și pe deasupra cu mantii ușoare, încopciate pe umăr.
Cel din imediata apropiere a lui Isus e un tînăr cu părul buclat, strîns la ceafă.
El poartă pe cap o pălărie foarte caracteristică, asemănătoare pînă la identitate unui coif metalic de tip „Morion" (Fig. 66), pe care o vom mai întîlni în acest secol la nemți și la cehi, așa cum dovedesc picturile cunoscutului Magister Theodoricus.
Tot atît de interesantă este și pălăria celui de al doilea personaj, aflat chiar în mijlocul soldaților purtători de chivere și suliți, pălărie pe care o întîlnim din răsăritul moscovit și pînă la marginea de apus a continentului, și pe care, la biserica din Bălinești, în scena „Batjocoririi lui Isus", o poartă și un copil de casă, trîmbițaș, dar și oamenii de
 curte (Fig. 67) reprezentați în fresca de la Popăuți ;

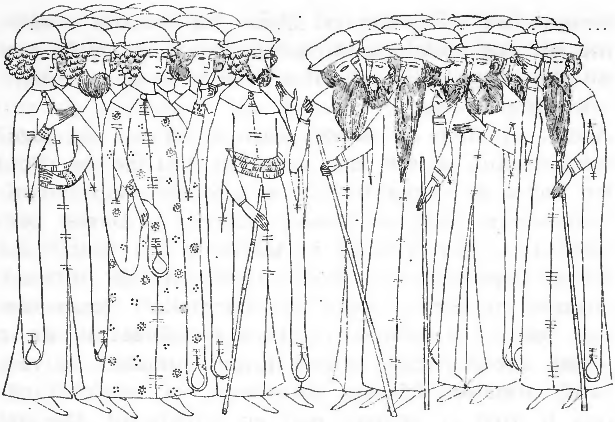

71. *Dregători moldoveni* (după pictura murală de la Arbore)

pentru ca, în 1510, s-o arboreze boierii Moldovei din vremea lui Bogdan cel Orb, cei înfățișați în fața unor cetăți în splendida broderie de la Putna reprezentînd „Adormirea Maicii Domnului" (Fig. 68). Pălăria aceasta „melon" cu calotă aproape rotundă și cu borurile înguste întoarse ca un „burlet", de culoare neagră sau viu colorată, o întîlnim acoperind capetele regilor Franței și ale curtenilor, încă de la sfîrșitul secolului XIV, așa cum arată miniaturile din cronica lui Froissart, și împodobind cu tot atîta eleganță și pe dregătorii sau cnejii ruși, care pozează pentru icoanele veacului al XVI-lea.
În sfîrșit e de remarcat, pentru modelul neobișnuit și pentru linia ei elegantă și originală, pălăria apuseană a unui alt curtean din zugrăveala bisericii de la Popăuți, care pare să aibă o dregătorie și tîrăște după dînsul pe Isus în fața lui Pilat (Fig. 69). Sînt pălării occidentale pentru care s-a găsit mai de mult un pandant în picturile romane din Auvergne (⁹¹), asemănătoare uneori ca stil șepcilor frîncești sau pălăriilor „rabelaisiene", sau cum sînt cele care acoperă capetele personajelor laice din scena reprezentînd un divan sărbătoresc, pictată pe fațada de vest a bisericii de la Arbore (Fig. 71), din splen-

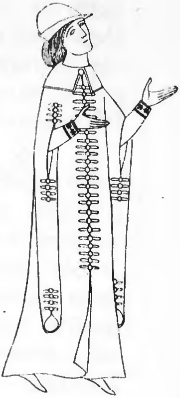

72. *Boieri moldoveni purtînd pe cap pălării occidentale de tip „rabelaisian“* (după pictura murală de la Voroneţ)
73. *Demnitar moldovean* (după pictura murală de la Arbore)

dida cavalcadă (Fig. 70) de la aceeași mînăstire, în pictura murală de la Voroneţ, într-o secvenţă din viaţa sf. Nicolae (Fig. 72) sau în alte scene hagiografice de intens dramatism și înaltă realizare artistică, ca ale zugravului Dragoş Coman de pe zidurile vestitei ctitorii a hatmanului Arbore (Fig. 73—74).

Tot atît de variate aspecte vestimentare oferă și viziunea realistă a „Corăbierilor salvaţi de la înec“ din pictura murală de la Bălineşti, de care aminteam mai sus, înfăţișîndu-ne un moldovean (Fig. 75) şi o moldoveancă (Fig. 76) de stare mijlocie, de la sfîrşitul secolului XV.

Părul buclat al bărbatului, aşa cum se va purta pînă tîrziu sub domnia lui Petru Rareş voievod, şi modestia nu lipsită de graţie a costumului femeiesc îi așază în lumea de mijloc a cetăţilor, între tîrgoveţii de rînd și boieri.

Un alt frumos costum de epocă și o pălărie iarăși occidentală, sîntem tentaţi să spunem „à la Villon“, ne oferă la mînăstirea Voroneţ, imaginea „Copilul lui Leon cel robit, ducînd vasul cu mîncare stăpînului său“ din tripticul sfîntului Gheorghe, în care tînărul ne apare îmbrăcat cu o jupană, lungă pînă aproape de glezne, purtînd pe cap o tichie cu vîrful

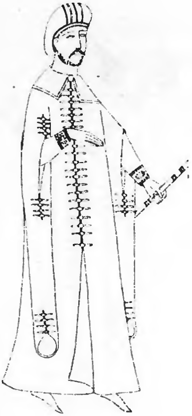

74. *Alt demnitar moldovean* (după pictura de la Arbore)
75. *Portret de moldovean de la sfîrşitul veacului XV* (după o frescă de la Bălineşti)
76. *Portret de moldoveancă de la sfîrşitul veacului XV* (după o frescă de la Bălineşti)

ascuţit şi borurile răsfrînte în sus şi avînd în picioare nădragi şi călţuni alungiţi, după moda leşească.
Este acesta portul unui fecior de boier moldovean, din vremea zugrăvirii mai vechi a bisericii.
Care să fie provenienţa, altfel vădit apuseană, a tuturor acestor pălării despre care am pomenit mai sus, dinainte vreme şi din timpul domniei lui Petru voievod ?
Cele mai multe se aduceau, desigur, de peste munţi, prin negustori ardeleni, poate din Pojon sau Bratislava, transportate fiind în butoaie, într-un număr impresionant şi la preţuri destul de mari.
Atunci cînd nu veneau ca daruri, fireşte, cum se întîmpla, de pildă, prin 1530, cu cele 14 pălării aduse plocon dregătorilor Moldovei şi familiilor lor de negustorii saşi Johann Fux şi Martin Dread, veniţi cu treburi prin ţară ([98]).
Înveşmîntaţi cu uşoare jupane sau tunici, scurte pînă la pulpe şi colorate în albastru, verde sau roşu, împodobite cu gulere rotunde, uneori perlate, foarte decorative, purtînd nădragi roşii şi călţuni negri sau verzi, se înfăţişează în aceeaşi pictură voroneţiană, exterioară pe fadaţa nordică a bisericii, strămoşii biblici Adam, Cain şi Abel, care, deşi zugrăviţi

cîteva decenii după ridicarea construcţiei şi după cea dintîi pictură interioară a bisericii, din îndemnul mitropolitului Roşca, redau totuşi, sub înrîurirea erminiilor bizantine, o costumaţie ce îşi făcuse drum în portul orăşenilor cu mult înainte de vremea lui Ștefan cel Mare.

Interesante mai sînt şi coafele și veşmintele feminine moldoveneşti ale Evei de la Voroneţ (Fig. 77) şi de la Arbore (Fig. 78), oglindind îmbrăcămintea tîrgurilor moldoveneşti dar şi a satului, sau cele atribuite de către zugravul voroneţean femeilor martire din scena „Judecăţii de apoi", aşezate printre ultimele personaje în partea sîngă a frescei. Ele se acoperă aici cu giolgiuri, voaluri sau marame, care le înfăşoară capul trecînd pe sub bărbie, într-un fel ce aminteşte o foarte veche manieră apuseană, pe de o parte, iar pe de alta evocă *partele* de azi din Colţeşti-Trascău sau *pomeselnicele* trecute şi ele pe sub bărbie, ale ţărăncilor din Iași ([99]).

ȘEPCILE FRÎNCEŞTI ALE LUI VLAD ȚEPEȘ ȘI PĂLĂRIA LUI RADU CEL MARE

Hainele domneşti şi boiereşti ale muntenilor din această vreme trebuie să fi fost şi ele de o neîntrecută bogăţie, dacă judecăm chiar şi numai după exigenţele protocolarului și temutului voievod Vlad Țepeş Dracula, care se proclama în toate împrejurările „mare stăpînitor" pretinzînd solilor străini să i se înfăţișeze „îmbrăcaţi în chip ales".

Nu ne-am putea face totuşi prea ușor o idee despre veşmintele de la curtea domnilor Ţării Româneşti, de la curtea lui Vlad Ţepeș, dinainte de el și de după dînsul, fără ajutorul materialelor iconografice existente, tablouri, stampe sau texte contemporane.

Pe vremea aceasta, Bucureştii ajunseseră un oraș prosper, unde se puteau întîlni negustori veniţi din patru părţi ale lumii, ca și cealaltă capitală românească, a Moldovei.

Veneau aici greci şi turci cu mărfuri orientale, negustori raguzani şi saşi prin Braşov şi Sibiu, cu postavuri nemţeşti şi poloneze.

77. *Moldoveancă torcînd, începutul veacului XVI* (după fresca de la Voroneţ)
78. *Moldoveancă torcînd, începutul veacului XVI* (după fresca de la Arbore)

În jurul anului 1460 erau la modă, printre boierii din București, hainele de cocîrlat (scarlatto, écarlate), stofa nobilă, de culoare roșie vînătă, colorată cu cîrmîz, foarte apreciată și destul de scumpă.

Se primeau din Sibiu și postavuri nemţești : Pernisch și Aachner.

Se purtau, pe deasupra, hainele grele cu gulere late de blană, cu misadă... Și portul din Ţara Românească era același și în Moldova.

Aceleași tunici, scurte pînă în coapse, îmbrăcate pe dedesubt, și aceiași nădragi-ciorapi și călţuni obișnuiţi, care ne apar și astăzi în fragmentele ceramice și în cahlele descoperite la Cotnari, Hîrlău ori Suceava (Fig. 79).

Prin trecătorile munţilor ne veneau blănurile de sobol și mărfuri străine.

Adresîndu-se, în anul 1470, brașovenilor, printr-un privilegiu, în care le da slobozenie să neguţătorească în ţară, Radu cel Frumos le interzicea să cumpere la noi, fără știrea domniei, piei de vulpi, jderi și rîși, pe care le comercializa numai voievodul.

Prin trecătoarea Branului, negustori români, ca Neacșu și Ilie, se duceau la Brașov cu bogasii și alte mărfuri, și, la 1481, Vintilă logofătul și Caloian, sfet-

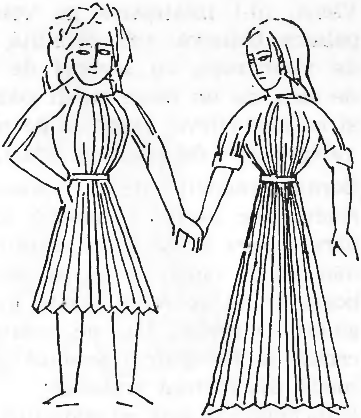

79. *Port bărbătesc și port femeiesc din Moldova, sec. XV* (după o cahlă de la Succava)

nicii lui Basarab cel Tînăr (Țepeluș), mergeau tot într-acolo pentru a tîrgui, în sumă de 60 000 de aspri, camhă de Damasc și *hazdee*, tot țesături orientale, la fel de căutate la curțile Țării Românești și Moldovei ca și la curtea țarilor moscoviți.

Se făceau deseori transporturi masive pentru boierii și curtenii pretențioși ai voievodului, pentru care se aduceau din Sighișoara și mănuși, ca să le completeze costumul. Oameni răsfățați și obișnuiți cu luxul, ca și cu greul războaielor, cărora nu le lipseau nici mătăsurile cele mai fine, toate „mărfuri turcești", ce veneau mai întîi la ei și apoi luau drumul cetăților de peste munți.

Bogasii dar și piper ducea la Brașov spre vînzare și vornicul Dragomir Udiște, boierul lui Vlad Călugărul, boier care nu se rușina să negutătorească, și de acolo se primea camelotul, postavul lucrat din păr de capră sau din acea *„lînă seină / din păr de cămilă"*, despre care pomenește și azi balada populară, și care era cunoscut și purtat încă din vremea lui Alexandru cel Bun în țările noastre.

Pictorul căruia i-a pozat Vlad Țepeș pentru tabloul descoperit la castelul Ambras (Fig. 80) de lîngă Innsbruck, pînză aflată astăzi într-o variantă mai

puțin izbutită și la Kunsthistorisches Museum din Viena, ni-l înfățișează pe voievod, cu chipul de o paloare bolnavă, sub căciulița sau scufia domnească de vilar roșu, cu *surguci* de aur dispus în formă de stea, cu un mare rubin pătrat, incastrat în metal și cu alte cîteva, exagerat de mari, mărgăritare, de o valoare greu de imaginat astăzi.

Bordura căciuliței de stil apusean este țesută cu nouă rînduri de perle, o avere... De sub ea se revarsă părul negru și des al domnului, căzînd în bucle pînă mai jos de umeri. E un păr ondulat cu fierul, foarte bogat și de aparență rigidă, care-i acoperă în parte gulerul misadei, lat, de samur al hainei, ce pare croită și ea dintr-o scumpă materie, pe atunci la modă, din cocîrlat probabil.
E încheiată în față cu sponciuri mari de aur și ornată cu un guler lucrat din mătase galbenă ca șofranul și din „fir".

O mustață lungă, orizontală, răsucită și ea la capete după moda curților corvine, îi ascunde în întregime buza de sus, umbrindu-i gura neobișnuită să rîdă.
Este numai unul dintre portretele, destul de numeroase de altfel, care ne-au rămas de la sîngerosul voievod, de la temutul Dracula, dar și cel mai de preț dintre ele, fiind executat în culori, cu o mare grijă pentru amănunt și plin de expresivitate.
În rest nu avem decît stampe, xilografii vechi germane, deosebit de interesante la rîndul lor, în care domnul Țării Românești ne este prezentat ori bust ori în întregime, așezat la masă în apropierea orașului Brașov, asistînd impasibil la tăierea în bucăți de către călău a unor prizonieri (Fig. 82).
O scenă sîngeroasă în care Vlad vodă este imaginat de gravor, potrivit legendelor, ospătîndu-se cu carne de om.
Domnul țării îmbracă aici o haină lungă, deschisă, cu revere late, ce par îmblănite, cu mîneci lungi și largi, al cărei port se va prelungi cîteva decenii și în secolul următor în tot răsăritul continentului.
El are pe cap, de data aceasta, nu căciulița de catifea roșie împodobită cu perle, ci pălăria foarte la

80. *Vlad Țepeș* (după tabloul de la castelul Ambras din Tirol)

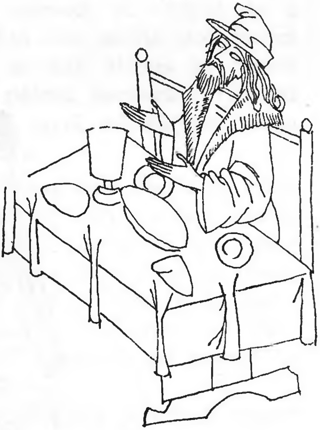

81. *Călău din Țara Românească în epoca lui Vlad Țepeș* (după o xilogravură germană de epocă)
82. *Vlad Țepeș într-o scenă de cruzime* (după aceeași xilogravură germană contemporană)

modă pe atunci în Europa, așa-numita şapcă frînccască cu cozorocul ieşit mult în afară, cu calota nu prea înaltă și cu borurile ridicate în sus, în dreapta și stînga.

E pălăria a cărei vogă se continuă încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun, atît în Moldova cît și în Țara Românească, pe care o cunoșteau de mult și francezii din timpul regilor dinastiei de Valois, și Bizanțul Paleologilor, și Germania cronicarului Reichenthal, și, încă, italienii din picturile pe nedrept atribuite de Vasari lui Andrea Cione Orcagna, așa cum arătam mai sus.

Cu această şapcă pe cap, purtată uneori și fără cozoroc (ca în gravura ce-l reprezintă pe Țepeș, din incunabulul Berth Gothan, Lübeck, 1485) vor apare în frescele din Campo Santo din Pisa suveranii și seniorii peninsulari. Cu această șapcă pe cap va fi surprins și Carol al V-lea în miniaturile lui Froissart, chiar în momentul încoronării sale. Cu hlamidă de purpură pe umeri, cu misadă de hermină, cu sceptrul puterii regale în mînă și, pe cap, sub coroana de aur, cu această „chapeau à bec“, șapcă frîncească, cum îi spuneau românii, atît de caracteristică și atît de modernă, coafa împăraților și pajilor.

Căci nu a fost într-adevăr nicicînd o pălărie mai răspîndită în lume, mai agreată, mai populară. Pe întindere de două secole o vor purta deopotrivă şi femeile şi bărbaţii, şi „unşii lui Dumnezeu" ca şi plebea, şi împăraţi ai Bizanţului şi sultani ai turcilor, şi regi şi nobili ai apusului, şi voievozi ai ţărilor noastre, cu doamnele lor. Aşa cum ne-o dovedeşte fresca neobservată pînă astăzi de la Humor, în care aceste mîndre romănce încoronate o poartă şi ele întocmai ca doamnele florentine sau pisane din *Triumful Morţii,* peste tradiţionalul văl care le acoperea capul.

În pictura murală de la mînăstirea Govora ni se păstrează portretul ctitorului, alt voievod al Ţării Româneşti din această epocă, Radu cel Mare (Fig. 83) şi al doamnei sale, Cătălina.

Stăpînirea lui acoperă ultimii ani ai acestui secol oglindind vestimentar şi moda românească de pînă la 1500.

Iată-l pe domn pozînd, într-o mîndră atitudine, cu coroana pe cap. Părul, făcut cu drotul, cu buclele revărsate pe umeri, îi încadrează chipul.

Mustaţa lăsată „pe oală" atîrnă tătăreşte în jos.

O şubă grea, somptuoasă, lucrată în falduri, cu ţesătura de aur a florilor scoasă în relief, cu mînecile false coborînd pînă aproape de pămînt, gata parcă să mături praful drumului, îl îmbracă, strălucitoare de frumuseţe.

E o haină simplă, dar domneşte bogată, fără chiotori, găitane ori copci, deschisă în faţă, cu gulerul lat şi marginile de blană scumpă.

Din lunga şubă aurită ies mînecile foarte strîmte şi cu manşete întoarse, butonate cu perle, precum şi gulerul, răsfrînt peste misadă, al unei jupane, încinsă pe mijloc cu un şal oriental.

De sub poalele hainei, ţesută cu fir, se ivesc, ascuţite vîrfurile unor încălţări domneşti fără tocuri, pe care le bănuim destul de scumpe.

Alături de voievod stă Cătălina doamna (Fig. 84) — unul dintre cele mai frumoase chipuri femeieşti din cîte ne-au păstrat frescele noastre de biserică — îm-

83. *Radu cel Mare* (după tabloul votiv de la mînăstirea Govora)
84. *Doamna Cătălina* (după tabloul votiv de la mînăstirea Govora)

85. *Radu cel Mare și doamna Cătălina* (*1493*) (după tabloul votiv de la mînăstirea Kremicovci)

brăcată într-o scumpă *feregea* răsăriteană, din brocart de Veneția, „o minune“ ([100]) de stofă, așa cum mai apare și astăzi.
Pe cap, ea poartă o coroană înaltă de sub care se lasă într-o parte și într-alta a feței nu pandelocuri bogate, nici cercei și nici lănțujelele bizantine de pînă acum, ci numai nobilul giulgiu, ca de icoană, în dungi, acoperindu-i umerii și formînd un fel de guler al fereziei.
Nici un giuvaer n-o împodobește în afară de șiragul de mărgăritare care-i înfășoară grumazul.
Și aceste haine de preț nu sînt singurele care se cunosc din bogata lor garderobă.
În îmbrăcămintea de fiecare zi apare zugrăvită, pe la 1493, aceeași pereche domnească în fresca mînăstirii Kremicovci din Bulgaria (Fig. 85), mînăstire ce s-a bucurat și ea de generoasele danii ale lui Radu vodă ([101]).
Aici domnul țării nu mai poartă pe cap coroana de la Govora ci tradiționala mitră bizantină de cocîrlat roșiatic, de sub care scapă rebelă o bogată chică, numai zulufi, și în picioare pune pantofii roșii ai despoților creștini încoronați de Bizanț. Gulerul lat al domneștii șube, răsfrînt pe umeri, este căptușit cu același scump material ca și întreaga haină, o mătase roșie deschis, care se însoțește fericit cu tonul de vișină putredă al bogatei îmbrăcăminți exterioare, de o majestoasă eleganță.

Roşie este şi jupana pe care o îmbracă, încinsă pe mijloc cu un brîu de şal vînăt cu nodul mare, legat în stilul orientului. Cît priveşte cocheta lui doamnă, ea afişează, în locul diademei, o pălărie-sită, împodobită cu panglici care o susţin pe cap, cu marginea lată, de modă italiană dar de o provenienţă, desigur, germanică, venită poate prin Sibiul de unde se primeau şi veşti (aduse de cneazul Dumitru din Sălişte, de la pîrgarii şi burgărmeşterii catolici), modă care va supravieţui pînă către sfîrşitul veacului următor, la vremea voiajului lui François de Pavie.

Din creştet i se lasă pe umeri şi spate un văl cu marginile cafenii, căzînd peste rochia largă de brocart roşu, lungă pînă la glezne, din care nu se mai zăresc decît pantofii, de aceeaşi culoare roşie, împărătească şi cu tocul înalt.

Nu lipsesc din tabloul votiv de la Kremicovci nici copiii decedaţi, Dragna şi Tudor, îmbrăcaţi şi ei tot cu atîta fast, după pilda domneştilor părinţi.

NEGUŢĂTORI ŞI GEALAŢI

Cît de ciudaţi trebuie să fi arătat în îmbrăcămintea lor din aceste vremuri (1486—1530), şi tîrgoveţii şi negustorii, moldoveni sau bucureşteni (din „Buckoreschť"), ca Frăţilă, Juga, Stanciu, Stoica, Dobromir şi Petru, neguţători care mergeau la Braşov, sau braşovenii care treceau munţii, însoţind carele cu poveri de marfă, încă din 1486, purtînd pe umeri zeghea sau *chepeneagul* transilvan, cu sau fără *glugă*, înarmaţi pînă în dinţi cu săbii, scuturi, arcuri şi tolbe, cu cîte 8—9 săgeţi, şi nu mai mult decît atîtea, cum glăsuia porunca voievodului Ştefan Bathory ([102]). Frumoase postavuri de haine se găseau doar pretutindeni acum, de vreme ce însuşi voievodul Vlad Călugărul putea să scrie sfidător braşovenilor, în legătură cu eliberarea unui asemenea neguţător, trecut clandestin dincolo de munţi : „Voi credeţi că postav şi fier nu mai putem găsi în alte locuri ? În Moldova şi Turcia găsim atîta cît dorim !"

Dar chipurile unor astfel de oameni, din păcate, nu ni s-au mai păstrat zugrăvite niciunde.

Avem, în schimb, din această vreme, prin gravurile germane înfăţişînd pe Vlad Ţepeş, un model de călău, care sfîrtecă trupurile din porunca domnului său (Fig. 81), un gealat, cum i se va spune mai tîrziu, cînd datina turcească va pătrunde în limba şi obiceiurile noastre, izgonind din uz atîtea cuvinte neaoşe şi straiul apusean îndrăgit de veacuri.

El poartă pe trup tunica scurtă pînă la pulpe (de a cărei scurtime, în Franţa, după cum bine ştim, se indignau cronicarii), tunică despicată în părţi pentru a lăsa mişcările libere, şi vechii nădragi-ciorapi, pantalonii colanţi, aidoma ca pretutindeni, vîrîţi în călţuni. Pe cap nelipsita şapcă frîncească dar fără cozoroc, spre deosebire de cea a voievodului din această gravură, al cărei cioc se prelungeşte mult în afară.

SECOLUL MĂRGĂRITARELOR

...„ să te împodobeşti şi tu cu haine frumoase... Şi să ieşi cu mare slavă să şezi în jeţul tău... Iar boierii cei tineri să fie împodobiţi cum se cuvine şi să stea toţi de-a rîndul împrejurul tău."

„Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie".

ARMATE ROMÂNEŞTI DIN VEACUL AL XVI-LEA

Veacul al XVI-lea va cunoaşte şi el aceeaşi îmbrăcăminte de fier, cu prefacerile şi înnoirile cerute de legile războiului. Armurile, zaua şi coiful îşi păstrează mai departe utilitatea, prezenţa lor în luptă marcînd trupele de elită sau pîlcurile cavalereşti.

Cămaşa de zale, lucrată în inele mărunte, ca un năvod metalic, nu era puţin lucru pentru războinicii noştri, de vreme ce şi autorul „Învăţăturilor lui Neagoe" credea nemijlocit în puterea ei: „Îmbracă-te în dragostea de Dumnezeu ca într-o za şi ieşi la boierii tăi cu veselie".

Bănuim astăzi cît de trainice trebuie să fi fost cămăşile acestea, importate de aiurea sau ţesute în ţară de zelarii noştri, de vreme ce multe din ele au înfruntat veacurile şi în pămînt îngropate.

Ştefan cel Mare le cumpără din Braşov şi de la Sibiu, trimiţînd dincolo de munţi, la 7 iulie 1502, oameni credincioşi, ca spătarul Trotuşeanu şi alţii, în timp ce negustori de ispravă, ca Nicolae din Suceava, de pildă, îi aduceau de acolo, în anul următor, mii de săbii şi pumnale, şi alte mii de „cuţite" de Stiria, pentru a întări vestita oaste a voievodului în lupta ei împotriva păgînilor.

Nici platoşele nu lipsesc din aparatura războinică a românilor.

Teracote smălţuite, aşa cum am văzut, menite odinioară să împodobească palatele din Suceava, desco-

86. *Arcaş moldovean* (după fresca de la Moldoviţa)

perite în săpăturile făcute acolo, şi provenind, după cît se pare, din cuptoarele olarilor noştri, reprezintă cavaleri în astfel de armuri apusene, aşa cum se purtau în Ţara Nemţească, în Polonia şi la noi.

Ştefăniţă vodă aduce de la Sibiu şi Braşov, între 1517—1522, cîteva *lorice*, după ce însuşi Zapolia intervenea în acest scop.

Şi e neîndoios că aceleaşi materiale îi vor sosi şi lui Vladislav al III-lea din cetăţile de peste munţi, o dată cu praful de puşcă, cu plumbii şi cu cele 28 de puşti de dorobanţi, comandate în februarie 1524, aşa cum, lui Moise vodă, braşovenii îi vor trimite nu numai scuturi, lănci şi tunuri la 1529 dar şi 100 de săbii, la începutul anului următor.

Din Braşov, Radu de la Afumaţi cumpără, în 1528, sute de puşti şi scuturi, şi tot de acolo primeşte postav pentru îmbrăcămintea ostaşilor lui. Şi este aproape sigur că tot prin Ardeal pătrunsese în Ţara Românească şi moda aripilor de vulturi, pe care războinicii munteni şi le prindeau pe umeri, asemeni maghiarilor şi polonilor. Aşa îl vom privi acum împodobit pe viteazul voievod român şi în toiul luptelor, ca şi pe lespedea de mormînt din biserica de la Curtea de Argeş, săpată în 1529, pentru a-i nemuri faptele.

Cum vor fi arătat înveşmîntaţi în fier, sau în hainele lor de postav transilvan, oştenii de rînd sau căpeteniile oştilor româneşti din veacul al XVI-lea ?
Din nefericire, prea puţini soldaţi moldoveni sau munteni zugrăviţi s-au mai păstrat din această vreme îndepărtată. Ştim însă, pentru anii 1535—1545, că sub domnia lui Radu al VII-lea Paisie (Petru) se primeau din Braşov văluri şi pălării pentru ostaşi („husarica") şi alteori „şepci bune ostăşeşti" în număr mare.
Şi portul unora din ei nu ne-a rămas cu desăvîrşire străin.
Slujitori şi curteni ne apar în scene cu conţinut religios, în pictura zidurilor de biserică, ca arcaşul de la Moldoviţa, îmbrăcat în jupană nărămzie şi avînd pe cap o *tocă* de catifea, cum se purta şi în Franţa lui Rabelais, trăgînd cu săgeţile de pe zidurile cetăţii (scena ilustrînd faptele sf. Gheorghe) (Fig. 86).

Încercînd să-i descrie pe ostaşii de gloată, polonul Martin Bielski, în cartea „Sprawa Ryceviska..." tipărită la Cracovia în 1560, ca unul care luase parte la lupta de la Obertyn, spune despre oştenii lui Petru Rareş că sînt „bravi, meşteri în mînuirea suliţei şi pavezei deşi sînt nişte ţărani luaţi de la plug... Mai înainte ei întrebuinţau un fel de suliţă cu două vîrfuri, unul drept şi ascuţit ca un stilet, celălalt strîmb ca o coasă ; trecînd repede pe lîngă duşman, cu vîrful cel drept străpungeau iar cu cel stîng trăgeau de pe cal şi astfel făceau mari pagube...

Armurile sînt puţine, pavezele sînt simple, suliţele fără flamuri... armata e întunecoasă la vedere...
Afară de curteni, mai toţi ceilalţi sînt ţărani călărind cu şele neacoperite şi cu scări de stejar, dar voinici în atac cu suliţa. Hrană poartă pe oblîncul şelei, brînză de burduf şi pîine albă, precum văzui eu însumi în lupta de la Obertyn. Puscele lor sînt bune dar cam grele. Luarăm atunci de la moldoveni 50 de tunuri mari de spijă şi toate tunurile de fier"...
Îi vedem parcă aievea, aşa cum ni-i înfăţişează şi tabloul bătăliei de la Obertyn, între Petru Rareş şi poloni, desenaţi după natură (Fig. 87) de acelaşi cronicar leah, cu căpeteniile armatei purtînd pălării îmblănite, de modă ţarigrădeană, pălării cu calota conică, despicate în faţă, pe care, B. P. Hasdeu, citind

lucrarea lui Paszkowski „Kronica Krakow“, apărută în 1611, le socotea greşit ca fiind nişte căciuli ţurcane. Despre aceeaşi oştire a lui Petru Rareş relatează şi Paolo Giovio în „Historia sui temporis... ab anno... ad anum 1547“ (Paris, 1553), scriind referitor la soldaţii noştri : „Ei excelează prin cavaleria lor încît fiecare român, chiar cel mai sărac, are cel puţin un cal ce-i serveşte în război.

Ei întrebuinţează în genere scuturi, lănci, săbii, întocmai ca şi ungurii, iar cîteodată suliţe şi arcuri.“ Apropierea pe care o face Paolo Giovio între armamentul nostru şi cel al ungurilor nu trebuie să ne surprindă, căci însăşi „uniforma“ (dacă se poate vorbi despre aşa ceva, într-un timp atît de depărtat ca acesta) sau hainele ostaşilor noştri, care se confecţionează din postavul adus din Ardeal, vor purta pecetea acestei influenţe, domnii români importînd prin Transilvania nu numai puştile dorobanţilor, ci, probabil, şi croiala veşmintelor militare ungureşti, şi aceasta cam pînă sub domnia lui Petru Şchiopul sau chiar mai tîrziu.

Şi ne întrebăm : oare cum trebuie să ne explicăm faptul că unui călător străin, italian, care ne vizita ţara pe la 1585, i se părea că vede, la curtea din Bucureşti, pe lîngă cei 50 de halebardieri, arnăuţi şi greci, îmbrăcaţi după datina turcească („che vivono à la turca“), şi „100 de dorobanţi care sînt unguri“ („che sono Ungheri“) cînd, de fapt, poate văzuse numai nişte ostaşi români în haine de modă ungurească, modă împrumutată de la drabanţii de peste munţi, cum se găseau şi la curtea din Iaşi, încă de pe vremea lui Despot vodă, după mărturia lui Giovanandrea Gromo.
Lucrul nu îl va lămuri mai deplin, după cît se pare, nici relaţia din acelaşi an a călătorului francez François de Pavie.
Trecător pe la curtea lui Petru Şchiopul, acest francez, senior de Fourquevauls, observa şi el în jurul domnului ţării „trei-patru sute de soldaţi (să fi fost pămînteni şi nu mercenari ?), îmbrăcaţi ungureşte, cu sabia la coapsă şi cu un topor în mînă“.
Vor fi fost însă alţii decît „drabanţii ungureşti“ de curte, de mai tîrziu, pentru care, la 1591, sub Aron

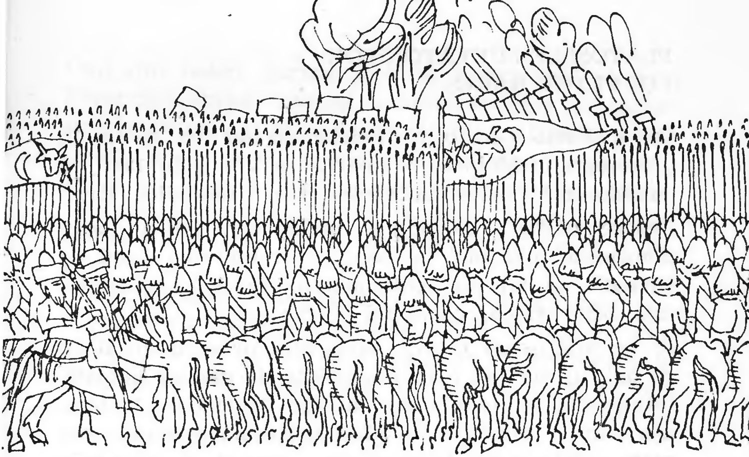

87. *Ostaşi şi căpetenii de oaste din Moldova în vremea domniei lui Petru Rareş* (după o gravură contemporană din cartea lui Martin Bielski)

vodă, se vor clădi la Iaşi şi cazărmile numite „odăi"? Lucrurile nu sînt de tot limpezi... Se pare totuşi că voievozii, care nu se prea încredeau în fidelitatea boierilor ţării, foloseau asemenea corpuri de ostaşi. O strajă ungurească, la 1581, avusese şi domnul Moldovei Iancu Sasul, strajă care stătuse o vreme sub comanda hotnogului Toma Nagy, şi care ar fi fost gata să-şi apere voievodul pînă în ceasul din urmă şi la nevoie chiar să-l ajute să fugă peste munţi. Cum ţinuse de altfel şi Despot Heraclidul, două decenii înaintea lui.

De altfel, aşa cum vom vedea mai departe, în acest secol al XVI-lea, multe din stofele şi hainele boierilor şi voievozilor moldoveni şi munteni, veşminte civile de modă europeană, aduse din Ardeal, vor putea fi luate drept ungureşti, din pricina modei care, în liniile ei mari, era cam aceeaşi pretutindeni.

În lumina acestei stări de lucruri trebuie înţeleasă şi nepotrivita apropiere pe care, trei sute de ani mai tîrziu, o va face istoricul Dionisie Fotino, scriind privitor la costumul ce îmbracă Neagoe Basarab în portretul din lăuntrul bisericii mînăstirii Argeşului, „dinspre uşă", pe care îl numeşte „veşmînt militar unguresc" ([103]).

PLATOȘELE LUPTĂTORILOR LUI PETRU RAREȘ

Ca și Paolo Giovio, și Reicherstorffer ne spune în „Chorografia Moldovei", tipărită la Viena, în 1541, că „moldovenii poartă îmbrăcămintea străbunilor lor..."

Despre oastea voievodului moldovean Petru Rareș pomenește însă mai pe larg, și cu tot atîta lipsă de simpatie, și un alt contemporan, de data aceasta o față bisericească, episcopul Verancius.

El ne înfățișează ostașii moldoveni de rînd, încălțați cu opinci, purtînd o îmbrăcăminte de pănură proastă, întunecată, foarte păroasă (așadar de culoare închisă, așa cum o zugrăvise și Martin Bielski spunînd „armata e întunecată la vedere"), acoperiți cu o căciulă din postav asemănător, de formă conică ([104]), înarmați cu arcuri și coase, scuturi și lănci.

În ceea ce privește portul platoșelor și al cămășilor de zale, Verancius spune ritos, exagerînd, desigur, sărăcia și lipsa de strălucire a armatei noastre: „lorică nu are nimeni, zale și coifuri de oțel puțini au, numai din cei bogați" ([105]). Și aprecierea revine și în „De apparatu Ioannis regis contra Solimanum caesarem in Transilvaniam invadentem...", în care Verancius afirmă din nou că dintre ostașii moldoveni puțini au platoșă („thoracos pauco").

Că platoșe și armuri întregi erau prea puține în oștirea moldovenească a lui Petru Rareș (așa trebuie înțeles textul) și că cei mai mulți dintre boieri preferau cămășile de zale, mai ieftine și mai ușoare în luptă, nu trebuie să ne mire. Cuirasele de fier erau nu numai costisitoare dar și destul de grele.

Între 1508—1509, un coif de tablă de oțel și o cămașă de zale, comandate pentru voievodul țării, prețuiau 30 de aspri, și o armură întreagă costa încă și mai mulți bani, cîntărind, pe deasupra, pînă la 20 kg.

Și, dacă voievozii și boierii țării foarte avuți își puteau îngădui luxul unor platoșe aurite, așa cum purta Despot vodă, sau chiar și scuturi și coifuri de aur, aduse din Brașov și Sibiu, ca Mircea Ciobanul de pildă, apoi cei mai mărunți dintre oștenii și slujitorii de curte nu-și permiteau o asemenea scumpă și risipitoare cheltuială.

Unii din boieri purtau însă în război, aşa cum şi Verancius spune, cămăşi subţiri de zale şi coifuri simple de oţel, şi armura era, la cei mai mulţi ostaşi călări, înlocuită cu o admirabilă „haină de in umplută cu bumbac, în grosime de trei-patru degete, mai ales în partea umerilor şi pînă la coate, cu cusături şi iţe dese, tot în distanţă de un deget şi jumătate"...
Era o haină pe care „sabia nu o putea pătrunde" !
Şi amănuntul acesta din relaţia lui Verancius face pentru noi cît întreg opul pe care îl semnează, în 1547, episcopul ungur, căci descoperim, prin el, una dintre „inexpugnabilele" haine militare, pe care le purtau românii din acel timp.
Cum arăta ea ? Verancius ne trimite să o privim pe tablourile (cortinele, tapetele) celor vechi („quem ad modum in antiquissimus auleis est videre").
Ce va fi înţeles prin aceasta şi la ce s-o fi referit, nu ştim.
Dar nu avem decît să ne aruncăm ochii pe tratatul de costumaţie al lui Cesare Vecellio, „Degli abiti antichi e moderni di diverse parte di mondo", apărut în 1590, adică la cîteva decenii după tipărirea cărţii lui Verancius. Gravurile reprezentînd *Ostaşi moscoviţi călări* ne fac să înţelegem de îndată că această *platoşă de in* şi *bumbac* era purtată şi de cavaleria rusească la acea vreme.
Să deschidem apoi cartea de mai tîrziu a lui Abraham Bruyn „Diversarum gentium armatura equestris", Amsterdam, la planşele 51, 52, 53 înfăţişînd trei modele deosebite ale aceleiaşi haine de luptă ; sau, şi mai bine încă, să privim gravura în lemn a lui Herbertstein, datînd din anul 1526, intitulată *Războinici moscoviţi,* din cartea „Rerum Moscoviticarum commentarii", şi vom avea o imagine încă şi mai desăvîrşită, şi mai veche încă a acestor costume (Fig. 88), despre care unii cercetători bănuiesc că ar fi fost lucrate la noi în ţară de către baibaracari ([106]), iar alţii le semnalează prezenţa şi pe unele plăci ceramice nesmălţuite în costumaţia unor soldaţi care se arată cu căciulă ţuguiată pe cap, înarmaţi cu arcuri şi săgeţi, suliţe şi săbii încovoiate ([107]), fără însă a le identifica.

88. *Ostași moldoveni călări din sec. XVI îmbrăcați în platoșe de in* (reconstituire după gravurile lui Herbertstein din „Rerum Moscoviticarum")

Care să fie originea acestor „cuirase de cîlți" ? Să le fi cunoscut românii mai de mult ?
Să le fi aflat oare moldovenii „secretul" de la vreunul ca Ivașco Peresvetov sau de la vreun alt călător prin Moldova acelui timp, ca Vasca Merțalov din Moscova, cel care slujise pe Rareș cîndva și care cunoștea atît de multe despre împărăția rusească ? Nu știm.
De altfel, gravura lui Herbertstein care le semnalează pentru prima dată în dotația cavaleriei rusești ar putea fi ea singură o dovadă a originii răsăritene a acestei haine, așa cum iarăși ar fi probantă, după părerea noastră, chiar supraviețuirea indubitabilă a acestei piese vestimentare războinice în pașnica „pufoaică" rusească din zilele noastre.
Verancius, scriind despre ele, ne trimite totuși pentru ilustrare la niște reprezentări mult mai vechi a acestor platoșe vătuite de in, de a căror origine însă nu pomenește nimic, neamintind de loc (și acest lucru este destul de ciudat la un istoric bine informat ca el) nici de faptul că rușii le ar fi avînd printre hainele lor de luptă.
Oricum, în materie de costum, aceasta nu va fi fost pentru noi singura piesă de împrumut. Fresca bisericilor modovenești reprezentînd, de pildă, „Întîmpi-

narea moaştelor sf. Ioan cel nou de la Suceava", de către voievodul Alexandru cel Bun şi curtea lui, îi înfăţişează pe eleganţii însoţitori ai domnului purtînd pe cap nişte caracteristice şepci, care s-au păstrat şi ele în garderoba rusească pînă în ziua de astăzi cu aceeaşi denumire slavă de atunci, pălării pe care le întîlnim însă în primii ani ai veacului XVI şi în apus, aşa cum arată gravurile pictorului german Dürer.

În aceeaşi vreme, în Ţara Românească, sub domnia lui Radu Paisie, ostaşi îmbrăcaţi şi ei în zale purtau pe cap „şepci ostăşeşti", precum şi văluri care le acopereau ceafa, şi pălării de fier („husarica"). Călări, îmbrăcaţi în zale şi purtînd coifuri metalice pe cap luptau şi boierii Socoli, şi Bengeştii, din oastea lui Pătraşcu vodă, aşa cum rezultă din inventarul lucrurilor lor de îmbrăcăminte, întocmit la 1557, în pribegia de la Sibiu ([108]).

Să trecem acum mai departe pentru a cerceta cum arătau în veşmintele lor militare, de fier şi postav, ostaşii şi căpeteniile lor din Moldova, comandanţii de pîlcuri şi hatmanii, sub domnia lui Iacob Heraclid Despotul, voievodul occidentalizant în moravuri şi port, cunoscutul umanistului Melanchton.

Picturi murale nu ni s-au păstrat, deşi o asemenea frescă a existat cîndva la Suceava pe pereţii unei clădiri din Uliţa tătărească, precum îşi aminteşte Nicolae Costin, cronicarul, ori la Iaşi, într-o sală mare, cum susţine Sommer, frescă celebrînd marea luptă, din noiembrie 1561, între Despot şi Alexandru Lăpuşneanu, pe apa Jijiei, la Verbia. Zugrăvită în cinstea şi din porunca voievodului învingător, ea înfăţişa „chipurile căpitanilor, osăbi de a domnilor, cu mare meşteşug scrise, chipurile hatmanilor anume"...

Nu ni s-au păstrat nici „zugrăvitura nici scrisoarea" care, cu vremea, „au căzut şi s-au şters".

Ştim totuşi că, la 1561, veşmintele şi armele ostaşilor lui Iacob Eraclidul nu se deosebeau prea mult de ale ungurilor.

În platoşe şi zale, aurite sau argintate, se vor înfăţişa în lupta de la Verbia şi unii dintre mercenarii şi aliaţii lui Despot, precum cei 100 de cavaleri ai burgundului Jean de Villey, cei 50 de călăreţi cu coifuri şi

puști, ai francezului Petre Russel, cei 150 de silezieni de sub comanda lui Petru Racoski...

Se mai știe, de asemenea, că Alexandru Lăpușneanu avea în oastea lui 15 000 de călăreți printre care se puteau găsi atît boieri înveșmîntați în platoșe cît și țărani cu suliță și scut, și că acest aprig voievod comanda în Prusia pentru soldații lui cingători, cămăși de zale, coifuri, cizme de paradă, platoșe etc., lucrate, multe, la Königsberg ([109]).

MOLDOVENI ȘI LEFEGII STRĂINI ÎN TIMPUL LUI DESPOT ERACLIDUL ȘI ALEXANDRU LĂPUȘNEANU

Giovanandrea Gromo povestește că voievodul Moldovei „ținea la 1565, în straja sa 3000 de călăreți aleși care, îmbrăcați în armura lor particulară, îl întovărășesc oriunde merge".

Dar zădărnicii erau toate... Bătălia a fost pierdută, cu toate că însuși Alexandru vodă s-a arătat viteaz, luptînd cu sulița și doborîndu-și adversarul de pe cal, ca în luptele cavalerești de „tournoi". Din toți și din toate n-a mai rămas nici măcar o urmă zugrăvită, de ostași și voinici moldoveni, pe zidurile vreunei clădiri din vremea aceea.

Din tabăra biruitorilor de atunci ni s-a păstrat doar chipul lui Despot, portretul lui din efigia monedei bătută doi ani mai tîrziu. Domnul țării e îmbrăcat aici într-o splendidă armură de aur damaschinată încrustată cu arabescuri (Fig. 89). Într-o mînă ține spada cu garda asemănătoare săbiei sf. Artemie din fresca mînăstirii lui Neagoe Basarab, în alta, însemnele puterii pămîntești. Execuția se datorește meșterului sas din Ardeal, Wolfgang.

E o piesă deosebit de valoroasă, cu atît mai mult cu cît minunata platoșă „leită", prin factura ei își trădează proveniența, prezentînd o frapantă asemănare cu lorica ducelui François d'Alençon și cu aceea, gravată, pe care o poartă, la aceeași vreme, Filip al II-lea, regele Spaniei, în medalia sculptată de J. de Treppo.

Astăzi abia de îi mai putem privi pe mîndrii căpitani și boieri în gravura contemporană *Vera designatio*

Urbis in Littavia Grodnae (Adevăratul chip al orașului Grodno, din Litvania) ([110]), înfățișînd solia din 1567 a lui Alexandru Lăpușneanu, în întîlnirea de la Grodno cu leșii lui Sigismund August, al Poloniei (Fig. 90).

Moldovenii poartă aici pălării cu calote înalte, cu vîrful rotund și borul întors, îmblănite și despicate în față, de modă răsăriteană, așa cum se vor purta și mai tîrziu de către boieri ca Zottu Țigara țarigrădeanul, ginerele lui Petru Șchiopul, sau căciuli (cușme), capoate lungi turcești și scuturi (paveze) gravate de formă curbată, a căror proveniență putea fi ungurească sau tătărească.

Întocmai așa, de altfel, se înfățișează tot acum și *Cavalerul valah* („Eques valachus") (Fig. 91), din cartea lui Abraham de Bruyn „Diversarum gentium armatura equestris ubi fere Europe", tipărită în 1575 ([111]). sau *Ostașul pedestru* („Ein valachischer Soldat") (Fig. 92), stampă germană din fosta colecție G. Sion. Spre deosebire însă de călărețul valah al lui Bruyn, înarmat cu suliță și scut, acesta din urmă îmbracă *capotul* cu mîneci scurte pînă mai sus de cot, lung pînă peste genunchi și sugrumat în talie cu cingătoarea de care atîrnă sabia, peste o jupană cu mîneci lungi și cu manșetele întoarse, jupană care este, după cît se poate zări, la fel de lungă ca și capotul.

DESPRE PÎLCURILE DE OȘTENI ALE LUI IOAN VODĂ

În mîna dreaptă el ține arcul, de aceeași formă ca în vremea primului Basarab, și la șold își anină tolba cu săgeți. Ostașul pedestru încalță jambiere de postav și ciubote ascuțite cu toc înalt și cu carîmbul scund. Capul și-l acoperă cu aceeași cușmă, căciulă înaltă, țuguiată, împodobită în față cu două pene rigide, poate de argint.

Cele două gravuri, reprezentînd ostași munteni, ca și stampa orașului Grodno, înfățișînd călăreți moldoveni în veșminte și cu armament destul de asemănător, ar putea să probeze existența unei uniforme românești incipiente, comună, în linii mari, ambelor Principate, dacă însăși noțiunea aceasta de „uniformă" n-ar fi încă prematură în țara noastră.

Sînt totuşi unele piese vestimentare turceşti care apropiau acum aceste oştiri, aflate în continuă vrăşmăşie. Aşa cum însuşi jugul îi apropia, fără să-i înfrăţească.

Despre armata de ţărani viteji şi despre călărimea de boieri haini ale lui Ioan vodă nu ştim mare lucru. Menită cum era să ţină piept puhoiului păgînesc, ne-o închipuim însă ca pe o oaste organizată şi echipată. Voievodul slujise el însuşi în Germania, în armata lui Maximilian şi cunoştea rostul oştirilor, aşa cum cunoscuse şi în Polonia şi Rusia lui Ivan cel Groaznic, unde se însurase, într-o primă căsătorie, cu Maria, fiica cneazului de Rostov, înainte de a se urca pe tronul Moldovei.

Recrutaţi în cea mai mare parte din popor, soldaţii lui Ioan vodă cel Cumplit se înfăţişează străinilor purtînd arcuri, săbii recurbate, măciuci şi coase, cum îi descrie un martor ocular, polonul Leonard Goreciu, în povestirea sa despre „Războiul ce a purtat Ioan domnul Moldovei la anul 1574 cu Selim al III-lea, împăratul turcilor", tipărită la Frankfurt, în 1578. Numai cavaleria moldovenească arată altfel : cu scut, suliţă, coif...

În ceea ce priveşte pe temerarul voievod moldovean, el ne apare, în efigia monedei pe care o bătuse, purtînd o pălărie apuseană, cu calota cilindrică îngustă, la modă atît în Turcia cît şi în Germania, o pălărie de origine nemţească, după cît se pare, aşa cum ne asigură Miron Costin, şi cu care, la Constantinopol, se afişau la vremea asta şi nobilii greci, după cum aflăm din admirabilele desene ale lui Niccolo de Nicolai ([112]).

ARMATE DE CURTENI ŞI SIMBRIAŞI PE VREMEA LUI PETRU ŞCHIOPUL ŞI A LUI PETRU CERCEL

Platoşele şi, mai frecvent, zaua figurează şi acum în armamentul boierilor, ba chiar şi în al boiernaşilor, aceştia lăsînd moştenire descendenţilor asemenea preţioase unelte de luptă.

89 *Despot vodă Heraclidul în armură damaschinată* (după o efigie monetară din 1562)

Doar cei care se sfîrşeau fără feciori, aşa cum se întîmpla, de pildă, cu Radu Tistăbeanu, la 1570, dăruiau altora cu limbă de moarte ori închinau mînăstirilor : „zaua, coiful şi brîul lor de argint“, pe care le purtaseră cu cinste în bătălii.

Călărind în plină luptă, cu coiful de fier pe cap, cu ghioaga în mînă şi cu aripile de vultur prinse de umeri, îl vedem tot acum şi pe viteazul Albu Golescu, căzut pentru voievodul lui, în 1574, aşa cum ni l-a păstrat frumoasa lespede de mormînt din biserica mînăstirii Vieroşi. Era în toiul ei moda aripilor de vultur. Şi, în acelaşi an al morţii lui Albu, în luna februarie, veneţianul Marţiale Aramzo asista la intrarea regelui Henric de Valois în Cracovia, avînd prilejul să descrie alaiul pestriţ al suveranului polonez şi distingînd printre costumele ostăşeşti atît de diverse, care formau cortegiul, oameni înarmaţi ca tătarii cu arcuri şi săgeţi sau cu paveze lituane, alţii

înveşmîntati după moda „reiterilor“ nemţi, alţii îmbrăcaţi turceşte cu lancea în mînă, alţii purtînd căciuliţe roşii „à l'escavonne“ (ca ruşii), alţii ca ungurii, şi, în sfîrşit, alţii împodobiţi ca *valahii* „cu multe aripi de vultur prinse în coastele cailor şi pe umeri şi cu pălării cum se obişnuia în Polonia“ acelor vremi ([113]).

Numai paşnicul Petru Şchiopul va rezista ispitei de a poza meşterilor de medalii în ţinută de campanie, mulţumindu-se a lăsa posterităţii doar portretul ştiut, în costum de curte, deşi în garderoba personală, la inventarul făcut averii lui, în luna mai, ziua 21, din anul 1585, se puteau găsi destule armuri argintate şi mănuşi de zale suflate cu aur.

Seniorul de Fourquevauls îl vedea la această dată înconjurat de 300—400 de ostaşi, îmbrăcaţi toţi în „uniformă“ după moda ungurească („à l'hongresque“), purtînd iatagane la coapsă şi securi în mîini.

Dar o gardă personală, la cît se redusese acum armata ţării, nu însemna o adevărată oştire şi nu putea apăra pe voievodul Moldovei, Petru Şchiopul, de urgia turcească, aşa cum nici cei 200 de ostaşi de paradă, pe care domnul Ţării Româneşti, Petru Cercel, îi pusese la 1585 sub comanda căpitanului italian Andrea Demonogiani, nu-l va putea scăpa pe acest din urmă voievod de răzbunarea Porţii.

Un adevărat militar, preţuind mai mult decît oricare altul foloasele armurii şi ale oştilor numeroase şi bine pregătite, va fi, către sfîrşitul acestui secol, doar Mihai Viteazul, care în scurta dar glorioasa lui domnie, va dezbrăca foarte rar platoşa de oţel, ce-i acoperea pieptul.

De altfel şi pictorii şi gravorii, care-i vor nemuri chipul, nu-l vor putea despărţi de *lorica* în care îl aflăm mereu înveşmîntat. Şi nu e un fapt întîmplător că aşa îl vede şi îl desenează şi Ioan Orlando, pe fundalul unui cîmp de luptă (Nicopole), în 1598, şi Sadeler după cucerirea Ardealului, şi tot astfel, în ulei, şi Frans Francken al II-lea, la împărăteasca curte a lui Rudolf (Fig. 93).

90. *Soli şi ostaşi moldoveni din vremea lui Alexandru Lăpuşneanu* (după o gravură contemporană înfăţişînd *Adevăratul chip al oraşului Grodno, din Litvania*)

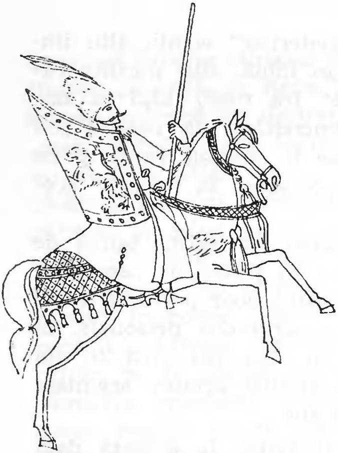

91. *Călăreț muntean de la sfîrșitul sec. XVI* (după gravura *Eques valachus*)
92 *Arcaș pedestru din Țara Românească, sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII* (după gravura *Ein valachischer Soldat*. Cabinetul de stampe al Universității din Cluj)

SOLDAȚI MERCENARI ȘI OSTAȘI DE ȚARĂ SUB DOMNIA LUI MIHAI VITEAZUL

Cît privește ostașii Țării Românești, ca și cei din Moldova, împodobiți cu zale, ei vor fi luați ca model, cîțiva ani mai tîrziu, de către miniaturiștii tetravanghelului de la Sucevița și ai evangheliarului de la Dragomirna. Iar pe zidurile celei dintîi se poate distinge destul de bine și un arcaș moldovean, dintre 1595—1606. Și nu trebuie să ne îndoim de veracitatea acestor imagini.

În acest sfîrșit de veac XVI, armatele pămîntene ale celui mai viteaz domnitor muntean nu puteau să arate altfel decît ale unui prinț al Ardealului, ca Sigismund Bathory.

Oștirea acestui voievod român, a cărui amintire va înfrunta vremea, călărind pe două veacuri, era o oaste bine înzestrată.

După cum lasă să se întrevadă bruma de documente păstrate din acest timp.

Astfel, în noiembrie 1594, Mihai Viteazul aducea din Bistrița pentru luptătorii lui 100 de teancuri de postav roșu, trimițîndu-i în acest scop, în cetatea Ardealului, pe Badea stolnicul și Iane comisul, și, în 1600,

surprindem pe același voievod comandînd tot la bistrițeni „76 de viguri de postav, a 16 florini vigul", în contul dajdiei pe care i-o datorau locuitorii Sibiului. Iată de ce, în lipsa unei iconografii contemporane policrome, poate în *caragiu* sau postav roșu ([114]) adus din Bistrița, Sibiu ori Brașov, trebuie să ni-i închipuim îmbrăcați pe oamenii lui Mihai Viteazul, în mijlocul unei armate așa de pestrițe, de viteji mercenari de toate neamurile, de polonezi, unguri, cavaleri din Silezia, îndrăzneți raguzani, haiduci sîrbi și nobili de Toscana ai ordinului sf. Ștefan, cîți cuprindea oștirea creștinească.

De o uniformă românească totuși, sau măcar despre un port uniform al trupelor lui Mihai, nu se poate vorbi încă. De altfel, după fiecare bătălie cîștigată împotriva turcilor, oastea își schimba brusc înfățișarea prin bogata pradă luată de la păgîni. „Haiducii și valahii noștri merg îmbrăcați tot în jder și cacom și nu duc de loc lipsă de bani...", glăsuiește un document de pe la 1595—1596.

O oștire mai eterogenă, un amestec mai desăvîrșit de haine militare și de porturi strălucite decît acela pe care îl înfățișau lefegiii și vitejii lui Mihai este greu de închipuit chiar și pentru vremea aceasta, vreme în care mai toate armatele aveau în rîndurile lor străini simbriași și în care sub flamurile înălțate împotriva păgînilor se adunau creștini din toate țările, însetați de răzbunare, iubitori de aventură și pradă.

„Bucureștii, scrie G. I. Ionescu-Gion, au văzut în timpul lui Mihai Viteazul și Radu Șerban toate neamurile din Europa, venind să se bată împotriva turcilor.

Într-adevăr, de la 1593 pînă la 1611, adică optsprezece ani în cap, războiul a tunat într-una în Muntenia, în Ungaria și în Transilvania.

Cînd înceta ici, începea dincolo...

Condotieri italieni și aventurieri francezi se numărau cu sutele în armatele principilor români. Pe lîngă italianul Silvio Piccolomini, care voia să fortifice Bucureștii, mai serveau pe Mihai și serviră și pe Radu Șerban, următorii italieni: il conte Ernesto Carpignano, il signor Cosma Caponi, il signor Girolamo Estorga etc..."

După relaţiile toscane din octombrie 1595, anul campaniei lui Sigismund la Tîrgovişte şi Giurgiu, în afară de cei 4000 de boieri şi cazaci ai lui Mihai Viteazul, luptînd călări, din care 1500 de lăncieri români şi unguri, 100 de puşcaşi români călări, înarmaţi şi cu suliţe, şi 200 de haiduci sîrbi, încălţaţi cu opinci, Ştefan Răzvan, domn al Moldovei, aducea alţi ostaşi „frumoşi de ciudă“, 4000 de boieri şi 3000 de ostaşi unguri, admiraţi pentru înfăţişarea lor de către Piccolomini. Veneau apoi în ajutor soldaţii lui Sigismund Bathory, 7000 de călăreţi, dintre care drabanţii saşi în număr de 1000, în frunte cu judele cetăţii Sibiului, îmbrăcaţi în uniforme negre şi în zale, purtînd coifuri de fier cu viziere, înarmaţi cu săbii, buzdugane şi suliţe lungi.

Braşovenii se aflau înveşmîntaţi în haine albastre. Medieşenii în straie verzi şi bistriţenii în roşii. La aceştia se adăugau 5000 de infanterişti, 6000 de secui

cu săbii, puşti şi topoare, 1500 de cavaleri germani („reiteri" din Silezia) în uniforme negre, veniţi de la Viena sub comanda lui Raibitis, prevăzuţi cu pistoale, şi cei 100 de cavaleri italieni, trimişi de Ferdinand de Medici, sub conducerea lui Piccolomini.

Sub comanda aventurierului polon Ioan Wagner se aliniară sub flamurile acestei armate şi 3000 de cazaci, în afară de cele cîteva mii de cazaci, aflaţi în solda principelui ardelean, precum şi 800 de călăreţi ai lui Ştefan Răzvan, înarmaţi toţi cu lănci.

Pe mulţi dintre războinicii lefegii îi privim, aşa cum trebuie să fi arătat atunci, teribili, în încleştarea luptei de la Călugăreni, din luna august a anului 1595 (Fig. 94).

Iată-i o lună mai tîrziu, iarăşi în plină bătălie, în atitudini războinice, agitate, cu arhebuzele pe umeri şi purtînd pe cap coifuri împodobite cu panaş ori simple pălării de muşchetari, înarmaţi şi cu suliţe şi alebarde, şi cu gulere late de dantelă la gît.

Aşa ne apar în gravura germană (Fig. 95) şi în cea italiană, reprezentînd lupta de la Tîrgovişte cu Sinan paşa, în luna octombrie 1595.

În „Panoniae historia Chronologica" a lui Theodor de Bry, tipărită la Frankfurt, gravurile ni-i înfăţişează, în aceeaşi lună octombrie, repurtînd o mare victorie asupra turcilor la Podul Giurgiului (Fig. 96). Şi, mai tîrziu, în 1601, îi putem vedea defilînd pe străzile oraşului Praga, purtînd pe umeri trofeele steagurilor cucerite în bătălia de la Gorăslău (Fig. 97) împotriva lui Sigismund Bathory, sau ucigînd cu lovituri de lance pe viteazul valah, din porunca lui Basta şi Beauri, în „Le grand Théâtre Historique", lucrarea anonimă, apărută la Leida, o sută de ani mai tîrziu.

Din scenele acestea, multe sînt de imaginaţie şi nu pot servi decît într-o mică măsură ca document iconografic, pentru arheologia noastră vestimentară, la reconstituirea vechiului port ostăşesc.

Iată, de pildă, cortegiul de soldaţi pedeştri şi călări din gravura germană amintită, reprezentînd *„Aducerea la Praga a flamurilor dobîndite în lupta cu arde-*

93. *Mihai Viteazul şi Maria Cristina, vara lui Rudolf al II-lea, la curtea din Praga* (după pictura lui Frans Francken II, 1601)

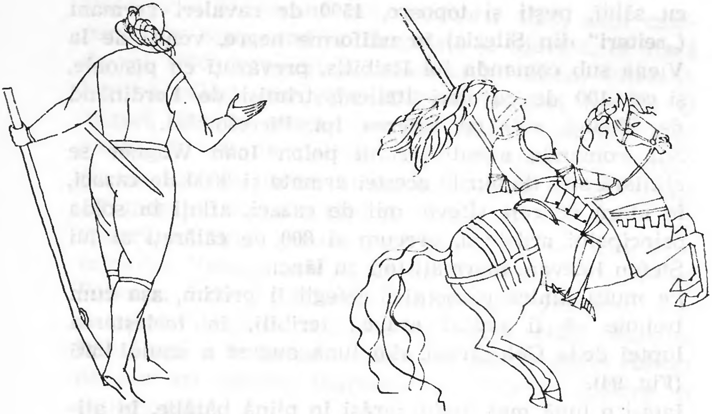

94. *Ostaş din oastea lui Mihai Viteazul* (după o gravură germană contemporană)
95. *Ostaş al lui Mihai Viteazul în lupta de la Tîrgovişte* (după o gravură contemporană germană)

lenii. Sînt aici, s-ar părea, numai costume de militari unguri sau nemţi, pe care gravorul i-a putut avea la îndemînă, îmbrăcînd mantii agrafate la gît, cu mînecile libere, încălţînd cizme cu carîmbii înalţi, purtînd pe cap pălării cu calota înaltă, ornate cu pene, înarmaţi cu săbii la şold și halebarde pe umeri. Ei ţin în mîini steagurile cucerite... Dar... nici o „uniformă“ munteană sau moldovenească din toate cîte defilează prin faţa noastră ? Și totuși se ştie sigur că la Praga fuseseră trimiși cu trofee nu numai ostașii de sub comanda contelui Tomasso Bresciano, ci și oamenii lui Mihai Viteazul, în frunte cu un raguzan nenumit. Așa cum relatează cutare document italian, oştenii aceștia cu aparenţă de mușchetari, purtători de săbii drepte și trofee, care grăbesc pe străzile pragheze, pot fi numai mercenari străini de-ai voievodului, mercenari în uniforme proprii, apusene. Așa cum probabil că existau în armatele lui Mihai Viteazul și ostași ardeleni luaţi în leafă sau în dobîndă, cărora domnitorul nostru, în afară de solda cuvenită, de tain și de libertatea de a prăda în voie, le dăruia și veșminte.

Astfel, la 10 aprilie 1595, voievodul valah trimitea la Bistriţa pe omul său de nădejde, pe hotnogul de pe-

96. *Ostaş al lui Mihai Viteazul în lupta de la podul Giurgiului* (după Theodor de Bry)
97. *Ostaş al lui Mihai Viteazul văzut la Praga aducînd trofee din lupta de la Gorăslău* (după o gravură germană contemporană)

deştri Martin Dorbély, pentru oaste cu plată, făgăduind celor înrolaţi sub steagurile lui 5 taleri pe lună de fiecare călăreţ, 3 taleri pe lună pentru fiece pedestru, „carne, pîine, dobîndă slobodă şi haine". Exista aşadar şi o „uniformă" care se distribuia voluntarilor transilvani, la 10 aprilie 1595, chiar dacă prin termenul de haine s-ar înţelege numai postavul trebuitor acestor haine, postav care, fiind de aceeaşi culoare pentru toţi, constituia prin el însuşi un port uniform. La 17 noiembrie 1599 îl vedem pe Mihai comandînd din Alba Iulia pentru 1000 de pedeştri postav roşu şi vînăt în cetatea Bistriţei şi, după numai trei săptămîni, cerînd 100 de bucăţi taftă sîrbească („Racztafotat") de culoare roşie pentru îmbrăcămintea haiducilor lui, desigur, iar la 7 decembrie primind 110 bucăţi de postav de Iglau, de culoare tot roşie, pentru alte trupe de sub comanda sa, de la aceiaşi bistriţeni renumiţi în postavuri care îi trimiseseră, în luna martie 1600, cele 76 bucăţi de caragiu costînd 10 florini bucata, în total 1216 florini, de care pomeneam mai sus. De altfel, apariţia mai timpurie a unei uniforme militare în cuprinsul Principatelor româneşti nu trebuie să ne surprindă. Ea nu ar fi fost de loc imposibilă.

Voievodul își înzestrează bine armata și, încă din noiembrie 1598, solii domnului muntean cereau imperialilor 4000 de muschete.

Iar Spontoni, în „Historia de la Transilvania", Veneția, 1638, ne asigură că românii primiseră de la nemți arhebuze.

Mai știm de la martori oculari că, la 25 decembrie 1600, cortegiul mărșăluind prin Viena cu Mihai Viteazul în frunte, numărînd 40 de ostași călări, 70 de cai și 17 trăsuri, primiți cu toată cinstea cuvenită de arhiducele Matei, atrăsese atenția locuitorilor prin curioasele „uniforme", și Iacob Franck scrie atunci că o mare parte din ostașii lui Mihai sînt „îmbrăcați tătărește și înarmați cu arce, cu săgeți, buzdugane și săbii cu mînerele argintate" ([115]).

Ar rezulta oare, după mărturia lui Franck că, din eterogena armată, pe care Mihai o avusese sub comandă, cuprinzînd români, unguri, poloni, sîrbi, nemți, francezi, italieni, tătari, cazaci, bulgari, greci și chiar turci deșlii, pe drumul către Praga el își luase cu sine doar cîțiva români de ai lui și o ceată de tătari, în număr încă și mai mare decît românii? Nimic mai neadevărat... deoarece, așa cum scrie Franck, numai uniformele ostașilor erau tătărești. Iată-l deci pe voievodul nostru, încadrat de o mică ceată de români îmbrăcați „ca tătarii", înarmați cu arcuri și săbii și buzdugane (mazdrace), cum scrie cronicarul german.

Adică așa cum îi va înfățișa, cîțiva ani mai tîrziu, coperta unei cărți nu de mult descoperită intitulată „Rusia seu Moscovia itemque Tartaria Comentario Topographico, anno 1630" (Fig. 98).

Sau, așa cum, pentru începutul secolului următor, vor fi arătați arcașii valahi, pedeștri sau călări, în stampele vremii, *Militis ex Walachia Vestitus* ([116]).

Despre oastea pămînteană mai pomenesc însă și alte izvoare scrise.

Știm astfel cît de mîndri arătau în hainele lor elegante de postav scump și cele cîteva mii de boieri și boiernași călări ai lui Mihai Viteazul, „roșii de țară", cum le spunea pe atunci chiar și un străin ca Darahi, care, în 1599, anul cuceririi Ardealului, avea prilejul să-i vadă și să-i admire.

Pentru unii ca aceştia, căpetenii de oşti, trimitea Mihai Viteazul la Veneţia, la 18 martie 1600, să-i aducă piei de leopard, podoabă ostăşească de modă orientală, ce va dura şi în veacul următor, pieile acestea fiind aruncate pe umeri ca o scumpă mantie de către luptătorii vremii (117).

Pe lîngă „roșii de ţară“, aşa cum am arătat mai înainte, armata lui Mihai mai număra în rîndurile ei şi ostaşi unguri şi leşi, infanterişti şi cavaleri, mercenari sîrbi, cazaci, moldoveni, călări şi pedeştri, haiduci de ai lui Baba Novac, secui, ostaşi români înarmaţi cu măciuci şi multă călărime pămînteană, la care se adăugau şi drabanţii unguri de sub comanda lui Mako, şi mai tîrziu chiar şi deşliii turci şi sîrbi, avînd în fruntea lor pe hotnogul Marko...

Se ştie azi în ce fel îi recruta Mihai Viteazul pe aceşti mercenari, trimiţînd chemări la oaste în ţări străine, şi ce sume fabuloase, cîte sute şi mii de pungi cu aur se cheltuiau cu întreţinerea şi simbria acestor trupe.

Încă din 1597, solda pedeştrilor era de 3 taleri pe lună, a vătafilor 4 taleri, a ceauşilor 6 groşi, a iuzbaşilor 12 groşi.

Plata cavaleriei era fixată la 5 taleri de ostaş, dar iuzbaşilor de călăraşi li se mai dădeau 15 taleri pentru masă, iar căpeteniilor cîte 50 de taleri.

Pe mulţi îi vedem apărînd, desigur, în lupta de la Gorăslău într-o gravură germană contemporană.

Cît despre pieile de leopard, pe care mai marii noştri şi comandanţii de trupe le purtau pe umeri sub zale, aşa erau îmbrăcaţi şi mulţi dintre nobilii unguri şi poloni care se mai găteau la vremea asta şi cu aripi de vultur, aşa erau împodobiţi şi husarii leşeşti, cavalerii înveşmîntaţi în platoşe grele de fier, după cum relatează mai tîrziu, din auzite şi din văzute, însuşi Miron Costin în „Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace“ : „Acest fel de oaste precum s-au zis este tot de hier, numai ochii şi vergile gurii se văd. Mulţi îşi pun şi aripi tocmite din pene de hultur sau de alte păsări mari şi, cei mai de-a-hirea cu pardoşi peste platoşe. Iară slugile care n-au pardos pun scoarţe de acestea turceşti,

98. *Ostaşi din oastea lui Mihai Viteazul* (după coperta cărţii „Rusia seu Moscovia itemque Tartaria Comentario Topographico, anno 1630“)

iară în fruntea cailor pun cîte o tablă de hier şi mulţi la piepturile cailor pentru fereală de glonţuri. Nici hiece cal încalecă husarii, ce tot cai mari, groşi să poată birui a purta carul şi tot frigi de cei nemţeşti sau cai turceşti la cei mai de-a hirea. La războaie nu aleargă niciodată mai mult din trapădul calului sau numai cînd sar asupra pedestrimii sau taberii, că asupra oştii sprinţare, cum iaste tătarul, niciodată nu-i slobod că să răschiră tătarii şi nu fac cu suliţa nici o treabă. Suliţele lor sînt cîte de opt coţi de lungi cu prapore pînă la pămînt... Ca un zid...“ ([118]). Se înţelege că, cu o asemenea oştire de oameni împlătoşaţi, stînd călări „ca un zid“, cu suliţele întinse în faţa duşmanului, lupta era grea.

În ceea ce ne priveşte, armura de fier nu era haina militară obişnuită a românilor, nici măcar a întregii noastre boierimi.

Principatele noastre, cu alte cuvinte, nu au avut o cavalerie grea, cuirasată, în componenţa armatelor, asemeni Ţării Leşeşti (cavaleria lui Zamoyski, de pildă), sau asemeni celei imperiale (cavaleria generalului George Basta) nici pe vremea lui Mihai Viteazul şi nici mai tîrziu. Aceasta ne-o spune tot Miron Costin şi ca el şi alţi cronicari străini.

Noi nu am avut oştiri întregi de catafracţi, corpuri de elită şi de şoc, ca nemţii şi polonii.
Multe dintre căpeteniile noastre, ce-i drept, se îmbrăcau în zale sau îşi puneau platoşe de fier şi chivere metalice în cap, se înarmau cu săbii şi arhebuze şi porneau călări la luptă (119).
Și acest lucru îl făceau toţi cei mai cu dare de mînă, „mai de-a hirea", cum scrie Miron Costin.

Aşa trebuie să fi luptat pe vremea lui Mihai toată marea boierime, Buzeştii şi alţii ca ei.
Alţii însă intrau în foc numai cu o cămaşă de zale sau doar cu o simplă lorică ce le proteja pieptul.

Aşa îl vedem înveşmîntat şi pe Mihai voievodul, care sosea la Praga direct de pe cîmpul de luptă, din focul bătăliei, pentru a „poza" la curtea împăratului Rudolf, poate fără ştirea lui, învăluit în mantie, cu o căciulă cu surguci domnesc pe cap şi încălţat cu cizme „trei sferturi"...
Iată de ce, cum apreciază şi cronicarul, izbirea oştilor noastre cu acest zid de fier al husarilor imperiali sau leşeşti nu se putea solda totdeauna cu o biruinţă românească, nedeprinsă cum era oastea lui Mihai vodă cu „acest fel de oaste ce s-au pomenit, Husarii"...

ÎNȘIR-TE MĂRGĂRITE...

Veacul al XVI-lea care urmează, e veacul desfătat al hainelor de aur şi al mărgăritarelor azvîrlite cu pumnul plin pe gulerele straielor şi cămăşilor boiereşti, încrustate pe nasturii auriţi ai veşmintelor, pe ace şi pe tichii, cusute pe şorţuri şi agrafate în pieptare, prinse în paftalele cingătorilor şi pe galoanele rochiilor, la manşete şi pe fleuroanele diademelor domneşti, spînzurînd în lănţujele de aur şi bătute pe surguciuri de diamante... Pretutindeni, numai mărgăritare, chiar şi pe cioltarele cailor... Un lux fără frîu domneşte în ambele ţări, la curţile noastre.
Numai cele cîteva *sucne* de camocat de aur şi de atlas aurit, din garderoba doamnei lui Pătraşcu cel Bun, costau mai mult decît o cireadă de o mie de boi şi, dacă mai adăugăm şi nenumăratele perle care împodobeau veşmintele curtenilor pribegi, ce o în-

soţeau în exil, caftanele grele din „drappi d'oro“ şi scumpele conteşuri de vilar, ţesute şi ele cu sîrmă de aur, ameţeşte gîndul de atîta frumuseţe şi bogăţie, risipită numai în găteala hainelor cîtorva boieri băjenari şi a unei vădane (120).
În vreme ce ţăranii satelor şi mulţimea de săraci şi mişei ai cetăţilor şi tîrgurilor ţării flămînzeau după un codru de pită şi însetoşau după dreptate...

OPINCILE DE SCOARŢĂ ALE ŢĂRANILOR

Pe aceşti calici ai cătunelor, tîrîndu-se prin glod cu anevoinţă, îi vede către sfîrşitul veacului François de Pavie, îmbrăcaţi cum erau în sărmanele lor *sarici* şi cojoace de oaie şi purtînd în picioare în loc de ciubote, *opinci* făcute adesea din scoarţă de arbori sau muşchi de copaci (121).
E aproximativ vremea la care Schesaeus îi zugrăvea astfel pe iobagii păstori din Ardeal, versificînd în metri latineşti : „*Turmele-şi paşte pe cîmpuri întinse valahul / Înveşmîntat în sarici de piele de capră flocoasă*“.
Dar, toate bogăţiile era deşertăciuni lumeşti... Încă dinainte de începutul veacului, românii căzuseră într-o lungă şi amară robie turcească, ce avea să dureze aproape patru sute de ani. Principatele intrau acum în sfera de influenţă a Constantinopolului. Şi, o dată cu începutul acestei prăbuşiri, costumele pămîntenilor se schimbaseră şi ele pe încetul, ajungînd ca, pînă la sfîrşitul secolului, să se orientalizeze aproape cu totul. Şi nici măcar o bucurie ca aceea a fastului şi a beţiei de culori, a strălucitoarelor straie de aur, a giuvelelor sclipitoare şi a pietrelor preţioase nu va putea să mîngîie de acum încolo pe voievozii şi dregătorii ţărilor noastre pentru pierderea fără întoarcere a libertăţii lor.
Şi viaţa îşi urma cursul ei.
Prefacerile veniră pe nesimţite. La începutul acestui secol, moldovenii îşi mai păstrau încă haina apusului, haina tradiţională a strămoşilor, în vreme ce muntenii introduseseră în costumaţie multe elemente de provenienţă orientală, urmînd gustul Ţarigradului.

Schimbările se vor produce lent, fiind dictate la început mai mult de capriciul trecătoarelor curente ale modei decît de vreo înrîurire politică oarecare.

CHEPENEGE, DULAME, FEREGELE

Elegantele șube, orientale la origine, dar pe care și le însușiseră toate popoarele din jur încă din veacul trecut, continuă să rămînă în uz ca și *chepenegele*, vechilor haine luxoase adăugîndu-li-se portul mai nou al dulamelor îmblănite, al feregelelor subţiri dar şi al conteşurilor poloneze.

Observăm apoi că, de unde pînă în vremea lui Neagoe Basarab domneasca haină de brocart de pe dinăuntru avea un guler mai mic, răsfrînt pe deasupra altuia mai mare, care stăruia cu simplitate, ca un pandant al gulerului misadei din vremea lui Radu cel Mare, începînd din timpul lui Petru Radu Paisie se poartă dulama cu mîneci strîmte și lungi, și feregeaua cu guler și revere mari, fără mîneci, sfîrșind prin a se adopta capoatele, caftanele somptuare, cu sau fără mîneci, cu reverele încă și mai ample, îmblănite sau nu, prelungite acum pînă la poale, deschise în faţă parcă anume pentru a pune în valoare frumuseţea şi bogăţia dulamelor şi, mai tîrziu, a antereelor, cu ţesătură de mătase şi fir.

Locul galoanelor sau al benzilor de aur bizantine va fi luat acum de bogatele blănuri, care vor împodobi hainele, de misada scumpă ce acoperă în întregime umerii, cu reverele late, îmblănite și ele adeseori pînă la poale, de manşetele de blană, care sfîrșesc mînecile veşmintelor.

Obișnuita cingătoare de piele cu catarame se preface acum în *şal* ţarigrădean şi apare *brîul* înnodat în faţă, element oriental de recent import, ca şi hainele exterioare, prevestind tot mai mult caftanele şi giubelele de mai tîrziu, îmblănite pe margini.

Dintre toate picturile murale ale acestei epoci, de frămîntări adînci şi de prefaceri vestimentare şi politice, portretul votiv al lui Petru Paisie (Radu) şi al fiului său Marcu sînt cele mai reprezentative şi mai probante de felul în care moda răsăriteană se insinua în costumaţia noastră, ilustrînd tocmai

această trecere, acest proces lent dar hotărît al schimbărilor care începuseră în Ţara Românească. Doar pantofii cu toc, ciubotele, aproape nezărite din lunga haină exterioară şi... pletele voievozilor, căzînd ondulate pe umeri, mai aminteau de veacul care expirase.

Deşi tot acum apar şi *papucii* turceşti, moda bărbii pline şi a mustăţilor bogate impunîndu-se şi ea tot mai stăruitor. Acum se introduce în Principate şi portul nou al *cămăşii* ca piesă separată de lenjerie, iile femeilor noastre fiind totuşi o podoabă cu mult mai veche a costumului românesc.

NĂFRAMELE DE FIR ŞI HORBOTĂ

Un element nou, o piesă interesantă, datînd tot din acest secol al XVI-lea, este *năframa*, batista fină pe care şi voievodul şi curtenii lui, boierii şi jupînesele lor o vor purta în mîini de acum încolo, bărbaţii pozînd astfel zugravilor vreme de două sute de ani şi mai bine, începînd cam de pe timpul lui Petru, feciorul lui Mircea Ciobanul, pînă către sfîrşitul veacului al XVIII-lea.

De provenienţă orientală sau nu, năframa aceasta, numită în Moldova *şirincă*, ţesută din fir şi împodobită cu horbotă, va fi însuşită de români ca şi de polonezi şi de unguri, o replică primind în Franţa eleganţilor Ludovici prin batistele numai danteie, cu care se vor afişa, la rîndul lor, oamenii apusului. Cu năframă în mînă vor apare şi rafinatul Petru Cercel şi Mihai, neliniştitul său frate, şi luxosul Ieremia Movilă şi regii şi reginele Europei ([122]). De acum trebuie datat şi obiceiul împămîntenit al schimbului de năframe la curţile domnilor şi boierilor, şi tot acum se îndătinează şi darul acestor năframe, între noi şi străini, obiceiuri ce vor dăinui pînă în vremea lui Grigore Alexandru Ghica vodă (+1777), intrînd apoi în tradiţia omului din popor şi în sacrele ritualuri folclorice.

Cîte o năframă va oferi Antonie vodă Ruset, pe la 1677—1678, feciorilor palatinului de Culm, veniţi în vizită la curtea din Iaşi şi, la 1700, aceste năframe simbolice nu vor lipsi nici ele din darurile pe care

le va face Antioh Cantemir membrilor soliei lui Raphael Leszczyński, sau doisprezece ani mai tîrziu, cutare alt domn, voievodului Mazoviei (123).
Exigența unor asemenea găteli va transpare și în corespondența de familie a fiilor lui Constantin Brîncoveanu, precum vom vedea mai departe, la capitolul veacului al XVIII-lea.

Către sfîrșitul secolului se produce, în sfîrșit, schimbarea trecătoare în croiala veșmintelor boierești, sub influența apuseană a vreunui „justaucorps" timpuriu, lungile noastre haine, de brocart, din largi ce erau, devenind strîmte pe corp, mulate pe talie, cambrate...
E vremea domniei lui Petru Cercel, poet și călător prin Franța lui Henric al III-lea și prin Italia, vremea lui Mihai Viteazul, a boierilor Buzești și a elegantelor lor jupînese care se bucură la timpul lor de o libertate politică efemeră.
Se face simțită tot acum o preferință tot mai mare pentru hermină, blana aceasta de cacom, cum i se spunea turcește, revenind în gustul oamenilor și, după o trecere de o sută de ani, începînd să împodobească iar caftanele noastre, ca odinioară.
Și se mai schimbă ceva în pragul veacului următor, aproape insesizabil și în aparență fără importanță, un nimic, care are totuși semnificația lui.
Mîndra atitudine sfidătoare a mîinii în șold sau pe garda sabiei, pe care o mai afișau încă boierii pe timpul domniei luptătoare a lui Mihai Viteazul, după pilda voievodului, dispare și ea o dată cu tragica prăbușire a căpeteniei lor și a nădejdilor noastre de libertate.
Neobișnuiți să mai țină sabia în mînă, brațul boierilor și al domnilor se va rezema, în veacul care urmează, pe brîul lat și scump, de modă țarigrădeană, care le încinge mijlocul.
Așa îi 'vom privi în fresca bisericilor pe bărbații acestor Principate, începînd cu Radu Șerban voievod și pînă la jumătatea veacului al XIX-lea, adică pînă la ultimii domni din preajma Unirii, aceștia împrumutînd iarăși, cu ostentație, atitudini semețe și pozînd superbi, cu mîna pe sabie, dar înveșmîntați, vai, în strălucitoare uniforme străine, ce-i drept altele decît cele de pînă acum.

TICHIILE STROPITE CU PERLE

În ceea ce priveşte pălăriile, regimul lor va fi totdeauna altul decît al veşmintelor propriu-zise, ele neputînd imita sau împrumuta mai nimic din acoperămîntul capului, atît de particular, al musulmanilor.

De factură nouă, apuseană, vom înregistra acum, printre altele, mai întîi *tichia*, ţesută cu mărgăritare ([124]), cu care se vor înfăţişa voievozii, domniţele, coconii şi boierii din vremea lui Neagoe Basarab şi pînă către vremea lui Petru Şchiopul, în picturile murale din biserici sau în actele timpului. Este una din coafele cele mai caracteristice ale acestui veac, deşi, la originea ei îndepărtată, pălăria aceasta ar putea proveni din Bizanţ.

Este boneta stropită cu perle pe toată suprafaţa ei, pe care, într-o catagrafie italiană de la sfîrşitul secolului, o vom întîlni sub menţiunea de „scufie valahă", şi pe care o vor purta pe cap, singură sau pe sub coroană, şi domnii Ţării Româneşti, şi cei ai Moldovei, ca Rareş, Lăpuşneanu şi alţii...

Trecuse vremea mitrelor de cocîrlat, a pălăriilor păroase ori îmblănite („cappelli pilosi"), confecţionate din pîslă, camelot şi catifea, precum şi aceea a şepcilor frînceşti.
Logofătul Teodor nu mai apărea la Humor, în zugrăveala de prin 1530, cu mitra din vremea lui Ştefan cel Mare, ci, asemeni părcălabului Daniel, arborînd o tichie din postav de aur, de modă nouă. Ele seamănă bine cu acele „chaperons" cu care îşi acopereau capul seniorii din preajma ducelui de Bourgogne, din manuscrisele timpului, păstrate astăzi la Biblioteca Naţională din Paris, sau cu căciuliţa, ceva mai mare, a unuia din participanţii la ospăţul ducelui de Berry, din miniatura lui Paul de Limbourg, executată pentru „Les très riches heures du Duc de Berry".

CUŞMELE ŞI GLUGILE ROŞII

Către mijlocul veacului al XVI-lea încep să se aducă de peste munţi şi glugile de modă nemţească,

cunoscute în registrele vamale ale orașelor din Transilvania sub numele de „Narren-Kappe“, dovadă că această veche coafă occidentală, cu guler și ciucuri, cunoscută în apus și la noi în țară încă de pe vremea lui Basarab I, fusese însușită între timp și de bufonii curților regale, întorcîndu-se apoi în circulație și negoț sub acest nume deosebit de particular.

Din primii ani ai secolului începe să fie purtată în țările noastre, mai întîi de către domnișori și pretendenți deștărați ca Mircea Miloș (1508), mai apoi de către voievozi ca Petru Șchiopul, Mihai Viteazul. Movileștii, apoi și de către doamnele țării, precum și de boieri și jupînițe, vestita *cučmă* de modă polono-ungurească, pe care o aveau și principii Transilvaniei și nemții, fiind introdusă la curtea împăratului Rudolf al II-lea. Ea va supraviețui în portul domnilor români și al boierilor pînă cînd îi va lua locul, de data aceasta definitiv, șlicul oriental impus la noi, încă de la începutul secolului XVIII, care se va păstra și el în diferite forme, pînă după răscoala eliberatoare a lui Tudor Vladimirescu.

CĂCIULI RĂSĂRITENE DE ZIBELINĂ

O pălărie dintre cele mai caracteristice, purtată deopotrivă de principi ai Ardealului, ca Sigismund Bathory, de boieri și de ostași români, așa cum ne apar în *Adevărata imagine a orașului Grodno* (pentru voievozi nu avem alte ilustrații probante în afara desenului gravat al lui Martin Bielski, reprezentînd pe Petru Rareș în lupta de la Obertyn, și a portretului de mai tîrziu al lui *Gaspar Gratiani)*, va fi acea pălărie cu calota înaltă și borurile îmblănite cu zibelină, cu care se înfățișează acum Zottu Țigara, ginerele lui Petru Șhiopul. Marginile îi sînt întoarse în sus și despicate în față. Cu ea se va împodobi, în scurta lui trecere prin Moldova lui Petru Rareș și venețianul Gritti, omul turcilor, despre a cărei coafă ascuțită de zibelină, în felul celor turcești, pomenește și un contemporan francez. În sfîrșit, o altă pălărie nemțească, purtată în veacul acesta, al XVI-lea, dar de circulație mai restrînsă, după cît se pare, va fi acea pălărie înaltă, cu boruri foarte

înguste și calotă cilindrică, cu care pozează pentru efigia sa monetară Ioan vodă, pe la 1574, și pe care însuși Miron Costin, pomenind-o, o socotea la vremea lui, așa cum am văzut, de proveniență germană.

HUSARICA

Dar varietatea lor este cu mult mai mare. Adăugăm, la cele de mai sus și pălăriile apusene, mici, lăsate în față și cu calota țuguiată, împodobite cu pană, care apar la mînăstirea Voroneț și la mînăstirea Sucevița, de felul celor obișnuite în apus încă din veacul al XV-lea, și pe care, la sfîrșitul acestui secol, le vedem zugrăvite pe capetele personajelor din icoanele rusești reprezentînd povestiri din viața mitropolitului Petru. Se mai disting, apoi, coafele denumite „à la Schiavone", pe care le purtau și bucureștenii dar și polonezii, cazacii ca și ungurii, pe vremea lui Petru Cercel, cu borurile scunde îmblănite, despicate în față ori în părți, cu fundul roșu de catifea, decorate cu pețiene, a căror modă va stărui și în veacul următor, după cum probează înseși frescele de la Sucevița sau stampele germane reprezentînd pe ungurii din bătălia de la Gorăslău, și a căror modă, la urma urmei, ne-am incredința că e tot îndepărtat apuseană dacă ne-am osteni să privim mai atent costumația unui nobil flamand din secolul al XV-lea, dintr-un tablou de Memling (Pinacoteca din Torino), precum și pălăriile ostășești importate din Transilvania, șepcile *husarica* și altele ca acestea.

Să mai pomenim, în sfîrșit, iarăși, despre pălăriile jupîneselor, atît de originale, începînd cu cele „de soare", cu boruri mari, al căror model îl vom întîlni la boieroaicele moldovene în fresca bisericilor de ctitorie ; precum și la cele muntene și la doamnele țării, ca Despina Milița, de pildă, de culoare cernită, sau despre „sitele" apusene, lucrate din panglici, care se purtau de către femeile române încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare, iar în Muntenia erau semnalate și pe timpul lui Radu cel Mare, o pălărie supraviețuind neobișnuit de mult pentru o modă feminină.

MODA ORIENTULUI ŞI MĂRFURILE TRANSILVANE

Am scris că, începînd chiar din primii ani ai secolului XVI, marfa turcească şi moda orientală se insinuează treptat în îmbrăcămintea pămîntenilor noştri, disputînd întîietatea stofelor şi hainelor apusului, care se încăpăţînau să reziste concurenţei levantine. Într-adevăr, la 1503, în registrele de vamă ale Transilvaniei, apar brîiele de mătase, caftanele albe, de 60 de aspri bucata, şi halatele, aduse din Ţara Romînească, împreună cu camha de preţ şi dulamele. Negustori greci, ca Simion Grett, transportau la Braşov din bogăţiile pieţelor noastre, pe lîngă dulci smochine, cumaşuri *halb-atlacz,* taftă şi altele.

Neguţătorii români aduceau în acelaşi timp la Sibiu şi Braşov *anteree* de modă şi fabricaţie orientală, *cordovane* turceşti, *damasc,* camelot şi purpură, pe lîngă alte mărfuri indigene, ca piei de viezure, vidră, vulpi, lupi, jderi, castori etc.

În acelaşi an, 1503, mărfurile primite din Braşov prin cei aproape 100 de negustori moldoveni semnalaţi în documente, de felul lui Nicolae din Suceava, poposiţi pentru un timp în Uliţa Bîrsei, şi care mergeau obişnuit peste munţi după cumpărături, se cifrează la suma de aproximativ 100 000 de florini şi numără printre ele mulţime de postavuri nemţeşti.

Valuri de *schomolat,* de *tritisch,* postavuri de Colonia, Görlicz, Langwerder, Pernisch, Speyer, Mechly (mecheln), Halbernisch, Nürnberg, precum şi pălării, şube, trăsuri, pumnale invadau tîrgurile Moldovei lui Ştefan cel Mare, pătrunzînd şi în Ţara Românească, prin acelaşi Ardeal în care scumpele postavuri italiene de Bergamo (Purgamal), de Verona (Pernisch, Halbernisch) sau de Florenţa (scarlat) se bucurau de mare trecere.

Dar nu numai mărfurile răsăritene concurau pe cele apusene ci însăşi moda, costumaţia, portul oamenilor din occident dădea lupta cu mărfurile şi portul orientului. Şi lupta aceasta se reflectă şi ea în hîrtiile epocii.

Să deschidem catastiful de cumpărături al pretendentului domnesc Mircea (Miloş), cumnatul voievo-

dului Bogdan al Moldovei, și vom vedea, că, între 1508—1509, un „domnișor" valah, ca acest pribeag în Transilvania, avea în garderoba lui princiară și cizmulițe unguresti, de 30 de aspri perechea, dar și *meşti* țarigrădeni, costînd numai a zecea parte din prețul celor dintîi.

Că îi plăcea să poarte cučmă (cușmă) ([125]) de modă maghiară și polonă, dar încălța și papuci răsăriteni. Nu fuseseră încă adoptați peste tot *șalvarii*, și domnii, ca și boierii noștri și domnișorii, ca Mircea, mai îmbrăcau obișnuit tot nădragii strînși pe picior, pe sub haina scumpă și ușoară de taftă sau de cofterie sau, și mai prețioasă încă, de atlas, brodată cu sîrmă de aur și căptușită cu mătase roșie de sandal ori bogasie, aruncînd pe umeri dulama îmblănită sau mantaua („mente", „pallium"). O costumație tot atît de pestriță vor fi avut și ungurii nobili sau burghezi ca acel Petru de pildă, în a cărui garderobă se puteau întîlni la mijlocul veacului, cîteva mantii românești, o haină de damasc turcească și o alta îmblănită, de postav, de modă poloneză.

Nu avem prea multe materiale care să ilustreze îmbrăcămintea oamenilor noștri de dincoace de munți. Dar cercetînd mărfurile de import, ce se aduceau în Ardeal din alte țări, într-un oraș mare, cum era Clujul de pildă, sau urmărind producția croitorilor transilvani din acest veac ne putem face o idee de ce anume materii și haine gata puteau veni și în Principatele românești, în afară de cele importate de aiurea.

Erau la modă pentru nobili și tîrgoveți : țesăturile roșii, *granatul*, tafta de Veneția, mantalele din pănură albă, neagră ori sură, sau de granat, căptușite cu taftă, cămășile galbene, *vestele* roșii de atlas, *dolmanele* îmblănite și cu căptușeală de bogasiu verde, hainele de cocîrlat îmblănite cu vulpe, nădragii croiți pe picior, și aceștia tot din granat sau din „fayn Londys", mătăsurile (selim), muselina, damascul sau camha de culoare verde... etc.

Predilecția pentru lux, patimă a celor înstăriți, era atît de mare și de molipsitoare, încît magistrații și breslele se vedeau adesea nevoiți să intervină cu restricții și legi somptuare împotriva acestei pasiuni

ruinătoare și a risipei excesive, interzicînd materialele de import prea scumpe, cum erau *camuca, gerezna* ([126]), cocîrlatul, granatul, atlasul, precum și portul hainelor pestrițe, anarhică beție de culori care făcea ravagii, încă din anul 1502.

Haine croite gata mai veneau și din Polonia, deși, încă pe vremea lui Ștefan cel Mare, am văzut că erau destui croitori și în Moldova, iar în București breasla lor figurează drept cea mai veche confrerie de meșteșugari. Solii boieri ai lui Bogdan cel Orb călătoreau spre Veneția îmbrăcînd postavuri de aur („panno d'oro").

O dată cu brocartul venețian și cu damaschinul lionato și cu toate acele „drappi d'oro" pe care le aduceau Bogdan voievod și Ștefăniță vodă din cetatea lagunelor, ne soseau în țară și veșminte aurite de tot felul, după moda Italiei.

Ca să nu mai pomenim iarăși de pălării, care și ele se importau, așa cum am mai spus, în butoaie, venind mai totdeauna dinspre apus, aducîndu-se cîte o mie de glugi germane o dată, acele coafe atît de prețuite de pămînteni care purtau ciudatul nume de „Narren-Kappe" ([127]), și alte multe încă, aduse de peste munți, din Țara Nemțească, dar, desigur, și din Cehia, o dată cu postavul de Zhorelek care, pînă la 1530, era mai bine primit în Transilvania chiar decît postavurile de Nürnberg, și care se putea cumpăra, după dorință, la Rîmnic, Argeș, Slatina, Tîrgoviște, Cîmpulung, București și Gherghița.

Marile lupte pentru libertate, care au fost, de fapt, zbaterile deznădăjduite ale popoarelor din Balcani sub călcîiul păgînilor, nu reîncepuseră încă, și comerțul cu Ardealul era încă viu, iar negutătorii, recrutați adesea și dintre boieri, se bucurau de mare cinste în țările noastre.

Unul ca aceștia, un român cu numele de Neacșu Lupu din Cîmpulung, făcînd comerț cu covoare, cu taftă și *astar*, cu purpură, brîie, chepenege, damasc și mătase, care știa să scrie atît de bine românește brașovenilor, la 1521, se învrednicește, cîțiva ani mai tîrziu, de intervenția personală a lui Vlad vodă, care-l sprijină pe „acest om al nostru" pe lîngă bürgerii de peste munți.

VREMEA LUI NEAGOE ȘI A LUI PETRU RAREȘ

Am văzut cum se înfățișa costumul civil în acest veac nou, al XVI-lea, care începea sub semnul unor adînci prefaceri politice și vestimentare, o dată cu sfîrșitul domniilor lui Ștefan și Radu cel Mare.

Moștenirea de prestigiu pe care o lăsa gloriosul domn al Moldovei, stăpînitor peste țară vreme de aproape o jumătate de veac, prelungi viața hainelor de tradiție, pînă către domnia lui Petru Rareș, interzicîndu-se acum împrumutul de veșminte turcești sub amenințarea pedepsei cu moartea.

De altfel moda nu va face un salt însemnat nici în Țara Românească, deși pătrunderea spiritului oriental în îmbrăcăminte fu aici cu mult mai timpurie decît în principatul vecin.

În 1508 își sfîrșea domnia marele Radu voievod, generosul ctitor de la Kremicovci și Lopușnia, lăsînd la mînăstirea Govora chipul său și al frumoasei doamne Cătălina, înveșmîntați fiind și unul și celălalt în șubele elegante de care, la capitolul veacului al XV-lea, pomeneam ca fiind cele mai reprezentative și mai luxoase haine românești.

Înfățișarea din fresca bisericii episcopale de la Curtea de Argeș ni-l păstrează purtînd un cojoc, lung pînă în pămînt, de culoare verde, dintr-o materie fără înfloriturile de aur de la Govora, poate un postav de Ypres ori postav de Giura, haină încheiată în față pînă la brîu, cu bumbi de aur și împodobită cu guler, dar și cu o bogată misadă castanie, lucrată probabil din blăni de helgie sau nevăstuică, a căror modă, din 1462 și pînă acum, nu apusese încă, și după care Radu voievod trimitea la Brașov pe omul său, Matei, în 1506 (Fig. 99).

Cojoacele de postav mai puțin scump, blănite cu pîntece de vulpe și de jder, erau rezervate „curții domniei mele“, cum voievodul însuși o spune într-o scrisoare adresată tot brașovenilor ([128]).

Din lunga haină nu se mai zăresc decît mînecile strîmte și gulerul mic al unei jupane de mătase roșie sau de purpură, purtată pe dedesubt, gulerul cel mic fiind răsfrînt aici peste gulerul mai mare

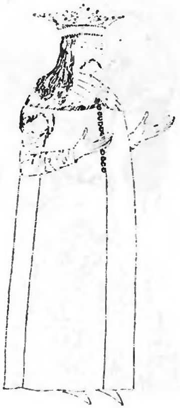

99. *Radu cel Mare* (după fresca din 1526 de la biserica episcopală din Curtea de Argeş)
100. *Bogdan al III-lea cel Orb* (după pictura murală de la biserica Sf. Nicolae din Iaşi)

al cojocului, precum și pantofii ascuțiți, tot roșii, împărătești, cu care apăruse și la Kremicovci, în al doilea an al lui de domnie.

Voievodul se înfățișează, în pictura bisericii, neîncins cu spada, deși avea în cămara lui săbii persane împodobite cu aur și pietre scumpe, atîtea încît putea să mai dăruiască din ele, prin 1507, și regelui Vladislav al Ungariei.

Din cojocul pe care îl îmbrăca nu se vede nici măcar brîul de preț, deși asemenea brîie aducea uneori voievodul și de peste munți, și îl bănuim încingîndu-se cu șaluri scumpe peste jupana roșie de *olofir*.

STRAIELE BOIERILOR

În Moldova lui Bogdan al III-lea cel Orb și a lui Ștefăniță vodă, se purtau mai departe giuvaere și haine de modă apuseană, după modelul celor poloneze și unguresti, lucrate din postav de aur și din mătăsuri de Veneția, cumaşuri scumpe, venite din Italia prin boierii trimişi acolo, haine blănite cu cacom, cu piei de rîs şi soboli, din care se puteau dărui şi dogilor, tezaurul domnilor țării fiind plin de astfel de podoabe.

101. *Hatmanul Luca Arbore* (după pictura murală de la Arbore)
102. *Jupineasa Iuliana, soția hatmanului Arbore* (după pictura murală de la Arbore)

Pentru pictura murală de la Sf. Nicolae din Iași, Bogdan vodă (Fig. 100) pozează totuși doar într-o haină de ceremonie, o manta lungă cu gulerul rotund, traversată de mari benzi de aur, tivită la poale cu galoane de fir, cu mînecile largi, aurite și ele, asemenea cavadioanelor bizantine.

La rîndul lor, marii dregători ai domniei, rămași din timpul gloriosului Ștefan voievod, vor continua să îmbrace aceleași haine, al căror croi mai venea din apus, participînd la inerentele schimbări costumare doar prin detalii neînsemnate de coafă.

O prefacere propriu-zisă a stilului de viață și a garderobei nu va avea loc în Moldova decît mai tîrziu. Îi vedem acum pe acești boieri și pe jupînesele lor în tablourile votive, în bisericile de ei înălțate, apărînd deosebit de eleganți, împletind în îmbrăcămintea lor gustul rafinat și luxul cu o naturalețe plină de distincție.

Iată-l pe jupînul Luca Arbore (Fig. 101) în fresca din pronaosul bisericii construită de el în 1503, la Arbore, și pictată (sau repictată ?) mai tîrziu, mult după moartea ctitorului, către 1541.

Mîndrul hatman și pârcălab de Suceava stă aici îngenuncheat în fața pantocratorului, cu capul aco-

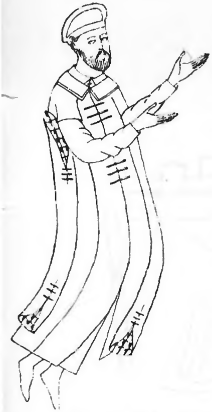

103. *Marele logofăt Toader Bubuiog* (după tabloul votiv de la Humor)
104. *Părcălabul Daniel și jupîneasa lui, Elisafta* (după pictura murală de la Humor)

perit de acea tichie de serasîr verde, purtînd șuba, veșmîntul somptuos al sfetnicilor, lucrată din postav de culoare tot verde, țesut cu bogate motive florale de fir.

Alături, jupîneasa, dumnealui, Iuliana, împodobită cu lungi pandantive și purtînd pe cap un giulgiu străveziu atîrnînd pe umeri iar pe deasupra lui o pălărie cu panglici late, în formă de sită, ne apare îmbrăcată într-o rochie scumpă, croită pe corp, din care se zăresc doar manșetele de sub haina galbenă, cu mînecile largi, brodate cu alesături din fir de mătase și aur, de o mare frumusețe, așa cum se purtau și prin alte părți de lume și al căror stil se va reflecta și în iile țărănești de mai tîrziu (Fig. 102).

În același port somptuos, dar încă și mai expresiv redați ca portret și mișcare, se înfățișează în pictura murală, din 1530, de la Humor părcălabul Daniel și jupîneasa lui, Elisafta (Fig. 104), alături de marele logofăt Toader Bubuiog (Fig. 103) și de soția sa, Anastasia. Viteazul logofăt, comandantul oștilor de la Obertyn, a cărui siluetă o schițase în desenele lui, Martin Bielski, așezîndu-l călare alături de voievodul Petru, în stînga oștilor moldovenești, îmbracă, pe

 deasupra tunicii roșii cu guler răsfrînt, o mantie

105. *Meşter aurar din Braşov* (după tabla de fier a breslei)

de postav de culoare verde, cu înflorituri de aur presărate pe tot cîmpul ei, căptuşită cu mătase roşie ori purpură şi, drept pălărie de modă nouă, arborînd o beretă frîncească cu vîrful înălţat deasupra frunţii, cum purtau şi munteanul Neagoe Basarab şi feciorul lui, Teodosie, în pictura de la Sfîntul Munte, după stilul veacului al XVI-lea.

Pălăriile femeilor de acum sînt în genere aceleaşi roate mari din panglici colorate.

Nu lipseşte aici nici amănuntul graţios al vălului jupîneselor române, comun şi el tuturor femeilor nobile din apusul continentului.

E un port luxos, care respiră bogăţie, o bunăstare proprie doar acestor oameni avuţi ai Renaşterii româneşti, acestor stăpînitori puternici din Principatele noastre şi nimănui alt. Căci ce deosebire între fastuoasele costume ale boierilor şi jupîneselor din Ţara Românească sau Moldova şi sărmanele straie peticite ale poporului de rînd, ale ţăranilor iobagi, sau haina simplă, sărăcăcioasă, a meşteşugarilor, fie ei chiar şi aurari braşoveni (Fig. 105), aşa cum apar, la 1556, în tabla de fier a breslei lor, sau îmbrăcămintea minerilor transilvani, aşa cum ni se arată în „Cosmographia" lui Münster (1598)! (Fig. 106)

106. *Miner transilvan* (după „Cosmographia“ lui Sebastian Münster 1598)

Ce deosebire între mohorîtele zdrenţe ale minerilor din Ardeal şi auritele stofe ale mai marilor ţării! Să privim, în sfîrşit, tarafurile de lăutari cu cobze şi viori înfăţişate în scena „Drumul Crucii“, din fresca mînăstirii Humorului, sau ca ilustrare a „Pildei fiului risipitor“, ori pe muzicanţii de la Bălineşti (Fig. 107) şi Arbore (Fig. 108) şi vom înţelege bine ce prăpastie separa clasele sociale la începutul acestui veac al răscoalelor din Transilvania. (Aici la Humor apar acum călărind doi heralzı sau pristavi în costum apusean, cu tîmpina dusă la buze, aşa cum la Bălineşti se reflectase în frescă, cu cîteva zeci de ani mai înainte, un alt crainic-trîmbiţaş moldovean, în scena „Batjocoririi lui Isus“, în aceeaşi îmbrăcăminte occidentală.) Dar garderoba aceasta nu era a celor mulţi.

Nici chiar veşmîntul lucrat în fir, de sacerdoţiu, al unui mare ierarh bisericesc, ca mitropolitul Roşca, văr cu voievodul (Fig. 109), nu se poate asemui cu fastul garderobei voievodale sau boiereşti din acest timp.

El pozează la Voroneţ în fresca exterioară a bisericii, întîmpinîndu-ne, încă de la intrare, în odăjdia şi îmbrăcămintea cinului călugăresc, cu camilafcă pe

cap și cu toiag de egumen în mînă, și nici o altă podoabă lumească nu-i decorează veșmîntul.

O singură excepție am putea cita, acum sub această strălucitoare domnie, a cărei faimă călătorise pînă în cetatea Moscului, ca o pildă de stăpînire înțeleaptă. E cazul singular al unui artist moldovean, un zugrav de subțire de mare talent, cu numele Toma, a cărui măiestrie (și bună naștere ?) îi adusese un rang de boierie la curtea voievodului din Suceava, și despre care documentele timpului lui Petru Rareș pomenesc ca despre un privilegiat : „Zograph de Chochavia, spectabilis et magnifici domini Moldaviensis Petri Waiwode familiaris".

Un autoportret al pictorului, descoperit în vremea din urmă în ansamblul, din 1535, al mînăstirii Humor, reprezentînd „Asediul Constantinopolului", îl înfățișează călare, înveșmîntat boierește ca un adevărat curtean ce era, cu tichia vremii împodobindu-i capul, luptînd împotriva păgînilor.

Este, desigur, unul din marii zugravi ai vremii lui acest moldovean din anturajul lui Petru Rareș, boierit de voievod și pentru merite personale, trăitor multă vreme la curtea din Suceava și poate și la curtea altor suverani creștini, dacă cumva acest Toma poate fi identificat cu omonimul lui contemporan, zugrav și el, poposit o vreme la curtea din Cracovia, acel Toma Turbulea „pictor regius", pictor al regelui Poloniei Ștefan Bathory, prin diploma din anul 1579 înnobilat și împroprietărit cu o casă în Alba Iulia, în strada Cărămidarilor, și cu o vie la Inuri (Borpatak).

Dar nu numai Toma zugravul, pictorul splendidelor fațade de la Humor, era meșter în pregătirea... culorilor.

În 1585, un mare senior francez, François de Pavie, în trecere prin Moldova, denunță fardul cu care se înălbea și se rumenea boierimea țării, complicatele fierturi de ierburi, vopsele și iruri întrebuințate de oacheșele noastre jupînese pentru a se face albe la pieliță și cu părul bălai ca spicul grîului...

Și nu numai aceste cochete boieroaice își boiau chipurile, ci toată această boierime era plină de suliman... într-o țară în care sătenii viețuiau înveșmîntați în blană de oaie, umblînd unii dintre ei încălțați cu

107. *Lăutari moldoveni de la sfîrşitul veacului XV* (după fresca de la Bălineşti)
108. *Lăutari moldoveni la ospăţ, începutul sec. al XVI-lea* (după pictura murală de la Arbore)

opinici, iar alţii cu tălpile înfăşurate în muşchi de pădure sau în scoarţă de copaci în loc de ciubote.

În Muntenia, hainele turceşti, numite caftane, îşi făcuseră de mult intrarea în garderoba oamenilor noştri, şi erau boieri de ai lui Radu cel Mare şi de ai lui Mihnea vodă care, în vara anului 1509, făceau ei înşişi negoţ la Sibiu cu asemenea haine şi cu viguri de vilar, precum acel Oprea, de care amintesc documentele, nepotul logofătului Teodor din Bucureşti.

Aşa cum erau şi negustori bistriţeni care datorau bani mulţi pentru lucrul scumpelor haine de modă orientală croitorilor moldoveni din cetatea Suceava. Mărfurile răsăritului se încrucişau cu cele apusene.

De peste munţi, vistierul Albu aducea lui Mihnea voievod postavuri Perkamer din cele de 10 florini bucata, precum şi stofe de Breslau, de Lyndis şi Pernisch, tot daruri nemţeşti de ale neguţătorilor saşi din Sibiu.

Pe de altă parte, din Constantinopol ne veneau bogasiile şi camelotul, purpura împărătească şi camha atît de preţuită de jupînii noştri, atlazul, *ceatma* şi *ceftul*, cu ţesătură de mătase brodată, sandalul, cofteriile (de satin), găitanele, maramele şi testemelurile,

meştii şi papucii, *citul* sau *mutcalul,* tafta şi sîrma de aur, stofele de fir, blănurile de *sîngeap* şi beteala...

ŞUBELE DE AUR ALE DOAMNEI VOICA

Iată de ce garderoba elegantei doamne Voica, soţia lui Mihnea cel Rău ([129]), va reflecta şi ea această dispută dintre apus şi răsărit, concurenţa dintre mărfurile şi hainele turceşti şi costumaţia occidentală, aşa cum o oglindise la aceeaşi epocă şi inventarul îmbrăcămintei pretendentului desţărat Mircea (Miloş), cumnatul voievodului Bogdan al Moldovei.

Printre hainele ei multe, cît putea cuprinde o bogată vistierie domnească a unei elegante femei din acea vreme, se puteau găsi acum : o şubă roşie aurită turcească, cu 36 de chiotori de argint aurit, blănită cu sobol, în preţ de 86 de florini, o şubă roşie aurită turcească folosită, cu 35 de chiotori de argint, blănită cu piei de jder, costînd 50 de florini, o şubă îndoită (dublă) de Veneţia de culoare galbenă, blănită cu spinări de cacom (evaluată la 40 de florini), o şubă roşie blănită cu pîntece de vulpe cu 36 de chiotori de argint preţuită la 32 de florini, o şubă de atlaz aurit de Florenţa cu 37 de chiotori de argint, blănită şi ea tot cu hermină (60 de florini).

Se mai înseamnă încă, şi acesta e şi mai important decît cele dinainte, patru rochii femeieşti, două din ele roşii turceşti, aurite, a treia de atlaz aurit, a patra de culoare galbenă de atlaz simplu, toate lucrate după moda românească („quator vestes... omnes ad modum Walachorum sortite“...)

Ceea ce urmează sînt numai bagateluri de care nu se puteau lipsi nici doamnele, nici jupînesele, nici coconiţele de atunci : o oglindă, eternul feminin... 72 de pietre de granat de culoare „ostendentes“ (30 de florini), o cingătoare de argint aurit, 4 brăţări mici de argint... etc.

Iată dar că hainele orientale, a căror noutate, frumuseţe şi bogăţie constituiau pentru voievozii şi boierii noştri o ispită irezistibilă, cîştigau tot mai mult teren în oraşele noastre.

109. *Mitropolitul Roşca* (după pictura murală de la Voroneţ, 1547)

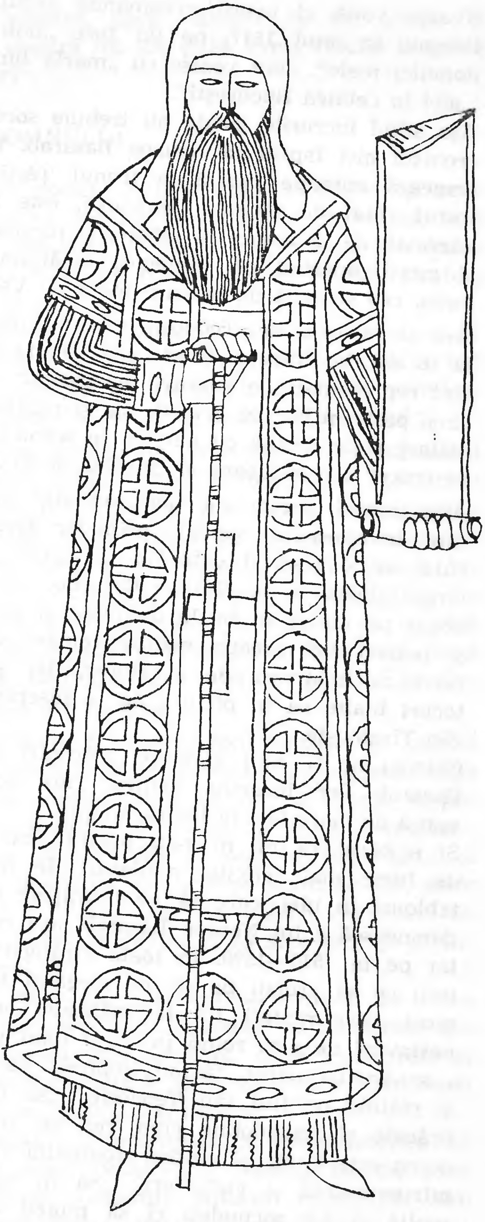

Neagoe vodă, el însuși, recomanda neguțătorilor din Brașov, în anul 1517, pe un turc „bun prieten al domniei mele“, care venise cu „marfă bună și multă ...aici în cetatea București“.

Așa stînd lucrurile, poate nu trebuie socotit un anacronism nici faptul că Neagoe Basarab, voievod care urmează aproape îndată la tronul Țării Românești, fostul vătaf de vînători domnești, este îmbrăcat de zugravul de la Hurez cu șalvari și încălțat cu papuci și mești, apărînd cu asemenea încălțăminte pe sub haina cea scumpă de brocard aurit de Veneția.

Sau că feciorul lui, Teodosie voievod, mort timpuriu, la 16 ani, ba chiar și fiicele sale, Stana și Ruxandra, sînt reprezentați de zugravii portretelor domnești încinși peste mijloc cu brîu de șal și purtînd șalvari de mătase roșie, țesută cu aur, ca în scena „Coborîrii de pe cruce“ sau în icoana sf. Nicolae de la Argeș.

Amestecului acesta de port oriental și de îmbrăcăminte apuseană, specific primelor decenii ale veacului al XVI-lea îi datorăm, de altfel, și reprezentarea hibridă a lui Neagoe Basarab, cu părul căzînd bogat pe umeri în bucle ondulate și purtînd șalvari și papuci sub greaua mantie împărătească de brocard, ca în fresca de la Hurez, dar și ciubote cu tocuri înalte ca în pictura de la biserica Domnească din Tîrgoviște.

Oricum ar fi, anii efemerei stăpîniri a lui Neagoe Basarab vor însemna pentru Țara Românească o epocă de mare fast în îmbrăcăminte.

Și e păcat că nu ni s-au păstrat, ca în alte părți de lume mai fericite, miniaturi de manuscrise ori tablouri în ulei, care să ne înfățișeze măreața curte domnească a lui Neagoe Basarab, așa cum va fi arătat pe la 1517—1520, în toată strălucirea ei, cu boierii ce se vroiau pe cît de eleganți tot pe atît de pioși, înveșmîntați tot în mătăsuri orientale și în postavuri de aur, roind în jurul unui voievod căruia i se ondula părul, făcînd impresia că purta perucă și sfătuia pe fiul său Teodosie: „să fie slugile îmbrăcate și împodobite cum veți ști mai frumos că aceea este lauda și cinstea domnului și comoara cea înfrumusețată și vie“; ori: „Să nu strîngeți avuție multă și s-o ascundeți ci să puneți avuția voastră

pe slugile voastre, dacă vă este să fie avuţia şi strînsoarea voastră tot vie şi să aveţi veselie înaintea ochilor voştri".

SLUGILE DOMNULUI

Pentru aceşti boieri, „slugile domniei mele", și pentru sine aducea Neagoe vodă salbe de mărgăritare și scumpe postavuri de peste munţi sau din îndepărtata Italie, brîie de mătase din Sluzk sau catifele cu broderii de aur.

Îl vedem aievea pe Hieronim Mateevici, medicul și solul lui Neagoe la Veneţia, în 1518, întors de curînd de sub cerul însorit al Italiei, unde fusese primit și învestit de doge cu titlul de „cavaler splendid".

Împodobit prin ceremonia obișnuită, el poartă acum hainele aurite, sabia, brîul, pintenii și însemnele demnităţii. Un costum de o mare bogăţie, croit poate dintr-o scumpă stofă ţesută în fir, preţuind peste 100 de ducaţi de aur, din care își lucra hainele însuși Leonardo Loredano, cu nasturi împletiţi din sîrmă, mari „noduri" de aur, aşa cum ne apare pînă în ziua de astăzi dogele Veneţiei, în portretul făcut de Giovanni Bellini (1427—1516) și păstrat la Galeria Naţională din Londra.

Așa erau primiţi și dăruiţi solii crailor la curţile apusului și după același protocol își dădeau solia și în divanul strălucitului voievod al Ţării Românești : „să te împodobești și tu cu haine frumoase... Și să ieși cu mare slavă să șezi în jeţul tău... și sfetnicii tăi cei bătrîni să șadă pe scaunele lor, unde le este locul și li se cade. Iar boierii cei tineri să fie împodobiţi cum se cuvine şi să stea toţi, de-a rîndul, împrejurul tău".

E o tradiţie de viaţă curteană somptuară, de mare fast valah, pe care acest Basarab o moștenea din mai vechi timpuri prin Dracula, după cum arată și povestirea slavă redactată la Buda despre Vlad vodă Ţepeș, cu cîteva decenii mai înainte.

La fel de eleganţi și pretenţioși în îmbrăcămintea lor semiorientală erau, desigur, și jupanii bătrîni Ioan logofătul, Horvat vistierul, ctitorul mînăstirii Motrului, spătarul Radu, Drăghici paharnicul, comisul

110. *Marele ban Barbu Craiovescu* (după o icoană contemporană; Muzeul de artă al Republicii)

Hamza, Barbu stolnicul sau Jitian logofătul, ziditorul mînăstirii de lîngă Craiova, marele vornic Calotă, Mircea postelnicul și alții.

Sau acel bogat legendar Baldovin din neamul Goleștilor, stăpînitor al moșiei Mărăcinenilor, care la nunta rudei sale, Chindea, dăruia mirelui un fleac de : 6000 de aspri, 4 cai buni, cîteva buți de vin, un brîu de argint în preț de 3000 de aspri, o sabie ferecată cu aur și pietre scumpe, valorînd și ea 2000 de aspri, patru inele de aur, o trăsură cu 8 telegari, și atîtea haine somptuoase, din stofe scumpe țesute cu sîrmă, 2 haine cu *ranțuri*, 2 caftane de ceatma, 7 dulame de postav, 3 caftane de *coftirie*, alt caftan de *maia* și unul de *lonir*, un caftan de *mîncași* și încă 4 dulămi, afară de 6 cămăși bune și altă cămașă de fir și altă cămașă de mătase... prețuind toate la un loc o întreagă avere... „Într-o ie o moșie, în trei ii sînt cinci moșii"...

„În zilele răposatului Neagoe", spune un act al timpului, prăpădind Stan stolnicul „niște haine" ale banului Preda, păgubașul era cît pe aci „să piardă pe Stan stolnicul", care se văzu nevoit să-și pună zălog moșia Epotești pentru 2500 de aspri, pentru a răscumpăra astfel pierderea grea pe care o pricinuise celuilalt.

111. *Neagoslava, jupîneasa dumnealui, în rasa de pocăință* (după epitrahilul păstrat la Muzeul de artă al Republicii)
112. *Banul Barbu Craiovescu în rasă de călugăr* (după epitrahilul păstrat la Muzeul de artă al Republicii)

Din vremea aceasta se datează și cele cîteva portrete sau icoane ale unuia din cei mai puternici și bogați boieri din Țara Românească, Barbu Craiovescu, ctitorul mînăstirii Bistrița (Vîlcea) (1498), dăruitor al mînăstirilor Pantocrator și Xenofon de la Athos, răposat în rasă de monah, cu numele călugăresc de Pahomie. Dintre toate însă, cel mai potrivit pentru a ilustra costumul boierilor din vremea lui Neagoe este, fără îndoială, portretul banului Barbu Craiovescu, din icoana sf. Procopie (Fig. 110), păstrată astăzi, într-o copie din veacul al XVIII-lea, la secția feudală a Muzeului de artă al Republicii.

Aici, după maniera occidentului, „adorantul“ se înfățișează cu capul descoperit dinaintea sf. Procopie, patron ostășesc, în atitudine cucernică, purtînd în mîini un lanț ce simbolizează poate robia acestei lumi, de care rugătorul s-ar vrea dăscătușat, sau, poate, robia turcească pentru care implora sprijinul sfîntului ocrotitor de ostași, lipsit fiind în ipostaza aceasta de renunțare, de orice alte podoabe vestimentare, caracteristice costumului bărbătesc din acest secol. Tonsura capului este mai mult de cin călugăresc, anticipînd sfîrșitul de căință al banului.

Boierul e îmbrăcat aici cu simplitate într-o jupană de mătase galbenă, cu mîneci lungi și strîmte, peste care se răsfrînge un guler mic. Este încins peste mijloc de un brîu cu țesătură de aur, iar peste jupană poartă un caftan de scumpă mătase verde cu misadă de blană și revere, de asemenea, îmblănite, cu mînecile scurte pînă mai sus de cot.

Icoana aceasta a sf. Procopie este, așa cum am scris, nu numai cea mai spectaculoasă dar și singura vrednică de cercetare și demnă de încrederea noastră, fiind lucrată după o altă icoană, contemporană, și oglindind cu fidelitate, chiar și în repictarea ei, portul veacului care începuse.

Celelalte portrete sînt doar niște simple copii tîrzii, în afară de chipul din fresca de la mînăstirea Xenofon, care nu ne stă la îndemînă, și de epitrahilul de la Bistrița, înfățișînd pe boierul nostru în linii vagi, în strai călugăresc, asemeni monahului Teodoret din Bizanț. Cît privește jupînesele și cocoanele acestor simandicoși boieri din Țara Românească, din timpul lui Neagoe, în afară de portretul Neagoslavei (Fig. 111), jupîneasa dumnealui banului Barbu Craiovescu (Fig. 112), care ne apare în broderia epitrahilului în haină mohorîtă, cu capul înfășurat în giulgiu, asemeni nobilelor femei din apus din aceeași vreme, numai cu greu putîndu-se ghici croiul îmbrăcămintei călugărești, drapate schematic, alte reprezentări de broderie nu cunoaștem să mai existe pe undeva.

Avem în schimb, din Moldova acelui timp, tablouri votive înfățișînd boieroaice, trăind atît în vremea lui Ștefăniță vodă cît și a lui Petru Rareș, despre care am pomenit mai sus.

Și moda nu era cine știe ce deosebită în țările acestea românești, surori, în care pretendenții la tron își luau de neveste domnițe din principatul vecin.

Așa cum, fără îndoială nici portul soțiilor de voievozi munteni nu se deosebea și nu s-a deosebit niciodată prin nimic de al jupîneselor, în cuprinsul aceleiași curți domnești de la Argeș, București sau Tîrgoviște.

Ca și în Moldova, și aici gospodarul era voievodul ales de boieri din rîndurile lor, exponentul unei puternice partide oligarhice, care îl susținea, numărînd

în sînul ei pe cei mai bogați și mai de neam sfetnici ai tronului, moștenitori ai poziției lor sociale din tată în fiu.

Privind deci îmbrăcămintea Despinei Milița sau a domniței Ruxandra ne putem reprezenta cu ușurință și garderoba jupîneselor, în afară, firește, de coronița sau stema ori papucii roșii, piese de aparat și atribute bizantine ale unșilor lui Dumnezeu.

Deși, dacă e să credem pe Antoniu Verancius, în Moldova lui Petru Rareș, cei mai de frunte boieri purtau și ei pe cap un cerc de aur, după pilda apusului poate, așa cum, mai tîrziu, îl vom vedea pe însuși Despot vodă, în monedele lui, cerc de aur care, desigur, nu lipsea nici în Țara Românească, mai înainte vreme, cu el pe cap fiind zugrăvit și Basarab I sau Radu Negru, în icoana votivă de la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Argeș.

PORTRETE BASARABEȘTI

Cum se înfățișează Neagoe vodă, Despina Milița, domnițele și coconii acestei case basarabești, în picturile murale și în icoanele votive, în broderiile și operele de argintărie bisericească, în care ni s-au păstrat chipurile lor ?

Să-l privim pe voievod în fresca bisericii episcopale de la Curtea de Argeș (Fig. 113), ctitoria lui cea mai de seamă, în somptuosul costum de ceremonie al domnilor țării, haina de tradiție bizantină traversată pe mijlocul ei de două benzi verticale lucrate în fir de aur, cu mînecile destul de largi, tivite și ele pe margini cu aceleași galoane, mai puțin late dar tot de „sîrmă“. Un guler mic, al jupanei, pe care o poartă pe dedesubt, se răsfrînge în afară, abia atingînd gulerul mare al hainei exterioare, croit în tăieturi geometrice, rigide și brodat în întregime cu aur, închis la gît printr-o fibulă de mare preț. *„Cămașă de in / Guler baibafir / Nasturi de argint / Cu fir potriviți“...*

Voievodul Neagoe e un om încă tînăr, cu sprîncenele arcuite și mustață „tătărească“ atîrnînd în jos după moda timpului. El poartă pe cap o imensă coroană
 de aur, încrustată cu nestemate, cu fleuroane înalte

și complicate, de un stil cu totul particular, trădînd, prin lucrătura de artă și migală, un vestit meșter străin pe peste munți, poate Celestin, argintarul din Sibiu, sau alți meșteri orfevrieri brașoveni, la care își comanda salbele de mărgăritar și giuvelele Milița doamna, sau Ludovic Rover ori Petru Aurarul sibianul, la care doamna țării își lucra obișnuit cununile de aur, în preț de cîte 1 000 de florini bucata, farfuriile și cuțitele de argint, cățuile, discurile și sfeșnicile bisericilor de ctitorie.

De sub coroană se revarsă, în dreapta și în stînga ovalului feței, belșugul părului blond, ondulat femeiește, atît de apropiat în frumusețea lui nefirească unei pretențioase peruci (130). În totul asemănător ne apare costumul de voievod al feciorului său Teodosie, în vreme ce coconii Ioan și Petru poartă caftane lungi și haine cu mîneci strîmte, împodobite cu misade de blană și încheiate în față.

Alături de el, susținînd și ea biserica nou zidită, Despina Milița (Fig. 114), din neamul despoților sîrbi, îmbracă o sucnă domnească, bogată și grea, cu benzi și semicercuri de aur pe piept, cu fusta lungă pînă în pămînt, numai pliseuri, sucnă din care ies mînecile largi ale iei frumos brodate, terminate cu manșete strîmte, asemănătoare în totul rochiilor celor trei domnițe care o însoțesc. Pe deasupra rochiei, purtată ca o pelerină, Despina se gătește cu o șubă roșie, poate din postav de Veneția, cu douăzeci și șase de chiotori și tot atîția bumbi de aur, cu 52 de găitane de fir împărțite egal pe amîndouă laturile hainei, o misadă scumpă de soboli acoperindu-i umerii și lăsîndu-se în jos, în chip de revere ascuțite spre vîrf, cu guri îmblănite, și marginile și ele cu sponciuri rotunde de aur.

Pe cap, ea poartă coroană înaltă, bătută cu pietre scumpe, la fel de bogat împodobită ca a soțului ei domnesc, cu fleuroanele terminate în mici smocuri de fir sau pene, ca a Marinei lui Alexandru cel Bun din portretul brodat pe patrafirul de la Staraia Ladoga, avînd în dreptul urechilor lungi pandelocuri cu lănțujele de aur, asemeni țarinelor bulgare ori soțiilor de despoți sîrbi, pandelocuri spînzurînd peste gulerul misadei.

La fel de elegant, îmbrăcat cu aceeaşi magnificienţă princiară, în cavadionul de ceremonie, traversat de galoane aurite, se înfăţişează domnul ţării şi la mînăstirea Ostrov (Vîlcea) sau în pictura de la biserica Domnească din Tîrgovişte, îmbrăcat în şubă largă din scump brocard cu reverele îmblănite şi cu mînecile lungi atîrnînd pe spate, încălţînd ciubote cu tocuri înalte, ca şi la Hurez (Fig. 115), unde zugravul din veacul următor l-a reprezentat pe acest fecior al Pîrvului Craiovescu, după ce model necunoscut nu ştim, încălţat cu meşti şi papuci.

Cu aceeaşi fizionomie, dar cu mult mai simpli în îmbrăcăminte, ne apare Neagoe Basarab, alături de fiul său, Teodosie voievod, în fresca mînăstirii Snagovului.

Ar mai fi vrednice de amintit şi alte reprezentări, desigur, precum aceea de la Tîrgovişte, din icoana unde voievodul se înfăţişează, la vîrsta tinereţii, ducînd merinde sf. Nifon, sfînt a cărui viaţă se scria încă de pe atunci.

Totuşi, numai dublul portret îngemănat al lui Neagoe şi al fiului său Teodosie din pictura murală „al fresco" de la mînăstirea Dionisiu (Muntele Athos) ne oferă, credem, un aspect cu totul nou din garderoba personală a domnitorilor, pînă de curînd puţin cunoscută (Fig. 116). Ei poartă aici un ciudat costum, nemaiîntîlnit încă, format dintr-o tunică şi o mantie împodobită cu pasmanterie, brodată cu fir, pe care cercetătorii mai vechi, ca Burada şi Iorga le-au socotit de provenienţă ungurească, în vreme ce alţii le apreciază astăzi ca fiind de factură leşească, recunoscînd acelaşi stil şi aceeaşi tăietură şi în îmbrăcămintea lui Petru Rareş din pictura votivă de la mînăstirea Dionisiu şi a coconilor lui de la Probota.

Deşi este destul de greu să se identifice o provenienţă sau alta, moda fiind răspîndită în această perioadă pe o arie foarte întinsă, lucrul ar părea firesc şi într-un caz şi într-altul, deoarece voievodul nostru aducea mărfuri pentru uz propriu („postavul domniei mele") atît din Ţara Ungurească cît şi din Polonia.

113. *Neagoe Basarab şi coconii lui* (după fresca din biserica mînăstirii Argeşului).

114. *Despina Miliţa, doamna lui Neagoe, şi domniţele ei* (după fresca din biserica mînăstirii Argeşului)

Cît priveşte scufia cu vîrful ascuţit înălţat deasupra frunţii, de care pomenesc aceiaşi cercetători astăzi, ea nu este altceva decît coafa care purta, desigur, la vremea ei numele de tichie, despre care am mai amintit şi altundeva, în cuprinsul acestui capitol, lucrată din *frenghie* (frengi-serasîr) şi stropită toată cu mărgăritare, acoperămînt cu care pozau zugravilor de la Probota şi Petru Rareş cu coconii lui şi unii dintre boierii lor.

Descinzînd cu probabilitate dintr-o veche scufă bizantină, un „bonet de înalt demnitar", cum purta, de pildă, guvernatorul roman din mozaicul de la mînăstirea Chora (1310—1320), în scena „Recensămîntului", tichia aceasta nu poate fi socotită nici ungurească nici polonă, ci pur şi simplu europeană, ea putînd fi văzută la epoci diferite şi pe capul unui rege ca Henric d'Albret de Navarra, şi la nobilii Franţei, şi la despoţii şi curtenii sîrbi sau bulgari din fresca bisericilor din sudul Dunării, ca şi la demnitarii şi voievozii ruşilor.

Dar veşmintele acestea exterioare ale lui Neagoe, lucrate din scump brocart sau din fir de aur curat, nu epuizează nicicum princiara garderobă a unui voievod atît de elegant.

Vor mai fi fost încă nenumărate costume de care nu avem ştiri, pe care iconarii vremii nu le-au surprins, dar care au existat totuşi în bogata vistierie domnească. Era acum vremea hainelor îmblănite, şi scrisorile personale ale voievozilor dau la iveală o îmbrăcăminte de curte tot atît de preţuită de fruntaşii ţării. Iată-l aici pe Neagoe, din primii ani ai veacului şi ai domniei, scriind neguţătorilor braşoveni pentru „o blană de viezure pentru o haină şi încă o altă blană de helgie iarăşi pentru o haină şi viezurele să fie de pe spinare".

Şi moda aceasta a jderilor şi a helgiilor, sălbăticiuni de care au fost mereu pline pădurile româneşti, va dura nebănuit de mult.

Încă şi mai interesante şi mai varii ne apar veşmintele pe care le îmbracă darnica şi nefericita doamnă a Ţării Româneşti, Despina Miliţa, ca şi dom-

115. *Neagoe Basarab* (după pictura murală de la mînăstirea Hurez)

116. *Neagoe Basarab și fiul său Teodosie* (după o frescă de la mînăstirea Dionisiu)

nițele ei, Stana și Ruxandra, Ioana și Anghelina, în celelalte reprezentări de frescă, icoane și țesături știute pînă azi.

Să le înfățișăm așa cum apar ele. Mai întîi în broderia „Coborîrii de pe cruce", pînă de curînd aproape necunoscută, datînd din jurul anului 1517, și aflată astăzi la Palatul Armurilor din Kremlin. Vremurile erau încă fericite, zidirea de la Argeș durată de puțin timp...

Voievodeasa Despina pozează aci în costum de mare ceremonie, cu coroană înaltă de aur pe cap și cu pandelocuri de împărătească bizantină, alături de domnițele ei, Stana, Ruxandra, Anghelina. O rochie grea, cu semicercuri de aur, cu corsajul de culoare roșie și cu fusta de culoare albastră, din care ies mînecile largi ale cămășii brodate cu fir, îi îmbracă trupul. Pe deasupra, pusă pe umeri, șuba roșie de purpură turcească, cu misadă de blană și guri îmblănite și ele. Încoronate, fiicele doamnei stau îngenuncheate și ele lîngă muma lor, cu mîinile împreunate a rugă.

Cu rochia galbenă-verzuie, Stana poartă pe deasupra o haină de culoare deschisă, iar celelalte domnițe mai mici pozează în sucne fără mîneci, prin care se strecoară mînecile largi ale iei brodate cu aur. În partea opusă a broderiei, ca un pandant al primului grup, sînt înfățișați Neagoe Basarab cu cei trei fii care aveau să se prăpădească la o vîrstă timpurie ([131]).

La distanţă de cîţiva ani, poate, icoana sf. Nicolae ne prezintă şi ea întreaga familie a acestor generoşi donatori, mai puţin chipul domniţei Anghelina, care între timp murise.

Realizaţi în proporţii minuscule, ca şi în celelalte înfăţişări iconare, pozează voievodul Neagoe, într-un caftan roşu domnesc, împodobit pe braţe cu galoane de aur, împreună cu cei trei fii ai lui, dintre care Teodosie voievod într-o haină lungă fără mîneci, de culoare închisă, ca şi şuba Ruxandrei.

Deosebit de bogată, aici, şuba aurită, poate turcească, din postav ţesut cu fir, ori poate din „drappi d'oro“, florentină ori veneţiană a Despinei Miliţa, e în totul asemănătoare cu aceea în care se va înfăţişa mai tîrziu, după 1526, domniţa Ruxandra, devenită doamnă a voievodului Radu de la Afumaţi, în pictura murală de la mînăstirea Curtea de Argeş.

Inspirînd un profund sentiment tragic şi numărîndu-se printre cele mai de preţ dintre icoanele artei româneşti din trecut, icoana pictată în tempera pe lemn, „Coborîrea de pe cruce“, provenind de la Schitul Ostrov, păstrată astăzi la Muzeul de artă din Bucureşti, ne înfăţişează pe Despina Miliţa purtîndu-şi feciorul mort pe genunchi, alături de Maica Domnului susţinîndu-şi şi ea fiul însîngerat, proaspăt coborît de pe cruce. Chipurile celor două femei îndurerate oglindesc aceeaşi nesfîrşită suferinţă omenească.

„Pietà“ aceasta munteană datează de după 1521. Domniţa Anghelina se stinsese de mult şi după ea şi cele două vlăstare mai mici, Petru şi Ioan. Un blestem greu căzuse asupra casei Basarabilor. Neagoe voievod nu mai era nici el, şi Teodosie, ultimul şi cel mai mare dintre coconi, murise de asemeni. De acum Miliţa Despina, această „mater dolorosa“ a istoriei noastre (Fig. 117), nu mai era doamnă a ţării, ci doar o sărmană femeie văduvă şi pribeagă prin Ardeal.

Şi straiele cernite şi triste reflectă noua ei stare şi sufletul frînt sub povara nenorocirilor.

Ea îmbracă o sucnă simplă, de culoare neagră, din care ies sfioase mînecile cămăşii de aur cu manşetele ţesute cu fir. Un brîu îi înfăşoară trupul, niţel mai

jos de sîni, după moda țării. Acoperindu-i umerii, mohorîta șubă nu mai are nimic din strălucirea vremurilor de odinioară.

Pe cap poartă acum nu coroana înaltă de aur, ținTuită cu pietre scumpe, ci pălăria îndoliată, cu boruri largi a boieroaicelor noastre în doliu, învăluită într-un lung și străveziu giolgi negru, lăsat pe spate, mai fin decît acea obișnuită pînză de zăbranic pe care, mai tîrziu, ardelenii o vor importa din Polonia (Cracovia) sub numele de *bakachiu*.

E pălăria pe care în Germania acestui început de secol o purtau peste văl și femeile ca și bărbații, așa cum arată costumația mireană a sf. Ieronim, reprezentat, fie în sculptura lui Wit Stwosz, la Catedrala de pe Wawel, din Cracovia, fie în gravura din 1492 a lui Albrecht Dürer.

Numai Teodosie voievod, cel răpus de boală pe meleaguri străine la o vîrstă atît de fragedă, îmbracă încă hainele domnești de purpură turcească, cu șalvarii și meștii sau călțunii de aceeași culoare roșie, și din toate mîndrele însemne și pălării de preț, cîte avea un cocon domnesc în garderoba lui, la vremea aceea, doar coroana de aur îi încunună tînăra frunte.

Să privim acum și ultimul act al dramei surprins în icoana sf. Simion și Sava, zugrăvită în tonalități de roșu și negru, de sînge și zăbranic îndoliat, puțin mai tîrziu, prin 1522.

La picioarele sfinților, îngenuncheate, stau acum Despina Milița și cele două fiice rămase în viață, Stana și Ruxandra (Fig. 118), domnițele ce aveau să perpetueze amintirea lui Neagoe prin măritișul lor cu voievozii Moldovei și al Țării Românești.

Neschimbată a rămas haina cernită a văduvei, întunecată ca și inima ei de mamă, soție și doamnă, din sihăstria de la Sibiu.

Strălucitoare de bogății, prevestind viitorul care le așteaptă, ne apar însă fiicele ei în costum oriental, cu cosițele blonde, cu coroanele de aur pe cap, cu cămășile lor de aur cu mîneci largi și manșetele strîmte, cu corseletele roșii cu bretele, țesute cu

117. *Despina Milița și Teodosie voievod* (după o icoană de la Muzeul de artă al Republicii)

sîrmă și sfîrșite prin șalvarii de mătase purpurie, muiată în fir, de o rară frumusețe.
Nu cunoaştem nimic mai măreţ şi mai tragic, din povestea acestor vieţi domneşti, decît icoanele păstrate astăzi în Muzeul de artă din Bucureşti.

La numai cîțiva ani după aceea, în 1526, domnița Stana se unea cu Ștefăniță vodă, iar domnița Ruxandra avea să se mărite cu Radu de la Afumați, voievodul cel viteaz, care nu ne-a lăsat decît amintirea unui suflet mare și silueta lui de „cavaler trac" (Fig. 119) eroizat, cu coroana pe cap, cu mantia de aripi ([132]) fluturînd în bătaia vîntului, săpată în piatra de mormînt de la Argeş în anul 1529, aşa cum, aproximativ 40 de ani mai tîrziu, va fi reprezentat și neînfricatul cavaler Albu Golescu pe lespedea de la Vieroși (Fig. 120).

O vedem acum pe Ruxandra, devenită doamnă a unei țări, peste care stăpîniseră și părinții ei, apărînd în fresca din biserica lui Neagoe de la Curtea de Argeș, în bogat și elegant costum, cu coroană înflorită, bătută cu rubine, safire și mărgăritare, cu plăci de aur ovale ([133]) și pandelocuri grele de fir, atîrnînd în dreptul urechilor (Fig. 121), aidoma cum se va înfățișa, într-o broderie dăruită unei mînăstiri de la muntele Athos, și doamna Rada a lui Vintilă vodă.
Ea îmbracă pe dedesubt o sucnă de atlas roşu cu jupă înădită și plisată, cu galoane circulare duble, pe piept, cu gulerul roşu răsfrînt în afară. Un brîu de mătase albastră îi înfăşoară trupul mai sus de mijloc. Pe deasupra ea poartă o splendidă şubă aurită turcească, haină de ceremonie care avea să se numească în curînd cabaniță sau conteș, îmblănită toată cu samur, cu misadă şi cu nelipsitele guri decorative, prin care trebuiau să se strecoare mînecile iei cu alesături de sîrmă și arnici, împodobită cu 15 chiotori și cu tot atîtea sponciuri de argint, suflate cu aur.
Nu ştim cît de iscusit a fost zugravul de la Curtea de Argeș redînd trăsăturile chipului ei.
Așa cum ni se înfățișează însă, aici, doamna Ruxandra trebuie să fi fost nespus de frumoasă, deși nu înțelegem prea bine de ce a trebuit să moară din pricina

118. *Domnițele voievodului Neagoe: Stana și Ruxandra* (după o icoană de la Muzeul de artă al Republicii)

ei atît amar de oameni atunci cînd Ștefăniță vodă al Moldovei a pețit-o, cu sabia în mînă, în lupta dusă, fără sorți de izbîndă, cu Radu de la Afumați. Înțelegem în schimb pentru ce, după moartea primului ei soț, un al doilea voievod muntean, Radu Petru Paisie, i-a rîvnit și el mîna și a luat-o de nevastă deși Ruxandra nu mai era de mult o copilă, trecuse prin multe necazuri și văduvise între timp ca și mama și sora ei, Stana.

Acum, după această a doua nuntire, o aflăm iarăși, de data aceasta în pictura murală din biserica Bolniței de la mînăstirea Cozia, alături de noul ei domn și stăpîn, Radu Paisie (Fig. 122), cel care mai păstrează încă și numele și candoarea și pletele lungi purtate în vremea călugăriei lui, de fiul lor, Marcu și de fiica lor, Zoița.

Ea se înfățișează în aceeași ținută domnească, la fel de gătită, impunătoare și demnă, cu șuba lucrată din postav scump de aur, cu flori mari în desenul țesăturii și îmblănită cu samuri aduși poate din Mosc.

Mîna stîngă o ține pe umărul unei mici domnițe, înveșmîntată într-un port asemănător, într-o haină îmblănită cu hermină.

119. *Radu vodă de la Afumați (1526)* (după relieful lespezii de mormînt din biserica mînăstirii Argeşului)

Cu cel de-al doilea copil alături, cu fiul său Marcu, îl privim pe Radu Paisie voievod (Fig. 123) în fresca de la biserica episcopală din Argeş, tatăl înfăţişînd fiului întreita cruce a pătimirilor româneşti...

Domnul ţării este îmbrăcat aici într-o minunată dulamă de taftă vişinie, cu guler răsfrînt, de aceeaşi culoare, încheiată în faţă pînă la brîu cu nasturi auriţi, cu mînecile strîmte şi lungi. Mijlocul i-l încinge un brîu de mătase de mare preţ, de culoare deschisă.

Peste dulama anticipînd antereul, o feregea îmblănită lipsită de mîneci, de culoare verzuie, cu nasturi de aur, cu misadă lăsată pe umeri şi prelungită prin revere late pînă la pămînt.

E aceeaşi costumaţie în care vor apare în prima jumătate a veacului XVI şi mari boieri munteni ca logofătul Giura, la biserica cimitirului din Stăneşti (1537) şi spătarul Stroe, ispravnicul Bolniţei de la Cozia (1543). Încă şi mai somptuoasă e haina de roşu brocart cu şerpuiri de aur care-l îmbracă pe mîndrul tînăr voievod Marcu.

Coroanele lor sînt împodobite cu safire, rubine, mărgăritare ; ciubotele la voievod sînt roşii, dom-

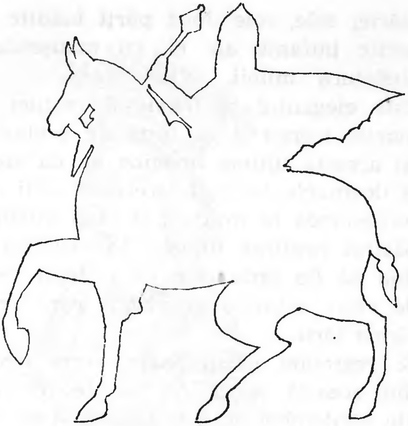

120. *Albu Golescu (1571)* (după relieful lespezii de mormînt de la Vieroşi)

neşti, la cocon galbene şi au tocuri înalte după moda timpului.

Exact în aceeaşi postură e surprins Radu Paisie şi de către meşterul de efigii, în moneda care-i poartă chipul, cu deosebirea că gurile caftanului prin care se scot mînecile, la fel de strîmte, ale antereului, sînt așezate cu mult mai jos, în dreptul coatelor.

Un frumos dublu portret domnesc din aceeaşi vreme (1532—1535), foarte bine conservat şi lucrat cu o deosebită migală a liniilor vestimentare, ne păstrează broderia (Fig. 124) ţesută din porunca lui Vintilă vodă și a doamnei lui, Rada, dăruită mînăstirii Kutlumuz, de la sfîntul Munte Athos.

Aici, voievodul donator, ca şi fiul său încoronat, poartă un caftan în totul asemănător celui pe care îl îmbracă şi Radu Paisie.

Cît privește doamna lui, Rada, ea arborează o grea șubă, o cabaniță, identică cu a Ruxandrei, fosta și viitoarea doamnă a Țării Românești. Se văd limpede misada reverului, mînecile lungi despicate atîrnînd către pămînt, gurile hainei. Se disting iarăși cu claritate, din împunsătura acului, găitanele

 de aur, semicirculare, cu care e împodobită sucna

măriei sale, cele două părţi înădite ale jupanei, mînecile bufante ale ei, cu manşetele strînse pe încheietura mîinii.

Este elegantul şi frumosul costum oficial de ceremonie, mereu şi în totul de acelaşi model, pe care (şi această ultimă imagine ne dă siguranţa) voievozii şi doamnele lor şi-l „treceau" unii altora, o dată cu succesiunea la tron, ca şi cînd mîndrele straie s-ar fi păstrat neatinse undeva în vistieria palatului, aşteptînd să fie îmbrăcate cu prilejul marilor solemnităţi de către feluriţii gospodari care se perindau pe la cîrma ţării.

Şi regretăm că puţinele urme iconografice rămase din această epocă nu ne descoperă şi alte aspecte ale garderobei, atît de bogată şi ea în straie mirene... Că, de pildă, voievozii şi doamnele lor din această perioadă ni se înfăţişează stereotip, cu coroanele de aur pe cap, şi nu-l aflăm undeva pe Vlad vodă al VIII-lea Vintilă, sau pe alţii, afişînd frumoasele pălării civile, pe care cel din urmă ştim sigur că le aducea de peste munţi, pentru el şi pentru doamna şi coconul lui ([134]); că nu-i putem privi îmbrăcaţi în haine de postav de Brügge şi împodobiţi cu lanţurile de aur, pe care le lucra pentru ei maistorul giuvaergiu Antoniu, sau plimbîndu-se în „leagănul" somptuos, tras de 6 cai, comandat la caretaşii (legănarii) Braşovului.

DREGĂTORII ŢĂRII

Ştim totuşi că, la 19 septembrie 1539, Drăghici, vornicul lui Vladislav al III-lea, primea în dar de la braşoveni postav nemţesc Ackelay, ultima modă, şi că în vremea lui Moise voievod muntenii Bulea şi Oancea din Tîrgşor şi Mănăilă plăteau mulţi florini pentru vigurile de postav de Brügge, pentru brîiele şi *ţuhele* (ţoaşele) de *supruman*, împodobite cu cîte 9 nasturi mari, şi pentru cămăşile de preţ, neguţătorite în cetăţile transilvane.

Radu de la Afumaţi, voievodul ţării, primea pe la 1525—1528 din Sibiu postav de Nürnberg, *stamet* şi

121. *Ruxandra, doamna lui Radu vodă de la Afumaţi* (după fresca din biserica mînăstirii Curtea de Argeş)

122. *Radu Paisie voievod* (după pictura murală de la mînăstirea Cozia)
123. *Radu Paisie voievod și coconul său domnesc, Marcu-vodă* (după fresca din biserica mînăstirii Argeșului)

postav de Lunden (Londys), și cojocarul Hanăș din Brașov îi trimitea blăni de jder, în preț de 3315 aspri.

Prin negutători români ca Voicu din Nămăiești, Bălan din Măgurele, Bratu din Teișani, Costea Hoțul din Cristești, Coman din Buzău, Dumitru din Tîrgoviște și alte cîteva zeci, cîți figurează, de la 2 iulie 1529 și pînă la 25 ianuarie 1530, în registrele de vamă ale Brașovului, se aduceau în oraș : aba, samuri, mătase bakami, postav trichtesch, blăni de castor, cizme, chepenege, postav domosly (desigur damasc), bogasie, piei carmasin, covoare, piei de culoare roșie, brîie de mătase și cingători de piele, și se trimiteau în Principate cîte 1000 de „pălării de nebun", cuțite și altele (135).

Trimișii domnești ai lui Radu Paisie cumpărau, în 1534, din orașele ardelene tot felul de postavuri, pînzeturi, giolgi, mătăsuri, taftă și covoare pentru curteni și, tot sub domnia acestuia, își făcuseră apariția pe piețele orașelor de peste munți neîntrecutele postavuri cehe și italiene, postavurile de Breslau și Bergamo, postavul de Jihlava (din Iglau) de 8—9 galbeni unguresti bucata, fabricat în orașele de graniță dintre Cehia și Moravia, înlocuind postavul de

124. *Vintilă vodă și doamna lui, Rada* (după broderia de la mînăstirea Kutlumuz)

Zhorelek, și pătrunseseră deopotrivă în Țara Românească ca și în Moldova ([136]) împreună cu noile văluri și pălării de Bratislava („pileea Posoniensia", pălăriile de Pojon) și evantaiele din pene de păun și alte ispititoare articole de îmbrăcăminte și lux apusene, atît de prețuite la curțile voievozilor și boierilor noștri.

Dacă însă domnii munteni de după Neagoe, poate în dorința de a respecta ceremonialul de veche tradiție și a compensa prin aceasta portul orientalizant, pe care îl adoptaseră fără voia lor, se vor înfățișa numai încoronați în fresca bisericilor de ctitorie, iar boierii lor vor apare adesea cu capul descoperit, împodobiți doar de bogatele plete, ca jupînul Stroe spătarul, din Bolnița Coziei (Fig. 125), dregătorii Moldovei din acest timp, întocmai ca și ctitorul Argeșului, din portretul descoperit la Athos, vor poza în această perioadă purtînd pe cap scumpele tichii stropite cu mărgăritare. Ca pîrcălabul Daniel de la Humor și alții ca dînsul.

Mai puțin conformiste decît soții lor, jupînesele din Țara Românească, de altfel ca și cele din Moldova, se vor abate de la canoanele etichetei tradiționale dînd ton îmbrăcămintei și noilor mode.

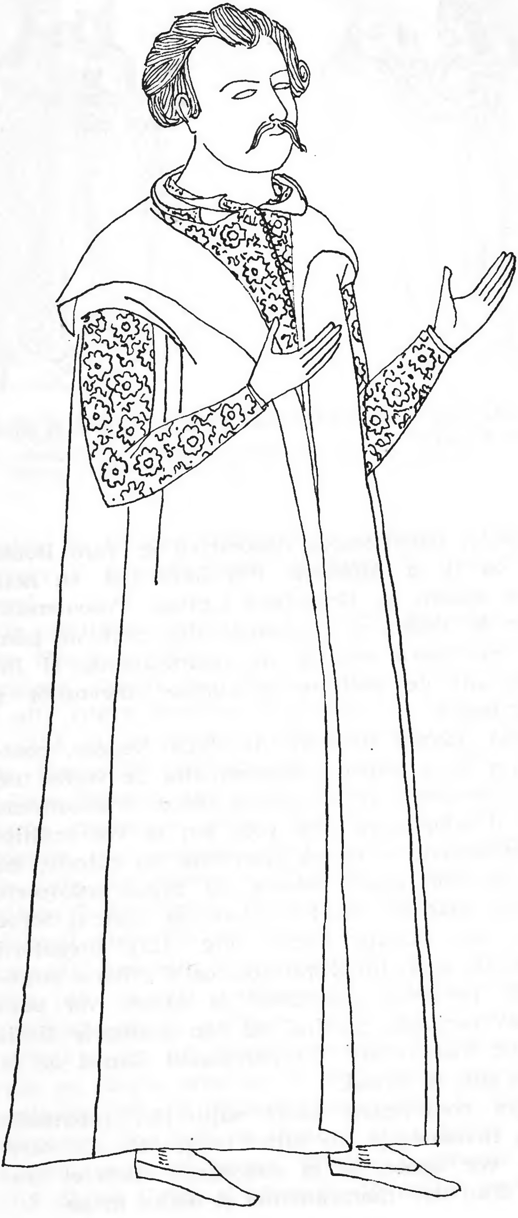

Şi într-o ţară şi într-alta le vedem purtînd coafele cu boruri largi, de provenienţă apuseană, ca nişte pălării de soare, lăsate uneori spre ceafă, care apar acum ca nişte nimburi, încadrîndu-le chipul.
E o modă ce va dura de la începutul veacului al XVI-lea pînă către mijlocul celui de-al XVII-lea.
Aşa le vom întîlni în Muntenia, pe la 1535, pe jupîneasa Vilaia şi pe fiica ei, în biserica Bolniţei din Stăneşti, gătite amîndouă cu frumoasele pălării de soare cu boruri largi, aduse poate de dumnealui, părcălabul, din călătoria pe care o făcuse peste munţi, la Braşov, chemat acolo de văduva doamnă Miliţa, încă din 1523, la începutul verii. Şi tot aşa, pe la mijlocul veacului, pe jupîniţa Stana, a vistierului Toader, şi pe jupîneasa Neacşa a spătarului Dragomir, dăruitoare, împreună cu soţii lor, ale unei cărţi cu legătura ferecată în argint, păstrată astăzi la Muzeul Şcheilor din Braşov (Fig. 126).
Sînt pălării mari cît ciurul pe care le va privi atent François de Pavie şi mai tîrziu (1585) în Moldova, ostenindu-se să le descrie ca pe nişte ciudăţenii frumoase din garderoba doamnelor şi jupîneselor noastre.
Aceleaşi spectaculoase pălării din care vor purta şi mîndrele boieroaice din neamul Creţuleştilor, în secolul următor, ca şi jupînesele fraţilor Buzeşti..., mama acestora din urmă, Maria, fiind doar fiica Vilaiei şi a jupînului Giura.
Cît priveşte costumul bărbătesc din această epocă, despre eleganţa, scumpetea şi ornamentele lui pomeneşte şi episcopul Verancius în „De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae", amintind de multele inele pe care jupînii noştri le poartă, despre hainele de mătase aurită, în felurite culori, şi de lanţurile grele de aur, lungi pînă la coapse, care, după ce le înconjoară grumajii, se lasă în jos, de la umărul stîng peste piept, sub braţul drept; despre pungile de postav pline de galbeni, pe care obişnuiesc să le ţină de asemenea aninate de cingătoare, şi despre cercurile de aur ce împodobesc fruntea boierilor de neam ai Moldovei, aducînd cu

 125. *Spătarul Stroe* (după pictură murală din Bolniţa Coziei)

„capul laureat" pe care, aşa cum scriam mai sus, ni-l mai înfăţişează astăzi doar efigia monetară a lui Despot vodă.

Din păcate, puţine portrete boiereşti ni se păstrează din această vreme, ca de pildă cel al jupînului Giura logofătul, al doilea ctitor al bisericii cimitirului din Stăneşti, biserică clădită de banul Mogoş în a doua jumătate a veacului al XV-lea şi repictată, culoare peste culoare, în anul 1537.

Apoi, de prin 1545—1546, portretul şters de vreme al boierului Preda, dăruitor muntean al mînăstirii Xenofon de la sf. Munte Athos, cu mustaţă subţire şi plete castanii căzînd în bucle „bien frisées", sau chipul, mai bine conservat, al spătarului Stroe, ispravnicul din 1543 al Bolniţei de la Cozia, îmbrăcat în elegantul caftan cu revere late, prin nimic deosebit de al voievozilor ţării, cu antereul de brocard încheiat cu sponciuri în faţă.

COMORNIŢELE LUI RAREŞ

Cu aceasta am ajuns la sfîrşitul primei domnii a lui Petru Rareş.

Sîntem în anul de graţie 1538. Soliman cel Mare prăda cetatea Sucevei şi, în cămările de taină ale voievodului, părăsite în mîna vrăjmaşilor, turcii aflau avuţii nenumărate, cum povestesc cronicarul Mustafa Ghelal Zadé şi episcopul Verancius.

Imense buţi de vin, pline cu galbeni, adevărate tainiţe din „O mie şi una de nopţi", fură găsite în vistieria domnească, berbeci de aur ([137]), giuvaericale, stofe de mătase, cămăşi de mătase, săbii încrustate cu pietre preţioase, săbii germane şi săbii cu vîrful ascuţit, veşminte de lînă şi mătase, toate cusute cu fir şi mărgăritare. Şi... mărgăritare fără număr.

Şi să nu se creadă cumva că perlele acestea domneşti vor fi fost doar perle obişnuite, bune numai pentru şiraguri. Din două asemenea mărgăritare, mari cît perele, fiica sultanului îşi făcu o pereche de cercei, cum nu s-au mai văzut, pe care îi puse în urechi la cununia ei cu Rustan paşa..., aşa după cum scrie în cronica lui, contemporanul Paolo Giovio.

126. *Toader vistierul și Dragomir spătarul cu jupînesele lor* (după o ferecătură de argint din biserica Sf. Niculae din Scheii Brașovului)

Ca să nu mai vorbim despre scumpele blănuri de samur pe care Petru voievod le aducea de la Mosc prin boierii lui trimişi acolo în acest scop, mai tîrziu, în 1545, ca jitnicerul de Suceava Cosma Ghengea și statorostele de Sipin Nicolai Burlă. În scumpe veşminte de mătase țesute cu aur și stropite cu mărgăritare, purtînd coroane de aur pe cap, pe deasupra tichiilor țesute și ele cu perle, și îmbrăcînd caftane împodobite cu gulere tot de mărgăritare, vom vedea acum în picturile murale de la Voroneț, Dorohoi, Dobrovăț, Humor, Rîșca, Moldovița, Probota și Athos, și pe voievod și pe doamna lui, Elena, și pe coconii Petre, Ilie și Ion, și pe domnița Ruxandra, ce avea să devină doamna lui Alexandru Lăpușneanu.
Zugrăvite convențional, cu chipuri și mișcări hieratice, rigide, portretele nu reproduc adevăratele trăsături fizionomice ale vechilor ctitori domnești.
În schimb, costumația modelelor e copiată cu exactitate, acești pictori de biserici înțelegînd însemnătatea veșmîntului de aparat și rostul sacerdotal al acestor odăjdii lumești de ceremonie, ca și al celor de curte, și arătînd un respect aproape superstițios pentru detalii.

127. *Petru Rareş voievod, doamna Elena Brancovici şi copiii* (după fresca de la Probota)

Să-i privim pe voievodul Petru Rareş, pe doamna Elena, pe Ilie şi Ruxandra în fresca de la Probota, din prima domnie (1530), acolo unde, de sub tencuiala mai nouă a pereţilor a ieşit de curînd la iveală şi „portretul funerar“ al unui alt cocon, mort timpuriu, cu numele de Ion.

Şi domnul şi feciorii lui poartă aici dulame foşnitoare de mătase cu mîneci lungi, cu benzi încrucişate pe piept şi brîie late, încingîndu-le mijlocul, pe sub caftanele deschise în faţă şi fără mîneci, cu gulerele rotunde, detaşabile, presărate cu mărgăritare pe toată întinderea lor.

În cap, scufele ţesute cu perle ([138]) se apleacă spre ceafă turtite sub povara coroanelor foarte înalte şi grele, cu fleuroanele lungi ca nişte frunze de aur, încrustate cu pietre scumpe. Stofele sînt din cel mai scump postav de aur, toate la un loc preţuind cît o frumoasă avere.

Aproape la fel îmbrăcate se înfăţişează ochilor şi doamna Elena şi domniţa Ruxandra, avînd în plus gulerele prelungite în jos cu cîte un pieptăraş brodat şi el cu perle, iar în locul *tichiei de mărgăritare*, doamna ţării Moldovei purtînd un *mesal* subţire stropit tot cu perle.

În locul coroanei înalte de aur, domnița Ruxandra arborează o diademă bătută și ea cu mărgăritare. De o rară frumusețe sînt la aceste femei mînecile înflorate cu fir ale cămășilor, cu manșetele perlate și ele, a căror modă dăinuia de pe vremea lui Ștefan cel Mare.

E o nemaipomenită risipă de mărgăritare, de sute și mii de mărgăritare, în portul acesta domnesc de curte, ca și cînd perlele s-ar fi pescuit oricînd în apele noastre de munte și nu ar fi venit în țară, aduse cu atîta cheltuială din mările adînci ale Orientului îndepărtat.

Înveșmîntați asemănător, îi aflăm pe domn și pe doamnă, domniță și coconi la Probota (Fig. 127) și în tabloul votiv de la mînăstirea Rîșca cu deosebire că, pe deasupra, voievodul și soția lui îmbracă aici mîndre cojoace îmblănite, fără mîneci, scurte pînă mai jos de genunchi, iar doamna și domnițele au gulerele de mărgăritare treflate.

Într-o haină brodată, cu desene de aur și reverele răsfrînte, îmbrăcată peste o jupană cu guler înalt și închis la gît, ne întîmpină același Petru voievod într-o frescă de la Athos și domnește înveșmîntat la Moldovița (Fig. 128).

În rest, tot atît de interesante reprezentări aflăm la mînăstirea Humor (Fig. 129), la biserica Sf. Nicolae din Dorohoi sau la Sf. Dumitru din Suceava.

Interesante rămîn în această din urmă biserică și înfățișarea Elenei lui Petru Rareș, purtînd sub coroană vălul lung, lăsat pe spate, al doamnelor țării, și caftanul cu guler lat, îmblănit, al Ruxandrei, ca și diadema de aur, pietre scumpe și mărgăritare, cu pandelocuri, a celeilalte domnițe mai mici.

Remarcabile sînt, iarăși, coroanele așa de înalte, cu ramuri înflorite de mărgăritare, a doamnei Elena și a fiului, Ștefan Rareș voievod, de la Moldovița, precum și mesalul bogat al mamei, din același tablou votiv (Fig. 130), care ne face să ne gîndim la vălurile străvezii de tot felul ce se aduceau acum, mai multe ca oricînd, și din Brașov și din orient, nu numai pentru Țara Românească ci și pentru Moldova.

O frumoasă și elegantă rochie domnească, roșie, de atlas aurit lungă pînă la pămînt, cu mînecile cu man-

128. *Petru Rareş voievod* (după fresca de la Moldoviţa)
129. *Doamna Elena Brancovici şi Ştefan Rareş voievod* (după pictura murală de la Humor)

şete strîmte, cu gulerul rotund, cu centura, banda care o traversează vertical, precum şi cu tivul de la poale, ţesute toate cu mărgăritare, după moda vremii lui Rareş, ne oferă, în fresca exterioară de la Voroneţ, şi „Domniţa salvată de la moarte de sf. Gheorghe" (Fig. 131), aceeaşi elegantă odajdie bizantină purtînd-o însuşi voievodul ţării în fresca de la Pătrăuţi.

O VĂDANĂ PRIBEAGĂ ŞI SUITA EI

Asemenea văluri, de provenienţă turcească, deosebit de fine, în uz pe meleagurile noastre, va trimite în dar Pătraşcu cel Bun şi reginei văduve Izabela, fără ca voievodul Ţării Româneşti să bănuiască măcar că propria lui doamnă va rămîne văduvă în acelaşi an, 1557, şi va trebui să pribegească într-o zi peste munţi, în Ţara Ungurească, împreună cu cîţiva boieri credincioşi, luîndu-şi cu sine din cămările vistieriei numai atîtea veşminte cîte puteau să-i încapă în cîteva care şi trăsuri.

Acolo în Sibiu, de unde răposatul ei soţ aducea mai înainte evantaie, lanţuri de aur, năfrămi străvezii, apă de trandafiri şi mulţime de postavuri scumpe nem-

130. *Doamna Elena și Ștefan Rareș voievod* (după fresca de la Moldovița)
131. *Costum de domniță de la mijlocul veacului XVI* (după fresca de la Voroneț)

țești (schay), stamet, lunden, scharloch, Bergamo, zwayling etc.), acolo în Sibiul prieten se va întocmi, cîțiva ani mai apoi, catagrafia de lucrurile acestei doamne a lui Pătrașcu vodă și ale însoțitorilor ei, Radu Socol, logofătul Radu, fiul lui Teodor, ale boierilor Hamza și Benga, Stanciul Bengăi etc., numai așa putînd fi cunoscute astăzi straiele scumpe pe care le îmbrăcau și cernita voievodeasă și sfetnicii băjenari, în văzul străinilor ([139]).

Din garderoba elegantei doamne lista enumeră : două cămăși de femeie cu gulere de mărgăritare, unsprezece cămăși cu gulere aurite cu nasturi mici auriți, o scufie, cinci mărămi, trei șorțuri cu mărgăritare, cinci mărămi de purtat (de toate zilele), patruzeci și nouă de nasturi auriți pentru veșminte, încrustați cu pietre scumpe și cu mărgăritare, o cataramă mare de argint pentru rochie, șase inele de aur și un florin de aur, în cutie. Din cele „păstrate într-o ladă de piele" : trei cămăși cu gulere aurite cu nasturi de argint, două cămăși noi aurite, o broboadă de catifea aurită. Dintr-o „ladă galbenă" : o tichie cu mărgăritare, un guler cu mărgăritare cu năsturași de argint, un șorț cu mărgăritare, un șorț de fir de aur, două paftale mari de argint. Dintr-o ladă de argint :

132. *Mircea Ciobanul voievod și coconii* (după pictura murală de la biserica mînăstirii Snagov)

ace încrustate cu mărgăritare. Trei sute de florini de aur într-o pungă; şi apoi „rochiile doamnei lui Pătraşcu vodă". Dintr-o ladă albă: *o hăţuşcă* de atlas roşie preţuită la 50 de florini, o sucnă („szoknya") de camocat (damasc) verde, preţuită la 24 de florini, o sucnă de camocat roşu, preţuită la 13 florini, o sucnă de camocat vînăt, preţuită la 16 florini, o sucnă de atlas aurit, preţuită la 100 de florini, o sucnă verde aurită, preţuită la 40 de florini, o sucnă albă aurită, preţuită la 60 de florini, o sucnă roşie aurită, preţuită la 28 de florini, o sucnă albă aurită, preţuită la 117 florini. Altă sucnă albă aurită cu două catarame din mărgăritare, împodobită cu pietre scumpe, preţuită la 66 de florini, o sucnă de atlas vînăt, preţuită la 26 de florini, un caftan bărbătesc aurit, preţuit la 30 de florini, o sucnă albă de camuca, o sucnă de *tabit.* Din lucrurile Socolilor: două coifuri, un guler de taftă cu mărgăritare, 20 de florini, un lanţ de aur, o rochie roşie aurită, 13 florini, alt caftan bărbătesc aurit, 60 de florini, o şubă de blană de jder, aurită, 70 de florini, o rochie neagră de catifea, patru cămăşi cu gulere aurite, cu nasturi, o sucnă de camocat vînăt, 15 florini, două basmale, un contăş de atlas alb aurit, 22 de florini, un guler cu nasturi, al

fiului lui Benga, un mintean făcut dintr-un caftan de catifea aurită, 20 de florini etc.

Iată dar că Translivania, loc de refugiu al neamului Basarabilor, al familiilor lui Neagoe şi Pătraşcu cel Bun, mai avea un cuvînt de spus în materie vestimentară. Sucnele şi conteşurile începuseră să se poarte, fiind croite după moda de peste munţi, chiar dacă tafta, atlasul, tabitul sau postavurile aurite erau turceşti şi chiar dacă, la originea lui, chiar şi conteşul era o haină orientală (140).

De peste munţi, de la negustorii saşi din Braşov şi Sibiu, aduceau şi Mircea Ciobanul şi doamna lui, Chiajna, încă din prima lor domnie, pe lîngă cupe aurite, argintării, ceasornice, ape parfumate şi cofeturi, scumpe postavuri de îmbrăcăminte, mătăsuri fine şi pălării, postavuri de Brügge, Karazye, Stamet, pălării de Pojon (o singură pălărie de aceasta costînd pe atunci 16 dinari), pălării late, brune, coifuri aurite şi neaurite, mănuşi etc. (141).

Cum vor fi arătat aceste pălării pe care, şi în 1558, le aducea Mircea, pentru el şi pentru feciorii lui (la 5 mai 1558 se primeau din Sibiu 2 pălării pentru cei doi copii ai voievodului), ne putem închipui privind pălăriile cu calota ascuţită şi borurile de zibelină, de pe capul unora din oamenii vremii.

În fresca de la mînăstirea Snagov, şi Mircea Ciobanul şi Chiajna şi feciorii lor, Petre, Radu şi Mircea (Fig. 132), ne apar tot cu rămuroasele coroane de aur pe cap, îmbrăcaţi în caftanele munteneşti, cu gulere răscroite, detaşabile, de aur sau taftă, împodobite sau nu cu mărgăritare, pe care le citează şi inventarele de avuţii ale vremii, acoperindu-le umerii, şi îmbrăcînd pe dedesubt dulame şi încălţînd acele ghete („calceos") de culoare roşu aprins, sau pantofii, cizmele ori ciubotele, al căror drept exclusiv de a le lucra fusese acordat în Cluj, de regina Izabela, în acelaşi an 1558, doar breslei pantofarilor şi cizmarilor („cothurnarilor") localnici.

LA CURŢILE CHIAJNEI

La fel se înfăţişează mai tîrziu şi voievodul Petru
 al II-lea, feciorul lui Mircea Ciobanul, într-o altă

frescă pe zidurile mînăstirii Snagov, purtînd în mînă, acum, pentru prima oară, eleganta năframă, a cărei modă începuse abia pe la mijlocul acestui veac, înveşmîntat în caftanul fără mîneci (lucrat din postav aurit şi cu blană la gît) al vremii lui.

O avem în frescă pe vestita doamnă Chiajna, cu gătelile şi pandelocurile ei de împărăteasă bizantină... Dar ce n-am fi dat să se fi păstrat pînă astăzi şi chipul pictat în ulei al uneia măcar din fiicele Chiajnei, cea care îşi trimitea, de pildă, în 1562, portretul zugrăvit la Bucureşti („icone sponse") tocmai în Ţara Moldovei voievodului Despot Eraclidul, care o peţise acum prin boierii Avram şi Moţoc.

Cît priveşte pe doamna lui Petru, Elena Cherepovici, e păcat că nu ni s-a păstrat şi icoana ei, în strălucitoarea îmbrăcăminte apuseană de nuntă, cu care va fi intrat în fruntea alaiului în ţara noastră, ca o tînără nobilă ce era, crescută la curtea principelui Ioan Zapolya.

Vital interesaţi în negoţul cu Muntenia, saşii ardeleni vor continua să trimită şi soţului ei daruri nenumărate, în afară de şoimi, lănci şi scuturi : postavuri de Brügge, pînză Galler şi pălării după moda Ardealului, aşa cum spun catastifele contemporane, cu atît mai mult cu cît comerţul Transilvaniei cu Ţara Românească atingea acum un nivel atît de ridicat, încît vornicul Stănilă scriind braşovenilor, în 1558 : „Ştiţi bine că, fără noi, voi nu puteţi fi..." nu spunea decît adevărul. Şi adevărul era că Ţara Românească trăia acum un moment de mare prosperitate economică şi abundenţă. Era atîta puzderie de mărfuri în tîrguri, încît voievodul Petru cel Tînăr scria şi el braşovenilor, la 22 aprilie 1564 : „În ţara noastră se găsesc de toate, avem de toate şi nu cerem nimic de la voi".

De altfel, şi eleganţa vestimentară a unor simpli orăşeni ca „Închinătorii la naşterea lui Cristos" din miniatura tetravanghelului din 1573 ([142]), atît de frumos îmbrăcaţi, dovedeşte un pronunţat simţ pentru culoare şi gust artistic chiar, care nu sînt numai ale pictorului ce decorează manuscrisul.

133. *Alexandru Lăpuşneanu şi feciorii lui* (după tabloul votiv de la mînăstirea Dochiar)

Iată dar că, o dată ajunsă în București și devenită doamnă, Elena Cherepovici ar fi putut să-și lepede fără să lăcrămeze vechile straie de fată, îmbrăcînd somptuoasele șube aurite și scumpele caftane domnești, haine de ceremonial muiate în fir și neîntrecute în bogăție, cu care, după o veche tradiție, trebuiau să se gătească femeile încoronate din Principate. Luxul mare de la curtea din București a feciorului Mirceoaiei trebuie să o fi cucerit de la bun început pe frumoasa Elenă, făcînd-o să-și uite vechiul ei port de pînă atunci.

Bogăția acestui tînăr descendent de voievod-cioban (purtînd o veche poreclă boierească de mare exportator de vite), nu-și putea găsi cu ușurință egal în aceste părți de lume. La mazilirea lui, din 1568, el lăsa în urmă, în cămările de taină ale domniei, o jumătate de milion de galbeni, afară de cei 210 000 de ducați de aur, pe care energica lui mamă reușise

totuşi să-i pitească..., şi afară de alţii, despre care nimeni dintre contemporani nu relatează nimic. Îşi poate imagina oricine de ce, cu asemenea saci de aur, resturi modeste ale unei vistierii domneşti risipite în graba plecării, eleganţa vestimentară a curţii din Bucureşti nu era o problemă.

SUMANE ŞI RĂDVANE

Încă şi mai pretenţios în gusturi decît tînărul domn muntean, poate şi mai bogat decît acesta, voievodul Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu, al cărui tezaur personal gemea de „mărgăritare şi aur" ([143]), după cum ne informează unele condeie contemporane, trimitea la Bistriţa oameni de încredere să-i cumpere scumpe cojoace din fire amestecate, albe şi negre, şi vase mari cu apă de trandafiri, dar întreţinea legături de corespondenţă şi treburi negustoreşti, şi

cu dogele Veneţiei, şi cu ducele Prusiei, primind la Iaşi, musafiri florentini şi veneţieni, în aceleaşi scopuri.

Din Bistriţa, voievodul aducea într-un rînd blănuri pentru sine şi sute de sumane sure, fumurii pentru ostaşii lui, pîslă, şofran, postavuri, rădvane, cingători, iar din Veneţia, cu scutire de vamă pentru ai săi, scumpe bucăţi de *carmasin, adamscă, atlas* şi *catifele* de preţ. Îl vedem aievea, prin 1564, pe Nicolae Raţ, curteanul domnului Moldovei, îmbrăcat cum era atunci, călător prin Ardeal, în tunica lui ostăşească din cocîrlat peste care îşi pusese o haină lucrată din postav de caragiu alb, încălţat fiind cu „caligas et calciamente"... etc.

Îmbrăcaţi cu mare eleganţă, în şube scumpe îmblănite, din brocart şi adamasc veneţian, şi purtînd pe cap tichii din care, aici, lipsesc obişnuitele mărgăritare, pe sub coroanele înalte de aur greu, ni se înfăţişează Alexandru Lăpuşneanu şi feciorii lui (Fig. 133) în pictura murală a mînăstirii Dochiar de la Athos ca şi la Slatina (Fig. 134), unde o refacere ulterioară intervine în vechiul stil al îmbrăcămintei.

Tot atît de interesante piese de îmbrăcăminte voievodală oferă şi cele două minunate broderii (Fig. 135) dăruite de către Lăpuşneanu şi Ruxandra mînăstirii Slatina pentru iertarea păcatelor multe şi grele. Înfăţişate în atitudine de rugă, fie în genunchi, fie stînd în picioare, portretele domneşti din dvere se apropie de adevărul vieţii, atît fizionomic cît şi costumar, parcă şi mai mult decît obişnuitele tablouri votive din zugrăveala bisericilor.

În dvera din 1561, peste nevăzuta dulamă cu ceprage de aur şi guler înalt de mărgăritare, Alexandru vodă îmbracă un frumos caftan fără mîneci, din postav ţesut cu fir de aur, de culoare roşie. Într-o somptuoasă haină asemănătoare se înfăţişează şi doamna Ruxandra, din nevăzuta ei rochie ivindu-se doar mînecile strîmte şi largi prin gurile scumpului *hilat* (Fig. 136).

Mai elegantă şi mai de preţ se vădeşte garderoba domnească în cea de a doua dveră, nedatată, prin

134. *Alexandru Lăpuşneanu voievod cu doamna şi cu unul din coconi* (după tabloul votiv de la mînăstirea Slatina)

desenul florilor de aur din țesătura capotului, deschis în față, al voievodului, ca și prin vălul de sub coroană și prin gulerele de blană ale doamnei lui.

MESALUL

La rîndul ei, doamna Ruxandra, această frumoasă și nefericită fiică a lui Petru Rareș, pozează zugravului athonit în tradiționala haină domnească fără mîneci a moldovenilor din vremea lui Ștefan cel Mare, prin gurile căreia se strecoară mînecile cămășii (iei) sau rochiei, brodate și ele în flori de fir, alese.

De sub coroana, neobișnuit de înaltă, cu pandantive de împărăteasă răsăriteană, coboară, lăsat pe spate, mîndrul mesal vărgat pe care, în vremea lui Lăpușneanu, la 1565, îl aveau pînă și boieroaicele muntene, ca jupînița Rada, fiica Barbului comisul, din pînză de *canavăț*, brodată cu fluturi de aur și mărgăritare.

Acesta era, așadar, portul domnesc și boieresc din vremea Lăpușneanului dar și a lui Despot Eraclid, voievod care și el își făcea cumpărăturile în Italia. Dar, din bogatele comornițe ale acestui mîndru domn, despre care amintesc pe alocuri paginile lui Sommer, n-a mai rămas nimic.

Știm numai că, după năprasnica moarte, o bucată din coroana de aur pe care o purtase, poate, la înscăunarea lui, în geroasa zi de Bobotează a anului 1562, 10 inele de aur împodobite cu pietre scumpe și multe, multe mărgăritare fuseseră îngropate în pămînt, la Terpiu. În țărînă zăcea acum și trupul, mai sfîrtecat chiar decît coroana de aur, al temerarului Despot. Cît privește blănurile la modă pe atunci în Muntenia ca și în Moldova, în afară de jderul și cacomul, vulpea și nevăstuica, deosebit de prețuite și scumpe erau pielicelele de zibelină sau samur aduse din Mosc, între 1560—1562, atît de negutătorii moldoveni, ca Drăgan de pildă, cît și, mai tîrziu, de trimiși ai voievozilor ; sau de negustori ca Nicolae Pogoniadis, din tîrgul București, cel care călătorea în 1595 de la Iași la Moscova, pentru a cumpăra, de asemenea, piei de zibelină, comerț pentru care, cîndva, intervenise însuși sultanul.

135. *Alexandru Lăpuşneanu şi doamna Ruxandra* (după o dveră contemporană de la mînăstirea Slatina, azi la Muzeul de artă a Republicii)

În culori destul de curate, s-a conservat din această vreme în de atîtea ori încercata de incendii biserica „Frăţiei ortodoxe" din Liov, cu hramul „Adormirii" (Uspenia), portretul unui mare vameş moldovean (Fig. 138) din timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu : Constantin Corniact, care, şi dincolo de hotarele ţării, ţinea să îmbrace tradiţionalul costum românesc, punînd peste strălucitoarea dulamă aurită frumoasa şubă de brocart întunecat şi încălţînd cizmuliţele orientale ([144]).

ŞTEFAN TOMŞA, IUBITORUL DE ADAMASCĂ

Documentele acestui timp ne mai păstrează amintirea lui Ştefan al VII-lea Tomşa, efemer voievod al Moldovei prin 1563—1564, ca a unui mare iubitor de adamască, acea stofă scumpă de mătase cu flori de aur numită şi camhă sau camocat, adusă din Veneţia sau orient, cu care le plăcea să se îmbrace la zile mari şi domnilor şi boierilor noştri mai bogaţi, jupînii mai mărunţi şi tîrgoveţii mulţumindu-se cu caragiul (cariseea sau carasia) fabricat în Silezia sau Ardeal.

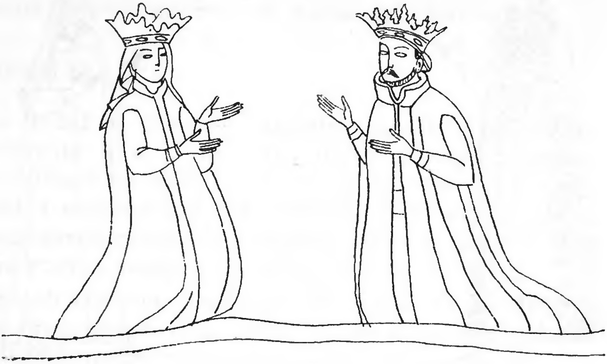

136. *Alexandru Lăpuşneanu voievod şi doamna Ruxandra* (după o dveră din 1561 de la mînăstirea Slatina, azi la Muzeul de artă al Republicii)

Fugar în Polonia, după nici un an de domnie, Ştefan Tomşa este prins şi decapitat la Liov, din porunca regelui Sigismund August, semnată la 26 aprilie 1564. În ajunul urcării pe eşafod, el lasă prin testament preotului ortodox din Liov, Prasmo, duhovnicul care, la 15 mai 1564, îl împărtăşise împreună cu pribegii lui tovarăşi de temniţă şi de moarte, Spancioc vornicul şi Moţoc, vătaful Iaşilor, o asemenea haină „vestis sua adamasci", din garderoba lui princiară, voievodul, el însuşi, fiind coborît în mormînt îmbrăcat într-o haină de adamască împodobită cu nasturi de aur. Adamască şi mărgăritare conţineau şi inventarele de lucruri ale vornicului Petru şi ale vătafului Ioan... ([145]).

Confecţionate din scumpă adamască de diferite culori, albastră, mohorîtă, albă, galbenă, cu „floare cu obraze" ori „cu floare şi obraze", sau din strălucitoare taftă, conteşurile sau contuşurile împodobite cu chiotori de aur şi clopoţei, cu mînecile despicate atîrnînd întocmai ca şubele şi ca viitoarele cabaniţe împărăteşti, erau acum la modă în ambele Principate, ca şi în Ardeal şi Polonia.

Într-un asemenea conteş, haină de gală, încins cu brîu de mătase, îl aflăm înveşmîntat şi pe voievodul Mun-

teniei, Alexandru al II-lea (Fig. 137), cel trăit atît amar de vreme în Pera, ca și fratele lui, Petru Șchiopul, însurați pînă la urmă și unul și altul cu italience. El ne apare astfel îmbrăcat în pecetea domnească a țării, în vreme ce, în miniaturile evangheliarului de la Sucevița poartă tradiționala șubă lucrată din postav aurit, cu reverele îmblănite sau cu misadă la gît. Pentru el și pentru „feciorul domnului", ardelenii trimiteau prin soli plocoane și daruri scumpe, în 1575, cum era „căciulița de catifea cu panaș și împodobită cu fir de aur, în valoare de 10 florini și 12 aspri jumătate".

Sînt hainele elegante care au luat locul vechilor costume de aparat ale domnilor în picturile murale ca și în mediul curților voievodale, straiele acestea fiind tot atît de proprii și Principatelor noastre și Țării Ungurești sau Poloniei.

Așa îi văd acum îmbrăcați pe domni cei mai mulți dintre zugravii și călugării miniaturiști contemporani și așa îi vor reprezenta în modestele lor tablouri votive sau în manuscrise.

Veșmintele, firește, se lucrau în țară, și croitorii domnești erau oameni bogați și bine văzuți, destul de iscusiți artizani, mulți dintre meșteșugarii aceștia, organizați încă demult în bresle, la Iași și București, vînzîndu-și marfa, pe la 1569, și dincolo de hotare, unde hainele lor făcute gata („ioppas et vestimenta"). desfăcute în tîrgurile marilor orașe de peste munți, păgubeau pe negustorii locului prin concurența lor. Același lucru se poate spune și despre alți meseriași români tot atît de prețuiți și ei, ca ciubotarii, de pildă, dintre care unii își cumpărau la vremea asta case și prăvălii și terenuri în București, plătind deodată însemnata sumă de 6000 de aspri, sau făceau importante danii mînăstirilor din țară.

Cu vechea coroană de aur pe cap, îmbrăcat pe dedesubt cu dulamă iar pe deasupra cu șube somptuoase, pozează, cam la aceeași vreme, și celălalt voievod muntean, Mihnea Turcitul, pentru fresca din biserica Domnească din Tîrgoviște și pentru miniaturile pomenitului evangheliar de la Sucevița, nici hainele lui, nici ciubotele pe care le încalță, nefiind întru nimic mai „turcești" decît ale domnilor Moldovei.

137. *Alexandru al II-lea* (după o miniatură din evangheliarul de la Sucevița)
138. *Portretul lui Constantin Corniact, fost mare vameș al Moldovei* (după o pictură de la biserica „Frăției Ortodoxe“ din Liov)
139. *Ioan vodă* (reconstituire după o efigie monetară)

Ceea ce schimbă însă cu adevărat înfățișarea și fizionomia oamenilor noștri, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, este noul port al bărbii, moda aceasta fiind introdusă, desigur, ca multe altele, tot sub influența răsăritului.

Cît privește doamna Neaga, a voievodului lepădat de lege Mihnea, ne-a lăsat cerceii, salbele și inelele ei, din mormîntul cercetat de curînd, giuvele scumpe, încrustate toate cu mărgăritare. Dar cît de neînsemnate ne apar astăzi sărmanele, puținele relicve de găteală funebră ale acestei femei, pe lîngă adevăratele comori de argintărie și aur, de mărgăritare și pietre scumpe ale domniței Zamfira, o altă elegantă a timpului, fiica lui Moise vodă, măritată dincolo de munți și răposată printre străini, scumpeturi de a căror amintire pomenesc, la 2 decembrie 1575, hîrtiile vremii! Sînt acolo coroane de aur stropite cu safire, inele și brățări bogate, numai aur și pietre scumpe, strălucitoare diademe princiare, *năstrape* de aur și argint aurit, tipsii cu totul și cu totul de aur, șiraguri de mărgăritare, *cioltare* și *valtrapuri* argintate și aurite presărate și ele cu perle.

O vedem acum, așa cum umbla odinioară în cocie închisă, pe drumurile Transilvaniei, cu 6 telegari în-

hămaţi la aurita ei trăsură, chiar şi caii acestui splendid echipaj fiind înveşmîntaţi regeşte, cu şabrace de catifea şi urşinic, cu zăbale de argint şi rafturi scumpe.
O avere purtau armăsarii domniţei pe broderiile aşezate sub şeile lor.
Şi ce a mai rămas din toate ?
O simplă inscripţie funerară cu caractere latine mai aminteşte astăzi de aceea care a fost cîndva mîndra, neasemuit de bogata şi eleganta Zamfira, vestita fiică a voievodului Moise („Saphira Moisini ducis inclita filia")...([146]).

PĂLĂRIILE NEMŢEŞTI ALE LUI IOAN VODĂ

Hirsut şi cu pleată bogată se înfăţişează şi Ioan vodă cel Cumplit (Fig. 139), între 1572—1574, în efigia monedei bătută de el în vremea trecătoarei şi vijelioasei sale domnii.
Nu ni s-a păstrat nimic din îmbrăcămintea lui domnească, poate pentru că acest mucenic Ioan vodă „armeanul", mai român decît mulţi dintre voievozii români ai Moldovei, n-a ţinut posturile şi n-a ctitorit biserici.
În portretul pe care ni-l oferă medalia, singurul autentic, el poartă o pălărie foarte caracteristică, pe care Miron Costin o aprecia cu dreptate ca fiind o pălărie nemţească, pentru că din Germania se aduceau atunci asemenea coafe, dar care se puteau zări la vremea asta şi pe capul creştinilor din Ţarigrad, şi la curtea lui Henric al III-lea, regele Franţei, şi poate şi aiurea ; şi, ilustrînd-o într-o gravură ce reprezintă un *Gentilhomme grec*, din Constantinopolul de după 1576, un editor francez al desenelor lui Niccolo de Nicolai o arăta ca fiind o „chapeau noir à l'albanoisse".
Ea nu era deci, aşa cum au crezut cercetătorii, un simplu comănac autohton ci o elegantă pălărie occidentală, cu boruri înguste şi calotă cilindrică înaltă, foarte la modă în apus şi probabil destul de răspîndită şi în ţara noastră, de vreme ce o putem întîlni şi într-o cahlă de smalţ policrom din veacul al
 XVI-lea, descoperită nu de mult la Cerbureni, lîngă

Curtea de Argeş, în cuptorul unui olar român, cahlă reprezentînd un călăreţ în costum apusean.

Dar nu numai hainele sau pălăriile erau uneori aceleaşi pe toată întinderea continentului, ci parcă şi moravurile lumii.

Gentilomul care îl asasina pe catolicul duce François de Guise, de pildă, era rupt în bucăţi, în Place de Grève, la 1563, în acelaşi fel barbar în care, unsprezece ani mai tîrziu, va fi ucis de turci şi Ioan vodă moldoveanul.

Din Parisul acesta al cruzimilor asiatice şi al luxului rafinat de la curtea regelui Henric al III-lea aveau să vină în capitalele noastre şi unele piese de îmbrăcăminte franţuzească şi moda *cercelului* prins la urechea voievodului Petru, ba chiar şi unii cinsteşi călători străini, care ne vizitară ţara.

IAŞII ÎN 1585

În 1585, François de Pavie, senior de Fourquevauls, intra în Moldova, împreună cu Riminez, Boncourt şi Montalais, fiind îmbrăcaţi, din porunca lui vodă, şi el şi suita lui, ca nişte „boieri“ şi oaspeţi ce erau, cu şube îmblănite, dîndu-li-se să poarte şi pălării cu boruri întoarse de zibelină, sau cuşme ([147]) după obiceiul locului.

Întîmpinat din partea domnului, de către Brutti, „gentilom albanez“, François de Pavie îl vede şi descrie pe voievodul Petru Şchiopul stînd în jeţ, sub un foişor („fraiscade“), şi primind jalbele supuşilor săi, înconjurat fiind de sfatul ţării şi de 300—400 de ostaşi, îmbrăcaţi în uniformă, purtînd iatagane la coapsă şi cîte o secure în mînă.

Jupînesele boierilor îi apar lui François de Pavie, aşa cum arătam mai sus, bălane la chip, cu pielea albă, în costumul lor ciudat, orientalizat, dar păstrînd pe creştetul capului acele elegante pălării de soare, mari cît un ciur, de provenienţă occidentală, nu aceleaşi ca în vremea lui Ştefan cel Mare, a căror modă venea acum din Ardeal, pălării rotunde şi cu borurile foarte late, de aparenţa nimburilor, împletite din panglici colorate, înguste de două degete.

Aceleași coafe ciudate, pe care zugravul Mina, de la mînăstirea Căluiu ca și, mai înaintea lui, zugravul de la Stănești și argintarul brașovean al boierului Dragomir le vor zări acum pe capetele jupîneselor muntene și le vor reda în pictura zidurilor de biserică sau pe ferecături de cărți, dăruite apoi lăcașurilor de închinare.

Mai mult nu ne spunea François de Pavie despre portul moldovenilor lui Petru Șchiopul. Dar, ce nu spunea el completează călătorul englez John Newberie, în relația voiajului făcut prin Valahia și Moldova în 1582, relație apărută abia în 1625 în colecția „Purchas his Pilgrimes". Și deosebirea de port între o țară românească sau alta aproape nu exista la vremea asta. „Femeile, aici (scrie Newberie) umblă în rochii turcești și cu turbane, cu două—trei ghemotoace (bucle) de pietre de fiecare parte a turbanului, avînd rochiile iarăși presărate cu pietre la poale, și de urechi le atîrnă lanțuri de mici perle !

Fetele poartă pe cap găteală, ca o mitră, pe care părul e legat în formă de cruce, și unii dintre copii au la urechi verigi de sîrmă, după obiceiul indienilor." (?) ([148])

Iată dar că Petru Cercel, aducînd acum în ureche podoaba de împrumut, după moda de la curtea Franței, nu va stîrni o uimire prea mare printre români, obiceiul verigilor de sîrmă prinse la urechile copiilor fiind aici de o mai veche datină, desigur în legătură cu o superstiție străveche.

GUGIUMAN CU OLMAZURI ȘI RUDE LA MURANO

Din fericire ni s-au mai păstrat și alte cîteva chipuri ale voievodului Petru Șchiopul și ale feciorului său, Ștefăniță, printre care o stampă și un tablou în ulei, din anii de pribegie ai domnului, în Tirol. Mai avem, de asemenea, o listă tîrzie, din 1594, de lucruri personale, o foaie de zestre din 1587 a fiicei sale, domnița Maria (Madonna), portretul ei și al doamnei Maria Amirali, într-o pictură refăcută grosolan, de

 pe zidurile mînăstirii Galata și la biserica Sf. Sava

din Iași, cîteva scrisori ale voievodesei Ecaterina Salvarezi, doamna lui Alexandru, adresate surorii ei Mărioara Vallarga-Adorno din Veneţia, la San Maffio di Murano, în sfîrşit o scurtă corespondenţă a unor italieni de la curtea din Bucureşti a lui Mihnea vodă, care, toate la un loc, ne lasă să întrezărim, măcar în liniile ei mari, generale, care va fi fost costumaţia de curte, în acest sfîrşit de veac românesc, în ambele Principate.

Mărturii şi vestigii ale trecutului nostru îndepărtat, aşchii risipite dintr-un copac odinioară vestit, cu fruntea lîngă nouri, pe care un trăznet l-ar fi doborît pentru totdeauna din înălţimi, cu vuiet mare...

Ştim astfel că, în 1587, la curtea din Bucureşti a lui Mihnea vodă boierii şedeau în divan îmbrăcaţi cu şube de postav de aur, îmblănite cu samur, că samurul la această vreme costa în Principate mai mult decît la Veneţia chiar, că hainele acestea, nespus de costisitoare, lucrate din „drappi d'oro“ şi din alte stofe tot atît de scumpe, nu erau de loc o raritate la Iaşi sau Bucureşti. Aşa cum nu erau de loc rare nici numeroasele blănuri de cacom sau blănurile toscane (tatuninul negru, camuhanul sau bogasiile albe şi leşeşti), din care doamna Ecaterina trimitea la San Maffio, în vremea domniei soţului ori fiului ei, împreună cu sutele şi miile de galbeni, Marioarei Adorno.

Încă şi mai elegant decît Mihnea se prezintă voievodul Ţării Moldovei, Petru Şchiopul.

Înveşmîntat în scumpe dulame de atlaz şi taftă, peste care îmbracă caftanul de serasîr de aur, şi purtînd pe cap căciuliţa sau gugiumanul de sobol cu surguci din pene de cocor, bătut în olmazuri (diamante), zmaragde, bălaşe şi zamfire, domnul poartă la gît lanţuri de aur şi în degete preţioase inele împodobite cu „iamanduri“.

La coapsă îi atîrnă un hanger cu mînerul de pietre scumpe.

Urmărind aceeaşi catagrafie a garderobei princiare, dar şi refăcuta pictură murală, la fel de scump gătite trebuie să ni le închipuim şi pe doamnele lui de mai tîrziu, Irina şi Maria Circaziana, purtînd, peste cămăşile roşii, cenghere muiereşti ori elegante

feregele de catifea sau de atlas ori dulame încheiate cu nasturi de aur și mărgăritare. Mijlocul le este încins de brîie presărate cu turcoaze, rubine și copci de aur. Pe cap își pun scufii negre de catifea, împodobite cu roze de aur și mărgăritare mari, marame ori cučme. Atîrnat de un lanț de aur, le spînzură la piept cîte un ceasornic de forma unui ou, în urechi își prind cercei incrustați cu olmazuri, iar de grumaji lanțujele de aur cu montură de mărgăritare sau lefturi bogate, cu iamanduri (diamante) sau șiraguri de perle, lungi pînă la poale și răsucite de cîte două ori în jurul gîtului.

Elegantele noastre își cercetează frumusețea în scumpe oglinzi de cleștar, în patru colțuri, cu cadrul de aur și mătase vișinie, ornate cu turcoaze, iacinte și granate, și își dreg fața cu sulimanuri care le albesc pielița, cum observa François de Pavie ([149]).

O FOAIE DE ZESTRE DOMNEASCĂ

În iarna anului 1587, în ziua de 3 decembrie, domnița Maria se mărită cu marele spătar moldovean Zottu Țigara din Ianina, albanezul, și la nunta ei, o veselie mare, Petru, voievodul Moldovei, îi dăruie cu foaie de zestre, printre altele: o coroană de aur bătută cu pietre nestemate în valoare de 5 000 de florini, o coroniță de aur cu bălașe (rubine) — („coronella con balassi") —, mai multe cruci cu pietre scumpe și mărgăritare, galbeni prinși cu mărgăritare, inele, mînecare cu pietre scumpe, conduri, o rochie de vară „de modă leșească", feregele de soboli, feregele de brocard, scufii de aur, dintre care una, o „scufia di Valachia" stropită cu perle, în valoare de 10 000 de aspri.

Este într-adevăr impresionantă mulțimea și bogăția lănțujelelor de aur, a șiragurilor de mărgăritare, a giuvaerelor și crucilor bătute în nestemate și stropite cu perle, a „frontarelor" de aur, a scufiilor lucrate în fir de aur și presărate cu pietre prețioase și cu mărgăritare. Dar, lucru ciudat! Printre atîtea bijuterii doar ici-colo apare și cîte o piesă scumpă de îmbrăcămite ca și cînd garderoba propriu-zisă a

 domniței nu ar mai fi încăput în paginile foii de

zestre și așa destul de întinsă, sau ca și cînd nu se menționau aici decît rochiile foarte scumpe.

Într-un loc „un piccandolo detta vesta con perle et oro, opera rare, de Lehia“, numai haina aceasta scumpă și rară costînd, ea singură, 30 000 de aspri. În altul, o pereche de pantofi („un paio de scarpe“) și un giulgi fin întrețesut cu fir de aur („un fazzuol per ori“), alte patru scufii de aur, nasturi sau sponciuri de aur. O ferezie îmblănită cu zibelină (20 000 de aspri), o ferezie căptușită cu brocard (10 000 de aspri), o blană de zibelină, postavuri, alte blănuri de zibelină, tulpane turcești din brocart de aur și argint („un dulipan alla turchesca“), un alt tulpan de tabin și aur, un altul de brocard verde cu aur și altele ([150]).

Erau acum la modă feregelele de soboli și tichiile de aur (de frenghi-serasîr) stropite cu mărgăritare, ca în vremea lui Petru Rareș, acum îndătinate, cărora inventarele redactate de italieni le adăugau atributul specificului „di Valachia“, spre a le deosebi de alte scufii purtate în Principate sau aiurea. Și credem că între această scufie „di Valachia“, pe care o citează foaia de zestre venețiană, pe care o cunoaștem prin testamentul din 1599 al lui Zottu Țigara, și „scufiile ungurești pentru domn“, de care pomenește catagrafia tiroleză cu lucrurile lui Petru Șchiopul (1594), nu putea fi nici o legătură.

Se bucurau de multă prețuire la curtea domnului blănurile de samur dar și blănurile toscane, blănurile de cacom, „bogasia leșească subțire, foarte frumoasă“, „tatunirul negru“ și camocatul „cu flori și obraze de fir“, din care, la 1588, se dăruia pentru feloane, procovițe și tetrapoade, în toate culorile, și mînăstirii Galata, cinci ani de la fundarea ei.

Din toate aceste scumpe cumașuri, așa cum arătam mai sus, trimitea generoasa doamnă a lui Alexandru al II-lea al Țării Românești, Ecaterina, și la Veneția, Marioarei Vallarga-Adorno din Murano, ca o soră bună ce-i era, între anii 1578—1591 și chiar mai tîrziu. după ce nu va mai fi voievodeasă ci doar o sărmană femeie în exil.

Un tablou votiv din mînăstirea Galata (Iași), refăcut în vremea din urmă, ne păstrează chipurile doamnei

perote a Moldovei, Maria Amirali, soția dintîi a lui Petru Șchiopul (Fig. 140) și al doamnei Maria, aceea care, cîțiva ani mai înainte, nuntise cu Zottu Țigara. Sînt îmbrăcate și una și cealaltă în haine de preț, dar nu din cele domnești, de aparat, ci în veșminte simple de curte, neoficiale.

Doamna Maria poartă pe cap marama pe care o bănuim din giolgi fin, străveziu ([151]). Ea îmbrăca pe dedesubt o rochie largă, lungă pînă la pămînt, una din acele sucne obișnuite și în Ardeal ca și la curțile boierești ale țării, peste care pune feregeaua tivită cu samur.

Două șiraguri lungi de mărgăritare sînt singura podoabă de bijuterie care îi completează modesta înfățișare de ctitoră a mînăstirii alături de soțul ei. Luxul de la curțile românești le era familiar acestor străine încoronate. Grecoaice — italienizate, elegantele doamne ale celor doi voievozi români veneau la rîndul lor dintr-o lume pretențioasă, pentru care îmbrăcămintea scumpă era prima lege a existenței. În patria lor de baștină, perotele umblau acum înveșmîntate, așa cum scrie în cartea sa de călătorie Niccolo de Nicolai, geograful regelui Franței, în 1576 ([152]).

În dreapta apare domnița Maria Țigara îmbrăcată cu aceeași simplitate într-o scumpă feregea cu misadă la gît. Ea poartă pe cap o scufă femeiască de catifea cu surguci, a cărei formă prevestește ișlicul. Aceleași perle, în dublu colier, lung pînă la brîu, îi înfrumusețează portul.

În aceeași ținută sobră și plină de demnitate ni se înfățișează voievodul Petru Șchiopul alături de doamna lui, Maria Amirali, susținînd, de cealaltă parte a tabloului, macheta mînăstirii Galata, ctitoria lor moldovenească de lîngă Iași.

El poartă pe cap o cușmă cu surguci din pene de cocor. Pe trup, peste *dulama-antereu* cu mînecile lungi, îmbracă o feregea de brocart îmblănită, cu mînecile scurte, tivite și ele cu samur. Un lanț de aur cu mărgăritare, ca un șirag, se petrece de două ori în jurul gîtului, atîrnînd spre poale.

Deși, așa cum s-a arătat mai de mult, vechile picturi votive de la mînăstirea Galata și de la biserica Sf. Sava din Iași au fost refăcute destul de grosolan și

140. *Maria Amirali, doamna lui Petru vodă Șchiopul și domnița Maria* (după o pictură de la mînăstirea Galata din Iași)
141. *Petru vodă Șchiopul* (după o gravură de epocă)

vulgar, probabil în secolul trecut, îmbrăcămintea ctitorilor păstrează mai toate trăsăturile ei de odinioară și în noua zugrăveală.

Autentice sînt și cușmele bărbaților și scundele calote rotunde cu surguci ale femeilor și chiar înfășurarea caracteristică a năframei pe capul doamnei, așa cum se purta la Țarigrad. Și e de ajuns să privim desenele din cartea lui Niccolo de Nicolai („Navigationi et viaggi fatti nella Turchia di Niccolo de Nicolai del Delfinato"), portretul acelei *Donna Turca*, sau chipul *Nobilei femei din Adrianopole* („Donna de conditione della cità d'Adrianopoli") ca să ne încredințăm că într-adevăr aceasta era moda orientului atunci, și că zugravul tîrziu n-a stricat mare lucru, refăcînd atît de nepotrivit tablourile votive la Sf. Sava și Galata. Autentice sînt și lanțurile care împodobesc hainele scumpe ale familiei lui Petru Șchiopul la mînăstirea Galata, încrucișîndu-se peste veșminte, la biserica Sf. Sava din Iași, așa cum cincizeci de ani mai tîrziu le vom vedea împodobind și îmbrăcămintea doamnelor și domnițelor din familia lui Vasile Lupu.

Cu totul altfel îmbrăcat pozează, pentru bust, gravorului străin din Tirol fostul *Petrus dei gratia Princeps Wallachiae Moldaviae*, cum sună inscripția, îm-

142. *Ştefăniţă vodă, feciorul lui Petru vodă Şchiopul* (după o pictură în ulei de la castelul Ambras din Tirol)
143. *Spătarul Zottu Ţigara, ginere domnesc* (după o gravură contemporană de Antonio Bosio)

preună cu feciorul său plăpînd, Ştefăniţă, în modestele costume orientale de casă (Fig. 141).

Voievodul, înmormîntat scurtă vreme după aceasta la Bozen, poartă aici nelipsita cuşmă sau gugiumanul de samur, cum i se spunea atunci, fără obişnuitul surguci, şi pe deasupra dulamei de atlas lucios ori de taftă, cu mînecile lungi şi atîrnate, el îmbracă o haină simplă, cu mînecile scurte şi chiotori pe care le bănuim aurite, agrafată la gît.

În stînga lui, „coregentul" Ştefan, un nevîrstnic, voievod numai cu numele, e îmbrăcat în haină răsăriteană, de culoare închisă, cu guler alb la gît. El poartă pe cap *toca* de modă orientală pe care o afişau la acea vreme şi germanii, şi Ioan vodă cel Viteaz, şi copiii din Constantinopole, desenaţi de Niccolo de Nicolai înainte de 1580.

E un costum simplu, fără podoabe, care nu are nimic din strălucirea garderobei de curte românească a acestui „fecioraş" răsfăţat „al domnului", cum îl numesc actele vremii, pentru care se aduceau, în timpuri bune, gulere de aur şi scufii, stropite cu mărgăritare. O strălucire pe care nu o mai amintesc astăzi decît hîrtiile consemnînd lucrurile care i-au aparţinut cîndva, una întocmită cu dragoste de părinte de

însăşi mîna domnescului său tată, prin 1594, altele scrise de oameni străini, la Veneţia sau la Innsbruck, unde sărmanul cocon îşi va sfîrşi zilele, la 21 martie 1602, şi în care avuţiile lui se amestecă pe alocuri cu ale Mariei Cercheza.

Figurează aici, laolaltă, zeci de mii de galbeni şi nenumărate lănţujele de aur, pahare şi cupe şi năstrape de aur şi argint, sinii şi linguri şi tipsii poleite sau de argint, corăbii şi şoimi şi cerbi şi călimări de argint, sicale şi cioltare aurite, săbii de aur şi buzdugane de argint şi *sahaidace* lucrate cu sîrmă, bucăţi de mătase şi bucăţi de zarbă şi de catifea roşie ţesută cu aur, *boccele* scumpe şi gugiumane de soboli, caftane de catifea şi serasîr bun, cumaşuri galbene şi pestriţe, *peşchire* de mătase albă, *cenghere* muiereşti şi cămăşi roşii (de-ale doamnei Maria Cercheza), caftane de aur şi feregele de atlaz, dulame de taftă şi atlaz, *bilezicuri* de aur şi inele cu olmazuri, şiraguri cusute de mărgăritare, *lefţi* bogaţi cu perle, zmaragde şi rubine, şirinci şi mahrame de aur, zeci de *mătcaluri* cu mărgăritare pentru înfrumuseţat ceapsele doamnei...

Apoi scufii de aur împodobite cu turcoaze şi bălaşe, ceasornice de aur încrustate cu rubine, diamante şi smaralde, coroane de aur, pandantive cu diamante şi rubine, mantii ungureşti de atlaz cărămiziu, mantii de mătase neagră, îmblănite cu zibelină etc. ([153]).
Din trecutul fast al îmbrăcămintei lui princiare, din apusa frumuseţe a costumaţiei lui domneşti dinainte, ne-a mai rămas o singură mărturie vie, de preţ : tabloul în ulei descoperit în castelul Ambras (Tirol), în care acest Ştefan, „domn al Moldovei“ (Fig. 142), îngropat la Innsbruck, în fragedа vîrstă a copilăriei, ne apare pictat în toată gingăşia lui, cu pletele blonde şi ochii albaştri, luminoşi, înveşmîntat în haina scurtă apuseană, evazată, din postav cu flori de aur de adamasc verde, încins cu brîu de mătase, mîna stîngă ţinînd-o, domneşte, pe hangerul încrustat cu pietre scumpe.

O mantie ţesută cu fir şi tivită cu mărgăritare, din acelaşi scump material, îi împodobeşte umerii. În picioare, nădragi strîmţi şi cizmuliţe occidentale, scurte, de piele galbenă fără toc (călţuni) ; alături, pe o

masă, pălăria (scufia) voievodală de modă ungurească ([154]) cu boruri răsfrînte în sus, de zibelină, ornată cu fulii de diamante și surguci bogat, din pene de cocor, prins în față cu nestemate.

Adică la fel cum umblau acum și nobilii români sau maghiari din Transilvania, îmbrăcați în șube și dulame lungi, prinse în chiotori de aur și argint, îmblănite cu cacom, cu nevăstuică sau vulpe, lucrate de acei meșteșugari de cojoace scumpe, pe care documentele timpului îi numeau „pelliones“, „pellifices“ sau „pellipari“ ([155]).

Ne-a mai rămas de înfățișat un singur portret din galeria acestei domnești familii : este vorba despre cumnatul lui Ștefan cel Tînăr, *Zottu Țigara, mare spătar al Moldovei* (+1599 la Veneția), *ginerele serenisimului Principe a toată Moldovlahia, Petru Voievod* (Fig. 143), cum se intitulează el în gravura lucrată de Antonio Bosio ([156]).

Stampa, păstrată în două variante, îl reprezintă pe acest boier moldovean, de origine albaneză, de la Ianina, căsătorit cu domnița Maria a voievodului Petru Șchiopul, la vîrsta de 37 ani, îmbrăcat într-o *dulamă pe trup*, o dulamă lungă lucrată pe talie, așa cum se va purta și de către Petru Cercel și de boierii Buzești, din postav cu flori și cu obraze de aur, croită probabil din scumpa *zarbă* țesută din fire de mătase și sîrmă, și mărginită cu urșinic negru, din care protospătarul dăruia mai tîrziu și mînăstirii Galata din Iași, pentru sfintele procovețe. Haina este încheiată în față cu găitane și chiotori de fir, cu mînecile strîmte și manșete cu clapă, cu guler pătrat de horbotă. La cingătoare, un jungher mic, cu mînerul de pietre scumpe, în partea stîngă, iar în dreapta o sabie turcească pe care i se odihnește mîna.

Peste haina bogată, boierul îmbracă șuba îmblănită, din stofă scumpă și ea, deschisă în față și prinsă într-un sponci de aur la gît, cu misadă și cu marginile tivite cu samur.

El poartă capul acoperit cu o pălărie cu calotă rotundă, țuguiată și cu borurile îmblănite cu zibelină, răsfrînte în sus și răscroite „en coeur“ în față, de care atîrnă, căzînd pe spate, o panglică lată de catifea.

Protospătarul nostru e îmbrăcat astfel după „ultimul jurnal" al nobleței timpului ([157]).

AVUȚIILE LUI IANCU SASUL

E o epocă de înflorire economică vremea aceasta, a ultimelor două — trei decenii din secolul al XVI-lea, vreme îndestulată dar și umilită, vreme de crîncenă zvîrcolire sub călcîiul păgînului și de orientalizare aproape completă a portului orășenesc.

Principatele românești, ce-i drept, erau îmbelșugate cu de toate, nimic nu lipsea din bogatele „raiale". Și la 1588, italianul Franco Sivori, cronicar fără știre al lui Petru Cercel, putea scrie : „Este atîta belșug de alimente de orice fel și sînt atît de ieftine, încît, cu puțină cheltuială, cineva poate hrăni mulți..." ([158]).

Nici chiar războaiele necontenite ale lui Mihai Viteazul, cîțiva ani mai tîrziu, nu vor reuși să secătuiască cu desăvîrșire țările noastre, cu toate pustiirile pe care le aduceau, cu toată risipa și pîrjolul și pierderile de aur și bunuri de preț, cu toate prăzile și jafurile care nici ele nu lipsiră.

Pe Iancu vodă Sasul, domnul fugar al Moldovei, locuitorii Liovului îl văd, în 1582, pentru prima și ultima oară, „într-o elegantă caretă, foarte scump și domnește îmbrăcat". Decapitat, din porunca sultanului, sub ochii suveranului leșesc, nefericitul fecior din păcatele domnești ale lui Petru Rareș, lăsa în urma lui adevărate comori, care fură toate confiscate de „regele prea creștin".

Bogății fără număr, așa cum erau îndeobște tezaurele personale ale domnilor noștri, veșminte și podoabe, pe care le aduseseră cu ei în pribegie, pînă la Snyatin, Iancu vodă și doamna Maria Paleologa, încărcate într-o sută de harabale, din care 40 pline de pungi cu aur, fură confiscate și îngroșară acum averea majestății sale regelui Ștefan Bathory.

UN PRETENDENT CU CERCEL LA CURTEA REGELUI FRANȚEI

Se reedita tragedia lui Ștefan Tomșa, voievodul Moldovei, cel iubitor de adamască, al cărui cap se rosto-

golise pe eşafod, tot din vrerea păgînilor, în piaţa Lvovului, cîţiva ani mai înainte.

Ucis de turci, după o aprigă rezistenţă, pierise şi Ioan vodă. De teama păgînilor, feciorii Chiajnei se turciseră şi Mihnea îmbrăţişase legea Islamului. Din porunca aceluiaşi sultan, regele regilor, se va rostogoli în adîncul Bosforului şi trupul lui Petru Cercel, domnul Ţării Româneşti.

Epoca acestui Voievod-Nenoroc al istoriei noastre, Petru Cercel, ar fi trebuit să însemne o pagină de strălucire şi reforme binefăcătoare pentru întreaga ţară, şi poate numai vitregia timpurilor şi sfîrşitul lui năpraznic vor fi fost de vină pentru trecerea zadarnică prin viaţă a acestui frate vitreg al lui Mihai Viteazul, căruia regele Henric îi spunea „mon Cousin et bon Amy“ ([159]). Ostatic la Poartă de la vîrsta de 10 ani, exilat la Rodos şi, mai tîrziu, în Caramania, călător prin Damasc, pribegind apoi în apus şi întors în patrie prin Ungaria şi Polonia, cu sufletul plin de frumuseţile şi bogăţiile Italiei şi ale Franţei ([160]), protejat cum era al Ecaterinei de Medicis şi al papei Grigore al XIII-lea, iubind eleganţa şi fastul curţilor europene, acest voievod român, care ştia să compună scrisori şi versuri atît de armonioase în limba peninsulei, nu a fost totuşi decît o stea trecătoare pe cerul mereu înnegurat al Valahiei.

În 1579 îl întîlnim pentru prima oară la Paris, introdus la Curtea lui Henric al III-lea, care, cu cîţiva ani mai înainte, ca rege al Poloniei, confiscase bogăţiile şi veşmintele părcălabului Huru şi ale fiicei sale, doamna Maria a lui Ioan vodă ([161]).

Va fi ştiut oare Petru voievod că în toate comorile, în multele pietre scumpe care-i luau ochii, în cerceii, diademele şi brăţările primelor doamne ale Franţei, luceau încrustate şi lacrimile văduvei lui Ioan, rămasă săracă ?

DULAMA PE TRUP

Îl vedem apoi lepădînd scurtele tunici de mătase, apusene, în care se afişase triumfător la Veneţia, pentru a merge la Constantinopol (8 mai 1581), şi, mai tîrziu, în Bucureşti, îmbrăcînd după datina ţării,

lungile dulame cambrate, de brocart, elegante replici orientale ale „justaucorps"-ului franţuzesc, şi străbătînd astfel uliţele oraşului, cercetînd cu milă pe săraci, însoţit de boierii divanului şi avînd în suita lui pe prietenii italieni şi francezi de care se înconjurase, înveşmîntaţi şi aceştia în zveltele lor costume occidentale.

Iată-l pe Sivori, nobilul genovez, memorialistul domnului.

Iată-l pe Franco Finori, proaspăt numit sfetnic al domniei, împreună cu Zuan de Polo şi Francesco Vicenti, tineri eleganţi, nelipsiţi şi ei din alaiul voievodului.

Le-o fi fost drag bucureştenilor să privească acum pe cei două sute de mîndri ostaşi din garda personală a voievodului, comandaţi de căpitanul Andrea Demonogiani, bizantinul italienizat ?

Nu cunoaştem îmbrăcămintea acestor mercenari domneşti. Bănuim însă că nu se va fi depărtat de vechea uniformă de pînă aici decît, poate, prin scumpetea postavurilor.

Şi Petru voievod îi va îmbrăca şi pe ei, după cuviinţă . . .

Domnul însuşi, purtînd cercel în ureche, se va afişa în elegantele straie ale ţării. Garderoba lui gemea de mantii de brocart şi de catifea, dublate pe dinăuntru cu atlaz, şi mîndrele dulame de tabin cu care se îmbrăca se încheiau toate cu nasturi de aur şi mărgăritare. Uneori, se plimba în frumoasa cocie poleită, căptuşită cu cocîrlat, trasă de şase cai cu şabracele stropite cu perle, şi frîncii lui îl vedeau în „ziponi" sau „zupponi" (cum le spuneau ei acelor haine scurte, atît de pitoreşti, pe care pămîntenii credem că le numeau „ţipuni") lucrate toate din ţesătură de fir şi aclaz. Voievodul purta ciorapi („calze") de mătase şi uneori de postav, şi pe cap îşi punea căciuliţe de catifea îmblănite cu samuri sau cu rîşi „à la Schiavone", după moda vremii.

Catagrafia italiană, redactată în Ardeal, mai numără doar cîteva nimicuri, din tot ce putea cuprinde comoara lui Petru vodă la vremea asta : 125 550 de

144. *Petru vodă Cercel* (după pictura murală de la mînăstirea Căluiu)

aspri și sechini de argint, 722 de ducați de aur, 14 mantale de brocart și catifea, 16 dulame încheiate în față cu găitane de aur și cu nasturi tot de aur, împodobiți cu mărgăritare, în valoare de 45 de galbeni bucata, blănuri de zibelină, șei și frîie bătute cu pietre scumpe, brîie împodobite cu rubine și smaragde, acoperăminte de cai cusute cu perle, dintre care una de mărimea unui ou de porumbel, iatagane, buzdugane, pumnale, săbii de argint aurit, bătute cu nestemate, ceasornice... etc. ([162]).

Adică prea de tot puțin, dacă ne gîndim cîte comori trecuse el peste munți, cînd, după propria mărturie de atunci, numai galbeni de aur avusese 500 000 de ducați „che mi furono levati" ([163]).

Obișnuit cu luxul și cu splendidele banchete apusene, el ospăta în iarna anului 1583 pe boieri și curteni, dăruindu-le, după tradiția românească, haine de aur împodobite cu blănuri de zibelină și scumpe „postavuri de damasc cramoisi" și de alte culori, închinînd pahare de vin în sănătatea suveranului Franței, al cărui ajutor nu-l uitase. Un messer Tomasso Alberti împreună cu fratele său, messer Giacomo, deveniți peste noapte vameși munteni, negustoresc acum în țară cu blănuri de samur ([164]). Comerțul era de altfel foarte întins.

Se aduceau, cum scrie Sivori : „stofe de lînă, mătăsuri și brocarturi, folosite aici pentru veșmintele bărbaților și femeilor de seamă, care se îmbracă cu multă strălucire, stofe de lînă și de carisea (carasie) pentru oamenii de mijloc, și dimie albă, dar fină, pentru restul tîrgoveților și pentru popor".

Din Tîrgoviște și din București plecau negustori spre Veneția, Polonia, Germania, Austria, Ungaria și Turcia. Din Italia și Raguza ne vizitau capitala străini greci și francezi, ca Tomasso și Giacomo Alberti, negustorind pielicele de samur, iar din Liov se aduceau în Principate postav de Lund, pînză de Colonia și postav de Zwoboda.

Se cheltuiau sume fabuloase pentru îmbrăcăminte : o dulamă obișnuită se plătea cu 200 de aspri, dar o dulamă de șocrălat costa 500 de aspri. Cele mai scumpe haine boierești erau însă dulamele de zarpă cu zestechini (îmblănite), al căror preț se ridica, spre

sfîrşitul veacului al XVI-lea la 4000 de aspri, apoi mantalele de cofterie, îmblănite cu jderi, costînd 300 de aspri bucata, în sfîrşit, zăbunele de zarpă care puteau ajunge şi ele pînă la importanta cifră de 100 de florini bucata ([165]). E o curte luxoasă curtea din Bucureşti a voievodului Petru. Aşezat în noul palat, de curînd clădit, lăudat şi iubit de către supuşi, înconjurat de prieteni străini şi boieri, de servitori şi bucătari italieni şi francezi, „îmbrăcămintea curtenilor lui (ne asigură Franco Sivori, nobilul genovez, în memoriile păstrate la Biblioteca Vaticanului) e foarte elegantă, din stofe de mătase şi aur. Modul de a se îmbrăca al bărbaţilor cu haină lungă, ca şi la polonezi, unguri şi turci e mai bogat decît al acestora. Pe cap boierii poartă nişte pălării, «alla schiavona» cum de altfel obişnuiesc şi polonezii şi ungurii ; jupînesele se îmbracă cam după moda turcească cu rochiile pînă în pămînt şi pe cap îşi pun, unele, legături de pînză de bumbac, foarte albă, ce seamănă cu turbanele turceşti şi le şade foarte bine. Sînt femei cu faţa albă, frumoase şi graţioase în conversaţie".

Îl vedem astăzi pe domn (Fig. 144) în fresca de la mînăstirea Căluiu cu cercelul în ureche, cu mustaţa subţire şi lungă, cu dulama de brocart mulată pe talie, după moda timpului, peste care se răsfrînge cochet gulerașul alb al veacului. El poartă peste dulamă, prinsă la gît, o mantie lungă cu misada albă, de regească hermină, şi în mîna dreaptă ţine năframa, nelipsită de acum la noi ca şi la Constantinopol.

Poza aceasta nu reflectă însă decît conformismul domnului faţă de datinele şi obiceiul pămîntului, faţă de ceremonialul şi eticheta curţii, convenţională şi obligatorie pentru toţi voievozii. În viaţa cea adevărată, viaţa de toate zilele, voievodul îşi mai păstrează desigur şi portul apusean cu care venise, ca de altfel şi prietenii lui italieni şi francezi. Şi ceea ce e mai interesant încă, mulţi dintre boieri, ne spune Sivori, cată acum să-l imite : „După exemplul principelui şi al străinilor din anturajul lui, ei au început să se schimbe".

Dar, tristă fatalitate istorică, domnia lui Petru vodă durează prea scurt timp pentru ca pilda voievodului occidentalizant să prindă chiag sau temei.

145. *Mihai Viteazul* (după gravura lui Aegidius Sadeler)
146. *Mihai Viteazul în costum de curte orientalizat* (după tabloul în ulei de la Madrid)

ÎMBRĂCĂMINTEA UNUI DOMN RĂZBOINIC : MIHAI VITEAZUL

Ca și în Moldova acestui timp, în care scumpa „îmbrăcăminte de altenbas" figura în garderoba voievozilor de seama lui Aron vodă, aceeași patimă a luxului o aflăm, după cît se pare, și la urmașii lui Petru Cercel (166).

Un contemporan, Balthazar Walter cel Tînăr, silezianul, în cartea pe care o tipărește la Gorlici, în 1599, „Brevis et vera descriptio verum"..., ni-l înfățișează pe Alexandru vodă cel Rău „îmbătat de fastul cel barbar al domniei" făcînd datorii uriașe pentru a-și împodobi curtea, datorii care se ridicau la suma de „zece poveri de aur". Călăii turci îl surprind mai tîrziu, pentru a-l sugruma, în Duminica Floriilor a anului 1597, „îmbrăcat în cele mai splendide veșminte" (167).

Preluînd tronul Țării Românești, Mihai Viteazul va moșteni o boierime pe cît de puternică și vitează, pe atît de risipitoare și luxoasă, care va continua tradiția de fast a curții domnești și sub noua oblăduire (168). Nici măcar războaiele nu potolesc rîvna scumpelor podoabe a acestor superbi divaniți.

Nemaiputînd arbora postavurile grele și giuvaerele de aur în timpul bătăliilor care se țineau lanț, marii dregători ai principatului și comandanții de oști vor arunca peste platoșa strălucitoare piei de leopard, după moda orientului și după exemplul șleahtei polone și al magnaților unguri, piei de leopard pe care Mihai Viteazul le aducea, cu mare cheltuială, tocmai din Veneția ([169]).

Voievodul țării, el însuși, este surprins, în 1598, de gravorul Ioan Orlando, în bătălia de la Nicopole cu buzduganul în mînă și sabia la coapsă, îmbrăcînd peste lorica de fier, care-i proteja corpul, o piele de asemenea sălbăticiune, piele de lup, după cît se pare, agrafată la gît, împodobindu-i umerii ([170]).

Avem apoi destule dovezi că Mihai Viteazul, acest fost mare ban al Craiovei, nu disprețuia nici el frumusețea straielor și nici apa de trandafir, că era destul de bogat, chiar și pentru un domn al țării, că se îmbrăca cu multă eleganță, și „își schimba des luxoasele veșminte", că aducea din Italia scumpe „postavuri de toate culorile", catifea și atlaz, că îi plăceau blănurile de sobol, pe atunci la modă, și scria cancelarului polon Zamoyski rugîndu-l să-i trimită în țară un negustor cu acest fel de mărfuri de preț, poate și pentru haraci, desigur, dar și pentru podoaba curtenilor săi și a lui personal. Încă din tinerețe, voievodul se pricepea mai bine decît oricare altul să prețuiască gătelile orientale și îmbrăcămintea luxoasă. Îndată după uciderea lui pe cîmpia Turzii, prețioasele giuvaere și veșminte, aflate în cortul domnesc, lucruri care-i aparținuseră pînă în ultima clipă, adunate în Satmar de Carlo Magno și trimise împăratului Rudolf al II-lea, pentru a îmbogăți tezaurul curții din Praga, erau evaluate la suma de 12 300 de taleri, deși ele prețuiau pe puțin 80 000 de fiorini !

Se menționa „o somptuoasă caretă îmbrăcată în catifea roșie brodată cu aur, trasă de 6 cai ; o mantie domnească de cocîrlat căptușită cu mătase și încheiată cu noduri de aur ; giuvaere împodobite cu rubine și diamante ; samuri și alte blănuri scumpe, scule de argint, arme de argint, tipsii și butelci din același nobil metal, hamuri brodate cu mărgăritare și 80 de rubine..." Pe toate le poftise împăratul Rudolf,

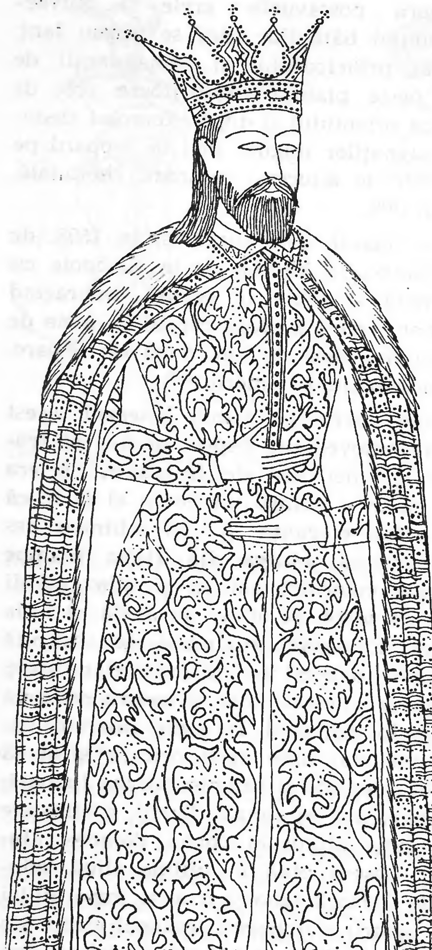

băgîndu-le în buzunar („welche Ihr Mt. selbst zu sich in die Hosen gesteckt").

Tot acolo vor intra, un an-doi mai tîrziu, și celelalte bijuterii ale voievodului, predate personal de însuși nevîrstnicul fecior al domnului, de Nicolae Pătrașcu vodă, cu prilejul prezentării lui la curtea din Praga, „scule de aur și nestemate în valoare de 15 000 de fiorini".

Cît privește haraciul... Mihai Viteazul nu l-a plătit mai niciodată cu piei de soboli, sau cu alte găteli de felul acestora ; de multe ori turcii erau aceia care, pentru a-l împăca, îi trimiteau daruri strălucite și veșminte de mătase, unele țesute cu aur, altele blănite cu samur, cum ne informează Balthazar Walter că s-a întîmplat, de pildă, în fața Nicopolei. Iar cînd asemenea gesturi nu veneau din partea păgînilor, de bună voie, apoi, după cîte o bătălie cu ei, atît de bogată pradă lăsau în urma lor turcii încît, cum spune unul din documentele din această vreme „Haiducii și valahii noștri merg îmbrăcați tot în blănuri de jder și hermină și nu duc de loc lipsă de bani".

De altfel, pe viteazul domn martorii oculari ni-l înfățișează adesea în alese veșminte și în cărțile lor și în gravuri și în tablouri de șevalet. Așa, la 1 noiembrie 1599, izvoare străine, descriind intrarea voievodului în Alba Iulia, spun că „Mihai călărea un cal alb, și opt paji îmbrăcați cu mare eleganță înconjurau calul domnului. Voievodul purta pe cap un calpac unguresc (o cușmă) împodobit cu o egretă neagră din pene de erodiu (cocor), legată cu o copcă de aur ; o tunică albă de aceeași materie, lungi ciorapi de mătase, albi, garnisiți cu pietre scumpe și botine (cizme) de saftian galben ; purta o mantie lungă, albă, de mătase țesută cu fir, avînd pe laturi țesuți vulturi de aur ; de brîu îi atîrna o palǎ de Taban împodobită cu aur și rubine. O ceată de lăutari urmau îndată după domn."

Așa cum îl descrie, în 1599, Wolfgang von Bethlen, l-a văzut, doi ani mai tîrziu și Aegidius Sadeler (Fig. 145), cu bogata cușmă cu surguci bătută cu pietre scumpe, împodobită cu pene de cocor, de modă

 147. *Mihai Viteazul* (după pictura murală de la Căluiu)

ungurească, cu mantia albă, cu misadă de samur, agrafată la gît, îmbrăcînd desigur nădragi albi şi încălţînd cizme cu carîmbii înalţi, întocmai ca la curtea pragheză a lui Rudolf.

În portretul lui Umbach, gravat de I.A. Böner, e acelaşi Mihai, bărbos şi niţeluş mai îmbătrînit, mai domneşte îmbrăcat, cu altă fulie, rotundă şi nu rombică ca în stampa lui Sadeler, cu mantaua din postav de aur prinsă cu găitane la gît, cu gulerul de zibelină, încă şi mai amplu. Mai interesant, în ceea ce priveşte costumaţia, ne apare voievodul ţării în fresca de la Căluiu (Fig. 147) sau în viziunea zugravului autohton de la biserica Domnească din Tîrgovişte, cu coroana pe cap, bătută cu boabe de mărgăritar, cu năframa şi crucea în mînă.

El poartă aici dulamă lungă pînă la pămînt, croită pe talie şi încheiată cu copci în faţă, lucrată în întregime din cel mai autentic brocard de aur veneţian, una din acele „vestibus sericis auro intertextis", atît de preţuire la vremea lor, cu mînecile strîmte şi manşete, aşa cum îi vom privi înveşmîntaţi şi pe boierii lui, Buzeştii.

O mantie de soboli, prinsă la gît, îi acoperă umerii, pe deasupra căreia se aşază un guler scump de blană. E remarcabil gulerul alb, mărginit de perle, care se răsfrînge peste blană...

Dar nici gravurile cu monocromia lor, nici pictura murală pămînteană, cu stîngăciile şi rigiditatea ei, nu reuşesc să redea splendoarea unei îmbrăcăminţi cu adevărat princiare.

Acolo unde Mihai Viteazul se înfăţişează infinit mai spectaculos şi mai veridic totodată, este în pînza pictorului Frans Francken II de la curtea din Praga, cu numeroasele ei replici, *Cresus arătîndu-şi bogăţiile lui Solon,* şi mai ales în tabloul alegoric înfăţişînd o scenă biblică de ospăţ, *Irodiada,* în care Mihai ne este prezentat stînd la masă, în rolul sîngerosului Irod.

În luna martie a anului de graţie 1601, după o luptă nefericită cu Basta, Mihai voievodul se afla la curtea împărătească din Praga. Venise călare, din focul bătăliilor, însoţit numai de cîţiva credincioşi oşteni şi boieri.

Acolo îl vede, desigur, Frans Francken II și îl zugrăvește în mijlocul grupului de nobili străini, la curtea lui Rudolf al II-lea, înfățișat ca personaj central al tabloului, în clipa în care împăratul, cunoscut ca mare iubitor de giuvaeruri, așa cum se va dovedi și mai tîrziu (!), înfățișa oaspeților lui tezaurul imperial.

Chipul lui Mihai, exprimînd bărbăţie şi hotărîre, mai păstrează ceva din privirea aspră a luptătorului întors de curînd din iureșul frontului. El e îmbrăcat cu platoșă peste scurta tunică apuseană din catifea verde, cu ţesătură de fir, pe umeri poartă mantie întunecată, prinsă la gît cu copcă, și misadă cunoscută din gravuri, şi pe cap obişnuita cușmă pe atunci la modă, împodobită cu surguci şi pene de cocor, cușmă elegantă, la fel cu a doamnei de neam mare, care îl însoţește (171).

Cizmele nu prea înalte, nemţeşti, pe care le înfățișează și împăratul și alți curteni ai lui, îi completează costumul. Și e de observat că în tot acest port european al voievodului ridicat împotriva turcilor nu se strecoară nici un element asiatic. Iată de ce ne-a părut discutabilă cea de a doua apariţie a domnului Ţării Românești, din pînza de la Madrid, în travestiul apocrif de modă turcească al regelui Irod.
Cu caracter evident aluziv, tabloul acesta ni-l înfățișează pe voievod (Fig. 146) la puţină vreme după cucerirea Transilvaniei, în postura unui oriental sanguinar, cu capul înfășurat de cușmă, cu surguci și pene, cu haina scumpă de adamască, împodobită cu un superb guler rotund, de cacom, peste care se așază lanţul şi medalia dăruită, poate, de împărat.

GULERELE DE HORBOTĂ ALE DOAMNEI STANCA

Despre cochetăria și eleganța doamnei Stanca, nefericita soție a lui Mihai Viteazul, avem știri mai puține. Sînt oameni care o văd, după înfrîngerea de la Mirăslău, trecînd prin cetățile din Ardeal, într-o elegantă cocie, trasă de mulți cai, îmbrăcată într-o frumoasă rochie de damasc roșu, o rochie de camhă bogată, cu înflorituri de aur, cum șade bine unei voievodese, chiar în nenorocire...

148. *Doamna Stanca și Nicolae Pătrașcu voievod* (după pictura murală de la Căluiu)
149. *Doamna Stanca* (după tabloul votiv de la biserica Mihai Vodă din București)

O simplă apariție trecătoare din care nu se putea reține mare lucru. Ce va fi fost haina scumpă de zile mari și bune a doamnei Țării Românești ne putem închipui astăzi privind portul Stancăi din fresca mînăstirii Căluiu, unde se înfățișează alături de viteazul ei soț într-o rochie aurită, cu guler de culoare închisă și mînecile strîmte legate cu benzi și manșete, peste care îmbracă un somptuos caftan cu mînecile largi, retezate brusc la cot, cu marginile tivite cu cacom.

Haina aceasta exterioară, lucrată din nelipsita adamască roșie cu flori, îmblănită pe margini cu cacom, se încheie în față cu chiotori de fir și găitane ascuțite, de aceeași ciudată formă ca și fleuroanele geometrice ale coroanei domnești (Fig. 148). E poate un costum din bogata garderobă princiară lăsată în Transilvania după moartea viteazului ei soț ; alte cîteva sucne, tot atît de frumoase, fiindu-ne dat să i le cunoaștem abia mai tîrziu, atunci cînd ea nu va mai fi doamnă, citate și prețuite într-un inventar de lucruri domnești, rămase feciorului ei, Nicolae Pătrașcu : „o haină roșie de Tamaș, cu podoabe de aur, o rochie roșie de catifea cu țarțamuri de aur, o rochie brună de catifea cu ceaprazuri de fir ; o ro-

150. *Domnița Florica și soțul ei, postelnicul Preda Greceanu-Floricioiu* (după pictura murală de la Căluiu)

chie de atlaz împodobită și ea cu aur, o rochie albastră tamașcană ; o rochie albastră cu țesătură brocată cu flori de argint ; o rochie verde tighelită cu șnur de aur ; o rochie roșie de atlaz cu podoabe de mătase ; una roșie tamașcană cu aur, o rochie de catifea cu șnur alb-argintiu ; o rochie verde tamașcană, cu trei șnururi verzi-argintii ; o rochie de catifea roșie tighelită cu aur ; o mantie muierească de catifea roșie, cu țarțamuri ; o mantie muierească de catifea neagră, căptușită cu jder ; o alta căptușită cu jder ; o alta din catifea cu țarțamuri argintii căptușită cu vulpi și cu jder, o manta țesută cu aur, cu țarțamuri aurii, căptușită și ea cu jder, alta de catifea neagră căptușită cu tafta verde și tighelită cu fir..." și altele... (172).

Cu un croi caracteristic, cu mînecile atîrnînd despicate și fără tivul femeiesc de blană, ne apare contelul micului voievod Nicolae Pătrașcu, lucrat dintr-un material deosebit de scump și frumos, care ar putea fi „o stofă probabil persană sau turco-persană, pe care se vede clar un cunoscut motiv chinez, pătruns de mult în ornamentica Orientului apropiat" (173). Cu mult mai veridică, mai puțin convențională dar, poate, nu și eleganță cu tot atîta strălucire, se înfățișează

doamna lui Mihai pe zidul bisericii Mihai Vodă din București. La gît poartă un col rotund de horbotă pus pe deasupra caftanului domnesc cu mînecile scurte (Fig. 149).

Ca și în cazul materialului din care e lucrată haina lui Nicolae Pătrașcu, avem de a face și aici cu una din stofele de mare preț, răsăriteană sau „ultramarină“, ca și camha, marfă tătărească, adusă la început de genovezi din îndepărtata Italie.

Îmbrăcămintea lui Nicolae Pătrașcu era aceea de vremuri bune a unui tînăr voievod, un pui de vultur, care, dezlipit încă fraged de sînul maicii lui, după moartea năprasnică a tatălui, avea să-și petreacă tot restul vieții rătăcind printre străini, departe de țară, citind cărți latinești împrumutate de la grofii unguri și cerșindu-și neîncetat pensia și drepturile, recunoscute cîndva de împărat prin legăminte scrise, pe cît de solemn redactate tot pe atît de repede date uitării.

Îmbrăcînd scumpe caftane, îl vom mai întîlni încă și în exilul lui de la Bratislava, cîțiva ani mai tîrziu (1604), cînd propriile lui haine domnești se vor fi amestecat cu elegantele veșminte rămase de pe urma părintelui său, în catagrafia întocmită în grabă de magistrații nemți ai lui Rudolf al II-lea. Sînt menționate aici printre altele : o haină roșie de cocîrlat îmblănită cu jder, o alta mai veche de grana, căptușită cu leopard, alta tot de grana dublată cu mătase și îmblănită cu labe și picioare de leopard, o haină simplă turcească din stofă cu țesătura din fir de aur și argint, căptușită cu mătase, o haină roșie de cocîrlat îmblănită cu jder și altele. O scumpă blană de samur, niște rafturi de cai și farfurii de argint îi sînt răpite lui Nicolae Pătrașcu, în 1604, de cîțiva soldați valoni, așa cum reiese din suplica italiană adresată de tînărul voievod valah împăratului Rudolf ([174]).

Cît privește domnița Florica (Fig. 150), frumoasa „fiică a valahului“, la farmecele căreia rîvnise însuși împăratul Germaniei, dar care se va mărita pînă la urmă, nu cu un cap încoronat, ci cu boierul pămîntean Preda din Greci, singurul portret autentic al ei se păstrează în fresca de la mînăstirea Căluiu,

toate celelalte fiind doar născociri, plăsmuite în veacul trecut de o fantezie romantică.
Comparabil în eleganţă şi scumpete cu al voievozilor, doamnelor şi domniţelor ţării este şi costumul boierilor şi jupîneselor noastre din acest sfîrşit de veac al XVI-lea.

SFETNICII

Să privim îmbrăcămintea celor trei Buzeşti, baş boieri ai lui Mihai Viteazul, adevăraţi stîlpi credincioşi ai domniei, a căror viaţă romanţată nu şi-a găsit încă scriitorul, dar care ar merita pentru faptele de bravură şi pentru existenţa frămîntată a eroilor să fie aşternută pe hîrtie. Iată-l la aceeaşi mînăstire Căluiu, zidită în 1588, pe jupînul Stroe Buzescu (Fig. 151), mort din rănile căpătate în bătălia de la Teişani, puţină vreme după pieirea lui Mihai Viteazul, acel Stroe atît de cunoscut prin lupta lui de turnir cu Mîrza, cumnatul hanului tătarilor, şi al cărui ultim portret, cu cuşma pe cap şi îmbrăcat în tunica împodobită cu ceaprazuri, se înfăţişează săpat în piatra de mormînt de la Stăneşti, deasupra inscripţiei celebrîndu-i faptele. Cu barbă neagră şi deasă, cu privirea aspră, bărbată, de ostaş călit în lupte, stolnicul ne apare la Căluiu, în caftanul cinului său, o dulamă pe trup, lungă pînă în pămînt şi închisă la gît, cu guler de fir răsfrînt în afară, ţesută în şerpuiri şi frunze de aur, de o mare şi aleasă frumuseţe, dintr-o minunată camhă orientală. Aceleaşi manşete strîmte, aceleaşi mîneci scurtate de la cot...
Şi aici, la Căluiu, ca şi pe epitrahilul dăruit, prin 1606, de către soţia stolnicului, jupîneasa Sima, bisericii din Stăneşti, pentru pomenirea boierului ei, şi ajuns, prin nu ştim ce întîmplare, tocmai la Banya, în Dalmaţia, Stroe Buzescu se înfăţişează alături de jupîneasa dumnealui (Fig. 152), Sima stolniceasa, născută Rudeanu. E o aleasă figură de romăncă, cu suflet vajnic, această femeie aprigă, al cărei portret a fost zugrăvit mai de mult în trăsături hotărîte

151. *Jupînul Stroe Buzescu, stolnicul* (după pictura murală de la Căluiu)
152. *Jupîneasa Sima stolniceasa* (după pictura murală de la Căluiu)

care nu se vor şterge multă vreme din memoria oamenilor.

Reprezentaţi în pictura murală de la Căluiu cu pensula zugravului pămîntean Mina, iar pe epitrahilul de la Banya cu acul migalei, soţii îmbracă aceeaşi costumaţie, cu deosebire că bustul dulamei exterioare e decorat în faţă cu ceaprazuri şi chiotori, pe broderia de la Banya, în vreme ce, la Căluiu, haina este lipsită de o asemenea podoabă.

Ar mai fi de remarcat în înfăţişarea dumneaei Sima stolniceasa şi coafa deosebită pe care o poartă în acest din urmă portret, lucrat mai tîrziu şi dăruit, după moartea viteazului Stroe, bisericii de la Stăneşti.
Cernită în inima ei de soţie, jupîneasa va fi încetat să mai arboreze mîndrele pălării de soare din tinereţele ei, pălării cu boruri mari, brodate, încadrîndu-i faţa cu un nimb, aşa cum vor purta mai tîrziu şi Vişa Leurdeanca şi alte boieroaice velite, o jumătate de veac după aceea, după cum va fi părăsit tot astfel şi hainele grele, de postav înflorit cu aur, tivite cu samur.
O vedem în epitrahil, cu părul strîns într-o măhramă, un văl petrecut de mai multe ori în jurul capului, pe creştet, aşa cum vor pune şi doamnele şi jupînesele noastre, chiar şi în vremea următoare, la începutul secolului XVIII.

Profilîndu-se pe acelaşi cer înstelat, în tabloul votiv de la Căluiu, ni se înfăţişează şi marele spătar, jupîn Preda Buzescu (Fig. 153), fratele precedentului, la fel de bărbos, îmbrăcat într-o haină cambrată din postav, cu înflorituri mari de aur, tot atît de bogată, cu marginile de hermină, alături de jupîneasa Cătălina, soaţa sa (Fig. 154).
E aproape aceeaşi apariţie a spătarului ca în sigiliul de mare ban al Craiovei, dintre 1602—1607, cu singura deosebire că, după cît se pare, haina devenise un lung „justaucorps“ în înţelesul propriu al cuvîntului, mulîndu-se şi mai mult pe linia taliei, sugrumată ca în strînsoarea unei cingători, nevăzută în efigie ([175]).
Într-o dulamă pe trup închisă în faţă, în partea de sus, cu chiotori şi brandenburguri, ca un conteş, îl privim pe jupînul Preda şi în vălul dăruit bisericii

de la Stănești, broderie lucrată într-un stil în totul asemănător epitrahilului de la Banya al Simei Buzescu, ceea ce ne îndeamnă să credem că ar aparține acelorași mîini meștere de femeie sau aceluiași atelier boieresc sau domnesc din Oltenia ori din capitala Țării Românești. Cu mult mai interesante însă, din punct de vedere costumar, ne apar portretele lui Preda Buzescu, al soției Cătălina și al copiilor Barbu și Mara, brodate pe epitrahilul de la mînăstirea Meteore din Grecia, printre podoabele vestimentare ale Marei figurînd acum, pentru a doua oară în reprezentările de garderobă feminină românească, acel *potgalt*, guler ondulat și încrețit de dantelă, de modă occidentală, cu care se vor afișa mai tîrziu și doamna Elena a lui Matei Basarab și alte mîndre jupînese din secolul al XVII-lea.

Fără îndoială însă că în Moldova și Muntenia, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, se aduceau mărfuri nu numai din Italia ori Polonia ci și de peste munți, tîrgurile și cetățile Ardealului fiind niște însemnate piețe de desfacere pentru produsele nemțești, cehe și leșești.

Aici ([176]) se găseau în ultimul deceniu al secolului tot ce-și puteau dori eleganții și cochetele din Țara Românească și Moldova, de la blănurile de samur și hermină, aduse din Polonia și Mosc, pînă la pălăriile cehești de Pojon (Bratislava) ori de Iglau (Jihlava), din care se importau cantități uriașe ([177]). Se puteau cumpăra mărfuri de Viena, postavuri saia, taftă venețiană, postav Maxner, catifea și mătase roșie (Karmasin selim) și satin roșu (Karmasin atlach), postav de Opava, pînză galică, damasc (camuca), postav granath, postavuri de Nürnberg, pînză neagră de Cracovia și cingătoare de mătase poloneză, postav de Breslau (Barazlay) adus din Cracovia, Viena sau Carei, carasie de Liov, postavuri de Cehia, Liov Londys, postav de Moravia, scarlat (scharlath sau iskarlath) etc.

În general moda era și aiurea aceeași ca în Țara Românească : haine lungi îmblănite și papuci orientali,

153. *Jupînul Preda Buzescu, spătarul* (după pictura murală de la Căluiu)
154. *Jupîneasa Cătălina, spătăreasa* (după pictura murală de la Căluiu)

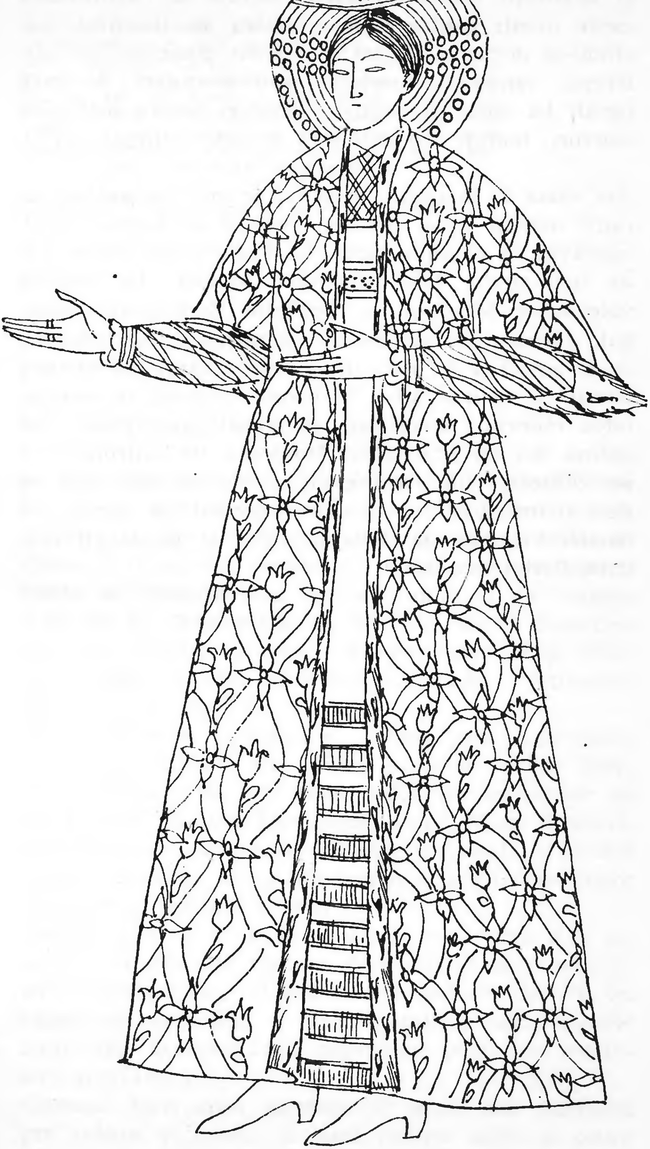

ghete albe sau cizme roşii apusene cu carîmbii înalţi (zaras chismat, zaras karmasin), pentru care boierii şi tîrgoveţii noştri nu aveau nevoie să călătorească peste munţi pentru a le cumpăra, în Bucureşti găsindu-se destui ciubotari şi cizmari domneşti sau boiereşti, şandaccii, meştegii (sau pantofari de lux), cavafi ba chiar şi papugii, desigur, pentru astfel de mărfuri, numiţi sau nenumiţi în actele timpului ([178]).

Am văzut la începutul acestui capitol cum arătau ţăranii români în al nouălea deceniu al acestui secol, zugrăviţi în paginile cărţii lui François de Pavie. Un an mai tîrziu, 1586, Gheorghe Movilă, din neamul voievozilor Movileşti şi Teodosie Barbowski, monahul, dăruiau un sat mînăstirii Suceviţa, învrednicindu-se astfel a fi, mai tîrziu, reprezentaţi în pictura murală şi unul şi altul, în naosul bisericii, în vecinătatea ctitorilor încoronaţi. E portul unor prelaţi de seamă din trecutul Ţării Moldovei, un mitropolit şi un călugăr, viitor mitropolit şi el ; aceeaşi rasă pe care o îmbrăca, cu cinci-şase decenii în urmă, ca monah Pahomie, şi ctitorul oltean al mînăstirii Bistriţa, Barbu Craiovescu.

VEACUL ORIENTALIZĂRII

„Aşa şi Radu vodă, cu mare pustietate ţării... Ce pricină ar fi fost nu ştiu, fără de tot zburdată podoaba Curţii... Nime din boieri, pînă în cei al treia, cu haine cevaşi proaste să nu fie, că era de scîrbă... Postelnicеii, copiii de casă, cu mari podoabe şi cu fotaze la cai... Şi aprozii de divan, cît mai de cinste nice la o domnie n-au fost. Cu urşinice mulţi şi cu cabaniţe cu jderi şi cu hulpi îmbrăcaţi..."

MIRON COSTIN „Letopiseţul Ţării Moldovei"

UNIFORME ROMÂNEŞTI DIN MOLDOVA ŞI MUNTENIA ÎN VEACUL AL XVII-LEA

Nici secolul următor, al XVII-lea, nu e mai sărac în izvoare istorice privind haina militară românească. Numeroase ştiri interne şi relaţii străine de călătorie, cahle şi fragmente ceramice, lucrate în ţară, descoperite la Suceava sau aiurea, miniaturi de manuscrise de la Dragomirna şi Suceviţa, scene desprinse din vechi picturi murale, stampe nemţeşti şi franceze, toate laolaltă rotunjesc imaginea costumului ostăşesc de atunci (179).

Veacul începe sîngeros şi nefast prin prăbuşirea celui mai vajnic şi mai viteaz luptător pentru libertate, a celui mai bun organizator şi conducător de oşti pe care l-a avut Ţara Românească, Mihai Viteazul. Dar amintirea anilor de mîndrie naţională şi gustul amar al luptelor nu se stinseră o dată cu acest mare apărător al libertăţii noastre.

Risipite pentru o clipă, armatele renăscură sub alt sceptru şi sub alte flamuri domneşti şi focul bătăliilor se aprinse iar, tot atît de crîncen, ori de cîte ori năzuinţele domnilor şi pretendenţilor, neînţelegerile tarafurilor boiereşti sau primejdia păgînilor pretinseră acest lucru.

Oamenii ţării erau sărmani şi umili dar pămîntul era mănos şi bogat, şi bani pentru solde şi ostaşi

îndrăzneţi se găseau din belşug în cuprinsul hotarelor noastre.

Doi ani numai de la moartea viteazului domn, lespedea funerară se aşternea şi peste trupul ciopîrţit de răni al jupînului Stroe Buzescu, şi un lapicid pămîntean, după dorinţa stolnicesei Sima, scrijelea în piatră povestea vieţii de lupte a eroului şi scena de „tournois“ dintre el şi cumnatul hanului, desfăşurată sub ochii oştenilor înşiraţi acolo, de faţă, după obiceiul timpului : „...iar jupînul Stroe atîta nevoie pe creştini văzînd, stătu împotriva tătarilor, de se lovi cu Mîrza, cumnatul hanului şi-l înjunghie pe el... Şi dintr-acel război se răni la obraz şi peste trei săptămîni i se întîmplă moartea... în luna lui octombrie, 2 zile văleat 7110 (1602)...“ Reprezentat de naivul cioplitor, nu în platoşă şi cu coif de oţel, cum s-ar fi cuvenit în astfel de situaţii, ci îmbrăcînd o simplă dulamă cu ceaprazuri şi purtînd pe cap eleganta cuşmă de zile paşnice, imaginea aceasta plastică credem că nu ne oferă un veridic document pentru costumul de epocă.

Asemenea lupte singulare după moda vremii ne sînt descrise altfel de către polonezul Ioan Lasick. Provocaţi de turci, cavalerii leşi, de seama lui Stanislau Ciolc, ies din rînduri cu suliţa sau cu sabia în mînă, strălucind prin armele, îmbrăcămintea şi penele lor, aşadar cu toată aparatura războinică, dictată de împrejurări, a unor nobili creştini ; şi nu credem că un baş boier muntean putea să înfrunte altfel decît după legile acestea cavalereşti ale timpului său un călăreţ inamic, doar treizeci de ani după aceea.

La luptă cavalerească, sub privirile soldaţilor, e provocat, în februarie 1611, şi Radu vodă Şerban de către Gábor Báthory, voievodul Ardealului : „ca să nu pierdem oştile din amîndouă părţile... dacă eşti cu adevărat iubitor al patriei tale, să ne luptăm amîndoi...“ Apărută o dată cu primele alcătuiri româneşti de mici trupe îmbrăcate în zale sau platoşe, şi mai tîrziu înveşmîntînd în „postav de o culoare“ cele cîteva sute de oameni care compuneau gărzile domneşti, uniforma militară se va generaliza cu timpul, pe măsura înmulţirii oştirilor şi a organizării, apărînd, în accepţia modernă a cuvîntului, doar în al doilea

deceniu al veacului al XVII-lea, prin straiele pe care le vor purta armatele lui Ştefan al II-lea Tomşa, domnul Moldovei şi ale urmaşilor lui.
Despre armura de fier, despre platoşa dar mai ales despre cămăşile, glugile de zale şi coifurile metalice, nelipsite din aparatura războinică a boierilor şi comandanţilor de oşti, amintesc şi iconografia epocii şi alte mărturii scrise ale acestui veac. Aşa sînt scenele de luptă (Fig. 155) din psaltirea de la 1616, în pergament, aflată la mînăstirea Dragomirna, datorată smeritului arhiepiscop Anastasie Crimcovici.

Aşa miniaturile din tetravanghelul de la Suceviţa sau pictura murală din aceeaşi biserică (Fig. 156) şi de la Dragomirna, ori fresca de la biserica Frumoasa din Iaşi, reprezentînd cavaleri pămînteni înveşmîntaţi în zale, ori grupuri de ostaşi purtînd flamurile în vîrf de suliţi şi acoperămînt de zale, sau curioase uniforme chiar, a căror croială nu se poate distinge prea limpede.

Un fragment de cahlă nesmălţuită, reprezentînd un ostaş călare îmbrăcat în armură de plăci metalice, fragment descoperit în săpăturile făcute la curtea domnească din Suceava, datînd din trecutul veac, precum şi alte vestigii ceramice, teracote aflate de asemenea în ruinele de la Suceava, atestă şi ele prezenţa cămăşilor cu ţesătură din inele de fier în dotaţia armatelor noastre, pentru începuturile secolului XVI, ca şi a armurilor.
Amintirea acestei îmbrăcăminţi o poartă în versuri, pe aripa lui nestatornică, şi cîntecul bătrînesc al poporului : *„Aste spete late/ Şi aste mîini curmate/ În sîrmă-înfăşurate/ N-au cu cin-se bate“*.
De altfel nici meşteşugarii români făurari de zale nu sînt o raritate în Principatele noastre, şi între 1646—1670 sînt pomeniţi în documente, numai în Iaşi, 6 zelari.
Oşteni îmbrăcaţi în platoşe străjuiesc şi pe voievodul Munteniei, Radu Mihnea, la 1622, aşa cum scrie polonul Samuel Twardowski, cu prilejul trecerii lui prin Ţara Românească.
Dar să ne referim mai departe la tipurile de arcaşi munteni şi moldoveni pe care ni-i oferă, fie stampa *Militis ex Walachia Vestitus*, păstrată în colecţia Ca-

155 *Ostaşi moldoveni înzăuaţi, începutul sec. XVII* (după o miniatură din Psaltirea de la Dragomirna, 1616)

binetului de stampe al Bibliotecii Academiei, fie chipul redat în frescă al arcaşului din Moldova, din pictura murală de pe zidurile mînăstirii Suceviţa, surprins chiar în poziţie de luptă, săgetînd pe duşman, ori alt ostaş în armură de plăci metalice, cu sabia smultă, de la aceeaşi biserică (Fig. 157). În primul caz, militarul valah e îmbrăcat într-o haină lungă pînă peste genunchi, închisă în faţă cu nasturi pînă la brîu, avînd mînecile retezate deasupra cotului, de sub care ies mînecile hainei interioare, aceasta din urmă cu manşete răsfrînte, după moda vremii, şi cu guler de asemenea întors peste haină.

Pe cap poartă o căciulă de blană, împodobită cu două pene rigide, de aparenţă metalică, aşezate în faţă, deasupra frunţii. La coapsa stîngă, tolba (cucura) de săgeţi, atîrnată de o curea în diagonală, care-i traversează pieptul, precum şi sabia suspendată de cingătoare. În mîna dreaptă, arcul.

Purtînd o vestă nărămzie, cu mînecile la fel de scurte, ciorapi lungi, apuseni şi culoţi bufanţi, după aceeaşi modă occidentală, se înfăţişează şi arcaşul de la Suceviţa, pămîntean sau, mai degrabă, lefegiu în solda Movileştilor, desprins poate de zugravul nostru din podgheazurile leşeşti, care ne călcau ţara,

la chemarea Ieremiei Movilă, a lui Bogdan sau a Elisaftei, doamna Moldovei, prin 1615—1616.
Leah, sau franţuz chiar, ca Joppecourt, gentilom de Lotharingia, din armatele simbriaşe ale lui Bogdan ori Tomşa, ce neam va fi fost nu putem şti.

Cît priveşte jupanii munteni, o ţinută militară, fără platoşă, înfăţişează prin 1619 şi sigiliul marelui ban al Craiovei, Ianache Catargi, în care boierul ne este prezentat în tunică închisă la trei nasturi, cu nădragi ostăşeşti şi cizme, purtînd cuşmă pe cap şi hanger la brîu.

Cam la 1612, un negustor, italian de origine, Tomasso Alberti, care cîţiva ani mai tîrziu se va întoarce din Polonia trecînd tot prin Iaşi, încărcat cu piei de sobol, vizita acum capitala Moldovei, avînd ocazia să privească pe mîndrul voievod Ştefan al II-lea Tomşa străbătînd uliţele cetăţii cu un alai de 500 de arhebuzieri în haine roşii.
Domnul ţării slujise, în tinereţea lui de boier pribeag, sub steagurile regelui Henric al IV-lea, în Pirinei, şi se bătuse cot la cot cu francezii, la asediul cetăţii Jaca, împotriva spaniolilor lui Filip al II-lea ([180]).
Trăise multă vreme la Ţarigrad, luptase în Persia, în oastea ienicerilor, şi vînase gloria în rîndurile mercenarilor unguri din armata leşească.
Poate de atunci păstra în inimă gustul bătăliilor şi slăbiciunea pentru uniformele ostăşeşti acest crud ucigător de boieri, care se voia protectorul celor săraci şi umili.
Fapt este că voievodul nostru avea o armată „cum nici la o domnie grijită aşa bine pedestrimea n-a fost (înveşmîntată uniform), cu haine tot de felendrăş cu nasturi şi cu ceaprage de argint, în pilda haiducilor de Ţară Leşească, cu pene de argint la comănace şi cu table de argint la şolduri, pre lădunci".
Erau darabanii, corp de oaste pămînteană, care, măcelărit o dată în bătălia de la Tătăreni, nu va dispare, rămînînd în compoziţia armatelor noastre, şi pe care Miron Costin l-o fi cunoscut chiar în îmbrăcămintea aceasta, în copilăria lui, de vreme ce îi descrie portul cu atîta lux de amănunte, ca şi cînd l-ar fi avut în faţă.

Se purtau pe atunci penele de argint prinse la comănace, la chivere și căciuli ostășești, și nu credem să ne înșelăm dacă vom interpreta ca atare și penele rigide ce împodobesc cușma ostașului valah, din gravura pomenită mai sus (*Militis ex Wallachia Vestitus*). Dacă vom adăuga acum la această descripție costinească și pe aceea a seimenilor (sau a „roșilor străini"), îmbrăcați cu *cepchene* de culoare roșie, cu mînecile despicate și purtînd pe cap *barete* (comănace) cu fundul roșu scos în afară, într-o parte, vom avea întreagă icoana celor două vestite corpuri ostășești din veacul al XVII-lea, darabanii și seimenii, care au făcut atîta vîlvă și au iscat răzmerițe sîngeroase pe la mijlocul secolului, pînă cînd, sub urmașul lui Matei Basarab au fost nimicite și desființate printr-un al doilea măcel de pomină, fără a se reuși să se pună capăt pentru totdeauna tulburărilor țării.

Ei înscriu în paginile istoriei noastre cea dintîi mare insurecție armată și cea mai de seamă mișcare socială întîmplată în veacul al XVII-lea în Țara Românească.

Cîțiva ani mai tîrziu amintirea lui Ștefan al II-lea Tomșa, domnitorul decapitat la Liov, se ștersese și ea din memoria oamenilor.

În scaunul țării se urcase un croat, de limbă sîrbească, Gaspar Gratiani voievod, om brav, cu moravuri și gusturi apusene, care colindase multe țări și aducea în clientela lui prieteni și negustori raguzani, haiduci (uscoci) și morlahi (mavrovlahi) de pe malul Adriaticii și italieni, ca secretarul de curte Gianbattista Montalbano.

Iată de ce în armata pe care Gratiani o va înjgheba acum, cu gînduri ascunse, împotriva păgînilor, vom afla alături de boieri, și ostași moldoveni, și haiduci slavi, și morlahi de pe lîngă Fume, și dalmați, italieni și nobili din Raguza, ca Marino de Resti sau Anibale Amati. O oaste destul de pestriță, formată însă din oameni hotărîți și din încercați luptători împotriva turcilor, dintre care și dogii venețieni și alți apuseni obișnuiau să-și recruteze trupele la vremea asta.

156. *Cavaleri înzăuați, începutul sec. XVII* (după o frescă de la Sucevița)

HALEBARDIERII
ŞI ARMAŞII
VOIEVODULUI GRAŢIANI

Valahii, mai ales, erau renumiţi pentru vırtutea lor militară, fie ei mavrovlahi sau valahi din Moravia, fie valahi din Moldova şi Ţara Românească. Regina Adriaticii înrola astfel de mercenari, prin intermediul baililor ei în Ţarigrad sau a raguzanilor, pricepuţi în astfel de treburi, pentru luptele cu turcii „perche sono buoni e valorosi soldati“, aşa cum vor face, de altfel, şi contele de Mansfeld, şi generalul suedez Torstensson, şi, mai tîrziu, multe capete încoronate chiar, în războaiele pe care le vor purta.

Un an după venirea lui la tron, Gratiani aruncase osmanlîilor mănuşa prin uciderea neguţătorilor turci din Iaşi, după pilda lui Mihai Viteazul.

157. *Ostaș luptător din armata Movileștilor* (după pictura murală de la Sucevița)
158. *Ostaș din sec.. XVII* (după o gravură de epocă din Biblioteca Statului Major din Paris)

La rîndul lui, așa cum relatează Miron Costin în cronica sa: „Jolkowski hatmanul avea 1600 de husari tot înherați, 4000 de călări, deosebi de husari, ce le dzic steaguri, îndzăuați, 200 răitări nemți, călări..." etc.

Impresionantă viziune a unei armate feudale compacte, de 1600 de călăreți îmbrăcați în armură, purtînd coifuri cu panaș și suliți în mîini, o pădure de suliți, la care se adăugau alți 4000 de cavaleri în cămăși și în glugi de zale strălucitoare sclipind ca argintul...

De altfel, în răsăritul acesta european nu era armată mai falnică decît a acestor poloni, mîndri, excesiv de protocolari și eleganți, pe care, în fastul îmbrăcămintei și risipa podoabelor, nu-i vor întrece decît poate numai românii. Mulți nobili poloni luptau acum alături de moldoveni, sub flamurile voievozilor Ieremia Movilă, Simion și Constantin Movilă, precum Stanislas Chanscki, Iacob Bolowski, Ian Wolski, Stanislas Iosefowici și alții.

În această epocă uniforma multora dintre ostașii noștri ședea și ea sub semnul haiducilor leșești. E vremea ambasadei lui Kuszewicz și a altor soli regali, a căror suită avea caii potcoviți cu potcoave de argint,

pe care le pierdeau, ca din întîmplare, pe ulițele cetăților, spre uimirea mulțimii.

Și totuși Gratiani pieri, fiindcă sabia trădării se dovedi mai ascuțită decît a vitejiei drepte, și armata, strînsă de el în pripă, muri și ea în fașă, o dată cu asasinarea voievodului.

SEIMENI ȘI DRABANȚI SUB MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

După el, Radu Mihnea voievod, bun cărturar și cunoscător al apusului, continuă tradiția de lux a înaintașilor săi.

Samuel Twardowski îl vede pe noul domn muntean, la 1622, înconjurat de cavaleri în armură, oșteni îmbrăcați în platoșe de fier, și istoriografii Moldovei povestesc și ei multe despre așezările stăpînirii lui. Aprozii de divan umblau îmbrăcați cu urșinice și cu cabanițe de jder și cu blăni mari de vulpe, spune cronica.

Cîțiva ani mai tîrziu, Paul Strasbourg, vizitînd Bucureștii sub Leon vodă, admiră garda domnească a gospodarului, pe care o socotește mult mai bine îmbrăcată și mult mai bine înarmată decît aceea a principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi. Pînă și caii sînt înveșmîntați mai luxos în alaiul voievodului muntean, alai care numără 1000 de călăreți și 6000 de pedeștri din cei 10 000 de cavaleri și 20 000 de infanteriști cît putea să strîngă țara la vremea aceasta. Despre armate organizate și puternice, atît în Țara Românească cît și în Moldova, nu mai poate fi vorba decît sub Matei Basarab și Vasile Lupu. Dușmănia nefirească dintre ei, concurența aceasta sîngeroasă, a făcut să reînvie și să se păstreze veșnic treaz spiritul militar în Principate.

Pe la începutul domniei lui Matei vodă, în afară de vechii darabani de țară care supraviețuiseră, domnul nu avea pe lîngă dînsul decît o oaste mercenară de seimeni cu sînețe, cum scrie Miron Costin. Dar pedestrimea aceasta, formată din sîrbi sau rați, merită toată lauda, spune sasul Kraus, pentru inima lor bărbătească și iuțeala lor în luptă. Numai că, mîndrețe de oaste ce era, pe cît de îndrăzneață și

de ispravă altfel, cum atestă şi cronicarul Ioan Bethlen, era tot pe atît de nestatornică şi înclinată spre răscoale şi pradă.

Unora din călătorii străini care ne-au străbătut ţara la această vreme, martori oculari ai primirii făcute de voievod, în 1636, solului polon Krasinski, uniformele gărzii personale a domnului li se par nemţeşti.

Ei văd acum în preajma voievodului „guarzi îmbrăcaţi ca nemţii şi purtînd muschete" ([181]).

Cam în aceeaşi vreme (1633), Nicolae Barsi numără în alaiul domnului Moldovei 2000 de călăreţi şi companii de arhebuzieri a cîte 150 de ostaşi, trupe de gardă turceşti şi tătăreşti.

Mai tîrziu, armata munteană va număra sub flamurile ei, şi lefegii moldoveni, levinţi (levenţi) după modelele levantinilor răsăriteni, călăreţi unguri, şi leşi, şi haiduci, în afară de pedestrimea seimenilor (roşilor), de darabanţi, de săcăluşi sau tunari, de călăraşi etc.

Fiecare din aceste corpuri de oaste avea acum uniforma lui proprie, cu specificul ei, deosebită de a celorlalte, şi domnul ţării se arată foarte grijuliu şi bun întocmitor de armate, pe cît de viteaz şi războinic era, în ciuda anilor mulţi ce-i apăsau pe umeri.

Pe darabanţii moldoveni îi ştim, de pe vremea Tomşei vodă, că purtau haine tot de feleandrăş... Asemeni lor, şi darabanţii lui Matei vor fi avut o uniformă proprie, poate o tunică încheiată în faţă cu ceprage (ceaprazuri, brandenburguri) şi cu nasturi, după moda oştenilor de peste munţi şi vor fi purtat chivere cu panaş şi comănace, aşa cum ni se înfăţişează în fragmentul de placă ceramică descoperit la Tîrgovişte ([182]), şi nu ca în gravura anonimă ardeleană reprezentînd altceva decît chipuri de dorobanţi şi călăraşi din veacul al XVII-lea ([183]). În sfîrşit, în gravura din Biblioteca Statului Major din Paris reprezentînd un *Soldat român* din secolul al XVII-lea (Fig. 158).

Cît priveşte frumoasa lor uniformă, cronicarul nu uita să ne spună că, sub domnia următoare, cînd corpul darabanţilor a fost nimicit de infanteria lui

Rácóczi, ostașii aceştia români, care se lăsaseră antrenaţi la răzmeriță de către seimeni, în majoritatea lor sîrbi și bulgari, pentru a nu fi urmăriți, „își lepădau în fugă hainele lor cele dorobănţeşti şi se îmbrăcau în ferfenițe caliceşti şi se jurau că n-au fost dorobanţi".

În 1654 Paul de Alep, vizitînd curtea domnească din Tîrgoviște, privește soldații din garda voievodului îmbrăcați toți în haine roșii și înarmați cu lănci, spade și muşchete.

Şi seimenii, sau roșii străini, de care pomeneşte Dionisie Fotino în istoria lui, tot în roşu erau și ei îmbrăcaţi ; Matei Basarab întreţinea acum o oaste destul de însemnată, împărțită în polcuri și pe care arhidiaconul Paul, om nepriceput în ale războiului, o urca la cifra exagerată de 150 000 de oameni.

Oricum ar fi fost, o oaste suficient de numeroasă și permanentă nu se putea întreține și înarma fără multă grijă și cheltuială. Să ne gîndim numai la miile de spade trebuitoare (o sabie ferecată, lucrată în țară costa importanta sumă de 4 taleri și jumătate), la sînețele sau muşchetele aduse de peste munți, la lăncile și săcăluşele (tunurile cele scurte) din dotația oastei, și, în sfîrşit, la miile de uniforme necesare acestor multe mii de soldaţi.

La 17 martie 1644, Matei Basarab scria judelui braşovean Mihai : „Facem știre dumitale pentru rîndul postavului de darabanți, după cum iaste tocmai și obiceiul în toți timpii, trimis-am și acum pre omul nostru, pre Statie, ca să ia postavul să-l aducă aici, să îmbrăcăm Curtea, cum a slobozit și Măria sa Crai".

Cu stofă lucrată la Brașov, din lînă românească, erau îmbrăcați seimenii lui Matei și, în ianuarie 1645, voievodul, atent la ținuta oștilor sale, făcea o nouă comandă de 115 viguri de postav. Și corespondența aceasta e destul de întinsă.

Pentru hainele darabanților și curtenilor comanda voievodul muntean la Brașov, în februarie 1645, alte 50 de valuri de postav și plătea multe pungi grele de bani, rămînînd să se hotărască unde se vor lucra aceste straie, la croitorii români de aici, ori la cei de peste munți.

Pentru ca, în iulie 1645, domnul să anunțe pe negutătorii din Brașov că și în țară va putea comanda de acum înainte postavul, scoțîndu-l și mai ieftin decît la ei.

În aprilie 1651, voievodul trimitea totuși sute de ughi de aur brașovenilor după postavul cerut, ca să-l aibă neîntîrziat pînă la Înălțare, cînd, după datina țării, domnul trebuia să-și dăruiască trupele. Pentru ei, Matei aducea de la Nürnberg și din Viena : armuri și zale, pistoale, lame de sabie, trompete, dar și 108 coți de catifea neagră și roșie, 400 de atlas și damasc în diferite culori etc. ([184]).

Înveșmîntați în pieptare de fier și purtînd chivere metalice pe cap ne apar astăzi mulți dintre oștenii bătrînului domn, în frumoasele miniaturi din „Slujbenicul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei" (Fig. 159), alături de figuri de dregători în costume de epocă și chiar de călăi cu gluga roșie în cap, așa cum ființau și la curțile crailor din apus, în această vreme.

După moartea voievodului Matei Basarab, Constantin Șerban Basarab, feciorul lui Radu Șerban, încercă să potolească răzmerița armatei și să despartă pe darabanții pămînteni de seimenii sîrbi. Grăbit să-și asigure fidelitatea oștilor pornite spre răscoală, el iartă dijma și oieritul darabanților și călărașilor români și-i îmbracă cu uniforme noi, încă și mai mîndre decît cele pe care le avuseseră pînă aici, lucrate din postav bun, și pe căpitanii lor cu frenghii, cu coifuri, cu atlase... „lefi încă le da din destul, la masă deapururea ședea cu dînsul și îi dăruia".

Dar toate se dovediră zadarnice ; o nouă răzmeriță se produse în februarie 1655 și armatele lui Rákóczi și Gheorghe Ștefan, chemate în ajutor de voievod, nimiciră atunci cele două mici corpuri de oaste răsculate, la Șoplea pe Teleajen, reușind, abia prin august 1655, să lichideze cu totul tulburările țării.

În Moldova lui Vasile Lupu trebuia aceeași grijă și cheltuială mare pentru oastea principatului, căci luptele parcă nu mai aveau de gînd să ia sfîrșit.

Și episcopul Bandinus și arhidiaconul Paul de Alep remarcă în relațiile lor prezența ostașilor îmbrăcați

159. *Ostaș din vremea lui Matei Basarab* (după o miniatură din „Slujbenicul mitropolitului Ștefan")
160. *Ostaș de pe la mijlocul sec. al XVII-lea* (după o gravură de la Muzeul de istorie al Primăriei din Viena)
161. *Voievod cu platoșă* (*Grigore Ghica*) (după o stampă din 1663)

în armură și purtînd pe cap coifuri metalice, la curtea din Iași. De altfel, în afara gărzilor purtînd cuirase, tot în lorice se îmbrăcau și boierii moldoveni și căpeteniile de oști. Îi vedem aievea, războindu-se călări, cu mantiile fluturînd peste platoșe, cu chivere sau coifuri de fier pe cap, surprinși în vîltoarea luptei de gravorul broșurii maghiare „Lupu vaidávol ének", imprimată la Löese, în 1655. În armură se îmbracă și voievodul Vasile Lupu în toiul bătăliei, la năva ă, și știm că în vistieria lui personală se găseau mai multe asemenea veșminte de fier.

După moda șleahtei leșești, a nobilimii ungare și, în genere, a husarilor îmbrăcați în zale sau în platoșe, va fi luptat și Miron Costin atît ca tînăr înnobilat polon ce era, la Berestecico, în 1651, cît și ca boier moldovean, la asediul Sucevei, doi ani mai tîrziu, împotriva lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, în 1659—1660, în lupta de la Neuhausel, în 1663, împotriva nemților și în alte bătălii la care va lua parte.

Acesta era aspectul militar al mai tuturor jupanilor noștri, fie ei moldoveni sau munteni, în secolul al XVII-lea, după o veche tradiție. Cît privește oastea de rînd a țării sau grosul trupelor moldovenești,

încă din 1643 Stanislas Oswiecim, solul Poloniei, în trecere pe la curtea luxoasă a voievodului Vasile Lupu, observa pedestraşi români îmbrăcaţi în haine roşii, asemenea infanteriei leşeşti. Şi tot din aceeaşi vreme ştim că în alaiul domnului, la Iaşi, mai se găseau trei steaguri de cazaci şi ieniceri pedeştri purtînd muschete, şi, în sfîrşit, alţi ostaşi în uniforme de ieniceri, îmbrăcaţi în catifea roşie, purtători de lănci.

Dorobanţii erau şi aici înveşmîntaţi în haine de lînă roşie şi purtau muschetele pe umăr, după cum ne informează Paul de Alep, soldaţii din garda personală a domnului, oameni înalţi de felul lor, fiind de asemenea îmbrăcaţi în roşu şi purtînd scuturi aurite. O icoană, poate a unui astfel de soldat, s-a găsit în Muzeul de istorie al Primăriei din Viena (Fig. 160), semnată de Moris Ledeli.

Aceiaşi darabanţi moldoveni, rămaşi în număr de numai 800, îmbrăcaţi în uniforme roşii, ne întîmpină şi sub următoarea domnie a lui Gheorghe Ştefan voievod, luptînd şi împuşcînd cu muşchetele (sîneţele) lor pe cazacii lui Timuş ([185]).

Noul domn îi va păstra în slujbă şi pe ei şi pe cei 1000 de seimeni ai voievodului alungat din scaun, adăugînd trupelor, pentru bătăliile pe care urma să le poarte, şi alţi lefegii străini printre care 200 de leşi călări sub comanda căpitanului Vorichovsky, 300 de moldoveni şi leşi sub comanda căpitanului Ruşici, 400 de lefegii de ţară sub comanda căpitanului Grumezea, alte corpuri de cazaci, unguri şi sîrbi. O gardă personală de 200 de nemţi, care făcea paza palatului din Iaşi, în timpul nopţii, întîmpinînd, în decembrie 1656, pe musafirii suedezi ai domnului cu somaţia „Ver da ?“, fusese moştenită din vremea domniei lui Vasile Lupu. Era o companie de dragoni, care între anii 1651—1653 avusese drept comandant pe căpitanul Ioan Georg Aussel.

HAINE MILITARE ROMÂNEŞTI DE MODĂ TURCEASCĂ

Este probabil că mercenarii străini îşi vor fi păstrat uniforma naţională în vremea slujbei lor trecă-

toare la curtea din Iaşi sau din Bucureşti şi că numai ostaşii pămînteni vor îmbrăca haina locului, după datina ţării, deşi tirania Porţii, pe cît cunoaştem, se va fi împăcat greu cu acest lucru, fiind intolerantă faţă de portul occidentului în raiale.

O nouă uniformă, de data aceasta cu aspect răsăritean, turcesc, li se hărăzeşte darabanţilor munteni sub domniile următoare. Letopiseţul cantacuzinesc ne spune anume că Mihnea (Mihai Radu) al III-lea, sîngerosul ucigător de boieri, vrînd să cîştige dragostea acestor ostaşi, îi cinstea şi-i dăruia cu frenghii şi cu haine scumpe, şi-i îmbrăca pe darabanţi „tot cu haine spahieşti şi nădăjduia la ei". Ca armament ei poartă, desigur, ca şi voievodul lor, arcuri de mînă cu toc şi săgeţi, scuturi (care, la domni şi boieri, erau adesea încrustate cu turcoaze), paloşe scurte, puşti şi hangere ([186]).

Este cert însă că moda aceasta turcească a uniformelor ostăşeşti din Ţara Românească se introdusese mai dinainte vreme. Am văzut că sub Mihai Viteazul boierii ţării umblau îmbrăcaţi în zale, şi peste platoşe purtau piei de leopard, pe care voievodul le aducea, în acest scop, uneori tocmai din Veneţia. Era la modă îmbrăcămintea în stilul husarilor ([187]), pe care şi şleahta leşească şi-o însuşise aşa cum arată Miron Costin în cronica lui.

Vasile Lupu, el însuşi, avea la curtea lui ostaşi în uniforme de ieniceri, mercenari turci sau români, purtători de muşchete sau lănci.

Prin 1657, călătorul suedez Clas Ralamb, intrînd în Tîrgovişte, în vremea domniei lui Constantin Şerban, remarca şi el, pe lîngă bogăţia costumaţiei boiereşti, veşmîntul de zale al ofiţerilor români (boieri şi ei în cea mai mare parte), pieile de leopard care le împodobesc aparatura războinică şi penele lungi şi împestriţate ca nişte aripi de vultur ([188]), cu care se găteau după moda ienicerească ori spahiască, cum scrie letopiseţul de mai tîrziu. Moda aceasta orientală de a se împodobi cu piei de leoparzi şi aripi era generală, după cît se pare ; o aveau şi românii, şi polonezii, şi ungurii (husarii maghiari), purtînd şi ei aripi şi pene înalte la chivere. Încă de la începutul veacului XVI, Gabriel Báthory (Bátori Gábor,

cum îl numeşte Matei al Mirelor în cronica lui) în luptă cu voievodul Radu Șerban purta mulțimi de aripi pe corpul său, „aripi la cap, aripi la spinare, aripi la braţe, aripi la picioare, aripi la cal, aripi pretutindeni, fălindu-se cu neruşinare că era înger şi că toţi inamicii trebuiau să piară de frică înaintea lui" ([189]).

Mai erau la modă, în sfîrşit, pe la mijlocul acestui secol, coifurile de fier şi pălăriile împodobite cu pene înalte şi bogate, în stil apusean, precum şi tunicile şi dulamele încheiate la piept cu găitane de fir sau mătase, pe care românii le aduceau de peste munţi, din Ţara Ungurească.

Avem din această epocă o gravură păstrată în Biblioteca Statului Major din Paris reprezentînd un *Călăreț valah* (Fig. 162) din veacul al XVII-lea.

Ni se păstrează din aceeaşi vreme şi alte porturi româneşti, în iconografia confuză a voievozilor noştri

162. *Călăreț valah* (după o stampă din Biblioteca Marelui Stat Major din Paris)

dintre 1650—1670, cum sînt cele din gravurile domnilor *Constantino Şerban Principe di Vallachia*, ori *Stefano Giorgizza Principe di Moldavia*, ori *Gregorio Ghika Principe di Moldavia, Anno 1664* şi *Istrate Dabija Voievod.*

Stăpîni efemeri, trăitori în aceeaşi epocă şi împărtăşindu-se din aceeaşi costumaţie specifică, purtînd aceleaşi peruci buclate sau acelaşi păr frizat, făcut cu drotul şi aceleaşi coifuri cu panaş, confuzia dintre ei nu a fost prea greu de făcut, chipul unuia putînd fi luat, cu uşurinţă, drept al celuilalt, şi astăzi ca şi atunci de către gravorii timpului, necunoscători în rosturile noastre.

În anii aceştia, Grigoraşcu Ghica vodă participă alături de turci, împotriva nemţilor împăratului Leopold, la războiul ce avea să se încheie prin pacea de la Salankemen, şi mica lui oştire, de numai 6000 de lăncieri şi puşcaşi, era apreciată de Andreas Holtz, ca fiind „mai bine înarmată şi mai bine îmbrăcată decît aceea a tătarilor".

Fapt este că oştirea lui Grigoraşcu Ghica voievod, înarmată cu arhebuze, carabine, pistoale, lănci şi spade, împărţită cum era în soldaţi pedeştri şi călări, încălţaţi mulţi dintre ei cu opinci, flancată de boieri comandînd corpurile de oaste — 33 de trupe a 100 de lăncieri, 1000 de călăreţi cu arhebuze şi săbii, 1000 de arhebuzieri — era o armată destul de aspectuoasă, apropiindu-se în unele privinţe de marile oştiri creştineşti ale vremii. Cum scrie cronicarul muntean : „Strîngîndu-şi oştile lui din toate breslele de călăraşi, dorobanţi, roşii, vistiernicei, vornicei, păhărnicei, spătărei, postelnicei, le-au făcut steaguri şi le-au dat tuturor suliţe văruite şi cu prapure (flamuri roşii şi albe), zeliarii, pielierii, fiecare după breasla lor şi au făcut oaste frumoasă, atîta cît... s-au mirat şi împăratul şi toţi turcii de oaste ce avea Grigore vodă, frumoasă". Călătorul Cornelio Magni, care intra şi el în ţară o dată cu sultanul Mahomed al IV-lea, ne informează că muntenii erau îmbrăcaţi în tunici galbene.

Voievodul, el însuşi, în aceste prilejuri, îmbrăca de regulă platoşa de oţel (Fig. 161) şi se avînta în luptă pe un cal cuirasat, pozînd cu capul descoperit

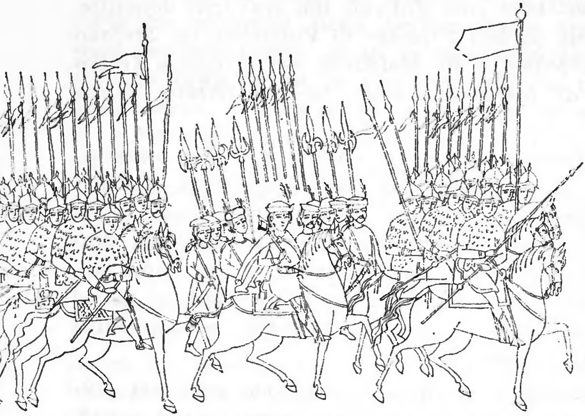

163. *Figuri de boieri, curteni și oștași, de la începutul veacului* (după pictura murală de la Sucevița)

și pletele retezate scurt, lăsate în bătaia vîntului, gravorilor ocazionali, ca acelui italian din 1663, care imprimă stampa, menționînd și numele modelului și data lucrării : *Giovanni Grigorio Sika* (sic) *Principe di Valachia, Anno 1663.*

Oferindu-ne posibilitatea de a cunoaște costumația de zale a domnilor și boierilor noștri moldoveni, din prima jumătate a veacului al XVII-lea, se înfățișa și fresca de la Sucevița (Fig. 163—164).

În armură se va fi îmbrăcat, de sus și pînă jos, și hatmanul Alexandru Buhuș, în vremea primei domnii a lui Dumitrașcu Cantacuzino, în lupta cu nemții, lîngă tîrgul Sucevei, o cuirasă grea, din pricina căreia boierul nostru moldovean era să-și piardă viața, acolo la Podișoara, căci, povestește Neculce, „lovind dintr-un sîneț calul, căzuse hatmanul într-un răzor cu fața în sus, de nu se putea îndată să se scoale." Și de n-ar fi fost un viteaz al lui, anume Decuseară, ca să-l tîrască afară din năvală, agățat de coada calului, l-ar fi luat nemții prizonier.

Era, de altfel, soarta tuturor acestor luptători catafracți, care, o dată prăbușiți de pe cal și căzuți pe spate, erau puși în imposibilitatea de a se mai ridica de jos din pricina greutății și rigidității armurii.

Îmbrăcaţi în carapace de fier, după obiceiul vremii, şi înarmaţi pînă în dinţi, ca hatmanul Alexandru Buhuş, viteazul, care îşi conducea la luptă arhebuzierii ţinînd el însuşi în mînă o puşcă tronconică „espingale“ ([190]), boierii moldoveni se vor fi înfăţişat astfel şi la asediul Vienei. Ştim iarăşi sigur, după arătarea lui Neculce, că Velicico Costin hatmanul lupta împotriva podgheazurilor în cămaşă de zale.

Din nefericire, stampele păstrate, chiar atunci cînd nu sînt de fantezie şi chiar cînd redau şi *Tabăra turcească la asediul Vienei,* nu indică prin nimic prezenţa românilor pe cîmpul de bătălie.

O imagine a unora dintre aceşti ostaşi români, luptători sub zidurile Vienei, ne-ar fi dat astăzi, poate, numai pictura din sacristia bisericii Vittoria din Roma, înălţată de împăratul Leopold pentru a celebra biruinţa asupra turcilor, zugrăveală pe care Gh. Şincai o privise cîndva şi de care pomeneşte admirativ în cronica lui.

Dar o asemenea reproducere nu ne stă la îndemînă. Avem totuşi arătări despre trupele noastre şi în relaţia de călătorie a lui Cornelio Magni, care, la intrarea lui în Iaşi, în 1672, putea privi ostaşi moldoveni îmbrăcaţi în uniforme roşii („cramoisi“), aşa cum se arată mai sus.

Mai ştim apoi şi din alte izvoare, că, pe vremea Ducăi vodă, acest efemer paşă cu trei tuiuri al istoriei noastre, 25 de soldaţi nemţi, rămaşi din timpul lui Gheorghe Ştefan, băteau darabana în ograda curţii domneşti, oastea ţării numărînd şi corpuri de cazaci, curteni, hînsari, lefegii şi scutelnici, în afară de boierii şi mazilii, care erau ţinuţi să aducă cu dînşii cîte 10—12 oameni la caz de război.

Rămăşiţe de leşi şi nemţi, cam vreo douăzeci cu toţi, scăpaţi cu viaţă din cetăţile Neamţ şi Suceava, după fuga lui Petriceico vodă, vom mai afla şi la curtea lui Dumitraşcu Cantacuzino, aduşi peşcheş şi deveniţi slugi domneşti. Nemţi trîmbiţaşi, îmbrăcaţi în taftă de sus pînă jos, vom găsi, de altfel, şi în oastea românească din anii următori, în Muntenia, sub fastuoasa domnie a lui Constantin Brîncoveanu, care-şi aducea şi trîmbiţele, ca şi Matei Basarab, tot din Ţara Nemţească.

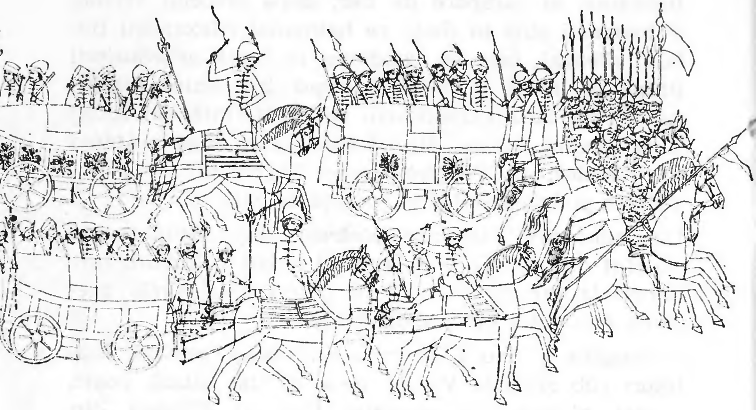

164. Cărăuși și soldați din oastea Movileștilor (după pictura murală de la Sucevița)

STEAGURI BRÎNCOVENEȘTI

În 1702 se aflau la curtea din București a lui Constantin Brîncoveanu 2 steaguri de nemți lefegii, în afară de trîmbițași și toboșari nemțești, și „moda" lor nu va muri pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Chiar și pe vremea lui Alexandru Moruzi voievod, în 1795, curtea din București număra în alaiul domnesc 20 de nemți de poartă.

Despre armata lui Șerban Cantacuzino, însumînd după unii între 28 000—40 000 de ostași, armată strînsă și pregătită să lupte, poate, pentru a realiza măreţul plan de eliberare și unificare a Principatelor, nu avem prea bogate știri, pînă către moartea voievodului.

În schimb, catastifele de cheltuieli sau „semile de vistierie" ale domniei imediat următoare, brîncovenești, ne dau o imagine destul de clară a organizării și chiar a îmbrăcămintei numeroaselor „steaguri" care compuneau oștirea munteană.

Cronicele, și ele, pomenesc, printre rînduri, de boieri deveniți conți de imperiu, și de căpetenii îmbrăcate în taină în uniforme nemțești, vădind direcția spre care se îndrepta politica procreștină a acelui descendent din împărații Cantacuzini.

Cît priveşte picturile murale contemporane, unele din ele, inspirîndu-se pentru scenele sfinte din viaţa de toate zilele, zugrăvesc uniforme de ostaşi brîncoveni, purtînd unii căciuli, alţii chivere sau coifuri apusene cu panaş, înarmaţi cu scuturi, suliţe şi săbii. Din oastea moştenită de la Şerban vodă şi din ce putuse el însuşi încropi, în pragul secolului XVII, Constantin Brîncoveanu păstră pe lîngă sine 10 steaguri de darabanţi, 4 steaguri de scutelnici pedeştri vechi, 2 steaguri de scutelnici pedeştri noi, seimeni, cazaci, slujitori de curte (vornici, spătărei, stolnicei, vistiernicei, comişei) în afară de cătane şi de nemţii pomeniţi mai sus, de tălpaşi (pedeştri, desigur), tunari, fustaşi ot vel Divan, cu fuşti de lemn colorat, paici sau copii de casă... etc. ([191]).

Aceştia din urmă formau garda palatului şi a beizadelelor, umblau în *tuzluci* şi *vînări* şi purtau pe cap chivere, fiind îmbrăcaţi de domn în haine de postav unguresc, adus de la Braşov şi Sibiu prin negutători ca Dumitru Nona şi alţii.

Dar şirul oamenilor care mişunau în jurul domnului, dacă ar fi să socotim chiar numai pe cei din palatele voievodului, ar părea nesfîrşit.

Pline erau curţile, pe vremea lui Brîncoveanu, de slugi simbriaşe, de suflete de ţigani şi români, de nemţi, unguri, cazaci, leşi, franţuji, frînci şi alte neamuri.

Un furnicar multicolor de bărbaţi, femei şi copii în slujba domniei... de ostaşi pămînteni şi de mercenari străini din toate părţile lumii, fără să mai numărăm calicimea, pehlivanii şi măscăricii de zile mari, care năzuiau şi ei, cînd şi cînd, să ajungă la curte, toţi alergînd care încotro după treburi, fiecare cu tainul şi rostul lui, înscrise în catastifele de cheltuieli ale măriei sale.

Registrele din preajma anului nou 1701 ne păstrează amintirea unui impunător cortegiu de lefegii şi a funcţiilor pe care aceştia le îndeplineau.

Sînt pomeniţi astfel „mehterii toţi şi alaiceauşii, saugeactarii, trîmbiţaşii, toboşarii şi surmacii vel săparului, paicii domnului cu mataragiii, cărătaşii, paicii coconilor, toboşarii căzăceşti, toboşarii de tălpaşi, masalagiii, tunarii, fustaşii ot vel divan, ţiganii dărvari,

surmacii vel căpitanului za seimeni, cimpoeşii de cazaci, surmacii i toboşarii ot cazaci, stegariul coconilor, fustaşii doamnei, seizii, ţigăncile spălătorese, ţigăncile măturărese, beglarii, copoianii, ogărarii, pimnicearii"... etc.

Frumoase trebuie să fi fost la vedere uniformele albastre, verzi şi roşii, croite din sutele de viguri de postav comandat peste munţi, ale curtenilor şi oştenilor din chipeşele corpuri de oaste ale voievodului Constantin Brîncoveanu.

„Tărcate", le spune N. Iorga. Dar pe domnul ţării îl costa 1000 de taleri numai stofa adusă din Ardeal, în 1694, pentru îmbrăcămintea darabanţilor, scutelnicilor şi cazacilor curţii şi alţi 1000 de taleri cofteria sacîz, adusă din Ţarigrad pentru hainele dăruite de Paşti căpeteniilor de slujitori. În anul următor, Brîncoveanu cheltuia, prin Drăghici spătarul, 1435 de taleri pentru hainele slujitorilor săi...

Mica lui armată se mărise între timp. Dintr-o însemnare de bacşişurile domneşti date în prima zi a anului 1702, aflăm că oastea numără acum „12 steaguri de cazaci, 6 steaguri de seimeni, 2 steaguri de scutelnici pădeştri, 5 steaguri za dor(o)banţi, 2 steaguri dă nemţi, steagul lui vel spătar, steagul lui vel aga, steagul lui vel căpitan za dor(o)banţi" etc.

În haină de postav unguresc, postav de 15 taleri bucata, erau îmbrăcaţi şi ostaşii din steagul de cazaci de la Tîrgovişte, şi în postav şift curtenii ceilalţi. În 1708 Brîncoveanu trimite pe locuitorii din Rucăr şi Dragoslave pentru a aduce cu carele 177 de bucăţi de postav de la Braşov pentru îmbrăcămintea curţii lui.

Cum vor fi arătat chiverele pentru ostaşi importate din Ardeal ? Nu ştim nici astăzi, cum nu se ştia nici pe vremea lui Ionescu Gion. Ele se aduceau în ţară în număr însemnat, între anii 1691-1705, de către negustorii saşi, plătindu-se vamă 140 de bani de „povară", cum arată tariful vamal de la Schela Cîineni ([192]).

Şi bănuim că forma acestor chivere era aceeaşi cu a ostaşilor luaţi ca model de zugravul bisericii Polovraci, biserică zidită cu mulţi ani mai înainte dar pictată cu cheltuiala voievodului Brîncoveanu, din

îndemnul arhimandritului Ioan de la Hurez, abia în 1703.

Coifuri occidentale de tipul *pot*, împodobite cu panaş, specifice veacului XVII, aflăm şi pe capul suliţaşului îmbrăcat în mantie agrafată la gît, din scena „Răstignirii", în biserica Domnească din Tîrgovişte, construită la 1583 dar repictată tot pe vremea Brîncoveanului.

Să fi fost un român modelul acestui ostaş din garda domnească? Nu este de loc exclusă această posibilitate.

Să fi pozat pentru acest chip din fresca de la Tîrgovişte ostaşi străini? Tot ce se poate, iarăşi. Nemţi și unguri şi chiar leşi lefegii se găseau din belşug pe la curţile domnilor noştri. Şi voievodul Moldovei oferea, în 1696, 50 de taleri ostaşilor imperiali de peste munte care, părăsind armatele nemţilor, ar fi intrat în soldă, să îngroaşe rîndurile gărzii lui personale.

Era doar vremea vitejiilor şi a mercenarilor, a luptelor pentru libertate și a aventurierilor, care, mînaţi de dorinţa de a înfrunta primejdiile, sau pentru „plean", se înrolau sub flamurile altor neamuri. Aşa făceau şi mulţi dintre românii noştri, fie ei boieri sau numai oameni liberi, care, în dorul aventurii, îmbrăcau pentru un timp uniforme străine, părăsindu-şi plaiurile natale.

Li se dusese vestea de buni ostaşi, temerari, rezistenţi la greu...

DESPRE MODELE VEACULUI AL XVII-LEA

Secolul lui Miron Costin stă într-o oarecare măsură, în ceea ce priveşte îmbrăcămintea şi fastul curţilor moldoveneşti, sub înrîurirea polonilor, cei mai apropiaţi dintre vecinii care se împărtăşeau din moda apuseană.

Patima luxului stăpînea dintr-un capăt în celălalt al continentului, de la curtea Franţei și pînă la Moscova. Înrudiţi cu cele mai nobile familii leşeşti, boierii Moldovei, mulţi dintre ei avînd şi indigenat polon, titluri de nobleţe şi moşii întinse luate în arendă în

ţara vecină, se află în strînse legături de rudenie sau prietenie cu şleahta.

În primele patru decenii capătă cetăţenia leşească, în semn de distincţie, în afară de Movileşti, şi Nistor Ureche, Isac Balica, Luca şi Simion Stroici, Miron Barnovschi şi alţii.

Voievozii ţării şi ei, începînd cu Movileştii şi sfîrşind cu Constantin Cantemir, aproape fără excepţie, încheie şi întreţin relaţii de bună vecinătate cu regatul din nord.

Fiicele lui Ieremia Movilă. Regina, Caterina, Maria şi Ana sînt date în căsătorie după magnaţi poloni, ca Wisnowiecki, după nobilul şi viteazul Samuel Korecki, după Ştefan Potocki, după Przerembski ([193]).

Partida polonofilă, în fiinţă încă din veacul al XVI-lea, se întăreşte acum şi îşi consolidează poziţia. Vasile Lupu, figura cea mai proeminentă de hospodar român şi patron al ortodoxiei, îşi mărită el însuşi fiica după cneazul Ianusz Radziwill, lituanul.

Nespus de eleganţi şi fuduli, afişîndu-se cu strălucire în noua lor garderobă orientalizată, la care se adăugau multe elemente europene, risipindu-şi averile cu ostentaţie de nobili, ceremonioşi şi protocolari pînă la ridicol, aristocraţii aceştia scandalizează adesea prin trena şi aspectul vestimentar şi prin cheltuielile lor de reprezentare chiar şi pe istoriografii noştri obişnuiţi cu luxul şi cu eticheta ţarigrădeană, istoriografi care pomenesc, pe alocuri, despre „zburdatele cheltuieli“ şi despre „desfrînatele podoabe“ ale solilor poloni.

Cneazul de Zbaraz, de pildă, însoţit de mulţime de haiduci cu ceprage de argint la haine, călătoreşte prin 1622 cu mare alai spre Constantinopole, urmat de somptuoase carete, şi făcînd vîlvă cu vizitii lui îmbrăcaţi numai în catifele, adăpîndu-şi caii din ciubere de argint şi purtîndu-i cu potcoave de argint, într-adins prost ţintuite, pentru a le pierde mai uşor în trecerea lor pe uliţele cetăţii.

Moda venea acum uneori şi de la ruşi şi poloni şi nu numai de-a dreptul din Ţarigrad. Şi, cum era de aşteptat, veşmintele domnilor şi boierilor se vor lua la întrecere, în bogăţie şi frumuseţe cu cele leşeşti. Împrumutînd pe vremea lui Vasile Lupu caf-

tane lungi și negre de modă polonă, boierii Moldovei vor fi remarcați în soliile lor la curtea regelui Vladislav, îmbrăcați, cum se înfățișau, în adamască. Faimoasele noduri de aur și argint vor înlocui acum nasturii, încheind veșmintele strălucite în stil polon, cum observă la vremea lui și călătorul Bandinus. Chiar și dorobanții lui Ștefan Tomșa vor fi echipați în pilda haiducilor din Țara Leșească și, în 1643, așa cum consemnează alt leah musafir, Stanislas Oswiecim, pedestrașii lui Vasile Lupu vor purta haine roșii asemănătoare celor din infanteria polonă ([194]).

TOCMELILE CASEI LUI RADU MIHNEA

Ceea ce nu însemnează totuși că specificul moldovenesc al costumului militar sau de curte va înceta să rămînă cel dominant, chiar și în epoca aceasta de împrumuturi evidente.

O înflorire deosebită vor căpăta artele somptuare la curțile domnești din Iași și Hîrlău, sub mai îndelungata obláduire a lui Radu vodă Mihnea, pe care Miron Costin îl numește „cel Mare" pentru lucrurile și tocmelile casei lui, stăpînirea acestui voievod fiind „împărăției, nu domniei, asemănătoare", deși boierul cronicar îl mustră pe domn pentru luxul exagerat și pentru risipa de care se făcuse vinovat, atribuind pustiirea de mai tîrziu a țării și acestor zburdate podoabe ale curții lui.

Patima îmbrăcămintei costisitoare a marii boierimi cuprinsese și pe cei din starea a treia, sub impulsul poruncilor domnești : „Nime din boieri, pînă în cel al treia, cu haine cevași proaste să nu fie, că era de scîrbă", spune cronicarul.

Și ne putem închipui ușor astăzi măsura luxului și eleganței vestimentare a divaniților Moldovei dacă ne gîndim că, pe vremea lui Radu vodă Mihnea, pînă și „postelniceii și chiar copiii de casă, cu mari podoabe și cu fotaze la cai se purtau și aprozii cei de divan nici la o domnie mai de cinste n-au fost, cu urșinice mulți și cu cabanițe cu jder și cu hulpi îmbrăcați." Era la preț într-acele vremi catifeaua în amîndouă Principatele, și în veșminte de urșinic și

de catifea ne apare acum și Radu vodă Mihnea pe zidurile ctitoriei din capitala Țării Românești, cu pantaloni colanți și cu scurtă tunică occidentală, ca la curtea regilor din apusul Europei.

Încă și mai desfrînate se arată luxul și risipa domniei sub Vasile Lupu voievod. O frenetică furie cheltuitoare, am spune astăzi, la stăpînitorii aceștia, care puneau la hainele lor de aur nasturi de diamante în valoare de 100 000 de galbeni, sau la doamnele lor care se împodobeau cu rochii și giuvele prețuind pînă la 400 000 de scuzi.

Era ce-i drept bogată vistieria țării pe atunci și cămara domnească și mai bogată încă era după numai cîțiva ani de cumpătare, și mărfurile orientale veneau cu duimul prin tîrgurile din Moldova și Muntenia. Era belșug în toate. Numai... țara era săracă și poporenii rămîneau tot nevoiași.

Ardelenii ei înșiși veneau în Muntenia pentru a cumpăra de la Gherghița și din București cocîrlat (scharlach, ciocîrlat), carmasin, postav roșu.

Dintre stofele cele mai de preț care circulau pe piața românească erau la modă, pînă către mijlocul veacului, scumpul canavăț de aur și postavul roșu cocîrlat, din care și Matei Basarab dăruia lui Rákóczi al II-lea și principesei acestuia pentru haine și rochii. Cu toată abundența acestor articole de lux, prețurile erau foarte ridicate și fastul ruinător.

O ipingea de caragiu, postav unguresc adus de peste munți, costa, în primele decenii ale veacului, pînă la 1600 de aspri, și prețul unei blăni de vulpe se ridica la importanta sumă de 52 zloți de aur.

Chiar și materialele simple aveau prețuri deosebit de mari : un cot de tulpan ajungea la 54 de aspri, un cot de svitoc la 125 de aspri, o bucată de aba de mai mulți coți la 400 de aspri, deși abagii aveam și noi în țară. Ca să nu mai pomenim de postavurile cu adevărat scumpe, atît de prețuite de boierimea noastră, ca granatul, de pildă, care se vindea cu 400 de aspri cotul, prețul unei mantale de grana purpurie, de 6 coți, ridicîndu-se la 2 400 de aspri, fără să mai punem la socoteală și lucrul ei.

Se purtau acum dulamele de grana cu hulpi, în preț de 4300 una, dulamele verzi foarte bune de cîte 5000

165. *Costumaţie de la mijlocul veacului al XVII-lea* (după o imagine reprezentînd un *Boier*, păstrată în arhivele oraşului Stockholm)

de aspri, hainele de serasîr de 10 000 de aspri, brîiele de mătase de 200 de aspri, brîiele de cofterie de 600 de aspri, brîiele de argint atingînd preţul de 1500 de aspri, ba chiar *dulamele-cabaniţe* cu guler de vulpi de atmişcele roşii, costînd, nici mai mult nici mai puţin, decît 5 800 de aspri bucata.

Pe la mijlocul veacului acesta, spun documentele, pentru 3 cojoace boiereşti, jupanii noştri plăteau preţul unui sat întreg, cu aşezări omeneşti, cu pămînt şi iobagi de-a valma.

Se aduceau şi mărfuri ceheşti şi slovace prin oraşele de peste munţi, cum era Clujul, sau prin Polonia. Căutate erau pînzeturile de Breslau, de Silezia şi Opava, pînza Galler şi aşa numita pînză poloneză, care doar venea din oraşele leşeşti dar care era tot cehă la origine. 9800 de postavuri de Jihlava şi 2662 de postavuri de Breslau („Braslay poszto") importa numai Clujul în primii şaptesprezece ani ai secolului XVII ([195]).

Şi, dacă socotim că postavul măsura în medie 30 de coţi sau 17,7 m aflăm că importul acestei perioade se ridica la 174 000 m numai pentru aceste două mărfuri, cantitate suficientă pentru a îmbrăca 60 000 oameni.

Ceea ce nu înseamnă că marfa de Ţarigrad fusese cumva părăsită.

Rochiile somptuoase, lungile veşminte aurite de gata, mărfurile şi ţesăturile orientale de tot felul, de modă

turcească, își făcuseră de mult loc statornic în garderoba noastră, ca și într-a ungurilor, polonilor, sîrbilor și bulgarilor.

În Țara Românească vor veni acum negutători de pretutindeni pentru a cumpăra scumpele mătăsuri și stofe la modă, țesăturile de postav roșu, atît de prețuit de oamenii noștri cu dare de mînă, stofele înflorate cu fir de aur, bogatele mantăi de catifea roșie, cu misade din blănuri de rîs, sau elegantele caftane și rochiile de culoarea rodiei („poma granat"), atît de rîvnite de femeile luxoase ale timpului, din care vor dărui mai tîrziu voievozilor și principeselor Transilvaniei, și Mihnea al III-lea și Ștefan Cantacuzino ([196]).

Mai erau acum la modă prețioasele cabanițe, substituindu-se pe încetul vechilor șube domnești, cabanițe care vor fi și ele înlocuite mai tîrziu prin elegantul conteș de croială și tradiție polonă, care încă din secolul trecut le disputa întîietatea. Misada de blană va începe acum să facă corp cu reverele îmblănite la fel și prelungite în șuvițe subțiri pînă la poalele lungilor haine, căptușite cu aceleași pielicele scumpe.

Se poartă și acum năfrămile de mîini, scumpele și vechile năfrămi românești, cu care voievozii și boierii noștri pozează pentru tablourile votive ale bisericilor, încă de la mijlocul veacului trecut.

Și moda lor nu se va stinge pînă către sfîrșitul veacului următor.

Năfrămi de acestea scumpe, lucrate în fir de aur, vor purta în mîini la Sucevița și Ieremia vodă, și Simion Movilă, și Tudosca Bucioc a lui Vasile Lupu, și Ioan, feciorul lor domnesc, mort timpuriu, așa cum îi arată broderiile de la Trei Ierarhi din Iași. Și, după 1700, interesul pentru ele va ocupa un loc de cinste în corespondența fiilor cărturari ai lui Brîncoveanu. Le vor purta deopotrivă și nobilii poloni și grofii unguri și boierii noștri ([197]).

CALAPODARI ȘI TICHIGII

Încălțămintea o formează ciubotele, cizmele, meștii, papucii etc., confecționați de ciubotari, cizmari, meș-

tegii, papugii, sandaccii, cavafi... cărora, către mijlocul veacului, li se adaugă o nouă breaslă, cu nume ciudat, calapodarii. Aceştia lucrau, desigur, acea încălţăminte de lemn foarte înaltă la tocuri şi vîrf, specific orientală, proprie veacurilor XVI—XVII, din care vor purta în picioare jupîniţele din ambele ţări, aşa cum dovedesc miniaturile şi desenele de epocă şi cele cîteva piese păstrate ici-colo, prin muzeele ţării (Bucureşti, Ploieşti etc.).

Interesantă este acum şi apariţia unui nou gen de işlice „à la Schiavone" cu sau fără pene (Miron Costin spunea peţiene ?), cu borurile întoarse în sus, îmblănite şi despicate la mijloc, deasupra frunţii, a căror modă se va răspîndi repede, trecînd din garderoba voievozilor şi boierilor noştri în lumea oştirilor româneşti. O dată cu meşteşugarii numiţi tichigii se vor răspîndi de acum şi pălăriile numite *tichii* altceva desigur decît cele din veacul al XVI-lea. Cu asemenea *işlice* cu fundul roşu vor poza boierii noştri pentru picturile murale cu caracter religios de la Suceviţa, ca în scena reprezentînd episodul biblic „Faraonul urmărind pe evrei".

Şi poate tot acum, în acest început de veac, în vremea domniei lui Leon vodă (Alion) va cristaliza şi cîntecul popular — joc de copii *„Ieşi fetiţă/la portiţă,/ că te aşteaptă Alion"/...* pomenind de o ciudată tichie, o pălărie aflată „en vogue" cu mult înainte, care circulase şi în apusul Europei. Dar coafa pe care o vor îmbrăţişa, deopotrivă, şi ungurii, şi cazacii, şi românii, încă dinainte de vremea cînd Ralamb ne vizita ţara şi putea zugrăvi, sau descrie măcar unele din cîte vedea, va fi, fără îndoială, şlicul sau căciuliţa răsăriteană (după cum o arată şi numele) denumită „à la Schiavone" (Fig. 165), o căciuliţă al cărei port va dura şi în primele decenii ale veacului următor, pălăria aceasta prefăcîndu-se apoi în *tricorn*, mai înainte de călătoria lui Feriol, un tricorn prefigurat cu care vor poza mai tîrziu şi Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu.

Tot atît de preţuite se vor păstra, încă de pe vremea lui Petru Şchiopul sau Mihai Viteazul, şi cuşmele ca şi căciuliţele de care aminteam mai sus, mai mult

 scunde decît înalte, cu fundul roşu, scos în afară,

166. *Ţărani din Transilvania* (după gravurile lui Laurenţius Toppeltinus, 1670)

poate aceleaşi pe care Dionisie Fotino le va pomeni sub numele de barate atunci cînd va descrie uniforma ostașilor noștri.

Cu asemenea pălării îmblănite, cu fundul de mătase, se vor înfăţişa în stampe și mîndrii voievozi ca Radu Mihnea al III-lea, „bîiguitor de gînduri“ și... poet de limbă turcă.

Ca o replică feminină a acestor tichii și comănace îmblănite, boierești, dar mai ales a şlicelor propriu-zise, care începuseră şi ele să apară sub felurite forme, se vor înregistra acum căciuliţele jupîneselor noastre, de provenienţă probabil nemţească, acele „Pelz-Kappe“ foarte elegante și caracteristice, răspîndite în toată Europa, din Franţa şi pînă în Rusia. În sfîrşit, către mijlocul veacului se vor încetăţeni pentru a nu mai fi părăsite, vreme de două sute de ani de acum încolo, calpacul sau işlicul (şlicul) în colţuri, căruia în garderoba domnilor i se va mai zice și gugiuman, și a cărui modă, aşa cum am spus, va dura aproximativ pînă cînd pălărierul francez monsieur Jobin sau consoarta lui vor începe să-și desfacă mărfurile europene în capitala Ţării Româneşti. Drept vorbind, din mulţimea de meşteşugari ai veacului al XVII-lea nu ştim cine anume confecţiona

acum işlicele domneşti, cu care vor apare în frescă Duca vodă şi feciorii săi.

Şi aceasta pentru că işlicarii, ca breaslă organizată, nu sînt semnalaţi decît mai tîrziu. (Să fi fost oare potcapierii care nici ei nu lipseau din oraşele Moldovei lucrînd cuculii sau cuculioane, ori poate şepcarii... ?) Dar acesta e numai un fel de a vorbi... Işlicarii vor fi existat şi fără breaslă.

Deoarece însă acest soi de calpace înalte, cu colţul pe frunte, se înfăţau şi se căptuşeau cu pielicele de samur sau chiar şi de miel, credem că, tot atît de bine, s-ar putea ca blănarii şi cojocarii să se fi îndeletnicit cu lucrul lor, la început, pînă cînd, specializîndu-se, unii dintre ei se vor fi diferenţiat de restul breslei, creîndu-se astfel un meşteşug aparte, care nu cerea o deosebită pricepere ci doar o oarecare îndemînare.

De altfel, blănării ca şi cojocarii, pe vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, prelucrau deopotrivă şi blănurile scumpe de samur, rîs, jder, cacom, ca şi pieile de oaie, vulpe ori lup, fără deosebire, un Ghinea meşterul apărînd în documente (1640) cu ambele atribuţii, blănar şi cojocar totodată, ca şi Dediu şi Manta sau alţii, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova. Hainele şi ele se croiau şi se lucrau de numeroşi croitori, breaslă de veche tradiţie în Principate, deosebit de apreciată şi avută, al cărei staroste ieşean, Dumitru, încă din 1610 este pomenit în documente. Pe la mijlocul veacului, Iaşii aveau o uliţă a croitorilor după cum aveau şi o uliţă a ciubotarilor, în chiar inima tîrgului.

Existau de asemenea şi croitori domneşti, aşa cum existau croitori boiereşti sau militari, şi se întîlneşte cîndva un Ursu, croitorul hatmanului. Nu lipseau nici croitoresele şi cusătoarele, care să lucreze doamnelor ţării şi elegantelor jupînese toalete după ultima modă, pentru nunţi sau veselii şi zaiafeturi, sau pentru ceremoniile îndătinate ale curţii ([198]).

BAIBARACELE ŞI POTURII

Alte două bresle de meşteşugari moldoveni legate de confecţionarea unor anumite piese de îmbrăcă-

minte, specifice acestui secol al XVII-lea, erau baibaracarii și poturarii.

Cei dintîi lucrau *baibaracele,* un soi de haine roșii (cum le arată Miron Costin), probabil niște tunici scurte de culoare roșie, încheiate în față cu ceaprazuri și cusute dintr-o stofă răsăriteană numită baibarac, cu un termen pe care îl aveau și polonii și tătarii, deopotrivă. Tunici de felul celor de care poartă în acest veac principii Transilvaniei în interpretarea mai tîrzie din „Trachten Kabinett“ (1729).

Ceilalți, poturarii, erau specializați în lucrul unor pantaloni numiți poturi, nu prea strîmți, de modă tot străină, care se băgau în cizme înalte, importați recent, și care tindeau să înlocuiască pe alocuri, acum, vechii nădragi („culots“) tradiționali, mai ales în garderoba ostășească.

Și unii și ceilalți vor dispare însă în epoca fanariotă fiind alungați de șalvarii și ceacșirii turcești, rămînînd cu vremea, ca și baibaracele, doar în portul și tradiția satelor, ca și zăbunul muntenesc, de altfel, operă a zăbunarilor bucureșteni, care dintr-o haină boierească ce era în secolul al XVII-lea, va sfîrși prin a deveni o haină lungă țărănească de iarnă, tot atît de lungă ca și odinioară, ale cărei „flori și obraze“ din țesătura de fir a scumpelor stofe de atunci vor fi înlocuite cu ornamente de broderie aplicată, căutînd să imite, ca și la cojoace, ceea ce noile vremuri și producția casnică nu mai puteau da ([199]).

Trebuie să observăm că, începînd mai ales de pe la jumătatea acestui secol, își fac apariția tot mai frecvent, în documente, condici de vistierie, hîrtii de familie și, ceea ce e mai important, chiar în iconografia profană a vremii, pe lîngă boierii de neam și chipuri de oameni mai mărunți, mici negutători și slujbași domnești, lăutari, tîrgoveți, meșteșugari de tot felul, zugravi și chiar țărani.

Nu ne vom ocupa aici, firește, de îmbrăcămintea marilor negutători, vestiții cupeți munteni de pe timpul lui Matei Basarab sau Brîncoveanu, care, prin starea lor înfloritoare fiind deopotrivă boierilor și adesea chiar înrudiți cu ei, își îngăduiau să se îmbrace cu cele mai alese straie, concurînd în eleganță și lux pe veliții Principatului.

167. *Porcar muntean* (după o gravură din evanghelia de la Govora, 1642)
168. *Gealat muntean* (după o miniatură din „Slujbenicul mitropolitului Ştefan", 1652)

Aşa cum vor fi fost, de pildă, în 1672, un pan Enache Barbălată pitarul, neguţător de frunte din Suceava, sau un Iane cojocarul, care pe la 1666 ţinea pe Muşa, fiica lui Calotă vornicul, sau un „Deftu neguţător" care, în 1694, se înrudise prin fiica sa cu Harvat spătarul ot Izvor, sau un Pană Pepano cupeţul, străin de locurile acestea, care îşi dăduse pe Ilinca după Cîrstea, vistierul, un Ghioca, ajuns mai tîrziu el însuşi şătrar, socrul paharnicului bucureştean Vergu, sau, şi mai şi, un Dumitru Nona ot Braşov, pe care însuşi Brîncoveanu îl numea „prieten iubit".

Ne-ar interesa mai degrabă meşteşugarii pămînteni ca lucrătorii de piei din oraşul de reşedinţă domnească, de pildă, a căror limpede şi credincioasă imagine ne-a fost transmisă încă din 1643, din vremea lui Matei Basarab prin emblema breslei lor, păstrată azi la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

STRAIELE NORODULUI

Un act de vînzare de rumâni, din primii ani ai veacului al XVII-lea, ne arată cum erau îmbrăcaţi iobagii de seama lui Manea, feciorul lui Stan din Co-

169. *Ţărancă din Ardeal* (după o imagine nemţească)
170. *Ţăran din Ardeal* (după „Costüme Bilder am Siebenbürgen", după „Kostümbilder- Buch" din Graz şi după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen" de la Cabinetul de stampe al Academiei)

mâneşti, sau Stan Lungul. Ei purtau cojoace, nădragi şi comănace.

Dar cum erau îmbrăcaţi aceşti ţărani încă din vremea lui Radu Mihnea se mai poate deduce şi din relaţiile sau imaginile pe care le va da mai tîrziu Laurenţius Toppeltinus ca şi din unele documente, în lipsa unei iconografii româneşti mai ample şi mai vechi. Ei purtau, în 1612, cojoace şi sucmane, cumpărate la tîrguri sau confecţionate în casă, şi încălţămintea celor mai înstăriţi erau ciubotele, ca şi a călugărilor de altfel, sau opincile.

Se poate presupune că moda cetăţilor pătrunsese de multă vreme în satele noastre, şi o dată cu croiul unora din hainele orăşeneşti se însuşise şi denumirea lor proprie.

Ştim din relatările lui Paul de Alep că sătencele, pe la 1653—1658 îşi strîngeau părul colac şi pe deasupra îşi puneau marama sau învelitoarea de cap, care, la cele mai înstărite din ele, putea fi chiar de catifea colorată, pe vremea cînd jupînesele boierilor întrebuinţau scumpele şaluri de Alep şi Barsal.

Privim astăzi cu interes chipul unei *Ţărănci ardelene* ţinînd două găini sub braţ (Fig. 166), înfăţişată alături de o alta şi de un consătean în gravurile lui Toppel-

171. *Săteancă din Făgăraş* (după codicele din Budapesta)
172. *Sătean din Făgăraş* (după albumul din Graz)

tinus, şi al unui *Păzitor de porci din Muntenia* (Fig. 167), din vremea domniei lui Matei Basarab, aşa cum ni l-a desemnat gravorul, în paginile „Evangheliei învăţătoare", tipărită la Govora, în anul 1642.
Şi, o imagine moldovenească, apărută un an mai tîrziu în zaţurile tipografiei ieşene, chipul unui adevărat călău, aşa cum se înfăţişa acest executor al sentinţelor capitale la curtea lui Vasile Lupu în interpretarea gravorului Ilia, din paginile „Cazaniei mitropolitului Varlaam", imprimată la Iaşi, în 1643, vrednic de comparat cu gealatul contemporan valah din „Slujbenicul mitropolitului Ştefan", în viziunea unui miniaturist necunoscut (Fig. 168).
Cunoaştem din fresce şi stampe contemporane îmbrăcămintea unora dintre feţele bisericeşti sau a călugărilor din mînăstiri.
Ei umblă înveşmîntaţi în rasă de mohair, episcopii cu camilafcă pe cap..., preoţii de sat îşi pun un fel de căiţă, ca să se poată deosebi de ceilalţi ţărani, de care altfel nu i-ar despărţi portul. „Smeritul şi mult păcătosul Kir Anastasie episcop de Rădăuţi" ne apare, în 1644, luna iulie, ziua a 5-a, în tabloul votiv de pe pomelnicul mînăstirii Moldoviţa, în straie monahale, enumerat printre ctitorii sfîntului lăcaş.

173. *Părcălab sau jude sătesc din Ardeal* (după codicele Muzeului din Budapesta)
174. *Țărancă torcînd* (după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen" și după albumul din Budapesta)

Un călugăr, ca Simion din Boziani, putea să aibă păstrate în chilia lui amintiri dintr-o viață mireană, printre alte haine, și un zăbun scurt „o ghiordiiă de postav albastră, caftanul miu, o abăoară de postav, o bucată de pînză și năhrămi", garderobă destul de modestă pentru atîția feciori și fete, cîți urmau să vină la împărțeală, după petrecerea lui din viață. Generoși în portrete contemporane, zugravii și desenatorii din Ardeal, dinspre sfîrșitul veacului (1692), rețin în galeria lor de chipuri numeroase figuri de sătence și umili țărani valahi din Făgăraș, din Hațeg, din Brașov și de aiurea, precum *Romånca din țara veche* („eine Wallachin von dem sogenanten alten Land") de dincolo de Olt (Fig. 169), reprezentare naivă dar vie, înfățișînd portul femeiesc de atunci, un *Țăran din Transilvania* (Fig. 170) și, în sfîrșit, două chipuri îngemănate în timp, aflate în două dintre codicele veacului al XVII-lea, „Costüme Bilder am Siebenbürgen", păstrat la Muzeul Național din Budapesta și un altul din Graz (Austria), înfățișînd o *Săteancă* (Fig. 171) și un *Sătean* (Fig. 172) din părțile Făgărașului (Hațeg).
De altfel, nici Toppeltinus, prin acul lui Lanners, la 1667, nici aceste codice de muzeu budapestan sau din

175. *Țărancă torcînd, în port de vară* (după codicele din Graz și după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")
176. *Păcurar ardelean în ploaie* (după codicele din Graz și după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")

Graz nu sînt singurele albume privitoare la țara noastră, datînd din această epocă.

În afară de mai sus pomenitul album, Biblioteca Academiei Maghiare păstrează alte 36 de acuarele în „Imagines Nationum Ditionis Hungariae coloribus illuminatae".

Fără îndoială că materialul acesta nu se datează pe toată întinderea lui din aceeași epocă și nici nu aduce totdeauna chipuri noi, multe dintre portretele pe care le oferă fiind simple variante sau replici, al căror izvod e greu de stabilit, unele indicații și inscripții ale lor fiind și ele eronate sau contradictorii și dovedind prin aceasta atît o nedesăvîrșită cunoaștere a limbii românești, cît mai ales că, manuscrisul din Graz, de pildă, nu e decît o copie mai tîrzie și nu îndeajuns de fidelă a altor modele anterioare, că albumul de la Muzeul Național din Budapesta și albumul de acuarele de la Universitatea din Graz sînt opera unei aceleiași mîini, în vreme ce codicele de la Academia Maghiară („Imagines Nationum...") aparține altui autor etc.

Dar nu filiația albumelor ne interesează aici. Ceea ce vrem să subliniem e doar faptul că pilda lui Toppeltinus și desenele cărții lui, „Origines et occasus Tran-

177. *Un păzitor de porci* (după codicele de la Graz și după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")
178. *Căruțaș* (după codicele de la Graz)

sylvaniae", desene datorate lui Feldmayr și lui Lanners, bucurîndu-se la vremea lor de o oarecare circulație, au fost imitate de contemporani și de urmași, ele însele inspirîndu-se desigur, la rîndu-le, din exemple mai vechi.

Fără a păstra vreo ordine anume în prezentarea lor, să continuăm cu „Costüme Bilder am Siebenbürgen. Tabulae pictae et coloratae" ([200]), care, alături de cele două chipuri de săteni de pînă aici și de figurile interesante de boieri pe care ni le înfățișează pentru această epocă, ne mai oferă încă și alte admirabile portrete de țărani valahi, din care desprindem acuarele de mai jos.

Prima reprezintă un *Părcălab sau jude sătesc* (Fig. 173) din Țara Românească, cu toiag și cu căciula în mîini, de fapt o căciuliță orășenească, bordată pe margini cu blană, în felul cum purtau și domnii din Ardeal și tîrgoveții din Țara Românească.

El îmbracă o haină lungă pînă mai jos de genunchi, nădragi largi strînși în obiele, și în picioare poartă tradiționalele opinci.

A doua, tot atît de expresivă și îngrijit desenată, trădînd, prin felul de a trata un atare subiect, un profesionist și nu un amator, înfățișează *Românce tor-*

179. *Femeie din Sibiu* (după codicele de la Graz)
180. *Femeie din Țara Făgărașului* (după codicele de la Graz)

cînd, în mers (Fig. 174). Iile le sînt împodobite cu altițe, mijlocul încins de brîu ; poartă pestelcă, zavelcă și opinci în picioare (Fig. 175).

Un alt portret de mare valoare documentară și artistică, este cel al ciobanului din creierii munților Transilvaniei, zugrăvit atît de pitoresc și de veridic, cu sarica mițoasă cu mînecile foarte lungi, de altă culoare, și cu gluga seculară în cap. El poartă cioareci albi, strînși la glezne cu nojițele opincilor și la subsuoară nelipsita bîtă de stăpîn al stînei.

Chipul acesta, prins „sur le vif" în vreuna din călătoriile pictorului prin munții Ardealului, trebuie să fi plăcut mult deoarece îl întîlnim și mai tîrziu în acuarela din codicele Universității din Graz cu inscripția schimbată, *Păcurar român pe vreme de ploaie* („ein Wallachischer Schaaffhirt in Regen") (Fig. 176) și în „Trachten Kabinett von Siebenbürgen" purtînd legenda *Ein Pakurar oder aussgelehenter Schaaffhirt.* Trebuie fără îndoială să adăugăm tot aici și pe tînărul cioban zugrăvit în aceeași epocă, cu sarica pe umăr și căciula în cap, care se înfățișează însoțit de cîinii de la stînă și purtînd în mîini o țepușă lungă, văzut altcîndva foarte înrudit cu păstorul din acuarela lui Valentin Frank, din 1620.

181 *O țărancă din Brașov* (după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen" și după codicele de la Graz)
182. *Un pivnicer din Ardeal* (după codicele de la Graz)

Continuăm cu cel mai expresiv din toate portretele codicelui nemțesc și anume cu chipul acelui *Porcar român* („ein Wallachischer Schweinhurt") (Fig. 177). Este portretul unui țăran mizer, cu părul bălan foarte zburlit, cu barba și mustața la fel de neîngrijite. Atitudinea lui exprimă umilință. E îmbrăcat cu o cămașă lungă, de pînză ordinară, de un alb murdar, descheiată la piept și încinsă cu un brîu albastru, înnodat în față. Poartă cioareci galbeni-maronii și opinci legate cu nojițe.

Tot o imitație pare să fie și *Căruțașul român* („ein Wallachischer Fuhrman") din Muntenia (Fig. 178), purtînd în spinare sarica mițoasă sau cojocul lung întors pe dos, cu mînecile atîrnînd pînă aproape de pămînt.

Pe cap el pune căciulă neagră de miel, în mîna dreaptă ține biciul. E îmbrăcat cu o tunică gălbuie, scurtă, cu manșete și brîu albastru încheiat în față cu găitane, cu guler răsfrînt. În picioare, cioareci largi de dimie și cizme negre.

O figură din Sibiu ni se dă în imaginea *Fermieră* („eine Wallachische Meyerin von Hermannstadt") (Fig. 179), amintind de departe, prin păsările de curte pe care le duce la tîrg, de țăranca din gravura lui

Toppeltinus, cu găinile la subsuoară. Ea poartă manta de pănură gălbuie, o rochie lungă neagră, brîu roșu, șorț vărgat cu dungi roșii și albastre, obiele și opinci. O acuarelă ce își va găsi replica, mai tîrziu, și în „Trachten Kabinett von Siebenbürgen“ este aceea purtînd inscripția *Româncă din Țara Făgărașului* („eine Wallachin aus Fogaraser“) (Fig. 180).

Ea poartă basma albă, peste o căiță înaltă, cămașă înflorată cu altițe de arnici roșu și cu mîneci largi, strînse mai jos de cot, rochie neagră fără mîneci, lungă pînă la glezne, opinci și obiele. În mîna dreaptă ține un băț, în stînga o traistă albă.

O *Țărancă română din Brașov* („eine Wallachische Bäurin von Kronstadt“) înfășurată într-o broboadă care-i acoperă și capul și gîtul și umerii (Fig. 181), care îmbracă o scurteică (cațaveică) cu marginea lucrată în alb și negru, o fustă lungă neagră, catrință, obiele, este aproape identică cu *Fermiera* copiată în culori și în albumul „Trachten Kabinett“.

Albumul din Graz ne mai înfățișează încă o interesantă figură de *Pivnicer român* („ein Wallachischer Bierschröter“), surprins cu scara gata parcă să coboare butoiul, cu o traistă la brîu și cu căciulița în cap. Haină scurtă, obiele și opinci (Fig. 182).

Se mai păstrează, de asemenea, în iconografia vremii unele chipuri de slujitori ai altarului. Ne-au rămas astfel din Muntenia, din primii ani ai veacului XVII, chipul lui Eftimie mitropolitul în reverendă și cabană. cu pălărie pe cap, precum și autoportretele mitropolitului moldovean Anastasie Crimca, ctitorul din 1616 al mînăstirii Dragomirna (Fig. 183) ; și, mai tîrziu, din Ardeal, o acuarelă reprezentînd un *Popă de sat* („ein Wallachischer Dorff-Pfaff“), care nu are nimic deosebitor în aspectul lui (Fig. 184) de alți țărani valahi, în afară de tichia rezervată preoților uniți, imagine reluată într-o nouă versiune, mai desăvîrșită ca execuție, în albumul „Trachten Kabinett von Siebenbürgen“ sub numele de *Ein Porinto oder Dorff-Pfaff in Siebenbürgen*. Ilustrația *Ein Wallachischer Pfaff* înfățișează un preot român îmbrăcat într-un anteriu larg, purtind în cap o căciuliță sau o calotă caracteristică, la subsuoară toiagul cu măciulia rotundă al demnității, și în mîna dreaptă crucea.

Ultimele imagini clericale din Ardeal, care, prin aspectul lor deosebit, prezintă interes pentru o eventuală reconstituire a costumului preoțesc, înfățișate mai tîrziu și în colecția transilvană „Trachten Kabinett von Siebenbürgen“, sînt date de același album din Graz.

Așa sînt portretele unui *Călugăr ortodox* („Calutjer“) (Fig. 185), al unui *Episcop* („ein Iegumen oder Griechischer Pfaff“) și acesta tot valah (Fig. 186), *Ein Wallachischer Bischoff* cum explică acuarela de la Graz sau *Ein Biskup oder Wallachischer Bischoff*, cum arată miniatura din „Trachten Kabinett von Siebenbürgen“ și al unei *Călugărițe române* („eine Wallachische Nonne“) (Fig. 187), înveșmîntată în rasă mohorîtă, cu mîneci largi, lungă pînă la pămînt, ținînd în mîini cartea de rugăciuni și crucifixul atîrnat de un șir de mătănii și, pe cap, cu obișnuita coafă, aproape aceeași ca la femeile muntene.

183. *Un mitropolit moldovean* (după portretul lui Anastasie Crimca)

Cît privește Țara Românească, făcînd o scurtă paranteză, sînt vrednice de menționat din acest veac al XVII-lea, printre altele, chipul de călugăr îmbrăcat în rasă și purtînd nelipsita camilafcă pe cap, păstrat într-un desen destul de primitiv, de pe la mijlocul secolului, prin cartea lui Edward Brown „Călătorii în Europa", Londra, 1673, alături de portretul de mai tîrziu al stareței Platonida, pictat pe zidurile mînăstirii Mamul, pe la 1699, de vestitul zugrav Pîrvu Mutu. Din aceeași vreme brîncovenească se datează și pictura murală reprezentînd pe „Ioan arhimandritul, carele au fost năstavnic, cînd s-a făcut această sfîntă mînăstire" de la Hurez (1692), egumen îmbrăcat în tradiționala haină cernită de monah, sub care nu s-ar recunoaște fostul boier, din mirenie, Ioan Măldărescu.

În rest menționăm, în treacăt, printre ultimele portrete ale codicelui de la Universitatea din Graz, acuarela a 35-a și anume portretul *Lăptăresei* („ein Wallachische Mensch mit Milch"), o femeie română surprinsă în drum spre tîrg, îmbrăcată cu o cămașă albă, cu horbota la gît, scurteică ce se închide cu 7 nasturi, fusta neagră cu șorțul alb și cizme tot negre (Fig. 188).

În sfîrșit, o *Mireasă română* („eine Wallachische Braut") împodobită cu tradiționala cunună de panglici multicolore pe cap și cu sălbi de bani de argint atîrnînd de grumaji. Brîul roșu care o încinge pe mijloc, cămașa cu altițe, în roșu și albastru, catrința albastră și, în sfîrșit, cizmele roșii accentuează, pe plan cromatic, impresia de sărbătoare pe care o inspiră îmbrăcămintea acesteia.

Cu bogate informații despre portul oamenilor de jos se înfățișează, spre sfîrșitul acestui secol, și documentele scrise și iconografia epocii brîncovenești.

Slujitori în majoritatea lor, zidari și pietrari pricepuți pentru lucrul mînăstirilor de ctitorie și pentru casele „măriei sale", mulți dintre dînșii ne apar acum, cu arătarea straielor pe care le poartă, în semile vistieriei și uneori în picturile murale ale vremii.

Cei mai mulți dintre ei se prezintă îmbrăcați aidoma cu stăpînii sau patronii lor. Chiar *Lăutarii* și *Cobzarii*
 țigani, care desfătau pe boieri la ospețe și pe care,

184. *Un popă sătesc din Ardeal* (după codicele de la Graz și după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")
185. *Călugăr ortodox* (după codicele de la Graz și după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")

în 1692, îi înfățișează codicele din Graz, se arată, în trăsăturile mari ale veșmîntului lor, după chipul și asemănarea tîrgoveților, mai precis în costumul obișnuit al mediului în care trăiesc, orașul, tîrgul, cetatea (Fig. 189).

Așijderi pentru principatul Moldovei, cîntăreții domnești îmbrăcați în lungile rochii sau jupane, din primele două decenii ale veacului al XVII-lea, fiind reprezentați în scene religioase în miniaturile psaltirii de la Dragomirna. Ei sînt înveșmîntați cu eleganță și așezați în scenă ca participanți la o adevărată orchestră (Fig. 190).

Și e interesant de observat că, aparent, aproape că nu există deosebire între o dulamă și un caftan de zugrav și dulama sau caftanul unui boier velit, de seama Cantacuzinilor, de pildă...

Același croi, aceeași denumire, aceeași bordură de blană albă pe margini, aceleași agrafe la gît, aceiași fel de a le purta chiar.

Dacă ne gîndim însă că un cojoc de comișel, de pildă, îmblănit cu pielicele de miel costa, făcut gata, un taler și jumătate, și un cojoc boieresc căptușit cu samur prețuia pînă la 1400 de taleri, ne putem da seama de adîncimea prăpastiei ce despărțea în trecut

186. *Episcop* (după codicele de la Graz și după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")
187. *Călugăriță* (după codicele de la Graz și după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")

o stare de alta în ceea ce privește și viața și garderoba lor.

Din „foile de oamenii domnești care li se dă îmbrăcăminte" rezultă că la sărbători se împărțeau oamenilor de la curte postav roșu, brașovenesc, găitan și nasturi, și slugilor și mocanilor, care mînau carele domnești, li se dăruiau ipingele, mantăi de postav roșu fără mîneci... Și credem că una din figurile de căruțași români din această epocă, recrutați mai ales dintre mocanii ardeleni, se poate suprapune peste acuarela de la Graz, reprezentînd un căruțaș valah („Fuhrman"), fără să ne înșelăm prea mult asupra felului cum erau îmbrăcați ei. Dîrvarii primeau bogasii și abale, pentru vizitiii și comișeii domnești se cumpărau cojoace, părcălabii de slobozie erau miluiți cu cîte cinci coți de postav taftă, trîmbițașilor nemțești și unguresti li se dăruia taftă, 347 de taleri și jumătate se cheltuiau pentru „hainele paicilor (soldați din garda voievodului și a coconilor domnești) și ale copiilor de casă, pentru postave, tuzluci, vînări, brîie și ișlice care li s-au făcut de Paști", în timp ce boierilor zvorialnici li se dăruiau caftane, tăfți, tulpan. Încă de pe la jumătatea secolului ne e dat să vedem

 apărînd în fresca de biserică și chipuri de meșteri

188. *Lăptăreasă* (după codicele de la Graz)
189. *Lăutari din Ardeal, din 1692* (după codicele de la Graz)

dintre cei care contribuiseră la ridicarea sau înfrumusețarea lăcașurilor de închinare.

Iată, la 1669, portretul lui Dragomir zidarul (Fig. 192) zugrăvit pe peretele de apus în pronaosul bisericii din Băjești. E îmbrăcat, ai spune, ca un mare boier al vremii lui (pictura nu trădează calitatea și prețul stofelor), cu caftanul roșu îmblănit cu miel alb, nu cu samur, cu dulamă cafenie și brîul alb...

Iată-i tot astfel, în 1691, apărînd în pictura murală din pridvorul mînăstirii Hurez (alături de ispravnici și boieri de neam ca Cernica Știrbei și vel stolnicul Pîrvu Cantacuzino, pomeniți în inscripție) pe Istrate lemnarul, Vucașin pietrarul (Fig. 191) și Manea, vătaful zidăriei, solemni, îmbrăcați cu îngrijire, după moda vremii, ținînd în mîini însemnele, uneltele meșteșugului lor sau toiagul vătăfiei, cu dulamele încheiate pînă la mijloc în nasturi, cu brîiele înnodate în față, cu caftanele agrafate la gît, împodobite pe margini cu blană.

Sînt „meșteri mari“, cărora li s-a hărăzit această cinste, de a sta alături de stăpîni, pentru neîntrecuta lor măiestrie.

Meșteri mari, ca și zugravul Pîrvu Mutu cel care va picta și va restaura, vreme de două decenii, cele mai

multe dintre bisericile de ctitorie ale boierilor Cantacuzini, înfăţişîndu-i în frescă cu întreg neamul lor, la Măgureni, în paraclisul caselor lui Drăghici, într-un mare ansamblu pictural de 60 de persoane, şi la Filipeştii de Pădure, în biserica curţilor lui Toma Cantacuzino, într-o impresionantă galerie de portrete, numărînd 53 de personaje, la Cozia... etc. Chipul lui ni s-a păstrat în trei autoportrete la Filipeştii de Pădure (1692), Măgureni (1694) şi Bordeşti (1699).

Iată-l la biserica din Filipeştii de Pădure pe acest zugrav vestit al Cantacuzinilor (Fig. 193), pozîndu-şi cu tonsura lăsată pe frunte şi cu mustaţa subţire, îmbrăcat în dulamă verde măslinie pe sub caftanul cărămiziu, cu brîul de culoare tot cafenie înnodat în faţă. El ţine în mîini pensula şi o icoană a Maicii Domnului, ca un adevărat iconar neîntrecut ce era. Într-o atitudine asemănătoare, înfăţişînd de data aceasta privitorilor nu o icoană ci „scoica", micul vas de pregătit vopsele, şi pensula, Pîrvu Mutu zugravul ne apare şi la biserica din Bordeşti (Fig. 195), cîţiva ani mai tîrziu (1699), într-un portret de grup, alături de ucenicul său, Radu zugravul, aşa cum la Măgureni ne apare în tovărăşia unei zugrăviţe, cea dintîi ucenică în meşteşugul picturii de biserică din istoria artei româneşti.

Ne mai apar acum, în 1692, chipuri de lăutari (cobzari) (Fig. 194) şi în bolta pridvorului bisericii Filipeştii de Pădure, biserică a curţii lui Toma Cantacuzino, şi în pridvorul bisericii satului Aninoasa (Muscel) (Fig. 196) alături de fete din popor, într-un portret de grup bine construit, ilustrînd psalmii 148-150, al căror răsunet se va reflecta pitoresc şi în arta zugravilor de mai tîrziu, din secolul XVIII, de la biserica Scaune, de la biserica Colţea şi de la biserica Creţulescu din Bucureşti (1722). Şi, tot de acum, din 1695, ni se păstrează amintirea cîtorva lucruri de îmbrăcăminte destinate săracilor „măriei sale" vodă Brîncoveanu, calici de care erau plini Bucureştii pe acea vreme şi pe care curtea îi dăruia, în joia mare, cu dulămi de aba, dulămi voiniceşti şi dulămi femeieşti, cu cămăşi, cu izmene, cu ii femeieşti şi chiar cu işlice.

IUBIREA LUI BOGDAN. MOVILEŞTII

Aplecare către poloni arătaseră mulţi voievozi ai Moldovei şi în veacul al XVI-lea, începînd cu Alexandru Lăpuşneanu care îşi măritase fiicele după nobili leşi şi continuînd cu coconul său cel „brudiu“, domn al ţării pentru o clipă, Bogdan Lăpuşneanu, nevîrstnicul, căruia îi plăceau ochii fiicei lui Tarlon (201) şi se înconjurase cu şleahtici, de dragul iubitei, tineri petrecăreţi dar şi cărturari cunoscuţi, ca Ioan Klonski, Aichinger şi alţii, de „nu-i mai cerca pe boierii ţării la sfat“, spre indignarea cronicarului.

Rivalizînd în eleganţă cu aristocraţii de peste hotare oploşiţi la curtea lui, împodobindu-se cu giuvele cumpărate la Cracovia şi năzuind să cucerească, cu orice preţ, inima frumoasei de peste graniţă, pe care o vizita într-ascuns, acest tînăr şi îndrăgostit domn al Moldovei va fi îmbrăcat, desigur, mîndrul conteş cu mînecile despicate, îşi va fi pus pe cap tichia cu pană sau cuşma cu surguci şi îşi va fi încălţat cizmuliţele de saftian galben, de modă iarăşi polonă, pentru ca logodnica lui, papistaşă, să uite că are în faţa ei un „schismatic“ voloh.

Şi, de prea multă polonofilie, îşi va pierde pînă la urmă şi tronul cum îşi pierduse mai înainte şi capul după mîndra fată de leah.

Trecînd mai tîrziu în Rusia, el îşi va duce acolo garderoba leşească (pe care avea s-o schimbe cu costumaţia locului), dar şi tezaurul personal, cuprinzînd „bogăţii considerabile“ după mărturia surorilor lui, domniţele Maria şi Trofana, care, rămase orfane şi sărace, reclamau, în 1598, moştenirea fratelui de la marele duce al Moscovei (202).

Chiar şi Petru Şchiopul îşi avu legăturile sale cu polonii, întemeind prin ei şcoli iezuite de limbă latină şi un taraf boieresc, devotat cu tot sufletul alianţei cu leşii.

Mai polonofili însă decît au fost Movileştii şi partida lor (203) nu va cunoaşte Moldova nici în secolul ce urma şi nici mai tîrziu.

Ieremia vodă căpătase nobilitate polonă, avea patru gineri poloni, o moşie în Podolia, legături de priete-

190. *Muzicanți și trîmbițași moldoveni* (după miniaturile din psaltirea de la Dragomirna, 1616)

nie cu cea mai bună aristocrație princiară leșească, și o bună parte din oastea lui era formată din șleahtici și mercenari poloni, ca și a lui Simion vodă ori Alexandru Movilă.

Era firesc ca și costumația curții lor să sufere înrîurirea modei venind din nord, din țara prietenilor, a rubedeniilor și alianțelor militare.

Se știe doar că din toate formele de cultură, îmbrăcămintea este aceea care se propagă cu mai multă ușurință.

Moda se exercită simpatetic, prin contaminare. O pălărie nouă, croiul unei haine, gustul pentru o anumită materie sau culoare se răspîndesc din om în om și sînt îmbrățișate în scurtă vreme de un oraș întreg, de o țară întreagă, prin acel act spontan de adeziune care este imitația.

Fenomen social exterior și manifest, așadar lesne vizibil.

Iată de ce s-ar putea crede că identificarea influențelor în modă, în îmbrăcăminte, este un lucru cît se poate de simplu și la îndemîna oricui.

Totuși, atunci cînd e vorba despre trecutul mai îndepărtat al unei țări, ca a noastră de pildă, recunoașterea înrîuririlor străine nu este de loc ușoară.

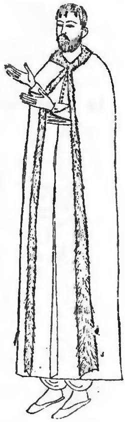

191. *Un lemnar și un pietrar din Țara Românească* (după portretele lui Istrate și Vucașin din pictura murală de la biserica mînăstirii Hurez)
192. *Zidar muntean* (după portretul lui Dragomir zidarul din pronaosul bisericii din Băjești)

Și aceasta uneori din cauza lipsei de izvoare, a unor catagrafii mai ample sau a unei documentații iconografice mai bogate. Alteori din pricina diversității prea mari a pieselor de îmbrăcăminte și a unei terminologii arhaice, cart astăzi nu mai spun nimic.
Se mai adaugă și confuzia vestimentară ce domnește în unele epoci, mai multe țări adoptînd deodată, printr-un consens tacit al preferințelor, aceeași costumație și aceleași stofe chiar.
Așa este, de pildă, cazul veacului al XVII-lea, în care cultura materială a Moldovei stă parțial, așa cum s-a mai spus, sub semnul înrîuririi polone, iar cea munteană primește pentru un timp influența portului civil maghiar, moda îmbrăcămintei din Polonia, Rusia și Ungaria fiind acum aproape aceeași.
Sfîșiate de lupte fratricide, Principatele năzuiesc cînd la ajutorul unuia, cînd la sprijinul celuilalt dintre regatele vecine, boierimea din aceste tabere aliate fraternizează în lupta cu un dușman comun, fie el păgînul, fie oștile răzvrătite, fie armatele pretendenților domnești, oștirile se amestecă acum și ele și, cum planurile nu sînt de egalitate, românii fiind tributari acestor intervenții militare străine, împrumutul vestimentar se face și el de sus în jos.

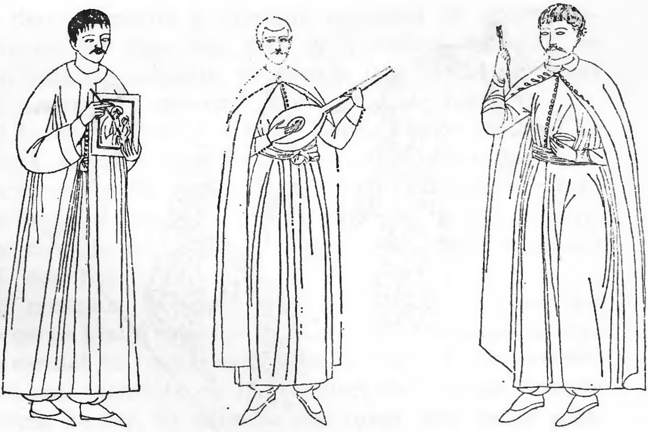

193. *Un zugrav din Țara Românească* (după autoportretul lui Pîrvu Mutu din biserica de la Filipeștii de Pădure, 1692)
194. *Lăutar* (*1692*) (după fresca de la Filipeștii de Pădure)
195. *Un zugrav din Țara Românească* (după autoportretul lui Pîrvu Mutu de la biserica din Bordești, 1699)

Așa cel puțin ar fi trebuit să se întîmple, și probabil că așa se va fi și întîmplat în realitate, dar numai într-o oarecare măsură.

Căci dacă ne uităm la grelele șube sau cabanițe de brocard de aur, cu flori țesute în relief înalt, ale Movileștilor sau ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu, mantii încheiate mai sus de brîu cu găitane late de fir și cu sponciuri de aur și diamante, cu misade bogate de samur cu gulere lăsate pe spate, ne dăm seama că, de fapt, vechile șube domnești ale Principatelor n-au cedat locul frumoaselor conteșuri de modă polonă decît numai în viața particulară a domnilor și boierilor noștri, și aceasta mai mult în cea de a doua jumătate a secolului, către sfîrșitul lui.

„Costumul de aparat", haina de solemnități a voievozilor din picturile murale, stampe sau broderii se menține în genere aceeași, după o tradiție biseculară, ca și cînd garderoba domnească de ceremonie a românilor ar fi încremenit în tiparele ei de odinioară. Înșiși polonii care ne vizitează țara, către 1666, cum am mai arătat, remarcă cu uimire ciudățenia costumației noastre aducînd a odăjdii.

Doar unele piese de găteală se schimbă : ceaprazurile de aur, de pildă. fiind acum late și nasturii sferici

196. *Lăutari și horă din Țara Românească (după 1683)* (după pictura murală de la biserica din Aninoasa)

(„nodurile“) mai bogat împodobiți, uneori cu pietre scumpe chiar.

Dar ce înseamnează în fond unele haine sau niscaiva amănunte vestimentare ca acestea, de împrumut, dacă ne gîndim cît de asemănătoare între ele sînt acum, în întregimea lor, garderobele ungurești, transilvane, polone, rusești într-un moment în care toate popoarele, din acest răsărit european, participă la aceeași costumație civilă, care descinde, în multe aspecte ale ei, dintr-o veche garderobă orientală ?

Cînd se va fi petrecut anume acest transfer, această osmoză vestimentară este greu de stabilit deocamdată. La mijlocul veacului însă, în liniile lui mari, procesul se putea socoti încheiat.

Să privim chipul din frescă al lui Ieremia Movilă voievod, de la mînăstirea Golia, pictură murală în care prefacerilor ulterioare pe care aceasta le-a suferit se datorează și timpuriul ișlic cu colțul pe frunte, pe care îl poartă domnul țării, și elegantul conteș cu mînecile despicate, prin care se strecoară brațele.

Este adevărat că tot acum este și vremea conteșului și a ișlicului.

În veșmîntul acesta însă voievozii noștri nu se vor înfățișa mai niciodată zugravilor de biserică, pînă în

a doua jumătate a veacului costumul de aparat rămînînd tot șuba, așa cum la învestirea domnilor se va îndătina cabanița, cu misada lată, lăsată pe umeri și spate, ca o pelerină somptuoasă de blană.
O haină veridică a acestui domn, iubitor de fast, ne oferă fresca pictată de la mînăstirea Sucevița, unde Ieremia Movilă vodă ne apare purtînd coroană, caftan bizantin, crucea și năframa intrate în tradiție, alături de doamna lui catolică, Elisafta (Fig. 199), de coconi și domnițe.
În perdeaua de mormînt (Fig. 197) care trebuia să-i acopere piatra sepulcrală, voievodul Moldovei ne este prezentat în tradiționala șubă domnească din brocard de aur, încheiate cu trei rînduri de ceprage late de sîrmă de aur, cu mînecile mai lungi decît haina spînzurînd inutile pînă la pămînt, cu faimoasa cușmă împodobită cu surguciul de pietre scumpe și cu panaș. La brîu îi atîrnă hangerul, pe care se sprijină mîna stîngă. Și trebuie să credem în realismul acestei reprezentări, cu atît mai mult cu cît anonimul desenator al broderiei, conștient de arta lui de a lua „măști", a ținut să ne asigure, în inscripția ce înconjoară portretul domnului, că a reprodus cu fidelitate trăsăturile fizionomice și vestimentare din ultimele clipe ale răposatului voievod, care, mutîndu-se „cu pace din domnie și viață" avea, în momentul morții lui, „această făptură și înfățișare".

Într-un veșmînt în totul asemănător ca bogăție și frumusețe, dar de un alt croi, lipsit de găitane cu fir și aducînd cu dulamele de zarpă pe trup, muntenești, din vremea Buzeștilor și a voievozilor pictați la mînăstirea Căluiu, ne apare și Simion Movilă, fratele Ieremiei, efemer gospodar al Țării Românești și al Moldovei (Fig. 198) într-o altă broderie de mormînt, păstrată tot la Sucevița, în care e reprezentat și el în ceasul greu al morții, după modelul „gisanților" apuseni și ca o replică pravoslavnică a acelor splendide „chipuri cioplite", singura expresie artistică pe care îngăduia ortodoxia.

Splendoarea îmbrăcămintei desemnează în persoana lui pe domnul din vestita familie a Movileștilor, ale cărei averi fabuloase, stofe de preț, costume orientale
 și moldovenești și coroane presărate cu diamante se

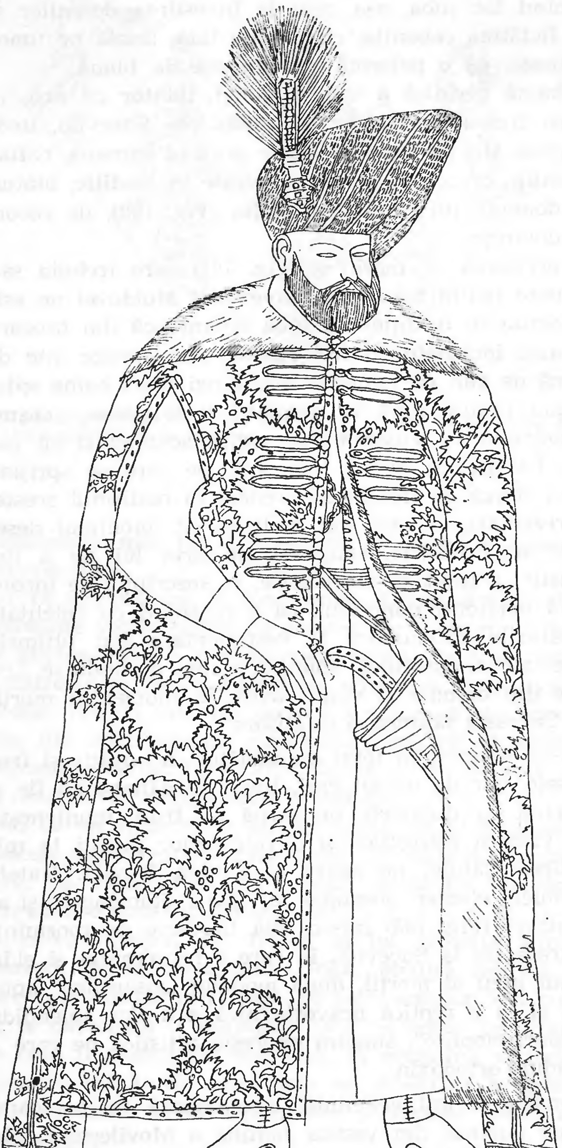

mai pomenesc și astăzi în inventarele leșești, păstrate în arhiva Institutului Ossollinski. Un voievod, care, la vremea lui, făcuse destulă vîlvă în societatea nobililor poloni și despre care relația francezilor Joppecourt și Baret povestește că, în dorința de a-și păstra tronul, oferea sultanului neprețuite blănuri de cacom, zeci de caftane de brocard, sute de armăsari și cai de cea mai bună rasă. Fapt confirmat în totul și de corespondența diplomatică a timpului care numără cu zecile blănurile de samur și de rîs, vulpile negre, scumpele veșminte de brocart și sutele de armăsari de rasă trimise plocon la Țarigrad, în 1606—1607, pentru a cîștiga favoarea padișahului ([204]).

Cît privește femeile încoronate din acest neam, ca de pildă mîndra și nefericita Elisabeta Ciomortovna a voievodului Ieremia, de origine nobilă polonă, în afară de caftanul de ceremonie cu care se înfățișează îmbrăcată în miniatura și în fresca de biserică de la Sucevița, ea nu mai apare altcum.

Portul ei obișnuit bănuim să fi fost cel leșesc sau maghiar, dacă socotim obîrșia străină, portul de curte pe care îl apucase încă din trecut această doamnă a țării, care ne apare în tabloul votiv cu părul bălai de sînziană, strălucitor ca o beteală, revărsat pe spate de sub coroana de aur masiv.

O singură Movilească, Maria, fiică a lui Ieremia voievod, măritată cu Ștefan Potocki, voievod de Braklavia și devenită, mai tîrziu, voievodeasă de Sandomir, după cea de a doua nuntire cu Nicolae Firley, ne-a rămas în elegante straie de epocă, altele decît cele de „aparat", în pictura de șevalet păstrată astăzi la Muzeul Sobieski din Liov (Fig. 201).

Dar și diadema de mărgăritare și marama străvezie, care-i împodobesc părul, și rochia de mătase cu flori în țesătură fină, cu mînecile și gulerul de samur, de stil și croială vădit occidentală, provenind din mediul leșesc, sînt numai o anticipare a unei mode feminine care, după cît probează documentele, avea să pătrundă însă, mai tîrziu, în țările noastre, generalizîndu-se doar către sfîrșitul veacului XVII. Așijderi, marama subțire ca horbota a Mariei Potocki-

197. *Ieremia Movilă voievod* (după perdeaua de mormînt de la Sucevița)

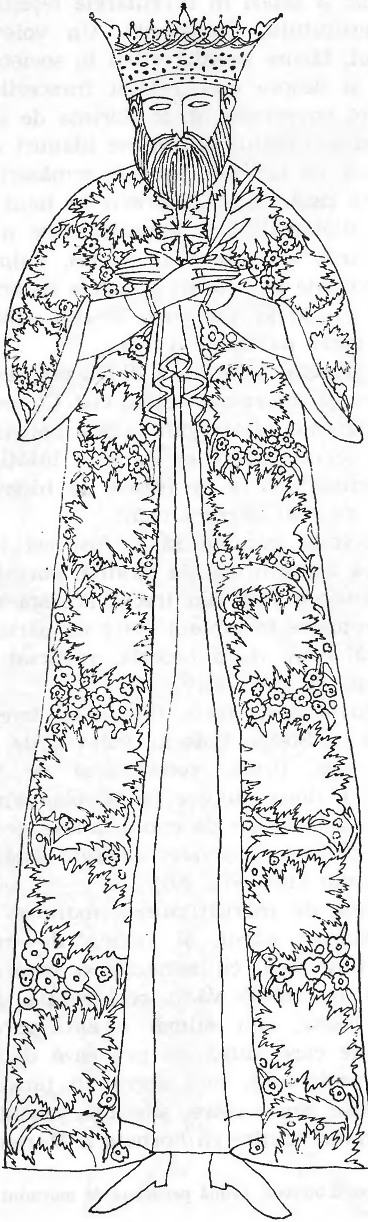

Firley, care, pusă pe creștetul capului acestei domnițe române, se așază aici altfel decît mesalul sau giulgiul ce împodobește de obicei pe jupînesele noastre, maramă a cărei elegantă, specifică și inimitabilă înfășurare a capului și a umerilor se lasă mai jos de grumaz, ca un guler de dantelă ; așa ne apare ea în primii ani ai veacului la maica lui Ieremia Movilă, de la Sucevița, ori la pioasa moldoveancă, jupîneasa Anița (Fig. 200), soața jupînului Anastasie, în biserica de la Trotuș.

O toaletă asemănatoare cu a Mariei Movilă va fi purtat, desigur, și cealaltă fiică a lui Ieremia voievod și a Elisabetei, cea măritată cu prințul Koreki, domniță a cărei furtunoasă și pasionantă viață o aflăm prin scrierea publicată de Joppecourt și Baret, dar al cărei chip nu l-am întîlnit încă în nici o pictură străină sau în vreo zugrăveală laică pămînteană, din cîte cunoaștem.

Ne sînt în schimb bine cunoscute materialele din care își lucrau sucnele și dulamele jupînesele și domnițele noastre din acea vreme.

COJOACELE DE SAMUR. UN TRON PENTRU O FEMEIE

Erau deosebit de apreciate de către elegantele din Țara Românească și Moldova : caftoria (cofteria) roșie, galbenă și pestriță, postavul filendreș, atlazul roșu, bogasiul și abaua roșie.

Și, deși prețurile materiilor și hainelor erau destul de ridicate, chiar și jupînii de starea a doua și soțiile de boiernași mai cu dare de mînă își îngăduiau luxul unor veșminte somptuoase.

Astfel, în 1604, jupîneasa pitarului Diva, locuind în Nucșoara, avea în garderoba ei nu mai puțin de două rochii de atlaz aurit, alta de atlaz roșu, una de atlas galben, un mintean femeiesc de camică verde, un altul de camică roșie, opt cămăși de văl, dintre care unele împodobite cu turcoaze, mărgăritare și flori de aur sau numai cu fluturi de aur, mahrame de văl cu

198. *Simion vodă Movilă* (după perdeaua de mormînt de la Sucevița)

199. *Elisafta, doamna voievodului Ieremia Movilă* (după pictura murală de la Sucevița)
200. *Jupîneasa Anița* (după fresca din biserica de la Trotuș)
201. *Domnița Maria Movileasca, voievodeasă de Sandomir* (după o pictură în ulei)

fluturi sau mesaluri, cum li se spunea atunci, pe care și le prindea pe cap cu ace de argint încărcate și ele cu pietre scumpe și mărgăritare, brîie femeiești din aur și mătase roșie, dintre care unele cu șorț și cu jungher și lanț de argint, inele de aur cu nestemate, brățări de aur în preț de 60 de galbeni bucata și altele ([205]).

Erau la modă acum „șofanele muierești, împodobite cu fluturi, dulamele de grana cu hulpi (de 4300 de aspri bucata), cabanițele cu guler de blană de vulpe, costînd 5800 de aspri una, iar pentru bărbați, la zile mari și veselii, scumpele dulame de zarpă, pe trup ([206]), „justaucorps"-uri românești, lungi pînă la glezne, aceleași de pe vremea lui Petru Cercel, a lui Mihai Viteazul și a baș boierilor Buzești, la care se adăugau acum blănurile de preț care le căptușeau. Și, dacă blănurile erau atît de prețuite pe vremea aceea, apoi trebuie să ne închipuim că și meșterii care le lucrau, blănarii și cojocarii, nu erau mai puțin apreciați sau răsplătiți pentru arta lor de către eleganții vremii. Ei se bucurau de mare trecere și viețuiau în bună stare, fiind adesea foarte bogați și bine văzuți la curtea domnilor și în casele boierești, deși oameni de jos de felul lor, din popor.

De frumoasa fiică a unui asemenea cojocar subţire se îndrăgosti, în 1618, un tînăr voievod muntean, Alexandru Iliaş, şi, pentru că în iubirea lui aprinsă, uitase cu totul de prejudecăţile sociale şi nu şi-o luase doar ţiitoare, ci, după cum spun documentele, voia să şi-o facă doamnă legiuită, boierii ţării jigniţi în mîndria lor de fumurile de mărire ale fostului cojocar, care se şi vedea ajuns peste noapte socru domnesc, curmară scurta poveste de dragoste princiară, alungînd din scaun pe junele gospodar. Un tron pentru o femeie !...

Şi dacă ar fi fost numai tronul... Dar unde mai pui că, odată cu scaunul domniei, Iliaş vodă trebui să se despartă pentru totdeauna şi de „caii cei împodobiţi, şi de săbiile de aur, şi de hainele brodate cu fir", şi de toate acele scumpeturi pe care le avea îndrăgostitul voievod ([207]).

Tot atît de iubite rămăseseră acum şi minunatele cojoace de samur lucrate fără mîneci, în falduri dese, căzînd de sus pînă la poale, ceva mai jos de genunchi, cu gurile mînecilor şi ale buzunarelor tivite sau nu cu blană, după un model străin pe care-l regăsim aidoma şi în Franţa secolului XV ; aceste haine se confecţionau din stofe roşii înflorate cu aur, de brocart ori damască, ale căror ţesături de fir meşteşugarii satelor noastre încearcă şi astăzi, cu neîntrecută măiestrie, să le imite prin aplicaţii naive de arşin şi broderii de lînă viu colorate.

Sub domnia lui Alion vodă, trei asemenea superbe cojoace, dintre care două de samur şi unul blănit cu jder, îi costau pe slugerul Preda şi pe Mihai postelnicul nici mai mult nici mai puţin decît 520 de ughi de aur, adică 520 de galbeni ungureşti, preţul unui sat întreg, Putineiul, pe care se vedeau nevoiţi să-l zălogească în contul acestei datorii.

Cum arătau asemenea haine, pe vremea lui Gavril Movilă voievod, de pildă, ne putem da seama privind şi costumul prea elegant în care se înfăţişează marele ban al Craiovei, Ioan Catargi, în sigiliul său inelar din 1619.

Preţul exagerat al veşmintelor nu trebuie să ne mire. Luxul s-a plătit totdeauna scump, pretutindeni, şi
 materialele acestea rare, aduse din Orient sau din

202. *Papa Brîncoveanu, jupîneasa Vişa Leurdeanca şi jupîn Preda* (după o acuarelă pregătitoare pentru frescă de pe la mijlocul veacului al XVII-lea)

Veneţia, ţesături de lînă, catifea sau mătase, cu înflorituri şi „obraze" de fir, erau de o strălucire şi de o bogăţie greu de închipuit astăzi.

De altfel, pentru jupanii avuţi de la curtea unui voievod ca Gavril Movilă, în ale cărui comorniţe personale, risipite în exilul lui transilvan, diamantele erau uneori atît de mari încît nu aveau pereche decît în coroana împărătească a lui Rudolf al II-lea, preţuind unul singur 10 000 de taleri..., splendoarea costumelor era un lucru de la sine înţeles.

Între 1619—1628, cu 5 coţi de postav turcesc ori fileandrăş sau cu două pielicele de sobol, cu un vig de adamască ori cu unul de atlaz se puteau dobîndi moşii şi sate întregi, cumpărîndu-se protecţia sau „voia veghiată" a unui mare boier, judecător al stăpînirii.

Splendidele stofe sau postavuri răsăritene puteau face obiectul plocoanelor cele mai bine primite. O dulamă roşie, o şarvana cu ceprage şi blană, o cabaniţă cu blană de spinări de rîs şi un şlic elegant ori chiar şi o pereche de nădragi, de scumpă stofă, se ofereau în dar cu prilejuri memorabile, ori pentru a se recomanda bunăvoinţei cuiva, fie acel cineva chiar şi un divanit al ţării, de seama boierului Bou sau a altor veliţi.

Nici pietrele scumpe şi nici perlele nu erau mai ieftine în primele decenii ale veacului şi, dacă „un grăunţ de mărgăritar de pus la orsagă" costa acum 3

ughi de aur, își poate închipui oricine cît vor fi prețuit grelele șiraguri de mărgăritare, încolăcite de două și de trei ori pe grumazul jupîneselor și doamnelor noastre.

Valoarea veșmintelor și sculelor scădea însă la jumătate dacă aceste femei se aflau în exil, strîmtorate cumva de sărăcie și lipsuri.

Așa se întîmpla, de pildă, la 27 martie 1629 cu lucrurile care fuseseră zălogite la Viena, la cămătarul Moise Perlheffter, de către deșțărata doamnă Ana, văduva voievodului Nicolae Pătrașcu. Înecată în datorii, această soție și fiică de voievozi se văzuse silită să-și amaneteze și puținele straie pe care le avea, care se scoteau acum în vînzare nemaiputînd fi răscumpărate ([208]).

Cojoace sau dulame obișnuite, modeste, purtau și tîrgoveții mai de rînd și chiar răzeșii.

Lucrate din materiale mai puțin costisitoare, ele nu depășeau prețul de 200 de aspri, ceea ce nu înseamnă că, și sub această formă, ele nu erau la fel de rîvnite și păstrate cu grijă de purtătorii lor mai puțin înstăriți și că răpirea sau pierderea unei asemenea dulame nu făcea obiectul unei judecăți înaintea lui Ștefan Tomșa, de pildă, ca aceea pornită împotriva lui Toma Diac din Tamaș de niște răzeși.

De veche tradiție vestimentară, ca și scumpele cojoace, rămăseseră în uz, cu croaila schimbată, ca haine de ceremonie și solemnități, frumoasele șube

cu mînecile despicate, care acum se vor chema cabanițe și mai tîrziu șarvanale, destul de asemănătoare conteșurilor poloneze, cu gulerele misadelor de blană atîrnînd bogat pe spate ca o pelerină, mai scurte și mai ușoare însă, și cu mînecile zvîrlite în părți, nu atît de lungi ca odinioară.

Sînt boieri și voievozi, așa cum arătam și mai înainte, care ni se înfățișează și în acuarele și în broderii ori efigii îmbrăcați în asemenea cojoace (ca Ștefan cel Mare, Alexandru vodă, coconul lui, și boierul Catargi, o sută cincizeci de ani mai tîrziu) ori numai în dulame pe trup, aceste „justaucorps" românești (ca Mihai Viteazul, Petru Cercel, Buzeștii) sau ca Alexandru vodă Iliaș, de pildă, pe care zugravii l-au omis din repertoriul lor iconografic, dar pe care istoriografia țării ni l-a păstrat, surprins chiar în momentul în care își părăsea tronul de teama primejdiei : „scăpînd numai cu dulama pe trup... despărțit de doamna sa și fugind tare"... la Brăila.

Stăruie în garderoba boierilor noștri și pălăria cu borurile înalte de zibelină, boruri întoarse și despicate la mijloc, deasupra frunții, care își schimbă forma de-a lungul veacului, și cu care, în 1618, pozează lucrătorului de sigilii inelare și aga Matei paharnicul din Brîncoveni.

În vara acestui an, 1618, din tainițele tîrgoviștene pline de bogății ale altui domn muntean dezțărat, Radu Șerban voievod, alungat din scaun (comori pe care încă din 1611 domnul intenționa să și le pună la adăpost în Ungaria), o slugă vicleană, Cneazu Simion, furase și adusese pe ascuns, la Tîrnăveni, cîteva scumpeturi. Erau tot lucruri de preț, haine și giuvaere de ale doamnei Elina și de ale fiicei ei, domnița Ana (măritată acum cu feciorul lui Mihai Viteazul, răposatul de veșnică amintire), lucruri la care rîvnea și împăratul Matei al II-lea, din palatul lui de la Viena interesîndu-se, la 24 septembrie, cum ar putea să cumpere și el cîteva bucăți din cele rămase nevîndute încă sau nedosite de lotrul valah.

Catagrafia latinească, redactată de către magistrații unguri, citează : cupe domnești de aur, carafe de argint, șube și mantii femeiești lucrate din taftă sau mătase verde ori roșie sau galbenă ca șofranul, cu

țesătura în parte din fir, haine lungi pînă în pămînt, îmblănite unele cu zibelină. Sînt printre ele veșminte pe care le îmbrăcase cîndva, copilă fiind, domnița Ana („apta pro virgine vestis"), și alte haine albe muierești, țesute cu fir de argint, apoi mătăsărie, cioltare bogat împodobite, piei de leopard, șiraguri de mărgăritare țesute pe benzi de mătase și... cîteva căciulițe elegante cu fundul de mătase roșie și cu borurile de samur... ([209])

De unde vor fi fost aduse în Principate aceste mîndre căciulițe „țarigrădene" nu știm. Poate din... Țarigrad, poate de aiurea... Ișlicele veneau și din Constantinopol dar se lucrau și în țară. Cușmele proveneau din Polonia și Ardeal. Multe din pălăriile la modă, știm sigur, se primeau din țările germane, Transilvania continuînd să importe în acest an și de la Prešov (Cehia) asemenea articole de lux, alături de postavuri trainice și frumoase, de pînzeturi sileziene, de încălțăminte mai scumpă.

Ceea ce ne uimește însă, dacă luăm drept bună datarea lor tîrzie, este longevitatea pălăriilor de soare cu borurile late și rotunde așezate ca o aureolă pe capul jupîneselor noastre, de pe la mijlocul acestui veac, pălării aparținînd unei mode al cărei început ne întoarce îndărăt cu un veac și jumătate.

Așa se înfățișează în cîteva acuarele pregătitoare pentru frescă, femeile din neamul boierilor Leurdeni, ca jupîneasa Vișa și altele, precum și jupîneasa Păuna, soața lui Preda Brîncoveanu (Fig. 202).

Dacă nu cumva fantezia pictorului care a lucrat mai tîrziu acest desen în culori de apă, după izvoade necunoscute nouă, și destinat, după cît se crede, unui tablou votiv la biserica din Leordeni nu ne duce în eroare, anacronizînd cu cîteva decenii măcar.

Cum va face mai tîrziu cu unele stampe ale sale și entuziastul dar naivul maior Papazoglu, pe cît de pasionat arheolog și colecționar, pe atît de stîngaci desenator, care înfățișează pentru această epocă portretele în medalion ale vel vornicului Cernica Știrbei și al jupînesei lui, Chiajna, desenînd nu știm iarăși după ce modele vechi pe acești foști mari proprietari de pămînt și vii din jurul Bucureștilor, pe la 1617, ctitori ai mînăstirii, care le poartă amintirea.

O stăpînire prea scurtă pentru a fi fost pe deplin strălucitoare, aşa cum făgăduia, este acum aceea a voievodului Gaspar Gratiani.

Stampa contemporană care ne conservă chipul acestui temerar „duce de Naxos şi de Paros", gravată numai cu un an mai înainte de luarea domniei, ni-l înfăţişează într-o ţinută mîndră, înveşmîntat cu mare eleganţă, în dulama pe trup de brocard înflorat, închisă în faţă cu copci de aur, peste care viitorul voievod îmbracă o altă haină, încă şi mai spectaculoasă, lungă pînă la pămînt şi croită pe corp, fără mîneci, cu marginile şi gulerul garnisite cu o scumpă blană, care ar putea să fie cacom.

Haina aceasta exterioară, deschisă la piept, e împodobită totuşi cu ceaprazuri de fir şi are o croială foarte caracteristică, aşa cum nu vom mai întîlni decît mai tîrziu, în iconografia şi garderoba lui Vasile Lupu.

Pe cap el poartă, după moda Ţarigradului, ca un creştin ce se afla, căciula de zibelină cu borurile răsfrînte în sus, de o altă formă decît aceea a lui Zottu Ţigara de odinioară, ornată cu un surguci bogat cu egretă de mărgăritare (Fig. 203) care desemna, poate de pe atunci, în el, un pretendent serios la tronul ţărilor noastre.

Cum se va fi chemat oare această luxoasă haină aurită a voievodului ?

Contemporanii călători, martori ai modei, nu ne dau în relaţiile lor şi numele particular al hainelor pe care au prilej să le admire ci se mărginesc, îndeobşte, la o simplă descriere vestimentară, orbiţi de bogăţia şi splendoarea costumelor.

Aşa procedează acum şi Twardowski, aşa va face mai tîrziu şi Paul de Alep, arhidiaconul.

În 1622, în trecerea lui prin Moldova, ducele Christofor de Zbaraz, cel care stîrnise atîta vîlvă prin cheltuiala şi strălucirea suitei lui, e întîmpinat de un alt voievod, Ştefan Tomşa, călărind în fruntea a două pîlcuri de ostaşi. Domnul e înfăţişat, în jurnalul polonilor, ca prezentîndu-se într-o haină splendidă şi călărind „un cal arăpesc". Şi atît. La Iaşi, el apare îna-

203. *Gaspar Gratiani voievod* (după o gravură străină, contemporană)
204. *Radu Mihnea voievod* (după tabloul votiv de la mînăstirea Radu Vodă din București)

intea leșilor într-un caftan strălucitor, bogat îmblănit, și memorialistul notează în jurnalul pe care-l scrie: „așa e obiceiul la moldoveni, cu caftan, deși era vreme frumoasă".

Încolo, palatul e păzit de drabanți și Tomșa dăruie caspeților, din bogata vistierie personală, „săbii aurite" și scumpe „bucăți de brocart" din acel superb brocart de Diarbekir, desigur, din care, în același an, la curtea luxoasă a voievodului Radu Mihnea, în București, se lucrau acoperăminte de corturi și baldachine pentru sfatul și petrecerea domnului cu acești musafiri poloni.

În scumpe veșminte de vilar sau urșinic ni-l înfățișează pe voievodul Radu Mihnea și zugrăveala prefăcută de la mînăstirea Radu Vodă și pictura ctitoriilor lui străine (Fig. 204).

E o viață împărătească și un fast vrednice de un mare suveran în palatele acestui domn din București, Iași, Hîrlău... Răsturnat într-o lectică apuseană și înconjurat de boieri eleganți, cel care învățase cîndva la Veneția și vorbea latina, italiana și greaca, suferindul voievod Radu Mihnea, care stăpîni pe rînd în ambele Principate, îi întîmpină europenește pe am-
 basadorii regelui leșesc. În preajma lui străjuiesc

„oşteni îmbrăcaţi în platoşe de fier“ şi „lăncierii“. Se dăruiesc găteli de preţ şi puşti de Lyon oaspeţilor, din tezaurul nesecat al voievodului. E un lux mare la curtea domnului.

Pajii lui poartă arme şi sînt îmbrăcaţi în haine cu ţesătură de aur. Chiar şi caii sînt împodobiţi cu şei lucrate în fir ([210]).

Aprozii de divan se arată îmbrăcaţi în urşinice, haine de catifea, peste care îmbracă scumpe cabaniţe de jder şi blăni de vulpe. Mari sau mici, curtenilor voievodului li se impune o ţinută elegantă. Şi eticheta trebuie respectată. Ei trebuie să „umble bogat împodobiţi“, din porunca domnului şi „niciunul cu haine cevaşi proaste, că era de scîrbă“, cum scrie cronicarul moldovean, admirativ şi dojenitor totodată, pe marginea unei oblăduiri, care, prin risipa şi luxul desfăşurat, contribuise la sărăcia ţării.

Pieţele româneşti ajung acum de pomină cu belşugul lor şi în capitalele Principatelor roiesc italieni, greci, turci, armeni, români, negustori de mărfuri orientale şi apusene. Dar „dulce e domnia din Moldova. Iară şi obezile turceşti sînt grele“...

Cîţiva ani mai tîrziu, sfîrşea executat de turci la Constantinopol blîndul voievod al Moldovei, Miron Barnovschi, om „la hirea sa foarte trufaş şi la portul hainelor mîndru“, cum îl zugrăveşte Miron Costin. Şi tot atunci începeau şi pătimirile Teodosiei, sora domnului răposat, evacuată din castelul de la Ustia de către nobilii poloni prădalnici, Przerembski şi Wisnowiecki, lacomi de comorile princiare ale acestei frumoase văduve a hatmanului Nicoriţă : casete de argint aurit, copci de aur presărate cu diamante, mii de scuzi de aur, săbii magnifice şi buzdugane de aur, zeci de covoare orientale, dar mai ales mîndre şi scumpe haine domneşti, blănuri de samur, veşminte multe de toate felurile ([211]).

În 1632, Paul de Strasbourg, trimisul regelui Suediei, găsea pe Alion, Leon vodă Tomşa, în scaunul Ţării Româneşti şi putea să constate eleganţa costumară a curtenilor lui. El vede în Bucureşti „boieri îmbrăcaţi în blănuri de zibelină călărind pe cai albi, în fruntea unui alai domnesc de 100 de călăreţi şi 600 de pedeştri“.

Și, deși nici un călător suedez nu ne-o spune, poate acum revine vremea tichiilor lucrate din stofă de aur — frenghi-serasîr — împodobite cu panaș, pe care le purtau vodă și dregătorii lui. O recrudescență a modei... ?

Este o datare ipotetică, firește, pe care totuși pare s-o confirme și faptul că, numai cîțiva ani după trecătoarea domnie a lui Alion vodă și anume, în 1649, tichigiii sau meșterii specializați în lucrul acestor *tichii de frenghie* se vor grăbi să apară menționați în documentele bucureștene, în număr destul de mare, fiind mai apoi răspîndiți și în lumea satelor (212). Cum mai arătau însă acum aceste tichii, nu știm.

NESECATELE VISTIERII ALE UNUI VOIEVOD MOLDOVEAN

Începe acum o domnie moldovenească vestită în tot răsăritul ortodox prin magnificiența ei, prin luxul și strălucirea curții, prin splendoarea costumelor, mai abitir decît crăieștile frumuseți ale Ungariei și Poloniei, cu care va rivaliza în totul, după însăși mărturia contemporanilor, pămînteni și străini.

Este epoca lui Vasile Lupu.

Schimbul de mărfuri cu țările vecine și mai ales cu Polonia este acum mai înfloritor ca niciodată. Oamenii trăiesc vremuri de prosperitate și, pentru prima oară, se înregistrează de către istoriografii noștri un reviriment economic de asemenea proporții : „Că de au fost cîndva vremi fericite acestor părți de lume, spune cronicarul, atunce au fost... Plină Țara Leșească, oi dzîce, de aur, la care, pe acele vremuri curea Moldova cu boi de negoț, cu cai, cu miere și aducea dintr-acea țară aur și argint..."

Ceea ce este ciudat însă e că mîndrul și generosul gospodar, ctitorul și dăruitorul atîtor biserici și mînăstiri pravoslavnice, omul spre care vor năzui, pentru oboluri, chiriarhii de la Athos pînă în Siria și Ierusalim, voievodul care va împărți mai tîrziu aurul, în dreapta și în stînga, cu amîndouă mîinile, fără să se uite, își inaugură stăpînirea printr-o perioadă de mare austeritate și de înțelepte restricții somptuare,

 interzicîndu-și și lui și boierilor orice cheltuieli de

prisos, orice export de aur, orice îmbrăcăminte desfrînată și costisitoare și mai ales orice dare asupra țării. „... Contăș cu soboli n-au îmbrăcat trei ani, ce numai cu hulpi, scrie Necule, și pe zi numai o merță de pîine se mînca și doi berbeci și o ialoviță la curtea domnească, cheltuială puțin, mai mult doi galbeni pe zi nu ieșea... Și au făcut cărți de slobozie în toată țara și nimica din țară nu au luat, pînă nu s-au plinit trei ani."

Pentru ca, după trecerea acestui termen legea somptuară să cadă și nimeni să nu mai întreacă în opulență și fast domnia acestui „bei" ambițios, care-și cănea părul, doritor să mai placă, și care, asemeni autocraților bizantini de odinioară, socotindu-se pe sine șef suprem al bisericii și patron al ortodoxiei, sta în biserică acoperit, purtîndu-și cușma ca pe o mitră sacerdotală chiar și în timpul slujbei religioase și nescoțînd-o din cap decît atunci cînd se aduceau din altar sfintele daruri.

Povestiri orientale par astăzi relațiile contemporanilor, privitoare la bogățiile cămărilor voievodului și la splendoarea garderobei lui împărătești. Maghiari și nemți, leși, italieni, englezi, sirieni mărturisesc despre ele.

În 1640, polonezul Taszycky, secretarul soliei lui Miastkowski, îl vede pe domn ieșind de la slujba religioasă, din biserica Trei Ierarhi, îmbrăcat într-o superbă șubă de brocard aurit îmblănită cu zibelină. Alt sol leșesc, Stanislas Oswiecim, aflat și el în trecere pe la curtea lui Vasile Lupu, în 1643, are prilejul să admire veșmintele domnului și, cu toate că nu agreează pe voievod, din respect pentru adevăr e silit totuși să consemneze demnitatea și eleganța lui costumară, cu adevărat neîntrecute.

SAMURII ȘI ALTEMBASUL

„Măreția domnului, scrie el, era într-adevăr un lucru vrednic de privit, întrutoate era demn de admirație. Între altele avea pe dînsul o haină împodobită, așa de măreață încît n-ai putea vedea una asemănătoare

205. *Vasile Lupu voievod* (după o gravură în aramă din 1651)

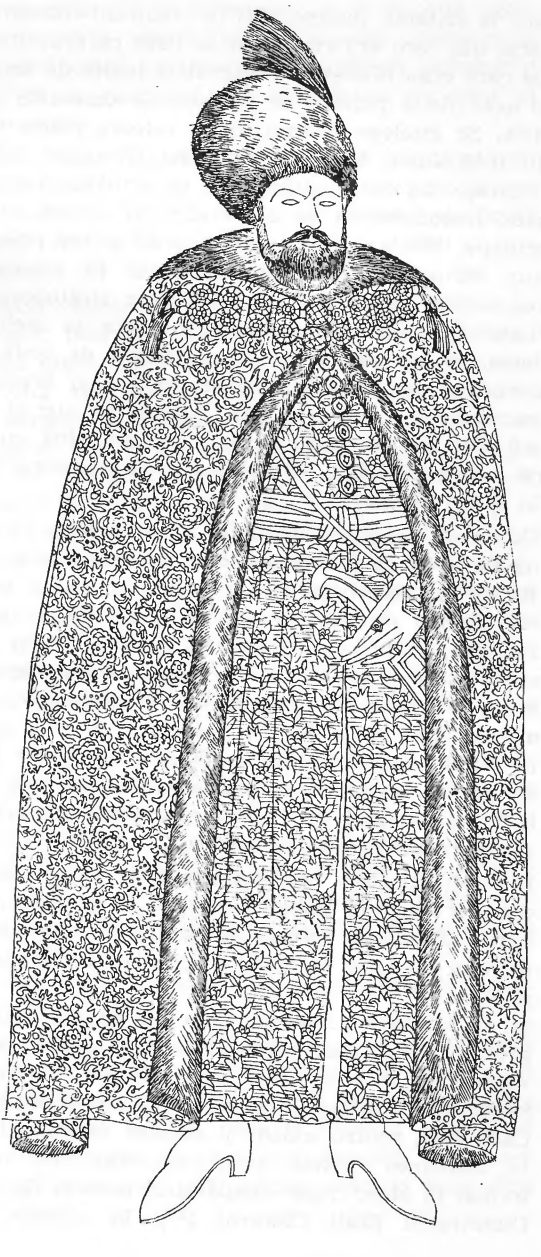

nici la sultanul turcesc, nici la vreun alt monarh. Materia din care era croită mi se pare că era altembas, pe care erau brodate, în aur, flori înalte de un deget şi avea două perechi de nasturi de diamante splendide. Se înţelege că erau de o valoare foarte mare." În 1645, Ianoş Kemény, solul lui Gheorghe Rákóczi, îl zăreşte pe vodă „călărind pe un armăsar foarte frumos, împodobit cu sersamuri de aur bătute cu pietre scumpe. Frîul şi scara calului erau şi ele poleite cu aur, tot astfel şi paloşul (sabia) lui. Pe cuşmă avea un surguci prins cu agrafă în care străluceau cinci diamante mari, alt diamant îl purta la inelul din deget. El era îmbrăcat într-o dulamă de stofă albă-purpurie, presărată cu albine de aur şi brodată pe margine cu capete de bour, lucrate în aur şi pietre scumpe, iar pe spate purta o mantie albă cu guler de samur siberian... Podoabele de pe el puteau ajunge la 40 000 de taleri".

Călătorul Bandini notează şi el, prin 1650, că numai nasturii de la haina de aur a voievodului costau 100 000 de galbeni şi că valoarea costumului frumoasei doamne cercheze se ridica la 400 000 de galbeni. De altfel, cîţiva ani mai tîrziu, Paul de Alep evalua numai una din blănile de samur ale voievodului, blană împodobită cu mărgăritare şi nestemate, la frumoasa sumă de 35 000 de galbeni..., şi, dacă socotim că Vasile Lupu avea în garderoba lui 35 de blănuri de samur, aproape în totul asemănătoare, ne putem închipui cîţi saci mari cu aur învestise domnul Moldovei în întreaga lui garderobă.

Revelaţia acestui fast desfăşurat la curtea din Iaşi, o are şi englezul Robert Bargrave, care, vizitînd grajdurile domnului, aprecia că ele întrec cu mult pe ale marelui duce de Florenţa şi chiar pe ale regelui Angliei.

Şi ne întrebăm : oare de unde îşi aducea hainele de preţ, stofele şi postavurile grele de aur, scumpele giuvaeruri cu care se gătea acest elegant voievod, mai luxos decît padişahii şi monarhii continentului ?

Căci, dacă pentru sobolii şi samurii siberieni, cu care îşi îmblănea şubele, ştim că domnitorul trimitea tocmai la Mosc după cumpărături oameni de casă, ca Dumitraşcu Erali Clucerul ([213]), în schimb, pentru

acele materiale de o frumusețe și o bogăție neîntrecută, în fața cărora înșiși eleganții șleahtici și ambasadori poloni, ca Oswiecim, rămîneau nedumeriți neștiind să le numească, ne este destul de greu să precizăm sursa.

Cele mai multe veneau, desigur, prin Țarigrad din Extremul Orient, unele din ele fiind lucrate anume pentru Vasile vodă și casa lui, cu broderii de bouri și albine, închipuind străvechea marcă a țării și una din bogățiile de frunte ale ei : mierea de aur.

Altele însă veneau de-a dreptul din Italia, căci voievodul, care, încă din 1642, își măritase cea mai vîrstnică fiică după Ambrozie Grillo, feciorul dragomanului bailului venețian la Constantinopol, își trimitea adesea oamenii la Veneția, cetate vestită în țesături și stofe lucrate în fir de aur („drappi d'oro") ([214]). În sfîrșit, din Germania și Polonia, unde Vasile vodă își depozita din cînd în cînd averile.

În 1653, cînd părăsește Moldova înfrînt și alungat, voievodul care poseda mari tezaure și în Țara Nemțească și în Lehia și la Veneția, își încarcă vistieria personală într-o „sută de care mari trase, fiecare din ele, de cîte 8 pînă la 12 cai, pline cu aur, argint și obiecte de lux" în valoare de 2 milioane de galbeni, bani și giuvaeruri, după prețuirea boierilor din preajma sa.

El lasă în mîinile lui Gheorghe Ștefan, noul domn care îl fugărea, uriașe „grămezi de aur și argint, de o valoare incalculabilă, armuri de preț, garderobă, giuvaeruri, blănuri de zibelină, mărgăritare și altele... mai mult decît ar putea să aibă un împărat sau un rege", cum scrie sirianul Paul de Alep, avuții care stătuseră pînă atunci ascunse în comornițe subterane ([215]).

Amețitoare bogății, descinse parcă din basmele „Halimalei".

Și toate dintr-o biată țară săracă, o biată Moldovă ai cărei locuitori umili și în vremuri de belșug tot sărmani rămîneau, și a cărei soartă vitregă o deplîng acum în versuri străinii pînă la capătul celălalt al continentului : *„Qui te peut dire hereuse, o, pauvre Moldavie,/Voyant ton chef pressé sous le joug d'un tiran..."*

Trufaşul voievod ni se înfăţişează astăzi, după trei sute de ani de la stingerea sa, în aceleaşi mîndre costume pe care le îmbrăcase atunci spre uimirea şi admiraţia celor din jur, atît în pictura bisericilor din ţară, pe care le-a dăruit, cît şi într-o gravură străină care a ajuns pînă la noi.
Să începem cu gravura în aramă, lucrată la Gdansk, în 1651 (Fig. 205) de Wilhelm Hondius, după un desen al lui Van Westerveld, operă de migală, în care amănuntul cel mai neînsemnat este redat minuţios, cu acea grijă pentru detaliu şi atmosferă pe care numai vechii gravori şi artişti o aveau faţă de modelele lor princiare.
Iată-l pe Vasile vodă îmbrăcat aici cu toată pompa, în ţinută de ceremonie, cu una din cele mai scumpe haine de samur.

Aparent, ea nu se deosebeşte prea mult de toate acele haine fastuoase, îmblănite, care se cinsteau atunci şi în Ardeal şi pe care le purtau voievozii Transilvaniei, cum dovedesc reprezentările din „Trachten Kabinett von Siebenbürgen" sau lespezile de piatră ale mormintelor unor juzi ai Sibiului, ca Valentin Seraphin sau Andreas Fleischer, încă de pe vremea lui Marcus Pemphinger (secolul XVI).

În realitate însă ne aflăm în faţa unui material de o bogăţie şi de o strălucire fără egal în istoria costumului de pînă acum. Căci lunga şarvana din postav de aur cu florile ţesute în fir „înalte de un deget", agrafată la piept, sub misada de zibelină, cu o înlănţuire de paftale lucrate numai în diamante, înlocuind aici obişnuitele găitane de aur ale domnilor, nu poate fi brocartul veneţian, cu care se înveşmîntau voievozii, ci poate numai *altînbasul* oriental, pe care, orbit de frumuseţea hainei, nu ştia sigur să-l numească, în 1643, nici chiar un om versat şi familiar curţilor regeşti, ca nobilul Stanislas Oswiecim, ambasadorul craiului Poloniei.
Pe dedesubt, el îmbracă o aurită dulamă din adamscă, încheiată la fel cu noduri de aur, încrustate cu nestemate, ai cărei nasturi de pietre scumpe Bandini îi preţuia la 100 000 de galbeni.
Capul şi-l acoperă cu o cuşmă de samur, al cărei surguci, împodobit cu pene de cocor, îl bănuim iarăşi

206. *Vasile Lupu voievod* (după fresca de la Trei Ierarhi)
207. *Doamna Tudosca a lui Vasile Lupu voievod* (după fragmentul de frescă din vechea biserică a mînăstirii Trei Ierarhi din Iași păstrat la Muzeul mitropoliei din Iași)
208. *Vasile Lupu* (după pictura de pe jilțul domnesc de la Golia)

bătut cu diamante. Despre un asemenea surguci împărătesc, semn sacru al stăpînitorilor țării, provenind din bogata garderobă a lui Vasile Lupu, care, după fuga domnitorului din scaun, ar fi ispitit lăcomia unui om de casă al lui Gheorghe Ștefan voievod, anume Gătoae, ca să-l fure, scrie Miron Costin în „Letopisețul Țării Moldovei“ : „Mult au stătut Ștefan vodă, cu ce gînd l-au făcut acel furtișag aceea slugă a lui. Nu știu ce i-au părut pre dînsul și dintr-alte semne mai dinainte și din fapta aceasta cu surguciul, i-au tăiat capul în Roman, zicînd : «De-ar fi oprit un lucru ce i s-au cuvenit lui, l-aș hi iertat eu. El a furat un lucru ce se cuvine unui domn»“... Cel de-al doilea portret al lui Vasile Lupu, din cele la care ne oprim, ne-a rămas în pictura în ulei așternută pe mușama de la mitropolia din Iași, de fapt o copie tîrzie după frumoasa perdea de mormînt, pierdută cam prin vremea Zaverei.

În această tapiserie, destinată a face pandant cu broderiile sepulcrale ale doamnei Tudosca și a tînărului Ioan vodă, Vasile Lupu arborează un superb cojoc de camocat, blănit cu zibelină și tăiat pe corp, de același croi particular cu al răposatului Gaspar Gratiani. Marginile de blană care îl împodobesc, bo-

gatele ceaprăzării de fir ale bustului, florile de aur ale ţesăturii, din aceeaşi materie cu a dulamei cu mînecile strîmte, terminate prin manşete ascuţite la vîrf şi sugrumată la mijloc cu un brîu innodat în faţă, măresc impresia de bogăţie, de lux şi eleganţă vestimentară.

Cuşma cu panaşul prins într-o fulie cu pietre scumpe şi hangerul de aur cu mînerul şi garda bătute în nestemate completează mîndra ţinută a gospodarului ţării.

Într-o înflorată şi scumpă dulamă grea cu ceaprage de aur, de alt model, încinsă la mijloc cu şal oriental, peste care îmbracă un caftan cu revere îmblănite cu samur (Fig. 206), se înfăţişează acelaşi voievod în portretul votiv de la Trei Ierarhi, mai de preţ decît cel refăcut apoi la mînăstirea Golia, descoperindu-ne încă un costum din bogata lui garderobă. Aproape la fel îl putem privi şi în zugrăveala tîrzie de pe jilţul domnesc de la Golia (Fig. 208), adăugîndu-se aici şi nelipsitul hanger de aur, bătut cu pietre nestemate, ce fusese uitat în pictura murală de la Golia şi Trei Ierarhi.

În aceeaşi haină de preţ, blănită cu samur, se arăta măria sa, odinioară, şi arhidiaconului Paul de Alep pe tencuiala încă proaspătă de la Trei Ierarhi, zugrăvită îndată după 1640, şi pe care astăzi o mai putem privi doar la muzeul mitropolitan din Iaşi.

El poza aici, alături de doamna sa de atunci, nu frumoasa circaziană Ecaterina, ci Tudosca Bucioc, şi de trei dintre copiii săi, cele trei fiice, înveşmîntate în stofe tot atît de scumpe şi împodobite cu găitanele de fir şi cu nestematele de care gemeau cămările lui tăinuite.

Şi, amănunt interesant (pe care ni-l dă sirianul), purtînd pe capetele lor nu cuşme de blană ci işlice de urşinic, cu cîte o dungă de samur pe marginea de jos a borului. Aşadar pălării, din acelea cu care se înfăţişează doamna Tudosca şi în perdeaua de mormînt, împodobite cu perle.

În sfîrşit, o ultimă prezentare a voievodului, din cîte desprindem aici mai puţin spectaculoasă în interpretarea noului zugrav, este aceea de la mînăstirea Hlincea, veridică în ceea ce priveşte trăsăturile

feţei modelului, dar prea de tot săracă şi lipsită de strălucirea obişnuită a veşmintelor acestui mîndru voievod resăritean.

Cu mîinile înfipte în şold şi hangerul atîrnînd la coapsă, aşa cum îi şade bine unui fecior de domn, tînărul cocon al lui Vasile vodă, mort în floarea vîrstei, la Brussa (1640), ne priveşte din tapiseria de mormînt de la Trei Ierarhi, păstrată azi la mitropolia din Iaşi (Fig. 209).

El e înveşmîntat într-o superbă şubă albăstruie, ţesută cu flori de aur şi căptuşită cu pielicele de zibelină, cu gulerul rotund şi îmblănit şi cu marginile brodate cu aceiaşi scumpi samuri siberieni, închizîndu-se la piept cu trei rînduri triple de ceaprazuri, cu nodurile şi chiotorile de aur.

E viu Ioan vodă, ca atunci cînd trăia rîvnind sceptrul Ţării Româneşti.

Mînecile lungi ale acestei fastuoase haine, de zile mari, anină libere către spate, de-a lungul şubei. El ţine în mînă, după datina ţării, o străvezie năframă brodată cu fir. Pe dedesubt, dulama de ales brocart îşi iveşte mînecile înflorate, cu manşete ascuţite la vîrf.

În fresca de la Golia, Ştefan vodă Lupu este văzut de arhidiaconul Paul, încă din 1653—1654, zugrăvit alături de voievod, de frumoasa doamnă Ecaterina, mama sa, de surorile lui după tată, Maria şi Ruxandra şi de o a treia soră, al cărei nume nu-l cunoaştem, dar a cărei viaţă a fost în vremea din urmă aflată şi povestită şi ea.

Îmbrăcămintea lui e tot aşa de mîndră ca şi a acestei din urmă surori, lîngă care l-a aşezat pictorul bisericii, „ambii în haine frumoase şi exact la fel“, cum ne asigură sirianul. Ca şi la Hlincea, de altfel, în ciuda unei picturi grosolane, executată din porunca lui Ştefăniţă vodă, menită să înlocuiască portretele lui Petru Şhiopul, al domniţei Maria şi al spătarului Zottu.

Provenind din acelaşi atelier este şi perdeaua de mormînt, splendidă operă de tapiserie, aflată în

209. *Ioan Lupu voievod* (după tapiseria de mormînt de la Trei Ierarhi din Iaşi)
210. *Doamna Tudosca a lui Vasile Lupu voievod* (după broderia de mormînt de la Muzeul mitropoliei din Iaşi)

Muzeul mitropolitan din Iași, a doamnei Tudosca, fiica vornicului Bucioc, voievodeasa Moldovei, moartă și ea înainte de vreme după ce dăruise soțului ei și coconi și domnițe (Fig. 210).

Haina exterioară pe care o îmbracă aici, cu mînecile retezate mai sus de cot, asemănătoare în totul dulamelor muntene, a căror modă începe în primii ani ai veacului, se distinge prin marea frumusețe a postavului de țesătură, desigur, orientală și prin croiala ei elegantă, mai strîmtă sus, lărgindu-se spre poale.

Lucrată pe de-a întregul în fir de aur cu „florile" multe și dese, ea se deschide în față, lăsînd să se vadă căptușeala scumpă din blană de samur, talia înaltă a rochiei prin jaboul de aur de la piept, rochia însăși, de culoare închisă, presărată cu frunze de fir precum și mînecile strîmte ale dulamei aurite, lucrate parcă în benzi șerpuitoare care se încolăcesc pe brațe, asemeni iilor cu mînecile „răsucite" ale femeilor din satele Branului nostru de astăzi.

În mînă doamna strînge o subțire năframă brodată cu fir, năframa elegantelor vremii.

Mai multe șiraguri de mărgăritare îi împodobesc gîtul și pieptul. Două lanțuri foarte lungi de aur, care par niște galoane de fir, se lasă în jos, de pe umeri, tăind în diagonală linia dreaptă a hainei.

Sub pălăria elegantă, cu calota de urșinic, înflorată cu perle, cu bogat surguci cu pene de struț și boruri de blană, se desemnează chipul prelung și sprîncenat, încadrat de doi trandafiri de aur, prinși decorativ în dreptul urechilor, de lobul cărora mai spînzură și o pereche de cercei lungi, bătuți cu nestemate.

De notat că un asemenea calpac, purtau la această vreme și voievozii noștri și cei ai Transilvaniei, ca Gheorghe Rákóczi, de pildă.

Aceeași elegantă și mîndră Tudoscă, gătită cu giuvele scumpe (Fig. 207), ca în descrierea lui Paul de Alep vom întîlni și în pictura murală de la Trei Ierarhi din Iași. O pictură pe care n-o mai putem privi tot acolo și noi, ca odinioară arhidiaconul sirian, dar în care aceeași Tudoscă, în superba ei blană de samur, nu altfel croită decît în broderia de la mitro-

polie, se află păstrată la Muzeul mitropolitan alături de fiica, Ruxandra, aidoma gătită și ea. Amîndouă poartă nelipsitele calpace cu calota rotundă, roșie, țesută cu flori de aur, cu borurile îmblănite, cu trandafiri mari de perle și cercei scumpi în ureche, cu rochiile cu guler de horbotă, și sînt rumene în obraz de suliman, după moda timpului, și au buzele înroșite și ele, așa cum n-o mai văzuseră, în 1641—1642, decît pe Ruxandra cea tînără și vie, zugravii ruși cărora, cu sau fără dreptate, li se atribuie pictura: Pospeev, Iacovlev sau Pronca Nichitin sau, pur și simplu, moldovenii noștri de-alde Nicolae zugravul și Ștefan... în stare să picteze și portrete de oameni vii, nu numai sfinți, cu fețele supte.

Despre doamna Ecaterina, cercheza, pe care o ținea voievodul dintr-a doua însoțire a lui, întîmplată curînd după moartea Tudoscăi Bucioc, ne povestesc călătorii străini care au avut prilejul să o cunoască, începînd cu Nicolae Barsi da Lucca și sfîrșind cu Paul de Alep, că era cu adevărat de o frumusețe deosebită, „di privileggiata belezza", cum se exprimă scrisorile timpului, încă din 1639 ([216]).

Arhidiaconul e primit într-o zi să-i sărute mîna și o află în iatacul ei stînd într-un jilț domnesc, mîndră și gătită cu haină de samur, purtînd pe cap un șlic moale de catifea roșie, mărginit și acesta tot cu blană de zibelină. Este, desigur, acea pălărie la modă, înaltă ca un comănac, dar moale, cu surguciul de nestemate și pene de cocor, cu care o vedem împodobită pe doamna țării și între 1641—1643, în gravura de pe ultima pagină a „Cărții de învățătură a Duminecilor de peste an", carte apărută la Iași prin grija mitropolitului Varlaam ([217]); o pălărie care a trecut pînă astăzi neobservată, dar care era purtată deopotrivă de doamne ca și de voievozi, în ambele Principate, de vreme ce însuși Matei Basarab, domnul Țării Românești, se înfățișează cu un asemenea calpac de urșinic, nițel turtit, în portretul din stampă.

Aproape aidoma înveșmîntată, sirianul o văzuse pe Tudosca doamna în fresca de la mînăstirea Trei Ierarhi, arborînd o superbă haină căptușită cu blană de zibelină.

Îmbrăcată nu prea deosebit de înaintașă, ne apare astăzi Ecaterina cercheza la mînăstirea Golia din Iași, în pictura murală, de atîtea ori prefăcută, alături de domnul ei, Vasilie vodă.

Ea poartă o feregea cu samur, deschisă în față, răscroită rotund la gît, cu mînecile scurte mai sus de cot și cu marginile de blană. Pe dedesubt îmbracă o dulamă dintr-o scumpă stofă la fel de înflorată, cu fir. Lanțuri lungi de aur, aninate de grumaz, atîrnă în jos de pe umărul drept ca și de pe cel stîng, încrucișîndu-se în față.

Pe cap, o elegantă pălărie cu calota rotundă și joasă și cu borurile înguste de blană, în totul identică și ea cu aceea, plină de mărgăritare, cu care pozase pe vremuri desenatorilor Tudosca doamna, pentru modelul tapiseriei de la Iași.

Ceea ce ar dovedi, poate, că moda nu fluctua chiar tiranic în vremea lui Vasile Lupu, dacă nu cumva zugravii repictărilor de la Golia, survenite în 1739 și 1838, nu vor fi luat ca model și pentru șlicul cerchezi Ecaterina, tot pălăria perlată, atît de caracteristică, a doamnei Tudosca.

Nu credem totuși că se va fi întîmplat aceasta, la Cetățuia înfățișîndu-se cu același croi de rochie și identice găteli și doamna Anastasia a lui Duca vodă, douăzeci de ani mai tîrziu. Mai simplă în îmbrăcăminte, frumoasa cercheză apare și în tabloul votiv de la Hlincea, în vremea domniei lui Ștefăniță vodă Lupu.

Ianoș Kemény, solul ungur, o vede și o descrie pe voievodeasa Ecaterina cînd cu nunta de pomină, din 1645, a domniței Maria și a cneazului Radziwill. Ea poartă acum „o rochie de stofă albă cu poalele lungi, cu talia sus (credem că e vorba aici de obișnuitul pieptar aparent, care dădea impresia unui corsaj ridicat), cu mînecile strîmte, prinsă la mijloc cu o scumpă cingătoare cu paftale de rubine. Pe deasupra ei, aruncată, o mantie, lungă pînă mai jos de genunchi, din brocart de culoare verde, presărată toată cu albine de aur și căptușită cu purpură mohorîtă și cu pielicele de soboli.

În jurul gîtului ei alb, șerpuiește un colier de mărgăritare încrustat cu pietre scumpe, de cea mai aleasă frumusețe, iar pe cap poartă un gugiuman de jder pe care strălucește o diademă bătută cu diamante". Tot atît de cochetă și bogat îmbrăcată ne-o putem închipui și pe domnița Maria, fiica Tudoscăi, pozînd, în 1639, pentru fresca de la Trei Ierarhi din Iași, sau de la Golia alături de mama ei vitregă, de voievodul țării, de fratele ei, Ștefan vodă, de domnița Ruxandra și de cealaltă soră, al cărei nume nu ni s-a păstrat.

Și e păcat că nu mai avem astăzi minunatul portret de logodnă al acestei Marii, devenită cneaghină Radziwill, portretul ei de fată, trimis în 1644, prin hatmanii Pan Mirski și Pan Mierzinski, solii îndrăgostitului prinț lituan, portret în care Maria va fi apărut îmbrăcată în minunatele ei scumpe toalete moldovenești.

Zugrăvit la Iași de un pictor pămîntean, un zugrav de „subțire" de la curtea voievodului, altul decît obișnuiții pictori de biserică ucrainieni, portretul acesta ar fi avut un preț îndoit pentru noi.

Această fiică a lui Vasile Lupu ni s-a păstrat în schimb într-un portret din colecția contesei Potocki, născută Radziwill, o pînză cu inscripție latină sub chipul ei de ducesă litvană, zugrăvit la cununie, zice-se, în costum de mireasă, după stilul și tradiția polonă, cu vălul nupțial pe cap (Fig. 211). Deși descrierea pe care o face Kemény după înfățișarea ei de atunci (îmbrăcată cum era în alb, purtînd pe cap, prins cu 2 săgeți de aur un văl roz, care o acoperea toată) diferă substanțial de tabloul de familie cunoscut ([218]).

Domnița noastră îmbracă aici o mîndră sucnă înflorată, cu frunze de aur, cu mînecile largi și găitane la piept peste jaboul lat al bustului, pe atunci la modă, pentru a da, poate, iluzia unei talii deosebit de înalte.

Pe deasupra, ea așază o feregea de brocard, cu marginile îmblănite și cu laturile petrecute una peste alta ca un capot, prinsă la mijloc cu o agrafă. Nesfîrșit de lungi și bogate coliere de perle mari împodobesc toaleta și grumajii Mariei.

Ovalul feței prelung, cu obrajii îmbujorați de prea mult fard, reproduce trăsăturile, fără frumusețe, ale Tudoscăi și ale lui Vasile vodă, domneștii ei părinți. Peste părul bine strîns și răsucit în jurul capului, ea pune căciulița „en vogue", ișlicul femeiesc îmblănit cu samur, o „Pelz-Kappe" cum i se spunea în Țara Nemțească, așa cum se purta de tinerele mirese și la Strasburg și în Tirol, modă agreată și în Germania și în Franța, și care va dura nici mai mult nici mai puțin decît trei pătrare de veac. În sfîrșit, peste scumpul calpac de blană o superbă diademă de pietre scumpe și mărgăritare, cu surguci de pene de struț, peste care se așază străveziul văl de mireasă.

Măritată printre străini, Maria lui Vasile Lupu este una din domnițele pierdute pentru noi.

O dată plecată din casa părintească și devenită prințesă Radziwill, ea își va părăsi pămîntul și obiceiurile și limba părintească și portul moldovenesc. E soarta tuturor fetelor de domni măritate în afară de granițele țării.

Ce îi va mai rămîne din vechiul Iași, vor fi poate numai dansurile „à la valaque", care o vor însoți și la petrecerile din castelele polone, cneazul el însuși știind să „joace" moldovenește cu deosebită grație și dexteritate, cîteva slugi credincioase de care nu se va despărți niciodată și tradiționalele năframe românești, a căror modă bîntuia și în Polonia în vremea aceea.

De altfel, după cîte se pare, într-una din variantele tabloului din colecția Potocki-Radziwill, Maria ține în mîna stîngă o astfel de năframă scumpă, din care știa să brodeze exemplare de mare artă, năframe cu care cneazul se va mîndri, în 1647, dăruind și mareșalei de Guebriant o asemenea „batistă de lînă cu broderie turcească în fir de aur și argint" cu armele casei Radziwill „lucrată de însăși mîna doamnei prințese".

Hărăzită, în 1643, lui Zsigmond, tînărul fecior al lui Gheorghe Rákóczi, principele Ardealului, domnița Ruxandra, a doua fiică, și singura fiică fru-

211. *Domnița Maria Radziwill* (după o pictură în ulei din colecția Potocki)

moasă a lui Vasile Lupu, își trimitea acum „portretul“ peste munți mirelui necunoscut, pe care voievodul Moldovei îl alesese pentru ea, sol fiind dumnealui Toma stolnicul, cinsteș boier al măriei sale ([219]).

Dar soarta voise altfel. Voievodul Ardealului, tatăl logodnicului maghiar, muri înainte de vreme și portretul se pierdu fără urmă, iar Ruxandra nu se mai putu mărita după aceea cu nici unul dintre nobilii ei pețitori leși sau litvani care îi ceruseră mîna: nici cu Radziwill, viitorul ei cumnat, nici cu Potocki, nici cu Dimitrie Wisnowiecki, romanticul îndrăgostit, nici cu Albrecht Radziwill, nici cu Samuel Kalinowski, fiul bogatului voievod de Czernigow.

Nouă ani mai tîrziu, la 16 august 1652, același Toma stolnicul, după cît se pare, într-o elegantă „carossa“ trasă de 6 asturcani și urmat de un vrednic alai, ieșea din Iași pentru a întîmpina un alt mire, de data aceasta mirele ales de soartă, Timuș Hmelnițki, fiul hatmanului cazacilor, spre marea nefericire a domniței noastre, care, rămasă la Iași, își plîngea norocul.

Zaporojanul venea cu sabia într-o mînă și cu inelul într-alta, după ce făcuse să curgă rîuri de sînge pentru rîvnita mînă a domniței. Martori oculari ne-au lăsat descrierea acestui fioros mire, care apărea la Iași îmbrăcat într-o jupană poloneză de mătase „cramoisi“ purtînd pe deasupra o mantie de catifea îmblănită cu samuri, prea largă pentru talia lui de mijloc.

Voievodul, el însuși, cu opt mii de oșteni, îi ieșea înainte la graniță, și un martor ocular al întîmplărilor, probabil neamțul Andreas Adersbach, povestește între altele că „opt călăreți impunători, îmbrăcați turcește, echipați deplin și împodobiți splendid“ mergeau înaintea domnului deschizînd cortegiul acestei princiare primiri.

Ce-a urmat se știe. Nunta se oficie cu toată pompa cuvenită. Pînă și caii turcești ai oaspeților, după atîtea lupte norocoase cu polonii, erau împodobiți cu stofe brodate cu perle. Vinul curse gîrlă, ca mai înainte sîngele, și nuntașii moldoveni, în straie de aur, împreună cu cazacii și druștele Carpiței, bine

înveşmîntaţi şi ei, în costume de modă polonă, în rochii de mătase şi mantii de urşinic, jucară zile şi nopţi întregi pe uliţile Iaşilor şi în ograda palatului domnesc.

Se schimbară daruri de o parte şi de alta în mătăsuri, catifele, brocarturi, blănuri de samur şi rîşi, soroace de soboli, covoare ţesute cu fir, dulame scumpe, haine de adamască căptuşite cu zibelină şi altele.

Şi domniţa plecă peste hotare cu alesul destinului ei, ca să nu se mai întoarcă în Moldova decît tîrziu de tot, foarte tîrziu, văduvă şi ostenită, pentru a muri, la 1688, decapitată de satîrul unui cazac ori al unui leah dintr-un podgheaz polon, care o ucise pentru a o prăda de avuţiile ei, în vestita cetate a Neamţului.

Chipul acestei frumoase şi nefericite domniţe ne-a rămas păstrat, în fragmentul din fresca de la Trei Ierarhi, astăzi reincastrată, pe care n-am mai putea-o altfel reconstitui din simpla, sumara descriere a arhidiaconului din Alep, şi în pictura de la Golia, prefăcută şi ea în secolul XVIII dar conservînd liniile costumului.

BOIERI ŞI JUPÎNIŢE

Nu mai puţin strălucitoare era şi curtea lui Vasile Lupu, cu elegantele carîte, trase de cîte şase cai şi căptuşite cu mătase aurită, cu alaiuri de cîte 5000 de călăreţi şi pedeştri, cu ostaşii din garda personală a voievodului îmbrăcaţi în haine roşii, cu pajii sau copiii de casă înveşmîntaţi în purpură şi purtînd căciuli înalte împodobite cu aur şi argint. Boierii lui poartă acum veşminte strălucitoare, asemănătoare cu ale ungurilor şi polonilor, şube sau cabaniţe, dulame şi conteşuri, încheiate în faţă cu ceprage de fir şi cu noduri de aur şi pietre scumpe.

Şi divaniţii care îl înconjoară pe voievod, fiecare cu demnitatea şi însemnele lui, aşa cum îi zugrăveşte mai tîrziu Miron Costin în „Poema polonă“ sau Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei“... Logofeţii, cu toiagul lor împletit cu aur şi încrustat cu

oscioare vopsite în galben auriu, purtînd la gît o pecetie mare atîrnată de un lanț de aur, marii vornici de Țara de jos și de Țara de Sus, purtători de toiag albastru împletit cu aur, hatmanii și pârcălabii de Suceava purtători de buzdugane și toiege roșii împletite cu aur, marii spătari purtînd sabia și buzduganul domnului la ceremonii și sărbători, ei înșiși îmbrăcați cu haine de brocart și acoperiți de căciuli, cucă sau coifuri bătute cu pietre scumpe, care amintesc mitra domnească pe care domnul, în situația de acum, nu o mai poate purta.

Apoi elegantele lor jupînese, și coconițele, și doamna cu domnițele și coconii voievodului, și slugile cele mai umile, sclipind în hainele lor cele bogate, țesute cu sîrmă, sau cu scumpele giuvele, mărgăritare și nestemate pe care le poartă. În mîini fetele flutură năframe cu fir ori cu sîrmă. La gît le strălucesc șiragurile de mărgăritare și lefții de diamante și lănțujele și gherdanele.

Sirianul însoțitor al patriarhului Macarie, ungurul Kemény, leahul Stanislas Oswiecim, italianul Bandini, englezul Bargrave, neamțul Happelius și alții ne-au lăsat icoane neșterse despre viața de curte, despre tîrgurile și cetățile Moldovei din acest timp, despre moravurile țării și ale oamenilor, despre îmbrăcămintea somptuară a boierimii lui Vasile vodă. Jurnalul arhidiaconului Paul de Alep a rămas pentru posteritate ca o fereastră deschisă spre trecutul acelei Moldove, înfloritoare de belșug uneori și însîngerată de războaie totdeauna.

O lungă perioadă, bogată în fapte și întîmplări istorice memorabile.

Călătorim cu el de-a lungul ulițelor ieșene, trecem pragul palatului domnesc, cu ograda plină de ostași din gardă, îmbrăcați în uniforme roșii și înarmați cu mușchete, iatagane și lănci, purtînd alții straie de ieniceri sau cazaci și pătrundem în iatacul frumoasei doamne circaziene, soția beiului, vizităm mînăstirea Golia, proaspăt zugrăvită, pentru a privi fresca ctitorilor peregrinăm pe drumurile desfundate ale țării, în carîte ori în sănii, după anotimp.

E zi de sărbătoare. Boieroaicele și fiicele lor ies la plimbare în somptuoase care, trăsuri lăcuite de modă

polonă, cu cîte 6 cai, însoţite de slugi bătrîne şi de comişei călărind pe de lături.

Ele apar îmbrăcate în lungi straie de lînă şi mătase, frumos colorate, blănite cu samur, cu gîtul împodobit de şiraguri de mărgăritare şi cu scumpe *boccele,* cum se numeau pe atunci şalurile de mătase neagră de Barsal, aruncate pe umeri, ori boccele albastre de Alep, purtînd pe creştetul capului cîte o ceapsă cu ţinte de argint poleit, ori calpace moi de catifea roşie cu borurile blănite cu soboli, aşa numite *şlice de urşinic,* ori elegante şlice ca nişte comănace, lucrate din pielicele de jder sau din zibelină, numite *şlice de sobol* ori *cuşme,* cu mărgăritare şi pontale de aur.

Stau mîndre în caleşti, pe canapele de mătase şi fir. Mîinile le sînt pline de inele cu diamanturi, safire, rubine, turcoaze, smaranduri sau bălaşe. Unele poartă dulame grele ţesute cu aur sau haine de serasîr, pe atunci la modă şi în Muntenia, *ghiurdele* (ghiordii) de adamască, feregele de lînă neagră, blănite şi ele, caftane de mătase, *habaci* de *şahmara* cu *pacele, tîmbăre* de şahmarand şi de urşinic peste sucnele de tabin sau de aclaz roşu cu flori de fir... şi altele, într-o gamă de tonuri nesfîrşit de variată. Femeile, jupînesele, îşi răsucesc părul în jurul capului, acoperindu-şi-l întotdeauna.

În picioare ele încalţă ciubote cu tocuri înalte, care se vindeau cu cîte 13 potronici perechea, în uliţa Ciubotarilor din Iaşi.

Să privim, cu Miron Costin, pe „tinerii feciori de boieri călărind pe cai turceşti, cu podoabe şi peţiene la işlice", înveşmîntaţi în lungi şi elegante dulame cu ceaprazuri de fir.

Ei poartă hangere de preţ la coapsă şi *năframe de mîini,* năfrămi de mînă cu fir sau şi cu sîrmă, după tradiţie, datină care a rămas şi în satele noastre pentru colăcerii flăcăi şi nuntaşi.

Călătoriile prin ţară ale lui vodă, cu suită de mii de ostaşi călări şi pedeştri care îl urmează, apoi nunţile, veseliile domneşti, de neuitat... ce risipă de găteli, ce ospeţe sardanapalice, mai vrednice decît mesele regilor (cum aprecia Happelius, în 1645, mesele îmbelşugate ale lui Vasile Lupu) cu jocuri de

măscărici străini și pehlivani, cu întreceri de „tour nois“ și cu cetăți de carton inexpungabile, cu lupte de fiare sălbatice aduse din îndepărtatul Orient, petreceri fără sfîrșit... pe vremea aceea... ! „Că n-au lipsit nimica din toate podoabele care trebuiau la o veselie ca aceasta, cu atîția domni și oameni mari, din țări străine, meșteri de bucate, aduși din alte țări, zicături, jocuri și de țară și străine... Curtea împodobită toată și strînși boierii și căpeteniile țării...“, cum povestește cronicarul Moldovei, Miron Costin, despre nunta domniței Maria cu Ianusz Radziwill, palatinul Litvaniei, întîmplată la 5 februarie 1645. Ni s-au păstrat de atunci și scrisorile de față ale acestei ascultătoare domnițe moldovene, care nu ieșea din cuvîntul domnescului ei tată, scrisori dictate diacului polon de la curtea din Iași, pentru îndepărtatul logodnic...

Cu cîteva luni mai înainte se făceau poftirile crailor vecini și zaiafeturile începeau și ele mai din vreme, udate cu vinuri de Cotnar, cu mîncări de soi, polone și moldovenești, servite în vase de argint, cu tacîmuri, linguri și furculițe și cuțite, asemenea de argint. Chemat din noiembrie 1644, contele ungur Ianoș Kemény, mai tîrziu prinț ardelean, solul voievodului Gheorghe Rákóczi, sosește la Iași cu un alai măreț de oameni și care, cu 100 de nobili îmbrăcați cu piei de lup peste costumele lor elegante de catifea și mătăsuri scumpe.

(Parcă-i vedem și astăzi pe acești nemeși unguri, așa cum i-a surprins gravorul lui Laurentius Toppeltinus, douăzeci de ani mai tîrziu, cu piei de fiare azvîrlite pe umărul drept, cu căciulițe de catifea cu marginile blănite, cu săbiile smulse din teacă.)

„Nunta s-a ținut cu pompă“, notează în jurnalul său contele Kemény. „Din Țara Leșească au venit mulți domni, solii craiului și ai altor domni, care toți erau foarte ales îmbrăcați și gătiți“.

Veniră la nunta domniței Maria solul regelui polon, solii patriarhului din Constantinopole, solii nemți ai palatinului de Brandemburg, în frunte cu Happelius, solii ducelui de Curlanda, grofii maghiari ai voievodului Transilvaniei, trimișii voievodului Munteniei și alții.

Mirele, cneazul Radziwill, își face intrarea în Iași cu o suită de 1200 de seniori poloni, mușchetari nemți și husari, slugi călări și luxoase carîte, înveșmîntați cu toții în haine scumpe, sclipitoare de frumusețe și bogăție...

Toți se întrec să arboreze acum, la Iași, cele mai mîndre straie, muiate în fir, lucrate din stofele cele mai de preț și împodobite cu cele mai scumpe giuvaere. E o desfășurare de lux orbitor, o paradă de mode și culori, de postavuri, de mătăsuri și atlazuri, de urșinice și brocarturi orientale și venețiene, și de stofe de aur, greu de imaginat.

„Dar din toți, scrie contele Ianoș Kemény... spunînd adevărul, pe curtenii lui Vasile Lupu voievod nu-i întrecea nimeni în frumusețea și scumpetea veșmintelor, că hainele cele de urșinic și de mătase erau numai de rînd la moldoveni..."

Așa se înfățișează îmbrăcați boierii țării, la ei acasă, oaspeților străini, în 1645, cum îi descrie Kemény, înveșmîntați cu mare distincție în somptuoase blănuri de sobol, de samuri și lincși, în postavuri orientale țesute în fir de aur, neîntrecute în frumusețe și bogăție.

Și tot astfel, doi ani mai tîrziu, apar ei, ca invitați la nunta reginei Poloniei, Maria de Gonzaga, în sobre conteșuri sau în caftane negre de adamască, cu țesătura de aur, purtînd bărbi lungi și părul tăiat „à la Grecque", cum îi vedea, în 1647, francezul Jean de Laboureur. Adamasca neagră era la modă și în Țara Românească ca și în Moldova. Și, fiindcă sîntem acum la mijlocul veacului și fiindcă veni vorba de scumpa adamască neagră, din care protipendada Principatelor își lucra mîndrele conteșuri, ne gîndim cît de ciudată mai poate fi uneori soarta lucrurilor în lumea asta, soartă întortocheată și ascunsă ca și a oamenilor.

Pentru pomenirea sufletelor, obișnuiau din vechi timpuri boierii și voievozii noștri să dăruiască bisericilor în ceasul morții hainele lor cele mai de preț, conteșuri, șube și dulame cu țesătură de mătase cu aur, din care preoțimea își făcea apoi stihare și feloane și mînecare... A-și da „odajdia" a rămas în vorbirea
 populară zicerea pentru „a muri". Așa de pildă, prin

1650, vistierul Mălai făcea danie mînăstirii Radu Vodă o dulamă de adamască neagră și o ghiordie iarăși de adamască neagră..., și alții dăruiau tot acum elegante conteșuri... pentru veșminte preoțești... nădăjduind poate că la judecata de apoi, nu le vor mai trage așa de greu păcatele în cumpănă. Dar se vede că păcatele boierimii noastre erau prea multe și prea grele, că nici darurile nu le mai erau primite acum. Nici cinci ani împliniți după aceea, se întîmplă răscoala seimenilor și dorobanților munteni, și casele boierilor fură trecute prin foc și prin sabie, și bisericile și mînăstirile fură și ele, toate, prădate de odoare și veșminte preoțești și, o dată cu alte multe sfinte lăcașuri din București, jefuită fu și mînăstirea Radu Vodă... de către răzvrătiți.

Din odăjdiile aurite ridicate din altar, din sfintele veșminte, seimenii „făcutu-le-au muierilor și fetelor lor chinteșă" (conteșuri), scrie, pentru vremea de acum, letopisețul cantacuzinesc...

Și astfel, neagra adamască cu țesătura de aur a conteșurilor vistierului Mălai și a altora ca dînsul, prefăcută o clipă în stihare preoțești, se preschimbă iarăși în chinteșe mirene, o dată încăpută pe mîna răzvrătiților, oșteni săraci jinduiți după elegantele straie ale boierilor...

Mai puțin bogată decît descripțiile de călătorie de pînă aici, iconografia epocii ne păstrează și ea cîteva din chipurile lor.

Iată doi dintre luxoșii boieri de la curtea lui Vasile Lupu, pe care-i bănuiam mai apropiați de voievod prin obîrșia lor, fiind poate chiar rudele domnului. Sînt vlahi tesalioți ca și domnul țării, după cît se pare, acești doi boieri, Gheorghe slugerul și fiul său Constantin postelnicul, reprezentînd la curtea din Iași mai curînd o puternică influență macedoneană, favorizată de domnie, decît o camarilă grecească, cum i s-a imputat pînă acum, evident pe nedrept, lui Vasilie vodă Lupu, cel care se ridicase la tronul Moldovei luptînd în partida națională împotriva grecilor lui Alexandru Coconul.

Bogați și generoși, ei apar în fresca, din 1644, de la mînăstirea Vlasiu (Fig. 212), districtul Cardița, din munții Pindului ca și în pictura murală neidentificată

pînă astăzi ca atare, de la mînăstirea Başcovo (Fig. 213) din Bulgaria, zugrăvită cu un an mai înainte.

Înveşmîntaţi cu mult gust, la Vlasiu, într-o bogăţie luminoasă de culori şi stofe scumpe, ţesute cu fir, ei îmbracă dulame şi conteşe încheiate cu noduri de sîrmă şi blănite cu samuri, fără mîneci, cu ceprage şi guri îmblănite şi ele, încalţă meşti şi papuci galbeni şi poartă în cap şlice moi de urşinic, cu marginea de jos cu soboli, un fel de căciuliţe nohaieşti, ţinînd în mîini macheta bisericii pe care o dăruiseră.

Lipsa Cheraţei, soţia lui Arhon Gheorghe, din tabloul ctitorilor, indică, desigur, moartea timpurie a acestei jupînese, purtătoare a unui nume atît de neobişnuit în ţara noastră, pomenită pios doar în a doua inscripţie, din 1644.

CASELE DE PIATRĂ ALE LUI MATEI VODĂ

Fără ca voievodul muntean să năzuiască a se măsura în eleganţă şi bogăţie cu orgoliosul rival de la Iaşi, curtea domnească din Bucureşti a bătrînului Matei Basarab, cu o veche tradiţie somptuară şi ea, va putea concura cu cinste pe aceea din Moldova.

Şi dacă s-a scris adesea de o întrecere culturală în şcoli înalte, legiuiri înţelepte, tipărituri româneşti, ctitorii şi danii, întrecere ce va fi existat, cu adevărat, între cei doi gospodari ai Principatelor noastre se poate vorbi astăzi şi despre o întrecere în fast, a celor două domnii potrivnice.

Căci nici comorniţele lui Matei vodă nu erau mai prejos de ale vecinului moldovean.

Numeroase case zidite în piatră erau pline pînă la acoperiş de aur, argint, veşminte de preţ, scule şi podoabe scumpe, după cum mărturisesc contemporanii, şi urmaşul la tron, Constantin Şerban vodă, va putea cheltui din resturile acestui însemnat tezaur, numai în primul an de domnie, 1 000 000 de piaştri, plătind solde şi scutind ţara de bir, fără să reuşească a secătui cu totul vistieria domnească pînă la sfîrşitul stăpînirii lui.

Pentru nevoile domnului şi ale boierilor, deosebit de luxoşi, se aduc mereu din Veneţia, sub domnia lui

212. *Gheorghe slugerul* (*1644*) (după tabloul votiv de la mînăstirea Vlasiu)
213. *Gheorghe slugerul și Constantin postelnicul* (*1643*) (după tabloul votiv de la mînăstirea Bișcovo)

Matei, stofe țesute cu mătase, lînă și aur, și numai într-un rînd, în 1646, oamenii de casă ai voievodului cumpără de la Nürnberg și Viena, cu scrisori pentru scutire de vamă, sute de suluri de țesături de aur și de argint, sute de funzi de stofe imitînd aurul, catifele negre și maronii și roșii, atlasuri și damasc, duzini întregi de pietre grana pentru bijuteriile curții, zeci de duzini de viguri de postav pentru uniformele dorobanților, în valoarea uriașă de 100 000 de taleri. Din bogatele vistierii sau cămări domnești personale dăruiau voievodul și doamna lui, de sărbătorile Crăciunului și ale Paștilor, cum scrie Paul de Alep, pe boieri și pe jupînese, pe musafiri, călători și soli, pe curteni, clerici, ostași și slugi, cu scumpe haine de brocart, cu veșminte de urșinic, de satin și mătase de Scio, cu caftane și cabanițe etc., fiecăruia după cinul său.

La zile mari, chiar și armăsarii domnești, costînd cîte 100 de galbeni unul, sînt împodobiți cu brocarturi de aur presărate cu perle și pietre scumpe

Boierii țării sînt cu adevărat superbi în veșmintele de gală de toate culorile, și călătorii străini ca Paul de Alep îi aseamănă unor flori de primăvară, în strălucitele lor haine scumpe, grele de atîtea blănuri.

214. *Matei Basarab voievod* (după o gravură italiană contemporană)
215. *Matei Basarab voievod* (după o miniatură din evangheliarul de la Ierusalim)
216. *Doamna Elena* (după fresca de la Arnota)

Și nici garderoba voievodului țării nu e mai puțin spectaculoasă.

În 1636, guvernatorul Podoliei, Gr. Krasinski, trecînd prin București, este condus la curtea domnească, cea păzită de guarzi îmbrăcați ca nemții și purtînd muschete, într-o luxoasă caretă trasă de șase cai. Vodă îl așteaptă pe tron, sub un baldachin, înveșmîntat într-o scumpă haină, o ferezie albă-violetă, căptușită cu blănuri de zibelină, pentru a discuta politică și a-l dărui pe sol, în semn de cinste, cu o frumoasă haină de catifea roșie.

Ceea ce impresionează pe un italian călător în costumația domnului muntean, este însă, mai ales, bogăția și strălucirea acelor haine cu gulerul lung atîrnînd pe spate, cu mînecile măturînd pămîntul, căptușite cu superbe blănuri de samur anumite de către el „gabanizza".

În asemenea cabanițe, cum se numeau acum vechile șube domnești, lucrate adesea din postav cu țesătura toată de aur, ne apare voievodul reprezentat și în miniaturile de mai tîrziu ca și în fresca de la Hurez etc.

Și informația nu ne lipsește pînă în cele din urmă clipe ale viteazului și înțeleptului domn.

Moartea îl surprinde pe Matei vodă înveşmîntat în haine princiare, cu caftan scump de brocard de aur, împodobit cu ceaprazuri de fir şi nasturi de argint aurit. Însă pe năsălie, el poartă pe cap, ca şi în timpul vieţii, un calpac de samur. (Şi tot astfel ne-ar fi apărut şi fiul adoptiv, Mateiaş, în relieful pietrei de mormînt din 1652, dacă urgia vremurilor nu ar fi sfărîmat şi această lespede funerară făcînd-o greu de identificat, pînă mai ieri.)

„Căciula domnului e un calpac de samur", spune Paul de Alep, desigur, o cuşmă lucrată în întregime din pielicele de zibelină, deci nu scufia de catifea roşie cu calota moale, încreţită şi cu marginile bordate cu pielicele de samur şi cu surguci, sub care ni se înfăţişează moşneagul domn în stampa italiană (Fig. 214), cu inscripţia latinească *Ioanes Matteus Bassa Raba Princeps Voivodae Transalpinae Vallachiae.* Pălărie, pe care aşa cum am arătat la domnia Moldovei, o purtau şi femeile încoronate, ca doamna Ecaterina cercheza.

În gravura aceasta italiană, Matei vodă îmbracă peste dulama cu ceapraze şi nasturi de aur, o scumpă haină blănită cu samur încheiată în faţă cu două rînduri de găitane sau brandenburguri, împletite cu ciucuri la capete şi noduri de aur, de modă polonă. E o haină de gală cu mîneci adevărate, nu însă scumpa cabaniţă din postav de aur cu ţesătura ornamentată cu frunze şi flori de fir şi misada răscroită rotund la piept, atîrnînd pe spate într-o revărsare bogată, cu mînecile apărînd de prisos, lungi pînă la pămînt, în care îl întîlnim îmbrăcat într-o admirabilă miniatură.

Cu înaltă coroană pe cap şi înveşmîntat în asemenea spectaculoase şube ori cabaniţe de aur orientale, haine împărăteşti, cum le spun cronicarii, cu gulerul de blană lăsat pe spate ca o scumpă pelerină de samur şi în dulamă de ţesătură de argint e reprezentat voievodul nostru muntean în miniatura din vechea evanghelie slavonă, ferecată de domn în 1643, dar şi în alte manuscrise, alături de doamna sa, Elena.

Este un costum împărătesc din „drappi d'oro" cu ceaprazuri şi chiotori de aur, întocmai aşa cum poartă acum, în al XVII-lea secol, şi ţarii ruşi ([220]).

Același lucru se poate spune despre nu mai puțin bogatul strai în care ni se înfățișează doamna țării, inteligenta Elena Năsturel din Fierești, patroană literară și binefăcătoare a artelor, îmbrăcată în mantia de aur cu mînecile retezate oblic, mai sus de cot, prin care se străvede dulama de argint fără mîneci și mînecile răsucite ale unei rochii.
Pe cap, asemeni prințeselor ruse, coroana de aur e așezată peste giolgiul care înfășoară capul tuturor doamnelor și jupîneselor țării, după datina muntenească, cum mărturisește însuși Paul de Alep, arhidiaconul, deosebindu-le și prin aceasta, la port, de moldovence.
Sînt de remarcat ciubotele cu țesătură de fir, cu tocuri înalte, la modă în ambele Principate și peste munți.
Variante cu totul asemănătoare, trădînd, ca și alte miniaturi ale voievodului, poate mîna aceluiași pictor, călugăr pămîntean deosebit de iscusit, ne oferă și evangheliarul de la 1643, aflat astăzi la Biblioteca Patriarhiei din Ierusalim (Fig. 215), danie a generozității domnului, precum și tabloul votiv de la Hurez. De înfățișare aproape identică ne apar Matei vodă și doamna Elena și în alte reprezentări (Fig. 217—218), în fresca de la biserica Sf. Apostoli, zidită de ei din piatră, pe locul unde odinioară se înălța mînăstirea Tîrnovului, de lemn, tînăra soață a gospodarului Valahiei pozînd aici cu nelipsita năframă pe cap, încă și mai precis și mai elegant desenată, sub coroana grea și înaltă de aur masiv.
O altă pictură murală de la Athos îl reprezintă pe bătrînul și viteazul gospodar al Țării Românești îmbrăcînd o mantie de urșinic sau atlaz, făcînd ape, cu misadă bogată la gît, în tovărășia Elenei, aceasta arborînd, pe sub mantia de mătase fără guler și cu mînecile scurte, o sucnă cu pieptar lat, așa cum am întîlnit și la doamnele și domnițele lui Vasile Lupu, avînd rostul de a înălța cît mai mult talia. Mînecile strîmte ale rochiei sfîrșesc prin manșete înguste.
În rest, înfățișările voievodului Matei de la mînăstirea Dintr-un Lemn, de la biserica Domnească din

217. *Matei Basarab voievod* (după o miniatură de manuscris)
218. *Doamna Elena* (după o miniatură de manuscris)

Tîrgoviște, de la Polovraci, Arnota sau Plumbuita, nu mai aduc nimic nou, decît poate numai în fizionomia de moșneag a bătrînului domn, ale cărui portrete nu seamănă niciodată desăvîrșit între ele.

ROCHIILE DOAMNEI

Cu mult mai interesante și mai expresive ni se par portretistica și costumația doamnei Elena de la biserica mînăstirii Arnota, de pildă, unde voievodeasa se înfățișează rupînd cu tradiția ortodoxă a zugrăvirii și a hainelor de ceremonial românesc și îmbrăcînd, ca multe din jupînesele muntene din vremea ei, ghiordia înflorată cu aur, cu mînecile retezate și îmblănite, împodobită la gît cu freza rotundă de dantelă, apuseană (Fig. 216), pe care o purtau și grofițele din Ardeal, ca și nobilele kievlene ; sau de la biserica mînăstirii Dintr-un Lemn unde această doamnă cochetă, cu toarte de mărgăritar în urechi, care îndrăgea și florile tot atît de mult ca și cărțile, pozează (cu mult înaintea domniței din cartea ambasadorului Feriol) ținînd în mînă două plăpînde flori, mărturie a acestei nobile pasiuni horticole de care nu rămăseseră străini nici zugravii țării ([221]).

Sînt înfățișări vestimentare de curte, obișnuite luxoasei doamne, în care o puteau zări oricînd și demnitarii țării dar și supușii, de seama acelui vrednic grămătic oltean, cu numele de Radu, care știa să mînuiască atît de bine și pensula și creionul, și care o va desena în culori de apă, în paginile liturghierului caligrafiat prin 1653—1654, îmbrăcată scump în mantie de brocart roșu cu flori de aur, purtînd la gît elegantul coleret de horbotă încrețită și apretată, cu care mai pozase și altor zugravi și miniaturiști români.

DIVANIȚII MUNTENI

Pe măsura gospodarului vom afla acum și pe slugile lui cele mai de cinste, marii boieri divaniți împreună cu jupînesele lor, înfățișîndu-se înveșmîntați cu multă eleganță și gust rafinat, irosindu-și averile pe îmbrăcăminte și cheltuieli de reprezentare.

Fermecat de aspectul somptuar al acestei luxoase boierimi muntene, arborînd toalete scumpe în nesfîrșit de variate culori, baronul suedez Clas Ralamb, remarca și el în mîndra ei îmbrăcăminte blănurile de jder și de lincs, cu care se împodobea, precum și pieile de leopard, panteră și tigru pe care căpeteniile oștirii le aruncau pe umeri.

Adunările lor sînt cu adevărat o orgie policromă de postavuri de preț, de brocarturi verzi și atlazuri roșii, de urșnice albastre ca cerul, de camocaturi de felurite culori, aduse de peste mări, care încîntă ochii. După o veche tradiție munteană, nevestele de boieri nu poartă, îndeobște, pălării perlate și nici șlice de samur ca moldovencele. Ele își împodobesc capul călugărește, ca madonele, cu mesaluri, *nemetețe,* văluri albe încrețite pe frunte și lăsate ușor pe spate, de la doamnă și pînă la cea mai umilă jupîniță din starea a treia.

Dar năframele acestea de cap, ca și mesalurile lor, sînt împodobite cu fluturi de aur și mărgăritare, dulamele lor, de adamscă roșie sau neagră sînt aduse din Veneția sau de la Țarigrad, și hainele lor de serasîr costă cîte 10 000 de aspri perechea.
Boierii lui Matei vodă sînt risipitori și mîndri. Un singur costum de al lor costă mai mulți ughi decît o cunună de aur masiv, și un leagăn cu telegari prețuiește de trei ori mai mult decît o cunună de aur. Ei poartă cămăși de pînză fină și nădragi turcești ori șalvari de culoare vișinie și, pe deasupra, dulame de atlas nărămzii sau galbene, lucrate uneori din tabin albastru aurit sau din catifea roșie, căptușite cu taftă, dulame închise la piept cu nasturi netezi sau de fir și cu mînecile strîmte, prinse și ele în sponciuri de aur. Banii și-i țin în pungi de mătase portocalie. Peste dulame îmbracă elegante mantii sau caftane roșii de scarlat, căptușite cu mătase, și în picioare își pun cizme sau ciubote ori papuci și mești.

La ospețe beau din pahare și din cești de argint aurit și se servesc de linguri, furculițe și cuțite, poleite și ele, tacîmuri de care nu se despart nici în călătorii sau în băjenie, cum nu se lipsesc nici de scobitoarea de dinți, de aramă, care „umblă pe șurup",

de săpunurile parfumate sau de ceara roşie spaniolă şi de pana de scris.

Jupînesele lor cochete îmbracă mantii de camocat roşu sau granat vişiniu, căptuşite cu cutnie sau bogasiu şi încheiate în copci de argint aurit peste scumpele lor rochii de atlas verde, cu umerii din catifea roşie ([222]).

La măritişul unei coconiţe, Caplea, sora jupînului Preda spătarul, nepotul boierului din Cepturoaia, se dau printre altele, ca zestre, o teleagă cu caii înşeuaţi, o diademă de aur şi o carîtă.

Jupanii noştri poartă un moţ, umblînd raşi în cap şi nelăsîndu-şi decît o şuviţă de păr în creştet, care atîrnă spre frunte, după moda răsăritului, modă adoptată şi de unguri şi de poloni.

Capul şi-l acoperă cu pălării de fetru cu borurile răsucite ca şi boierii ruşi, cu calpace cu calotă rotundă şi înaltă de catifea, căptuşită cu bogasiu şi îmblănită pe margini, ca în miniaturile din „Slujbenicul mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei" (Fig. 219), şi cu căciuli de samur, işlice elegante şi costisitoare ori cuşme sau căciuliţe de urşinic cu borurile înalte, dublate pe dinafară cu zibelină şi jder. Îmbrăcămintea preferată sînt cabaniţele cu găitane de fir... şi conteşurile, atît de asemănătoare, nepătrunzînd în garderoba boierimii noastre, ca o modă acceptată, decît în a doua jumătate a veacului. Un reprezentant al acestei mari nobilimi, din afara curţii domneşti, considerat însă, în calitate de rudă a voievodului, drept urmaşul lui la tronul ţării, bogatul şi viteazul baş boier, spătarul Buicescu, al cărui portret ni s-a păstrat la mînăstirea Clocociov în tabloul votiv, întreţine el însuşi o numeroasă curte şi apare în Bucureşti cu o escortă personală de 500—600 de slugi şi ostaşi înarmaţi, călări şi pedeştri, spre uimirea călătorului sirian Paul de Alep, care se nimerise a fi martorul acestei scene.

El îşi comandă hainele, desigur, din cele mai bune postavuri, dar aduce şi de peste munţi stofe braşovene, trimiţînd negustorilor saşi din Ardeal zeci de care încărcate cu lînă, pe la Rucăr, în Ardealul în care năzuia să-şi însoare feciorul cu fiica bogatului şi vestitului nemeş Ştefan Szalanczi ([223]).

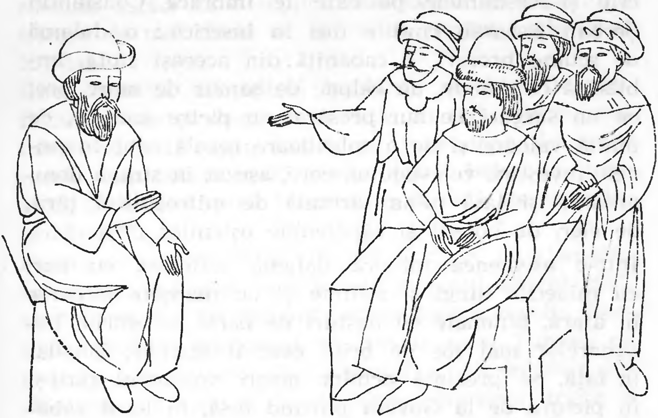

219. *Boieri munteni din vremea lui Matei Basarab voievod* (după o miniatură din „Slujbenicul mitropolitului Ștefan")

În Moldova, în același timp, un alt nobil, originar din Vaslui, adînc știutor de carte, Nicolae Milescu spătarul, pretendent și el la domnie, umblă pe ulițele Iașilor „cu povodnici înainte, domnești, cu buzdugane și paloșe, cu soltare tot sîrmă la cai" cum scrie Neculce.

Și într-un principat și într-altul se desfășoară acum un fast strălucitor, o mare pohvală, cum se va spune mai tîrziu acestei trene sau pompe costisitoare... boierești sau domnești.

Și tradiția de lux a curților românești se păstrează și sub următorii domni: Gheorghe Ștefan al Moldovei și Constantin Șerban al Țării Românești.

Ba pretențiile cresc, precum se pare, cu vremea... Zibelina moscovită, chiar cea mai de preț, nu-și mai are valoare pentru voievodul Munteniei, și Constantin Șerban intervine, prin 1654, prin patriarhul Macarie, pentru a obține, din însăși vistieria țarului Alexei, un soroc de samuri din cei mai buni și mai scumpi, frumoși și negri, precum nici s-ar mai fi văzut, pe care plătește importanta sumă de 480 de dinari.

Paul de Alep, care relatează acest fapt, martor ocular la ceremonia înscăunării noului domn, ne des-

crie şi veşmintele pe care le îmbracă Constantin Şerban Basarab cînd e dus la biserică : o dulamă de scump brocart, o cabaniţă din aceeași stofă, îmblănită cu samur, un calpac de samur de mare preţ cu un surguci de aur presărat cu pietre scumpe, de multă valoare şi de o splendoare regală, sînt însemnele investirii voievodului, care, aşezat în strana domnească, își lasă mîna sărutată de mitropolitul țării, de cler, de boierii și căpeteniile oştenilor ([224]).

Într-o asemenea mîndră dulamă înflorată cu aur, cu mînecile lungi și strîmte și cu manșete întoarse în afară, butonate cu nasturi de perle, cu gurile buzunarelor mai jos de brîul care îl încinge, înnodat în față, se prezintă ochilor noştri voievodul țării și în pictura de la Govora purtînd însă, în locul cabaniţei împărăteşti, caftanul, o scumpă mantie îmblănită, cu margine tot de samur, agrafată la gît, anticipînd moda „brîncovenească".

Pe dedesubt el poartă *ceacşiri* și papuci orientali ca și la biserica Domnească din Tîrgovişte, zugravii acestui scurt răstimp de domnie uitînd uneori să-i adauge la brîu, ca în fresca de mai tîrziu de la Hurez, și nelipsita năframă brodată, de lînă.

Mai veridic și mai aproape de strălucirea vremii lui se înfăţişează domnul Țării Românești în reprezentarea tabloului votiv de pe racla sfîntului Grigore Decapolitul, comandată meşterului argintar din Brașov, Martinus Weiss cel Bătrîn, și dăruită apoi, pentru pomenirea bietului suflet, mînăstirii Bistrița.

Magnificele costume pe care le poartă aici și voievodul și doamna lui, Bălașa, sînt în totul asemănătoare îmbrăcămintei înaintașilor lor, Matei Basarab și Elena doamna, de la Arnota.

UN TRICORN ORIENTAL

Surprindem acum, datorită unei iconografii ajutătoare, mai bogată și mai diversă, și putem chiar fixa în timp, un moment unic din arheologia costumară a Ţării Româneşti.

E momentul apariţiei unei pălării deosebit de caracteristice, ce va face epocă în principatul nostru, durînd mai mult de o jumătate de veac, și care trebuie

socotită astăzi ca o replică răsăriteană a elegantului tricorn de mai tîrziu de la curtea regelui Ludovic al XV-lea.

Este căciulița ori işlicul îmblănit, cu borurile răsfrînte în sus şi despicat în faţă, cu trei colţuri, mai mult sau mai puţin înalte, cu care apar de acum încolo împodobiţi mulţi dintre marii boieri şi voievozii Munteniei, pînă în primele decenii ale veacului următor.

Faptul se petrece către sfîrşitul domniei lui Constantin Şerban Basarab, mai precis în jurul anului 1657, cînd baronul Clas Ralamb, ambasadorul regelui Suediei, vizitînd Bucureştii, în drum spre Turcia, ne procură întîiul document, reţinînd ca memorabile, din călătoria întreprinsă în Valahia amintirea tristă a 300 de capete de seimeni răzvrătiţi, înfipte în pari, şi silueta singulară a unui boier român, de la curtea domnească sau de aiurea ([225]), din a cărui înfăţişare se desprinde clar *pălăria cu trei colţuri* despre care pomeneam aici (Fig. 220).

Înfăţişat într-o luxoasă cabaniţă, cu o bogată misadă de cacom, el seamănă izbitor de bine, în ciuda naivităţii desenului, cu marele boier Constantin Cantacuzino, postelnicul (Fig. 221), aşa cum îl cunoaştem din portretul, datat greşit, aflat în arhiva Gh. Grigore Cantacuzino, şi purtînd legenda, niţeluş cam fantezistă şi ea : *Constantinus Cantacuzenus Moghyla Basarab dictus. Anno Domini, 1564* (sic). Dar, nimic nu e nou sub soare !

Oricîtă atracţie ar fi prezentat această pălărie inedită pentru oamenii din vremea lui Constantin Şerban Basarab, ea nu făcea decît să reediteze, în liniile ei mari, formatul unei vechi căciuli ţarigrădene, pe care o purtaseră cîndva şi căpeteniile oştirilor lui Petru Rareş, şi care de atunci suferise felurite prefaceri sub Petru Şchiopul ca şi sub Mihai Viteazul, pentru a ajunge să fie, un veac mai tîrziu, boneta îmblănită pe margini ce va atrage şi atenţia pictorului însoţitor al lui Feriol, pe la 1709, cum arată stampa în culori reprezentînd un *Gentilom valah* ([226]), apărută atunci în numeroase variante.

Aproape aceleaşi tricornuri orientale, cum le-am spune astăzi, erau văzute şi pe capetele tătarilor şi

cazacilor, în 1650, după cum probează legenda ilustrată a hărţii Pocuţia a lui Guillaume le Vasseur, sieur de Beauplan, tipărită la Amsterdam în această vreme. Şi, în jurul anului 1670, puteau fi privite, chiar la Paris, împodobind capetele răsăritenilor, aflaţi cu diferite rosturi în capitala Franţei.

În 1669, sub Antonie vodă din Popeşti, căciuliţa aceasta cu borurile de blană răsfrînte în sus şi despicate la mijloc îşi făcuse drum liber în Ţara Românească.

O purtau acum şi copiii, de seama Pîrvului Creţulescu, feciorul logofătului Radu, al cărui portret votiv ne-a rămas zugrăvit la biserica din Rebegeşti ([227]).

DIN CATAGRAFIILE UNOR AVERI : ELEGANTUL MIHNEA ŞI FRUMOASA NEDELEA

Urmaşul efemer la tronul Munteniei, Mihail Radu sau Mihnea al III-lea, ciudată împerechere de voievod frumos şi temerar şi de poet de limbă turcă, de vizionar şi războinic în acelaşi timp, a fost, fără îndoială, şi un elegant al vremii lui.

Şuba de preţ, în care ni-l înfăţişează admirabila stampă contemporană, cu misada scumpă de zibelină şi cu ceaprazurile late, de aur, sfîrşite prin noduri de modă leşească, pusă peste o dulamă încheiată şi ea cu sponciuri de aur şi împodobită la gît cu o fundă brodată cu fir (poate şi aceasta o replică răsăriteană a cravatei din apus) (Fig. 222), nu este comparabilă, în frumuseţe şi eleganţă, dacă nu şi în bogăţie, decît cu cabaniţa de aur din altînbas a domnului Vasile Lupu, fugar de cinci ani şi care va răposa mai tîrziu la Constantinopole.

Pe cap el poartă işlicul de samur cu surguci, la modă, căciuliţă de urşinic cu fundul roşu şi marginea lată de samur, cu care se împodobeau şi peste munţi nobilii lui prieteni, magnaţi unguri de seama contelui Adam Forgács de Gymes şi a altora, la care va năzui, în decembrie 1659, deznădăjduit, pierzîndu-şi tronul.

Pribeag acolo, la adăpostul amiciţiei şi protecţiei voievodului Transilvaniei, principele Rákóczi, şi a

220. *Boier muntean din vremea lui Constantin Șerban Basarab* (după o miniatură din codicele lui Ralamb)
221. *Constantin Cantacuzino, postelnicul* (după portretul păstrat în arhiva Gh. Grigore Cantacuzino)
22. *Mihai Radu al III-lea — Mihnea voievod* (după o stampă)

nemeșilor lui, cărora, ca domn al Munteniei, în zile bune, le dăruise cai turcești cu tot harnașamentul, mantale roșii de catifea cu gulere căptușite cu blană de rîs, caftane și postavuri de preț dintr-o vistierie personală încă bogată, el va muri curînd, poate de inimă rea, poate de otravă...
Din catagrafia unor averi ([228]) risipite în Satmar, averi care-i aparținuseră cîndva, oamenii legilor, maghiari, vor mai desluși, în 6 aprilie 1660, doar cîteva arme, un turban alb, lanțuri de aur, cercei cu mărgăritare, brățări de aur cu pietre scumpe, dantele, o coroană de aur cu nestemate, cîteva mărgăritare, o fotă albastră, o haină albă, o manta turcească, o manta roșie, mintene căptușite cu samur, o căptușeală de samuri „pe care am scos-o de la o șubă", o dulamă galbenă de camocat (camucă), un caftan verde, două scuturi domnești, dintre care unul împodobit cu peruzele, arc de mînă cu toc cu săgeți, „pe care le-a purtat el însuși", mai multe grămezi de galbeni, o șubă de aur căptușită cu samur, cîteva lucruri de argint, 4 alebarde, 4 arcuri de mînă, 6 paloșe, 6 puști, 10 șei, 7 pistoale, căciulă și guler. Și în sfîrșit, cîteva lucruri de preț din garderoba Nataliei (Nedelei),
 fermecătoarea sclavă circaziană pe care o iubise

Mihnea, ţinînd-o pe lîngă el pînă în clipa din urmă, şi care, prin frumuseţea ei avea să ajungă foarte curînd doamna altui voievod pribeag, Constantin Şerban Basarab : „cîteva lanţuri de aur, doi cercei cu mărgăritare, podoabe femeieşti, inele de aur, un brîu de zmaralde, o brăţară de aur cu pietre scumpe, o mulţime de dantele, un brîu ţesut în fir de aur, un lanţ de aur cu nestemate, alte trei brăţări de aur, o basma aurită, cîteva mărgăritare legate într-o fotă pestriţă, o basma aurită, o coroniţă de aur, două brăţări frumoase cu rubine, 12 bucăţi frumoase de mărgăritar, 3 cercei cu rubine, un lanţ de aur frumos cu rubine, o diademă femeiască, două şiruri de mărgăritare pentru atîrnat la gît, un lanţ de aur cu atîrnătoare frumoasă cu pietre, o pereche de brăţări, altele fără piatră, o brăţară lată de aur, o pereche de copci de aur, o oglindă de mînă" ([229]). Şi atît... E soarta tuturor averilor domneşti, menite să se risipească prin străini, în exil, o dată cu stăpînii lor.

BOGATUL PRIBEAG BURDUJEA VODĂ

Aşa se va întîmpla cu vistieria personală a lui Radu Mihnea al III-lea al Ţării Româneşti, mort în Satmar, la 1660, avere confiscată de lacomul voievod transilvan. Aşa se va irosi şi avuţia lui Gheorghe Ştefan, voievodul Moldovei, silit şi el să pribegească în Ardeal, rătăcitor apoi prin Austria, Polonia, Rusia şi Brandenburg, răposat departe de ţară, la Stettin, în Suedia, în 1669.

Prinţ rătăcitor, părăsit de curteni şi prieteni, de care nu-şi va mai aminti nimeni pe meleagurile acelea îndepărtate, nici chiar ambasadorul Suediei, Welling, care, împreună cu secretarul Hildebrandt, îl văzuse cu cîţiva ani mai în urmă la Iaşi, dominînd atotputernic, aşezat cu măreţie pe un tron aurit, cu ceasornic deasupra capului ([230]), şi care primiseră în dar de la acest Burdujea-vodă al poreclei, somptuoase caftane de aclaz roşu şi postavuri fine, după datina de ospeţie a ţării... Dar şi coroanele şi avuţiile sînt amăgitoare, deşarte şi mîngîinoase...

În 1658, ceasul lui Gheorghiţă Ştefan încetase să mai bată pentru Ţara Moldovei şi, unsprezece ani mai tîrziu va sta pentru totdeauna şi inima ostenită a fostului voievod.

Dar, pînă atunci, cîte călătorii şi ce drumuri lungi ale înstrăinării a mai trebuit să străbată neodihnit acest domn mazil, împreună cu mica lui curte (din care nu lipseau nici duhovnicul şi nici nebunul), tîrînd după sine în pribegie sărmanele sicriaşe şi comori cu giuvaeruri, din care mai vindea cînd şi cînd, ca să aibă cu ce să-şi ţină zilele!

Numai o cruce ferecată cu aur şi pietre scumpe, pe care, într-o zi de mai a leatului 1663, o va dărui ţarului Moscovei, cum scrie Neculce, preţuia 400 de pungi de galbeni, şi o alta, încrustată cu un diamant mare, 24 de diamante mijlocii şi 72 de diamante mai mici, era zălogită în Suedia, pentru suma de 1800 de taleri imperiali, principelui Frederic Wilhelm, în 1665. Un singur diamant oferit de el spre vînzare în Colonia îi era plătit cu 4000 de taleri, în 1666. Ca să nu mai amintim aici decît în treacăt de atîtea alte zeci de scule de aur, încrustate cu pietre scumpe, amanetate în exil de pribeagul voievod al Moldovei, ca de pildă cele zălogite la Viena, la cămătarul Iacob Fränkl, în ziua de 5 septembrie 1662, pentru suma de 15 000 de fiorini, printre care se numărau: două diademe de aur împodobite cu diamante şi mărgăritare, opt ceaprazuri de fir lucrate pentru o mantie domnească, şi patru noduri de aur încrustate cu diamante, o cingătoare aurită împodobită şi ea cu 8 diamante şi cu 6 rubine, un Pusdekan (?) de aur presărat cu rubine şi altele ([231]).

SAFTA, DIN NEAMUL BOIEŞTILOR

În anul în care murea, 1669, toţi îl uitaseră în ţară, încă de multă vreme. Chiar şi frumoasa, mîndra Safta, din neamul Boieştilor, fiica vistiernicului Toader, fosta lui dragă jupîneasă din boierie, pe care o răpise cîndva, ca un tîlhar de drumul mare, aţinîndu-i calea îndrăgostit şi întorcîndu-i rădvanul spre casa lui..., nu-şi mai amintea, nici ea. de domnul ei cel lainic.

Acum, în Iaşi, se făcea veselie mare, şi Safta Gospojda, cum mai iscălea încă pe acte, dăruia printr-o lungă foaie de zestre Alexandrei miresei, nepoata ei, mulţime de haine, rochii scumpe şi scule de preţ, alături de doamna Bălaşa şi de vorniceasa Boului ([232]), dăruitoare şi ele, la leat 7177, aprilie 17: „Un lănţug de aur de 100 de ughi. Un lănţug mai mic de lefti cu rubinuri. 30—40 de ughi leftul. Alt lănţujel de mărgăritare cu curele împărţit în 8 aţe. Un lănţug de mărgăritare cu curele şi cu 26 de aţe, 12 ughi. Un gherdan de curele mari cu 12 ughi cîte de 2 ughi (probabil sălbi de bani de aur prinşi pe catifea sau în curele, la gîtul jupîneselor), 6 şiruri de mărgăritare (pînă şi cepragele hainelor, doamna Safta le avea stropite cu mărgăritare ([233]), 6 şiruri tij mărgăritare hurmuz (un fel de mărgele de sticlă), 12 şiruri tij mărgăritar ce au fost pe plete (se agăţau în păr asemenea şiruri de hurmuz). O pereche de sarji de aur cu cîte un picior de zamfir şi mai sus cu rubinuri şi preţul a fost 80 taleri bătuţi (poate «charges» pandantive de aur de la sălbi sau cercei), o cuşmă cu mărgăritare cu pontale de aur, o pereche de şarji cu diamanturi cu picioarele de zmaragduri, o perechi de şarji cîte un picior de sanfir şi sus cu rubinuri, o pereche de brăţări cu diamanturi şi cu rubinuri (500 lei), o pereche de brăţări de aur cu 5 rosturi — 60 dramuri, 208 ughi, o salbă de galbeni, un inel cu diamanturi mari, 2 inele cu sanfir, un inel mare cu balaş, 3 inele tij cu diamanturi, 2 inele mari bătute, 6 ughi, 2 inele cu turcoază, 2 inele cu rubinuri, un inel cu zmarandu verde (sic!), o ceapsă cu ţinte de argint poleite, 2 cobaci mari de argint, cînd am dat pahar, un cobor mare de argint şi un şahmara şi 10 ughi de aur i-am dat a doua zi cînd o am văzut, un cobor mare de argint i-am dat la un Sîn Vasi, să se ştie, o teacă de argint, un tîmbăr de sahmar verde cu patcea de sobol, un tîmbăr roşu cu patcea de sobol, un tîmbăr roşu de urşinic (un fel de mătase, scrie Tiktin, în orice caz altceva decît catifeaua), un tîmbăr de adamască galbenă cu patcea de jder, un tîmbăr postav marginea cu patcea de jder, o sucnă de şahmara alb, o sucnă albastră de şahmara, o sucnă roşie de aclază cu flori de fir, o

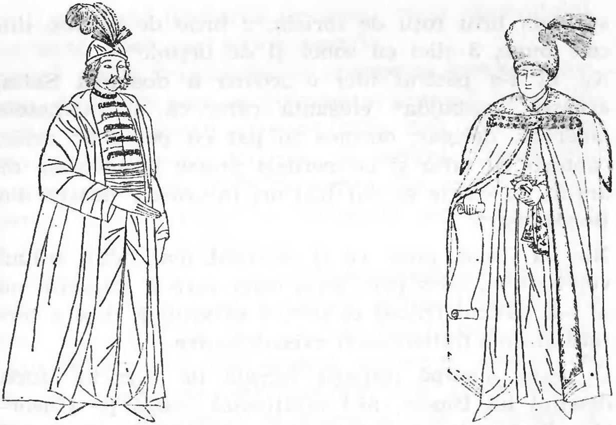

223. *Gheorghe Ştefan voievod* (după o stampă italiană contemporană)
224. *Ştefan vodă Lupu* (după tabloul votiv de la mînăstirea Hlincea)

sucnă de tabin, gros, ca floarea piersicului, o sucnă de aclaz roşie, o sucnă de aclaz lahani cu ranţuri, un habaci de şahmara cu spinări de soboli, un habaci de aclaz neblănit, o şahmara albă şi o blană de spinări de sobol i-am dat la Suceava, o botcea (boccea sau şal femeiesc) cu flori de fir, o cămaşă tij şi cu mătase verde şi devetue (Tiktin nu ştie ce este, credem însă că, întocmai ca şi „şarji", va fi fost un franţuzism care pătrundea acum în ţările noastre prin mărfuri sau mode de provenienţă franţuzească). Linguri şi furculiţe ([234]) de argint poleite i-au dat vorniceasa Boului, 2 sipete mari, 2 lăzi verzi, mari, un săcreiu verde, un săcreiaş de abanos şi poleit, o cămaşă tij şi cu mătase, o cămaşă cu izmă galbenă de fir, o cămaşă cu fluturi şi cu mătase, 12 cămăşi cu mătase fără sîrmă, 6 năfrămi cu sîrmă şi cu fir dinainte, 2 năfrămi de obraz, 6 năfrămi cu mătase tij, un pişchir de mătase fir, vîrstat, 6 năfrămi de mînă, 2 năfrămi cu sîrmă, bărbăteşti, un polog de aclaz cu drugi, căptuşit cu taftă, cu belciuge de argint, un polog de sită de ţînţari, o cunună de aur cu rubinuri şi cu mărgăritare şi cu zmaragduri, o pilotă de damască roşie, 2 perini mari de Car, de urşinic, 400 taleri i-am dat să-şi cumpere alt Car, un car cu cai

suri; un brîu roşu de ibrişin, 2 brîie de mătase din cele bune, 3 şlici cu sobol şi de urşinic".

Nu ni s-a păstrat nici o icoană a doamnei Safta, această „gospojda" elegantă care, ca şi jupînesele boierilor, desigur, dormea în pat cu polog de aclaz, căptuşit cu tafta şi cu perdele prinse în belciuge de argint, în casele ei din Iaşi ori în „casele noastre din Bogdăneşti".

Nici la Caşin, unde va fi îngropat mai tîrziu trupul voievodului, adus prin grija celor care îl iubiseră, nu ni s-a păstrat chipul ei şi nici al soţului, deşi o pictură murală trebuie să fi existat cîndva.

O veche stampă italiană lucrată de Bianchi, după desenul lui Bloem, ni-l înfăţişează astăzi pe Gheorghe Ştefan în portul militar al aliaţilor de peste munţi, cu coiful împodobit cu panaş înalt din pene de struţ, cu dulama încheiată în găitane ungureşti deasupra inscripţiei *Stephano Georgizza Principe di Moldavia,* asemănător în totul cu alţi domni contemporani lui (Fig. 223).

ALAI BOIERESC PE ULIŢELE IAŞILOR

Întreruptă o clipă, într-o epocă „de griji şi suspinuri", de mari frămîntări lăuntrice şi războaie fratricide, tradiţia de fast şi podoabă din Iaşi continua sub domnia de scurtă durată a lui Ştefan Lupu, fiul lui Vasile voievod.

Viaţa îşi cerea drepturile ei şi cronica ne zugrăveşte trena marilor boieri moldoveni din acest timp, prin evocarea elegantului şi mîndrului vasluian, Nicolae Milescu spătarul, ucenicul cărturar din Ţarigrad, care va cunoaşte mai tîrziu, şi Ţara Nemţească, şi Parisul, cu splendorile curţii lui, şi Rusia lui Petru cel Mare, călător, în sfîrşit, pînă în China.

Umblînd încă din tinereţe pe uliţele Iaşului, aşa cum am mai arătat, cu alai şi povodnici domneşti înainte, cu buzdugane şi paloşe, cu soltare tot sîrmă la cai, spătarul nostru este poate şi cel dintîi boier moldovean care va îmbrăca pentru totdeauna haina de croială şi modă europeană pe meleaguri străine, deşţărat cum era, şi, apoi, în „stoliţa" ţarului Pe-

tru I, ras fiind de barbă de însăşi mîna împăratului muscălesc, după cum spune legenda.

Privind astăzi frumuseţea şi scumpetea brocarturilor grele, de fir, în care se înveşmînta şi acest fiu al lui Vasile Lupu, Ştefan voievod (Fig. 224) din tabloul votiv de la biserica Hlincea, şi oamenii vremii lui, cu greu ne putem închipui cum a fost posibilă strălucirea acestor timpuri cu haine de aur şi cu işlice cu surguciuri de diamante.

Şi, fiindcă e scris în legile neschimbătoare ale firii ca toţi feciorii să semene taţilor, demonul fastului va bîntui şi pe fiul lui Leon Tomşa, Radu Leon voievod. Vistieria ţării era însă deşartă acuma şi domnul cel nou jăcui odoarele sfinte pentru a-şi putea astîmpăra setea nebunească de risipă şi lux. „Aşişderi şi Radu vodă, fără nici o sfială, spune cronicarul, începe a încărca ţara cu datoriile, luînd scule împărăteşti şi surguciuri, cîte de 40 000 de taleri, bani cu dobîndă punea în casa lui. Şi întîi se porni asupra svîntelor mînăstiri, că trimise oameni de lua bucatele şi le prăda fără nici o dreptate. Luatu-le-au şi toate arginturile de le-au topit toate, făcînd scări şi tipsii şi şele ferecate. Atunci au luat şi două inele de aur cu pietre scumpe din degetele sfîntului Nicodim, care locuieşte cu svintele lui moaşte în svîntă mînăstirea Tismana."

De vină era, fireşte, şi boierimea cea trufaşă, care continua să cheltuiască desfrînat, tîrînd şi domnia după ale ei pofte vechi. Şi, depotrivă cu boierii erau şi jupînesele lor, care ţineau pasul luxului apusean, nesuferind să fie întrecute în eleganţă de grofiţele din Ardeal ori de şleahticele polone.

GULERELE DE HORBOTĂ ALE JUPÎNESELOR

Dacă în Franţa sau Italia se purta tricornul, răsăritul nostru trebuia să-şi aibe tricornul lui de zibelină, încă şi mai costisitor decît cel apusean, acesta avînd doar panaşul involt, dar fără soroace de samur şi fără surguciuri de pietre scumpe.

Se purtau, peste munţi, gulere înalte de horbotă apretată, gen „Maria Stuart" şi costisitoarele ghiurdele

(ghiordii) lungi numai trei-sferturi? Jupînesele și coconițele din Țara Românească trebuiau să-și aibă și ele colul de dantele la rochii și ghiurdeaua lor, îmblănită cu jder ori cu samuri! Doamna Elina a lui Matei Basarab murise de mult dar moda coleretelor supraviețuise. Ea se reflectă acum în pictura zugravului de biserică de la Săcueni, unde apar din nou aceste mîndre gulere de dantelă străvezii și încrețite, împodobind grumajii jupîneselor Zamfira, a dumnealui Neagoe (Fig. 226), și ai coconițelor ei, ai jupînesei Stanca, a jupînului Ștefan, în sfîrșit la jupîneasa Bălașa (Fig. 225), model de eleganță feminină de la 1667, soția biv vel clucerului Badea Săcueanu, cel care cheltui cu pictura murală în acest an. Desigur, nu credem că se cuvine să vedem în această modă trecătoare altceva decît un fenomen izolat și întîmplător, costumația străină nefiind introdusă acum în garderoba boieroaicelor noastre decît printr-o freză ori printr-un model de rochie, cel mult, așa cum, încă de la 1617, stampele ardelene ale lui Hofnagel și desenele lui Van der Ryene arată că purtau burghezele de dincolo de munți (235).

Este vorba aici despre un simplu împrumut domnesc al unor piese vestimentare, împrumut care rămîne fără urmări, și care nici măcar nu se generalizează, fiind însușit de numai cîteva jupînese, după cît ne putem da seama, pe parcursul cîtorva zeci de ani. Faptul nu poate avea așadar importanța pătrunderii mai adînci a portului european în țările noastre, cum poate s-ar îndemna unii să-l socotească, judecînd și după cîteva cahle indigene de teracotă aflate la Suceava (236) și reprezentînd, stereotip, aceeași pereche de nobili purtînd o costumație asemănătoare, după stilul apusului, din secolul XVI.

Împrumutul acesta însă, firav cum este, poartă pentru noi mai mult decît semnificația unui capriciu femeiesc. Așa cum am spus la începutul lucrării, el este expresia dorinței pămîntenilor de a se descătușa, de a ieși din orbita de influență turcească și merită să fie relevat ca atare. În mîndra ținută vestimentară a femeilor din neamul Săcuenilor transpare tot mai limpede și moda cealmalelor scumpe, adoptate nu de mult, care le împodobeau capul, așezate pe creștetul

225. *Jupîneasa Bălașa clucereasa* (după pictura murală din biserica Săcueni—Dîmbovița)
226. *Jupîneasa Zamfira și jupînul Neagoe Săcueanu vel vornic. cu copiii* (după pictura murală de la biserica din Săcueni—Dîmbovița)

lor ca un mic colac din stofă aurită, și a mînecilor de rochie strîmte și răsucite, ieșind din dulama cu mîneci largi, retezate mai jos de cot. Dar, oricît s-ar introduce noul în portul acestor cochete boieroaice române, stăruie mai departe, și vălul datinii de odinioară, și năframa sau mesalul muntenesc, gingașul giolgi străveziu, subțire ca pînza de păianjen, brodat pe margini cu mărgăritare, care le acoperă acum și părul, strîns pe ceafă în conci, și fruntea, încrucișîndu-se pe sub bărbie, în două înfășurări, deosebite parcă, și formînd în cădere, pe piept, un guler rotund, de transparența sticlei. Brocarturi de preț le îmbracă și pe ele și pe fiicele lor.

Mai legați de tradiție, la care se adăugau, firește, și obligațiile față de Poartă, boierii țării își păstrează vechea ținută, acoperindu-se pe de-a întregul cu hermină, ca jupînul Ștefan Săcueanu. Sau, îmbrăcînd, chiar și în sigiliile lor, ca marele ban al Craiovei, Mareș Băjescu ([237]), mîndra cabaniță împărătească, din postav de aur, blănită cu samuri, caftanul demnității, cu toiag, purtînd ișlicul moale de urșinic, îmblănit și el pe margini, sau înveșmîntîndu-se numai cu mantii fără mîneci pe deasupra dulamei, ca în fresca bisericii de ctitorie.

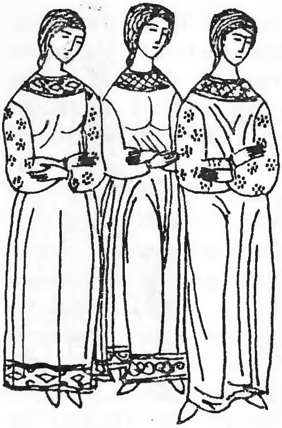

227. *Cucoane muntence* (după pictura murală de la Săcueni)
228. *Jupîneasa Vişa* (după pictura murală de la biserica din Băjeşti)

Mîndri dregători ai timpului, avînd, unii, curţi întărite ca nişte cetăţi, cu metereze şi turnuri de apărare, ca la Băjeşti (un sat întreg smuls din mîinile răzeşilor prin judecăţi, zălogiri şi cumpărături silnice de ocini) ; zidurile ridicate atunci se mai păstrează încă, mărturie a proaspetelor răscoale seimeneşti, cu greu înăbuşite în sînge, ce tulburaseră îndelung tihna întregii boierimi româneşti.

Bătrîni şi tineri, cu jupînesele şi cocoanele, cu fiicele şi coconii lor, ei ne privesc astăzi din picturile murale, hieratici şi indiferenţi, reci şi inexpresivi, şi nimic din fiinţa lor, în afară numai de somptuoasa îmbrăcăminte, nu ne mai vorbeşte despre multele hrăpiri ale acestor puternici feudali, stăpînitori de pămînt, de odinioară ([238]).

ALTE ÎNRÎURIRI APUSENE

Graţioase coconiţe anonime, cu capetele descoperite, cu rochiile lungi pînă în pămînt, împodobite cu galoane de broderie la poale şi cu pieptărele cu gulere brodate, pozează pentru „Minunile sfîntului Nicolae“, în fresca de la biserica din Săcueni—Dîmboviţa.

Frumoasele, largile mîneci ale sucnelor, înflorate ca de ie, sfîrșesc prin acele manșete strîmte (Fig. 227) și aici.

Și, dacă peste aceste rochii așezăm lungile dulame închise în față cu gulerele rotunde și mînecile treisferturi, avem veșmîntul complet al acestor fiice de boieri, crescute în gineceul cu zăbrele al timpului, atît de rîvnite și atît de triste, în singurătatea copilăriei și tinereții lor.

Nu ne mai rămîne să adăugăm, aici, decît scurta ghiordie îmblănită, o replică a minteanului bărbătesc din Ardeal, purtat pe umeri, și coafa elegantă de ceremonie și zile mari ca să le privim în costumul în care le surprinde adesea și zugravul bisericilor, pentru tablourile votive din naos, pe vremea domniei lui Radu Leon voievod. Alteori aceste fete fecioare poartă pe cap benzi de panglici în chip de cununi și au haine de culoarea năramzei peste rochiile albe, imaculate, decorate cu broderii de aur, ca la biserica din Băjești.

Cîteodată însă toaletele se schimbă, neașteptat pentru aceste tinere fete, de curînd măritate, ca pentru Vișica, fiica lui Mareș Băjescu marele ban (Fig. 228). Proaspăt ieșită în lume, jupînița noastră apare alături de soț, adolescent și el. Cosița se acoperă acum, după datină, cu ișlice femeiești de modă cu totul nouă, cu calota cu fundul de culoare violetă, înflorată, cu marginile întoarse, îmblănite și răsucite în sus deasupra frunții. Peste rochia de culoare albă, dulama pe care o îmbracă tînăra soție a lui Matei, e împodobită cu flori de culoarea mărgeanului, mari cît pumnul. Haina se poartă acum deschisă în față pînă jos și agrafată la gît, în locul chiotorilor și ceaprazurilor orizontale de la piept avînd două bentițe de broderie în dreapta și stînga, așezate vertical. Cu moțul atîrnînd pe frunte și cu năframa în mînă, coconul Matei îmbracă peste dulama galbenă cu manșete perlate, încinsă de un brîu verde, o mantie liliachie cu trei șiruri de găitane și chiotori decorative, lucrate în fir.

Moda aceasta elegantă, de înrîurire europeană în unele elemente ale ei, cu „Pelz-Kappe", cu gulere apretate de dantelă, ca la curțile apusene, cu mintene

și ghiordii îmblănite, aduse de peste munți, continuă în Țara Românească și sub următoarele domnii ale Ghiculeștilor, frămîntate de războaiele din afară și sfîșiate de zavistii lăuntrice. Influența politică germană se reflectă prea puțin în portul și garderoba Principatelor, chiar dacă Grigorașcu vodă ne apare acum cu părul tăiat nemțește și barba scurtă, în cunoscuta gravură care ni-l înfățișează îmbrăcat în platoșa occidentală, în vreme ce alte izvoare istorice ni-l prezintă călărind un cal cuirasat chiar în vremea expediției turcești, din 1663—1664, împotriva nemților.

O expediție în care, după cum se știe, nemții ieșiseră învingători datorită și ajutorului dat de armatele lui Dabija și Ghica, care... fugiseră de pe cîmpul de luptă.

Scrisori germane de ale împăratului creștin și de ale generalului Rothall avură și ele darul să compromită grav pe voievodul înclinat spre apus, care se văzu nevoit, în cele din urmă, să fugă în Polonia, trecînd apoi la Viena și mai tîrziu în Moldova, nu înainte însă de a pedepsi pe acel bănuit de trădare, postelnicul Constantin Cantacuzino.

Numit din nou pe tronul Țării Românești, după un intermezzo de scurtă durată, cît va însemna domnia lui Antonie vodă din Popești, de la care voievod, în treacăt fie spus, nu avem autentic decît portretul de la biserica din Băjești (1669), unde domnul acesta efemer se înfățișează cu tradiționala năframă în mînă, Grigorașcu Ghica vodă reintră în țară, în anul 1672.

Și, cum pe doamna lui o lăsase, grijuliu, la Veneția, proaspătul voievod, o dată ajuns în București, își trimite în cetatea lagunelor cumnatul, pe spătarul Sturza, să-i aducă soața.

Acolo, eleganta Maria Sturza, fiica vistierului moldovean Matei Sturza, își cumpărase rochii scumpe, o întreagă garderobă princiară, după moda peninsulei, nestiind cît va dura mazilia domnului.

Luată în grabă din Spalato de fratele ei, spătarul Teodor, și adusă pe sus, în caretă poleită, pînă la București, cu mare alai, ea intră în capitala țării îmbrăcată cum era, în portul acela străin, care-o

prindea așa de bine. „Era doamna îmbrăcată în haine frîncești, foarte frumoase, apreciază cronicarul, și cu acel chip au intrat în București. Dar o dată ajunsă în orașul de scaun s-au și grăbit să lepede hainele acele și au luat haine muntenești."

Desigur, de teama turcilor (care se băteau la Liov cu leșii) și nu de bună voia ei și poate pentru că așa era datina țării, vom spune noi. Oricum, această moldoveancă, Sturzoaică de neam, doamnă a principatului, se numără astăzi printre cei cîțiva români deștărați sau pribegi, despre care avem știre că erau gata să renunțe bucuroși la portul lor oriental, îmbrăcînd haina europeană ori de cîte ori aveau prilejul s-o facă.

Crescută la curtea răposatului voievod Gheorghe Ștefan și a doamnei Safta, ca o nepoată ce le era, Maria Sturza căpătase multe deprinderi bune dar și năravul luxului domnesc, iar viața de pribeagă prin țările apusului îi arătase și o altă lume, mai fericită, care nu ședea la cheremul turcului ([239]).

DUGHENILE MOLDOVENEȘTI DIN VREMEA DUCĂI VODĂ

Era pe atunci abundență mare de mărfuri europene și turcești în Principatele noastre, și negutătorii Moldovei făceau transporturi de mătase orientală în Polonia, călătorind adesea și la Mosc, tot pe obișnuitele drumuri leșești.

Se aduceau scumpe postavuri polone de către voievozi, ca Iliaș Alexandru, prin secretari domnești de neam străin, de felul lui Stanislas Kinarski și al medelnicerului Andrei Ianovici trimiși anume pentru comenzi în țara de obîrșie.

Dughenile tîrgurilor și iarmaroacelor gemeau de postavuri bune și trebuie să fi fost cu adevărat o țară a prosperității celor avuți Moldova din vremea Ducăi vodă, și mare bogăție de tăfți și aclazuri prin casele boierilor și prin sipetele și sîcriele vistieriei domnești, de povestesc contemporanii că, sosind în acel timp sultanul la Iași, îndată „s-au întins bucăți de atlazuri și de taftă pe îmbe părți de uliță, pe unde mergea împărăția."

Covoare de mătase şi catifele scumpe ţesute în fir, întinse în praful uliţelor şi sub potcoavele cailor strălucirii sale regelui regilor ca nu cumva copitele lor să atingă pămîntul. De altfel, călătorii străini contemporani mărturisesc că, doar cîţiva ani mai înainte (1668), dughenile din capitala Moldovei erau atît de îmbelşugate de marfă, încît comandantul armatelor poloneze, trimis să se bată cu turcii, la vederea stofelor scumpe şi a mătăsurilor, s-a apucat de pradă şi a uitat cu totul de glorie.

Ce însemna la vremea asta o dugheană ieşeană, de pildă, ne putem da seama numai răsfoind catastiful de datornici, din 1679, al unui astfel de magazin, şi nu unul dintre cele mai de seamă din capitala ţării. Ce nu găseai în el([240]) ?

Acolo se vindeau mătăsuri, pînzeturi şi postavuri străine. de la cele mai simple şi mai la îndemîna oricărui tîrgoveţ, pînă la cele mai scumpe şi mai pretenţioase ţesături, venite tocmai din inima Asiei, din Ţara Nemţească, din Lehia sau de la Mosc, ori chiar din Ţara Frîncească.

La 25 august 1679 îl vedem intrînd pe uşa dughenii pe Prodan al lui Nică şi cumpărînd taftă pentru haine, îl vedem pe Leiba neguţînd mătase, pe Stoeneasa din Slobozia cerînd nemeteţ, pentru vreo nuntă. Un galben bun rămîne dator, astăzi, Stoian, nepotul lui Strat, care venise cu femeia lui pentru o cumpărătură mai mare de bogasiu.

Pătraşcu din mahalaua Tătăraşilor, un obişnuit al dughenii, pohteşte de un baibarac, pentru sine.

Mulţi, dintre cei care vin să tîrguiască, nu au banii toţi şi rămîn datori sau îşi zălogesc inelele de aur şi de argint, după obiceiul timpului. Pe unii îi cunoaşte negustorul. Pentru alţii chezăşuieşte cutare sau cutare rubedenie.

Un oarecare Niculce cumpără mosul cevit, un iuzbaşă, Ion, cere pînză de casă, altul, cu numele de Vlasie, se îndatorează negustorului, probabil moldovean, pentru şift vînăt. Un altul vrea pînză.

Aici vin şi muierile singure. O jupîneasă, al cărei om va fi fost cîndva portar, face o comandă pentru un

229. *Gheorghe Duca voievod (1669)* (după o pictură murală de la biserica Cetăţuia)

contăş ; o alta, nevastă de căpitan (căpităniţa, cum înseamnă în catastif negustorul), îşi cumpără un brîu. Cristea se oferă chezaş pentru o cumpărătură de filendreş, un clucer (nu-i ştim numele) vrea postav. Stăpînul dughenii lucrează cu croitori, ca alde Ianache din Tîrgul Făinii, şi cu cizmari de felul lui Leonard şi cu abageri cunoscuţi, ca Pătraşco, Dumitraşco, Iordachi şi Andrieş, cu blănari ca Ştefan şi cu alţii.

În aceeaşi zi de sfîrşit de vară, un Ionaşcu rămîne îndatorat cu un leu, pentru o bucată mai măricică de aba, cămăraşul Proca mai are de dat un rest de 12 lei şi jumătate pe atlaz. Alţii, mai cu dare de mînă, cumpără adamască.

Documentul descoperit e emoţionant. Se perindă în filele lui îngălbenite de vreme, nu eroi de roman, ci oameni vii, oameni care au trăit cu adevărat în vremea Ducăi vodă, o lume pestriţă de boieri, tîrgoveţi, meşteşugari, grămătici, ţărani liberi, răzeşi înstăriţi, de-a valma.

Ei forfotă prin tîrg şi intră în dughene, cu sau fără parale în buzunar, plătind în potronici ori în zloţi de aur sau în galbeni, sau rămînînd datori, ori lăsîndu-şi amanet inelele şi săbiile.

Vin din inima Iaşilor sau din mahalalele lui şi chiar din cetăţi şi ţinuturi mai îndepărtate.

Poate de aici, din dugheana aceasta ieşeană, va fi cumpărat şi Pascalina, soaţa lui Dumitraşco, o sucnă verde de taftă, o cămaşă cu mătase verde şi cele „5 şiruri de cureli", pe care le lasă acum, în 1679, „drept a ei agonisită, cocoanei celei tinere a Popii lui Ignat", cum spune un document din acest an ([241]).

Dintr-o asemenea dugheană, dugheană ori abagerie din Iaşi, „ca un om de jos ce era", cum scrie cronicarul, pornise şi rumeliotul Gheorghe Duca să urce treptele tronului, încă de pe vremea lui Vasilie vodă Lupu, pentru ca viitorul domn al ţării să ajungă apoi paşă cu trei tuiuri, ca nimeni altul înaintea lui şi de trei ori voievod al Moldovei, stăpîn pînă dincolo de hotarul raialei, prin voia turcilor şi prin puterea pungilor de bani. De pomină înălţare !

Îl vedem astăzi pe acest mîndru gospodar, în pictura murală de la biserica Cetăţuia, îmbrăcat în şuba

domnească cu flori de aur țesute în postavul de culoare roșie, încheiată la piept cu două rînduri de ceaprazuri bogate, cu noduri de fir, peste dulama de brocart verde, cu manșetele strîmte, brodate cu mărgăritare. El încalță papuci turcești și pe cap poartă un șlic, care nu mai e acum nici rotund, nici cilindric ca un comanac, ci are partea de sus mai lățită și împodobită cu surguci cu trei ramuri de panaș (Fig. 229).

E șlicul rigid, de modă nouă, pe care îl poartă coconii și boierii și tîrgoveții și doamnele și jupînițele din București (Fig. 230) fără să se înlăture cu totul căciulița de urșinic roșu, moale și îmblănită pe margini (Fig. 231), șlicul prin care se începe seria unor pălării noi — potcap —, din carton, cu fundul colorat, blănite pe dinafară cu pielicele de samur ori hîrșie, căpătînd de-a lungul timpului felurite forme, și durînd, alături de calpacele-baloane de mai tîrziu, pînă după revoluția lui Tudor Vladimirescu.

Un șlic, care astăzi ni se pare cel puțin ciudat sau inestetic, dar care multă vreme, în trecut, și-a avut voga lui în Principate, ca multe alte curiozități vestimentare fructe ale capriciului modei.

ȘLICELE PE TIMPUL HÎNCEȘTILOR

El se scotea din cap cu o mînă sau cu două, în semn de salut, cînd boierii ori locuitorii orașelor se întîlneau pe drum, cel mai mare și mai puternic fiind dator, după cît se pare, să dea bineţe și să salute el întîi norodul de tîrgoveți și negustori de pe uliță, care se înclinau apoi și ei, scoțîndu-și la rîndul lor căciulile ori șlicele din cap. O tradiție de bună cuviință românească pe care mulți străini n-aveau de unde s-o cunoască, dar care dăinuia din vechi timpuri, de vreme ce cronica pămîntului o consemnează ca atare. Și cu legile acestea nescrise nu puteai șăgui.

Se povestește, de altfel, că: „Duca vodă avea un frate, mai bătrîn decît dînsul și îl pusese vameș mare. Și numele lui era Cîrstea. Și așa era de fudul, că unde mergea prin tîrg nu voia să-și ia șlicul dinaintea nimănui. Iar negutătorii și alți oameni, din

 cei mai proști, văzîndu-l că nu-și ia șlicul dinaintea

230. *Jupîneasă din București* (după o gravură germană din sec. XVII)
231. *Boier din București* (după o gravură germană din sec. XVII)

nimănui, au început si ei a nu-și lua șlicele înaintea lui. Apoi el s-a dus și s-au jeluit Ducăi vodă, frățîne-său, că nu-l cinstesc negustorii să-și ia șlicele înaintea lui. Apoi Duca vodă l-au întrebat: el ș-ia șlicul înaintea lor? Iar el au zis că nu-și ia. Iar Duca vodă i-au zis: «Pas pe uliță și-ți ia tu șlicul și-apoi, dacă nu-ș vor lua ei șlicele, vin de-mi spune mie, că știu ce-oi face»... Deci el au și purces pre uliță, cum îi poruncisă frate-său, Duca vodă, și-au început a-și lua șlicul. Iar negustorii s-au și sculat în picioare și au început a-și lua șlicele și a să închina".

Sănătoasă datină de mîndrie a țării, cu care nici domnii nu se jucau...

E, de altfel, vremea Hînceștilor și a Orheienilor, care înfruntară oștile voievozilor, rămînînd de pomină cu împotrivirea lor dîrză, și în istorie, și în zicală: „Vodă, da și Hîncu, ba" !

CABANIȚELE ÎMPĂRĂTEȘTI

O altă înfățișare a domnului mai poate fi și aceea din descrierea pe care i-o face Giovanni Battista Donato, în cartea apărută la Veneția în 1688.

232. *Voievod din sec. XVII înveşmîntat cu cabaniţă* (după o miniatură din manuscrisul de la Dresda)
233. *Doamna Anastasia a lui Duca voievod şi coconul domnesc* (după pictura murală de la biserica Cetăţuia)

Italianul îl vede acum la Constantinopol în vremea audienţei acestuia la sultan: „Vodă merge întovărăşit de două sute de persoane, purtînd calpace şi haine de brocard. În mulţimea aceasta sînt slujitori, copii de casă, boieri. Între ei Duca apare pe un cal foarte frumos, într-un veşmînt de ceremonie venețian din brocart (?) de aur pe un fond alb şi împodobit de soboli" ([242]).

Este, desigur, eleganta cabaniţă, cel mai scump şi mai frumos veşmînt de solemnităţi al timpului, şi care va deveni în curînd, sau poate devenise chiar mai dinainte, costumul oficial de învestire al voievozilor, înlocuind acum vechiul caftan ([243]).

Ni-l putem închipui aievea, după relaţia lui Donato, semănînd bine la înfăţişare cu *Domnitorul român* din manuscrisul de la Dresda (Fig. 232), copiat mai de mult, în culori, de Şt. Şoldănescu şi publicat de N. Iorga ([244]).

Cu singura deosebire, poate, că frumoasa cabaniţă pe care o poartă voievodul necunoscut este de culoarea cerului senin, în vreme ce, după descripţia lui Donato şi după alţii, haina aceasta solemnă, numită cabaniţă, s-ar fi cuvenit să fie ţesută din fir alb, serasîr întreţesut cu aur ([245]).

Pe cap el purta, desigur, și cuca de pîslă albă de formă conică, împodobită cu un stufos panaș din pene de struț, la care se adăuga surguciul. Pălărie ienicerească aducînd cu coifurile metalice ale aceluiași corp de oaste turcească, împodobite cu panaș în evantai, așa cum ni le înfățișează călătorii străini de mai tîrziu în gravurile lor.

Cabanița, de altfel, era cunoscută mai de mult la noi, dacă nu sub acest nume, apoi cu termenul de șubă ori conteș, haine mult asemănătoare între ele în ceea ce privește croiala, mai ales a mînecilor despicate atîrnînd în jos, cu gulerul misadei de samur bogat, lăsat pe spate, lung de trei palme, pînă la cingătoare.

Numind-o pe adevăratul ei nume, sau identificînd-o, poate, cu vechea, tradiționala șubă domnească, Miron Costin ne spune că, începînd de la Vintilă vodă, ea va face parte din peșcheșul datorat de domnii noștri sultanilor. „Și de atunci au legat Vintilă vodă banii ce se dau sultanilor din an în an și cabanița și cîte... pungi de bani".

N-ar fi exclus ca această cabaniță să fi preexistat în garderoba boierească. Din însemnări de mai tîrziu, ulterioare cu cîteva decenii momentului Vintilă vodă, rezultă că haina numită cabaniță, îmblănită cu spinări de rîs, figura în uz, la 1619, ca o haină de onoare rezervată, firește, tot boierimii care o îmbrăca la zile mari ([246]).

Cît privește pe Vintilă vodă, el apare în broderia de pe steagul de la Kutlumuz, îmbrăcat tot în ceea ce am numit noi șubă de solemnitate, după vechea tradiție domnească.

Acolo, la Cetățuia, în dreapta voievodului, stă doamna Anastasia (Fig. 233) îmbrăcată într-o lungă haină albastră, înflorată cu arabescuri de aur, cu domnițele ei și cu Constantin Duca, coconul... înveșmîntat elegant, femeile purtînd acele „Pelz-Kappe" de modă străină, cu calota cu fundul roșu, bordate cu zibelină neagră în marginea de jos a lor, cu multe șiruri de mărgăritare la gît și cu sori de aur la ureche... Ele poartă în acest portret de grup, ca și maica lor, Anastasia, sucne bogate, cu manșete strîmte,

răsucite și vîrstate, peste care îmbracă mantiile cu mînecile largi, lungi pînă mai jos de cot, altceva decît domneștile haine de aparat, obișnuite pînă aici în frescele de biserică. Încă și mai aproape de viață, e zugrăvit în acest ansamblu pictural feciorul voievodului, pentru al cărui scaun moldovenesc se vor risipi, mai tîrziu, multe pungi de bani din tezaurul nesecat al lui Brîncoveanu. El pozează aici cu năframa în mînă într-un superb costum de modă polonă, care era acum tot atît al nostru cît și al leșilor, cu șlicul de blană cu surguci pe cap, cu papuci în picioare. Stofele orientale sînt din cele mai rare, găitanele și nodurile sînt lucrate din fir de aur curat.

Ceea ce dovedește că, într-adevăr reprezentările voievozilor, altădată convenționale, se laicizează treptat, apropiindu-se de realitatea, pe care nu o reflectau decît prea vag în veacurile al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea, individualizîndu-se.

Și misada voievodului și căciulițele-pălării, cu crose bogate ale cochetelor doamne și domnițe sînt din cel mai scump samur, a cărui frumusețe era atît de mult căutată și prețuită pe atunci, plătindu-se pînă la 100 de taleri bucata.

VULPILE NEGRE

Dar, vai, o modă răstoarnă pe alta și nici scumpa zibelină moscovită, nici imaculatul cacom, alba hermină, nici rîsul (ori linxul) și nici chiar pardosul nu mai prețuiau acum, pe vremea Ducăi vodă, cît pielea unei vulpi negre, siberiene, lucioasă ca păcura. Se surpase un pod construit de oamenii voievodului tocmai în clipa în care se pregătea să treacă peste el sultanul turcilor. Și, povestește cronicarul Amiras, „s-au mîniat împăratul pentru acel pod și avînd sciință și de răvașele de rea chiverniseala lui, au trimis ceauși de l-au luat din Iași și l-au dus la Hotin la Urdiia împărătească și au vrut împăratul să-l omoare. La mare cumpănă au venit atuncea Duca vodă cît să-și piardă viața, dară vizirul și ceaușbașa, fiindu-i prieteni, l-au scos din primejdie; însă aceasta l-au ajutat ca să fi dat și o blană de vulpe neagră foarte bună și de mare preț împăra-

tului care i-au prea plăcut și au scăpat de moarte." ([247])

De unde se vede că, în 1672, o piele de vulpe neagră prețuia tot atît cît una de voievod și că grecii erau încă și mai șireți decît vulpile!

PATIMA CONTEȘULUI

Sub domniile succesive ale Ducăi vodă, Iașul își păstrează toată strălucirea de mai înainte și curtea din București apare și ea călătorilor de peste munți „regală și splendidă", plină de mulțime de curteni. Din nefericire, unele piese de portretistică sigilară înfățișînd boieri din această vreme, în costume de solemnitate, ca vornicii de poartă Grigorașcu Cîrlig și Andrei Săpotianu, nu ne pot da o idee clară despre aspectul vestimentar al acestor personaje, din cauza schematismului execuției și naivității desenului. Nobilul conteș devine haina de toate zilele a boierimii noastre. Îl aflăm pomenit în multe hîrtii ale vremii. Totuși, sigiliul inelar al marelui vornic Badea Bălăceanu (1678) ni-l arată pe acest boier, din neamul mîndru și neastîmpărat al Bălăcenilor, îmbrăcînd, după cît se pare, tot frumoasa șubă a tradiției. Deși, ca un român pribeag la nemți și poloni ce va fi, îndrăgise și el contoșul, îmbrăcămintea de modă răsăriteană.

Chiar și porecla de contoș, pe care o va primi Badea Bălăceanu Contoș, dovedește atașamentul lui pentru această elegantă haină de stil polon, de care nu se mai despărțea probabil.

Și, ca el, mai erau, desigur, și alții. În Moldova acestui timp se mai întîlnesc și alte fețe boierești purtînd supranumele vestimentar de contoș, dovedind, desigur, o înrîurire sau aceeași pasiune pentru haina pe care o adoptaseră, ei sau înaintașii lor, ca Pavel Contoș marele stolnic, care, la 1678, în ziua de 8 iunie, figura în divanul măriei sale, voievodului Moldovei, poate unul și același cu Contăș logofătul, boierul din Iași, de la 1660, pe care îl întîlnim ca martor al unei danii făcute hatmanului Racoviță ([248]). Înveșmîntați în dulamă și îmbrăcînd pe deasupra ei conteșul ne apar nu numai boierii dar și boiernașii

din Principate ([249]), şi tot astfel trebuie să ni-i închipuim şi pe Costineşti, pe Miron logofătul şi pe fraţii lui, Velicico hatmanul, care se acoperea în lupta cu podgheazurile cu zalele de oţel, şi pe Iancu Costin vel armaşul care, în testamentul făcut, printre alte lucruri de preţ, lăsa urmaşilor şi „dulama me cea verdi de tabin ca apa şi contăşul cel alb şi şăoa me ce lată şi rafturile meli ce umblu la curte cu dînsele, cele verzi".

Chiar dacă presupusul basorelief cu chipul cronicarului reprodus cîndva de V. A. Ureche, operă în care personajul ne apare într-o asemenea haină, trebuie socotit un fals grosolan.

Şi chiar dacă nici măcar portretul de frescă, descoperit de Sim. Fl. Marian la biserica din Burdujeni, afierosită în 1664 mînăstirii Sf. Pavel, nu ne-ar părea nici el autentic, deşi, prezenţa unei inscripţii şi a unui tînăr personaj cu barbă neagră, de vîrsta pe care o va fi avut părcălabul Miron Costin, la data zugrăvirii bisericii, ar pleda pentru aceasta.

Cum se îmbrăcau, pe la 1670—1680, jupînesele moldovene, ne-o spune tot un contemporan, Ion Neculce, trăitor şi el pe vremea lui Dumitraşco Cantacuzino, bătrînul voievod înamorat, care luîndu-şi pe lîngă dînsul ca ibovnică o fată de rachieriţă de pe Podul Vechi, Aniţa Arhipoaia, îşi purta ţiitoarea sulemenită, îmbrăcată după gustul elitei ieşene. Cu sălbi de galbeni la gît şi cu haine de şahmarand şi cu şlic de sobol şi cu multe alte odoare împodobită. Şi o plimba în caretă domnească cu seimeni şi vornici şi comişei după dînsa, dăruind mîndrelor boieroaice române mulţime de mătăsuri, belacoaze şi scumpe canaviţe, pentru a le îndupleca să accepte tovărăşia acestei fetişcane, simplă dar frumoasă.

Epoca stăpînirii lui Antonie vodă Ruset nu aduse mai nimic nou în costumaţia de curte din Moldova. Acum pozează doamna lui, Zoe, pentru zugravul de la Sf. Nicolae din Iaşi, gătită cum cerea moda feminină a vremii, cu calpac de samur împodobit cu surguci domnesc, de fapt o pălărie de circulaţie europeană, „Pelz-Kappe" cum i se spunea îndeobşte. Voievodul, el însuşi, ne apare în pictura de la Sf. Nicolae din Iaşi, cu un şlic de sobol, care, în repro-

ducerea dată de Iorga, seamănă neîngăduit de mult cu vechea cușmă domnească, ce se purta, și înainte de Mihai Viteazul, și pe vremea lui Vasile Lupu, dar care acum căpătase o altă formă, împodobindu-se, ca în portretul Ducăi vodă, cu un surguci caracteristic, cu trei ramuri. O haină albă, lungă pînă la pămînt și îmblănită cu samur, încheiată la gît cu o misadă modestă și cu mînecile foarte scurte, avînd și gurile buzunarelor evidente, îl îmbracă pe domnul țării peste nelipsita dulamă de frenghie.

O PĂLĂRIE VOIEVODALĂ ÎN TREI COLȚURI

În dreapta lui se înșiră o numeroasă familie compusă din doamna Zoe, Alexandru, Ion, Gheorghe și Elena. Aproape toți poartă *căciulițele nohaiești*, cu marginile răsfrînte de samur, despicate la mijloc, deasupra frunții și avînd cîte un frumos panaș, pălării atît de deosebite de tricornul cu totul particular, de formă apuseană pe care îl va arbora, către 1678—1688, abia voievodul Șerban Cantacuzino, urmașul lui Gheorghe Duca la tronul Țării Românești (Fig. 234). Într-o superbă mantie, un caftan de hermină cu misadă și manșete late de blană, agrafată la gît printr-un giuvaer de mari dimensiuni, Șerban vodă, acest domnitor cu gînduri mari și vise împărătești de unificare românească și de stăpînire bizantină, pozează așezat într-un jilț de modă nouă, altceva decît tronul domnesc de pînă acum.

El ține în mînă sceptrul puterii și mătăniile pe genunchi, într-un tablou, nerelevat pînă aici de către istoricii noștri, a cărui proveniență ne scapă, dar care este de o autenticitate necontestabilă la originea lui. Așijderi ne apare doamna lui, Maria, ale cărei scumpe rochii, în zugrăveala de la biserica din Popești și într-o broderie de mormînt, păstrează frumoasele gulere de horbotă încrețită, de la începutul veacului (Fig. 235).

Cu relații întinse peste munți, în imperiul de unde îi veneau și titlul de conte și asigurările pentru o domnie ereditară, cu perspectiva unei coroane bizantine chiar, în cazul unei izbînzi depline a creștinilor

234. *Șerban Cantacuzino voievod* (după un tablou nesemnat)

asupra turcilor, voievodul Șerban Cantacuzino, care, la asediul Vienei (1683) împroșca pe nemți cu ghiulele umplute cu paie, comanda, în 1687, la Sibiu argintărie și multe viguri de stofă pentru trebuințele curții, ca un gospodar vrednic, cu gîndul de a întemeia la Afumați o fabrică de postav românesc.

Un gest de austeritate, poate pentru a stăvili risipa de bani cheltuiți pe veșminte de către luxoșii boieri munteni, ca vistierul Anastasie și vătaful Cîrstea, care, la 1685, cumpărau cu bani grei haine aurite, țesături orientale și năfrămi cu fir de la Constantinopol, plătind neguțătorilor ruși mii de taleri pentru pielicelele de samur cu care își îmblăneau cojoacele.

Moartea îl seceră mai înainte de a-și vedea visurile împlinite, iar ginerele lui, viteazul agă Constantin Bălăceanu, cade și el pe cîmpul de luptă, încercînd zadarnic să realizeze proiectele socrului său.

HAINA ROMÂNEASCĂ SUB DOMNIA LUI ALTÎN-BEI, PRINȚUL AURULUI

La tronul Țării Românești se ridică acum un nepot al voievodului răposat, Constantin Brîncoveanu, domn a cărui bogăție și generozitate vor ajunge vestite în toată lumea răsăritului ortodox.

Daniile făcute bisericilor, palatele și ctitoriile din țară, patronajul tipăriturilor multe și bune, care-i

235. *Şerban Cantacuzino voievod cu doamna şi coconii* (după o broderie de epocă)

lăţiră şi ele faima, apoi trena curţii din Bucureşti, cu băi de marmură adusă din Ţarigrad, cu medici şi slujitori străini, cu secretari frînci, cu bucătari nemţi şi cu grădinari francezi, apoi zecile de lăzi cu giuvaeruri şi pietre scumpe, trimise în păstrare la Braşov, sumele uriaşe de bani depozitate de domn la Veneţia, sutele de mii de ducaţi de aur, expediaţi la Banca imperială din Viena, toate îi vor aduce, încă din timpul vieţii, supranumele de Altîn-Bei (prinţul aurului) şi, o dată cu aceasta, pieirea lui, din lăcomia fără margini a turcilor ([250]).

Relaţiile călătorilor străini, trecători prin Valahia, foile de zestre ale domniţelor şi ale coconiţelor vremii, sama vistieriei domneşti ca şi iconografia epocii ne dau astăzi o imagine îndeajuns de cuprinzătoare despre îmbrăcămintea luxoasă a timpului, despre veşmintele voievodului şi ale familiei lui, despre eleganţa boierimii muntene.

Se purtau acum în capitala ţării, ca şi la Ţarigrad, spinările de vulpe de Mosc şi de sîngepi, vulpile albe, pîntecele de rîs şi de samur dar mai ales cacomul (hermina), limiile sau blănurile albe, adesea cu pete roşii în ele.

Erau la modă tabinurile, postavul şai şi postavul felendreş, canavăţul cu ţesătura aurită, tafta leşească, atlasurile, străveziile hataiale cu flori de fir, din care se lucrau şi vălurile sau sovonurile de mireasă, lastra strălucitoare şi belacoazele înflorate cu sîrmă.

împodobindu-şi grumajii cu multe şiruri de mărgăritare, cu lefturi de diamante cu picioarele de zmaragd şi cu sălbi de cîte 400 de galbeni una, femeile îmbrăcau ii ţesute cu fir şi cu perle, elegante *dibaze*, dulame de frenghie blănite cu pîntece de rîs, cu nasturi de diamante, feregele cu ţesătura de sîrmă, sucne încheiate în sponciuri de aur.
Bărbaţii purtau conteşuri de canavăţ, cu nasturi şi cu găitane de fir.

Apoi cojoace de vulpe albă de Mosc, cojoace de rîs (cîte 500 de taleri unul) ori de samur, pînă la 1400 de taleri bucata.
Pe cap, doamnele şi jupîniţele îşi puneau velitoare de cap cu ace, prinse călugăreşte sau işlicul de sobol, îngăduit numai pentru femeile din familia domnească (?) ori sovonul de hilat cu flori de fir, împodobit uneori şi cu galbeni ori lesă de mărgăritare. Se plimbau în cucii trase de cîte 6 telegari, în carîte dar şi în rădvane elegante, şi o domniţă sau o coconiţă de neam mare şi bogată putea primi la nunta ei, ca zestre, din fiecare fel de trăsuri, cîte una.
Se odihneau în paturi cu polog sau baldachin, ca şi moldovencele, pologul avînd perdelele de atlas sau de mătase, prinse cu belciuge, după bogăţia fiecăreia. Erau atunci sumedenie de mărfuri orientale şi frînceşti în Ţara Românească.
Se scurgeau prin trecătorile Carpaţilor, atîrnînd de spinarea cailor şi catîrilor, poveri de şofran, bumbac, aba, saftiane, meşini, blănuri de sîngeap, de *caplamal*, coropci de samur, poveri de chihlimbar, piei şi blănuri de jderi, vulpi, lupi, rîşi, vidre, dihori, şi altele, şi, cîţiva ani mai tîrziu, tariful vamal de la Turnu Roşu înregistra şi el măji de mătase şi poveri de *patyolat* (facciolati) şi *muselină*, arnici turcesc, *chilim*, caramsin, cordovane şi *saftiane*.

FOI DE ZESTRE ŞI VESELII BUCUREŞTENE

Aşa cum îi ştim îmbrăcaţi pe oamenii Brîncoveanului trebuie să fi fost tare mîndre adunările şi alaiurile de boieri şi jupîniţe, gătiţi în cele mai scumpe haine ale lor.

Din păcate ne-au rămas aproape necunoscute petrecerile și veseliile domnești și boierești din răstimpul acestei strălucitoare domnii, veselii care făcuseră atîta vîlvă la vremea lor.

Se strecoară doar uneori, pînă la noi, printre file îngălbenite de condici, semi de vistierie și foi de zestre, zvon depărtat de glasuri și de pahare ciocnite la zaiafeturile și nunțile rămase de pomină în amintirea Bucureștilor de odinioară.

Iată : acum se însoară la Iași, cu Casandra Cantacuzino (fiică de domn muntean), Dumitrașco, feciorul lui Cantemir și, la nunta beizadelei, Constantin Brîncoveanu voievod, uitînd de ceartă, trimite din București soli cu daruri bogate mirelui și miresei, *lastre* de cîte 50 de taleri bucata, *hataiale* cu flori de fir, de cîte 30 de taleri una, *canaveți, sigideale, pacele* de samur, postav șai, postavuri felendreș, belacoaze. Și, pentru talerii cheltuiți la nunta lui Dumitrașco beizadea, feciorul lui Cantemir, condica de cheltuieli însemnă cu grijă în dreptul lor...

Dar voievodul e generos și cu supușii. Nun mare este măria sa...

Și sama vistieriei brîncovenești notează, altcîndva, cu 552 de taleri daturile ce s-au dat la nunta Chircăi postelnicul, precum : covoare, o hataia cu flori de fir, de *dezgovit*, 21 de taleri de sovon, zloți venețieni dați la cheltuiala nunului și la ișlicul ginerelui și la poleitul făcliilor (se aureau lumînările cele mari și atunci, ca și astăzi...)

Altă dată se însemnau, cu 504 taleri, darurile la nunta lui Constantin Fărcășanul, cu 130 de taleri darurile la nunta lui Gheorghiță, căpitan de la steagul coconilor.

Acum se însoară, ca și cînd ar fi fost vorbiți, în aceeași toamnă a anului 1701, și Statie vtori spătar, feciorul vel vornicului Stroe, și Șerban Fierăscul postelnicul, și Neculai ciohodarul, și Neagul Popescu, și Șerban spătarul Filipescu, și feciorul stolnicului Mihalcea.

Vuiau mahalalele Bucureștilor de atîtea nunți... Și pentru toți, pentru toate, cheltuiește măria sa.

236. *Constantin Brîncoveanu voievod* (după un tablou în ulei de la mînăstirea Sinai)

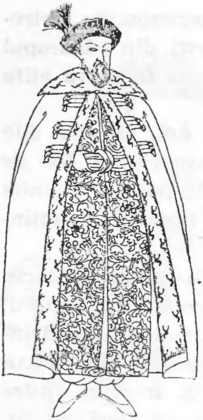

237. *Constantin Brîncoveanu voievod* (după o imagine contemporană din colecţia familiei)
238. *Constantin Brîncoveanu voievod* (după gravura din Del Chiaro)

PORTRETE BRÎNCOVENEŞTI

Chipul voievodului Constantin Brîncoveanu, prinţ al aurului şi domn martir, al cărui sfîrşit tragic avea să aibă un puternic răsunet pe continent, ni s-a păstrat în numeroase imagini.

Unii artişti l-au surprins în intimitatea de iatac, ca să spunem aşa, alţii, zugravi pămînteni îndeobşte, cu coroana pe cap şi în caftanul de ceremonie. În sfîrşit, pentru cîţiva desenatori, pictori sau efigieri străini ori medaiori-argintari, voievodul a pozat în mare ţinută de stradă..., aşa cum va fi fost gătit el în plimbările pe la mînăstiri şi pe la Mogoşoaia, plimbări de care pomenesc însemnările Foletului Novel şi cronicile timpului.

Din nefericire, fresca palatelor de la Potlogi şi Mogoşoaia, dărîmate şi urgisite după decapitarea sa, nu ni s-a mai păstrat, pierzîndu-se astfel şi pictura în care se reprezenta călătoria voievodului la Odriu, după întoarcerea lui cu bine în Bucureşti.

Este indiscutabil însă că cel mai artistic şi mai preţios document iconografic din cîte posedăm astăzi rămîne pînza descoperită de Marcu Beza la mînăstirea Muntelui Sinai purtînd inscripţia latinească *Constanti-*

239. *Constantin Brîncoveanu voievod și doamna Maria* (după pictura murală de la biserica din Popești)

nus Brankovan Supremus Valachiae Transalpinae Princeps (Fig. 236).

Executat cu finețe, de un pictor străin, apusean, în anul 1696, portretul acesta ne înfățișează pe domnul țării în ținută obișnuită, cu scufia orientală pe cap. El apare înveșmîntat într-un elegant și scump cojoc de urșinic verde, îmblănit în întregime cu limii, cu ceaprazuri, nasturi și chiotori de fir și încheiat la gît cu o agrafă de rubine.

Tonalitatea tabloului e roșie stinsă, ca și dulama prinsă peste mijloc cu o cingătoare verde, din același material ca și haina cu mîneci lungi și strîmte, pe care o îmbracă voievodul.

Coroana e așezată simbolic, alături de voievod, pe o masă.

O imagine tîrzie a aceluiași voievod, îmbătrînit, decorată în stil oriental, într-un cadru de flori stilizate, ne înfățișează colecția de tablouri a familiei.

Brîncoveanu e reprezentat aici cu nelipsita și scumpa mantie de hermină fără mîneci, prinsă la gît, sub gulerul de misadă, cu dulama de brocart sugrumată de un brîu înnodat în față și purtînd pălăria răsăriteană, cu fundul roșu și marginile răsfrînte de samur, despicate. Panașul involt, prin care sfîrșește sur-

240. *Constantin Brîncoveanu voievod și doamna Maria* (după o ferecătură în argint din 1707)

guciul din spatele căciuliței, e prezent și el (Fig. 237). Interesantă pentru noi, așa cum am arătat mai sus, este această coafă în care voievodul se va înfățișa după cît se pare și în efigiile de mai tîrziu, pălărie deosebit de caracteristică și care, la începutul veacului următor, se va preface dintr-o căciuliță căzăcească într-un adevărat tricorn, aidoma cu aceea pe care o poartă și necunoscutul domnitor îmbrăcat în cabaniță și ținînd în mîini sceptrul puterii, *topuzul*, din miniatura de pe la 1660, copiată de Șoldănescu. Purtînd o altă pălărie, de data aceasta o adevărată „Pelz-Kappe" cu surguci și panaș trilobat, și înveșmîntat cu un caftan îmblănit prins sub bărbie cu un giuvaer, ne apare Brîncoveanu în stampa executată la Veneția pentru dicționarul lui Varinus.

Pe dedesubt, el îmbracă o dulamă încinsă oriental cu brîu de mătase vîrstată.

În afară de amintita căciuliță bogată, aproape nici o deosebire de înfățișare între portretul din această stampă și gravura contemporană figurînd în harta stolnicului Constantin Cantacuzino.

Cu coroană de aur îl vom afla la Mogoșoaia, pozînd zugravului alături de fiul omonim într-o pictură murală, astăzi ștearsă de vreme.

Apare tot astfel în tovărăşia beizadelelor, Constantin, Matei, Radu, Ştefan, îmbrăcaţi, ca şi tatăl lor, în brocart, cacom şi samuri, în fresca de la mînăstirea Hurez ca şi în medalioanele lui Del Chiaro (Fig. 238) din „Revoluţiile Valahiei" sau în pictura de la Popeşti unde, mai tînăr parcă, se alătură frumoasei doamne Maria (Fig. 239), purtătoarea cu eleganţă a gulerului de dantelă încreţită, de model apusean.
Nu adaugă nimic deosebit, la cele observate pînă aici, ferecătura în argint, din 1707, a orfevrierului George May II (Fig. 240), nici reprezentările picturale de la Polovraci sau Doiceşti, în care acelaşi domn ni se înfăţişează cu mantie ţesută în fir de aur, blănită cu hermină, cu obişnuita dulamă cu mîneci strîmte şi cu manşete răsfrînte.

Mai diverse şi mai interesante prin varietatea expresiei şi eleganţa costumaţiei se prezintă ansamblurile votive de boieri şi jupîniţe brîncovene zugrăvite în fresca mînăstirii Hurez (ctitorie a domnului la Filipeştii de Pădure, la biserica din Măgureni, la biserica Popeşti-Vlaşca şi Cozia (Fig. 241).
Galerii întregi, de cîte 50—60 de portrete de înalţi demnitari ai divanului, cu jupînesele şi copiii lor, dregători şi rude domneşti din neamul Cantacuzinilor ori biv veli, cum îi recomandă posterităţii inscripţia.
Ei ne apar luxoşi şi solemni, alături de soţiile lor, îmbrăcaţi în mantii de lastră şi camocat ori canavăţ, roşii, verzi, albastre sau nărămzii, cu dulame viu colorate şi ele, împodobite cu flori negre, cu desene de argint şi aur în ţesătura lor, cu brîuri de mătase înflorate cu fir.
Acum rar se mai poartă moţul. Părul cade pe frunte în cîrlionţi sau în şuviţe.
Femeile ni se înfăţişează şi ele în sucne scumpe de taftă, în feregele şi caftane de canavăţ.
Iat-o pe jupîniţa Ilinca în rochie de taftă roz cu ciubotele galbene. La gît poartă şiraguri bogate de mărgăritare, iar pe cap şi umeri se înfăşoară cu sovon alb, străveziu.
Marica afişează un văl gălbui şi Ancuţa Cantacuzino o rochie de mătase trandafirie, la care îşi potriveşte papuci galbeni,

O sucnă de taftă roz îmbracă altă jupîniţă Ilinca, iar pe deasupra o mantie albastră blănită cu samur.
Jupîneasa Stanca Cantacuzino, mama voievodului Brîncoveanu, şi Bălaşa au sucnele de mătase albăstrie şi elegantele mantii căptuşite tot cu zibelină.
În genere sînt cîteva trăsături vestimentare distincte, caracteristice epocii brîncoveneşti, cristalizîndu-se acum în forme stereotipe de îmbrăcăminte, podoabă, croială...
Aşa, bordura tivită cu blană de cacom a caftanului bărbătesc, e strînsă în jurul gîtului şi agrafată cu o egretă, formînd prin ea însăşi un guler rotund ; tradiţionalele velitoare de cap femeieşti, străvezii, din cel mai fin sovon, ţesut uneori cu mărgăritare, sînt prinse cu ace, împodobind capul călugăreşte, pe sub bărbie, şi formînd un col elegant, cum numai la noi se poate vedea.
Nespus de bogate salbe de perle, în multe şiruri, răsucite în jurul grumajilor.
În rest, hainele exterioare pe care le îmbracă şi femeile acestei epoci în picturile murale din biserici nu ne îngăduie decît să întrezărim vag rochiile pe care acestea le poartă, rochii lungi pînă la pămînt, din materiale deosebit de scumpe şi frumoase şi împodobite bogat cu mărgăritare şi pietre scumpe. Dar a căror croială ne rămîne aproape necunoscuta.
Bănuim totuşi că ea nu se putea deosebi prea mult de frumoasele rochii din Levant, pe care le purtau acum acele grecoaice din scena „Tăierii capului sf. Ioan".
Sau de sucnele tot atît de mîndre cu care se înfăţişează în stampele de la 1699 ardelencele din Sibiu.
Existau destule legături şi cu răsăritul şi cu apusul ca să nu ne îndoim că infiltraţia modei se putea face din ambele părţi.

ZAVISTIE LA CURTEA DIN IAŞI

Sînt de o frumoasă şi veche tradiţie, specific munteană, aceste văluri scumpe de hataia şi aceste veli-

241. *Boieri şi jupînese din neamul Cantacuzinilor, de la sfîrşitul sec. XVII* (după pictura murală de la mînăstirea Cozia)

tori de cap prinse în ace cu care se împodobeau jupînițele boierilor din Țara Românească, țară în care numai doamnelor și domnițelor le era îngăduit cîndva să poarte pălării înalte, ișlice de blană, altfel rezervate bărbaților.

O datină deosebitoare de a Moldovei, unde boieroaicele se găteau cu ișlice, după cum observă și Paul de Alep în jurnalul său, dar pe care datină, vai, n-o cunoștea ca atare și fata Brîncoveanului, domnița Maria.

Numai astfel se explică, desigur, incidentul povestit de cronicar, petrecut în 1693 la curtea din Iași, între răsfățata și semeața fiică a voievodului muntean, domnița Maria, devenită doamna Moldovei prin măritișul ei cu Constantin Duca vodă, și o mîndră jupîniță ieșeană: „Într-o zi de Paști viind o jupîniță cu ișlic, precum le iaște obiceiul de poartă jupînesele în toată vremea, i-au luat ișlicul din cap și l-au

băgat în foc și au lăsat-o cu capul gol, zicînd că numai doamnelor să cade să poarte işlice iar nu şi jupînesele lor.
Acestea văzînd, boierii s-au scîrbit foarte tare".

Pentru Ţara Românească oblăduirea mai îndelungată a voievodului Constantin Brîncoveanu închide porțile unui secol şi deschide un altul.

Ne vom opri aşadar, deocamdată, la mijlocul acestei domnii, în dorința de a respecta riguros o cronologie care, dacă pentru expunerea noastră înseamnă ceva, moda vremii fluctuînd uneori de la o zi la alta, pentru soarta şi pentru căile viitoare ale Principatelor nu preţuieşte mare lucru. Doar sfîrşitul de măreţie de mai tîrziu al voievodului, un sfîrşit sîngeros şi tragic, va avea o înrîurire hotărîtoare asupra lor.

JUPÎNÎ, NEGUSTORI, TÎRGOVEŢI ŞI VOIEVOZI LA CAPATUL VEACULUI

Veacul al XVII-lea se apropia de sfîrşit.
Şi, dintr-o vreme crepusculară ca aceasta, credem că trebuie să se dateze cele cîteva costume de boieri, jupînese, negustori, grămătici, dieci şi tîrgoveţi din Bucureşti, păstrată pînă astăzi în acuarelele nemţeşti ale unor manuscrise vechi din Ungaria şi Austria.
Iată-l pe mîndrul *Boier* velit din Muntenia (Fig. 242) aşa cum ne apare în reprezentarea din codicele aflat în Biblioteca Muzeului Naţional Maghiar din Budapesta, în acuarelele de la Universitatea din Graz, în cele două imagini ale albumului „Trachten Kabinett von Siebenbürgen" şi, de asemenea, în prospectul hărţii căpitanului Friederic Schwanz.
Personajul nostru poartă pe cap işlicul de catifea roşie, îmblănit pe margini cu samur. El îmbracă dulama de taftă trandafirie-mov, înflorată pe alocuri cu fir de aur şi căptuşită cu mătase verde, mijlocul i-l încinge o scumpă centură roşie cu paftaua bătută în nestemate. Şalvarii îi sînt de culoare roşie, imineii galbeni, papucii tot galbeni şi ei, în mîna stîngă ţine toiagul unei demnităţi, pe care n-o mai putem identifica astăzi.

242. *Boier muntean de la sfîrşitul sec. XVII* (după codicele din Budapesta şi după „Trachten Kabinett von Siebenbürgen")
243. *Jupîneasă munteană de la sfîrşitul sec. XVII* (după codicele de la Graz şi după harta lui Schwanz)

La fel de luxos înveşmîntată se înfăţişează şi *Jupîneasa* noastră (Fig. 243) în toate cele trei manuscrise amintite mai sus, ca şi în harta austriacului Schwanz, păstrată la Academie, în copia făcută de Berndt, în 1723.
Ea poartă un scump işlic de samur (împodobit cu surguci, în albumul din Graz), desemnîndu-se prin aceasta în persoana ei o rudă domnească.
Peste o rochie lungă de mătase violet-albastră, ea îmbracă o *ghiordie* de taftă sau de brocart de culoare galbenă-cărămizie, ţesută cu fir, aproape mulată pe trup şi îmblănită la gît şi pe margini cu aceeaşi zibelină de preţ cu care sînt tivite şi gurile buzunarelor, în care se pot ascunde mîinile delicate, pe timp răcoros. Încălţămintea e şi ea tot galbenă, din saftian, desigur, cu tocuri destul de înalte. La gît poartă şiraguri de perle şi de lobul urechilor îi spînzură cîte un mărgăritar de o mărime neobişnuită.
O altă figură interesantă de bucureştean este a *Secretarului valah* (Fig. 244) din „Kostümbilder-Buch" de la Biblioteca Universităţii din Graz (Austria), un diac de cancelarie domnească sau vreun grămătic boieresc de casă mare, cum am spune astăzi, îmbrăcat cu multă grijă şi cu oarecare eleganţă chiar.

244. *Diac de cancelarie muntean* (după codicele de la Graz)
245. *Negustor muntean* (după codicele din Graz)

Dulama lui trandafirie cu manșete galbene, cu un colț de pulpană răsfrînt și prins în brîu, lasă să se întrezărească căptușeala galbenă care o dublează, precum și șalvarii roșii, lungi pînă la glezne, sfîrșind prin meștii și papucii galbeni, orientali.
Brîul, care îl încinge, este de culoare albastră, ca și caftanul îmblănit, cu mînecile scurte pînă la cot, tivite și ele cu blană albă. În mîna stîngă el ține ișlicul de catifea cu marginile îmblănite și în cea dreaptă o scrisoare pecetluită.
Portul acestor *limii*, blănuri albe, indică și el epoca din care se pot data cu aproximație acuarelele: ultimul pătrar al veacului al XVII-lea, domniile lui Șerban Cantacuzino - Constantin Brîncoveanu.
Este vremea soliei la împăratul nemțesc a lui Constantin Bălăceanu, ginerele lui Șerban vodă. Și, poate, cîțiva din numeroasa solie de boieri, căpitani și grămătici, care trecuseră atunci munții pentru a cere protecția Casei de Austria și a oferi sprijinul Țării Românești alianței creștine împotriva turcilor, să fi pozat pictorului neamț pentru aceste desene.
E un costum boieresc ce nu va oferi modificări în piesele lui vestimentare pînă tîrziu de tot, către sfîrșitul veacului următor, în afară de coafa, care se va

246. O *femeie din București* (după codicele din Graz)
247. *Femeie din București* (după codicele din Graz)

transforma mereu de-a lungul anilor, pentru a ajunge la șlicul cel mai stupid cu putință, umflat ca un balon. În haine de acestea, dar păstrînd peruca, cravata și bastonul din India, trebuie să ni-l închipuim apărînd, la începutul secolului următor, și pe mîndrul, orgoliosul italian Anton Maria del Chiaro Fiorentino, secreatorul particular al voievodului Constantin Brîncoveanu, poreclit în glumă „curcanul“ de boierii noștri mucaliți și răutăcioși, puțin dispuși să ia în serios cultura și ifosele unui simplu grămătic frînc, care se înfuria, înroșindu-se ca un... curcan la orice glumă făcută pe socoteala lui.

Din aceeași vreme se păstrează și chipul *Negustorului român* (Fig. 245), înfățișat în costumul de călătorie în care însoțește carele cu marfă, pe potecile înguste ale Ardealului.

Înarmat cu sabie la coapsă și bici (drumurile peste munți erau primejdioase și convoaiele amenințate la tot pasul de briganzi în toată Europa, din Germania pînă în Moldova lui Constantin Cantemir), el poartă capul acoperit de aceeași căciuliță de urșinic, cu borurile din blană de miel — nu samur —, tunică galbenă cu mînecuțe lungi încheiată în față cu mulți nasturi, ceacșiri roșii vîrîți în ciubotele din piele galbenă.

Pe deasupra el îmbracă o scurteică evazată, cu pulpanele rotunjite, lungă doar pînă la înălţimea genunchilor, de culoare albastră, cu mînecile scurte îmblănite cu miel alb ca şi marginile hainei.
Urmează, în sfîrşit, din aceeaşi veche colecţie de acuarele de la Graz, două portrete de femei din capitala Ţării Româneşti, nişte orăşence de rînd, aşa cum arătau îndeobşte femeile din cartierele mărginaşe ale Bucureştilor, la sfîrşitul veacului al XVII-lea. Portul lor păstrează încă multe piese de costum popular.
Femeia din Bucureşti („ein Wallachisch Mensch aus Bukarest") (Fig. 246) este de fapt o fată, cu părul împodobit doar de o panglică îngustă de culoare roşie. La gît poartă mărgele roşii şi în urechi toarte.
Ea îmbracă o cămaşă albă, ornată cu altiţe din fir albastru pe sub pieptarul mic cu marginile cusute cu arnici, şi o fustă albastră încinsă cu brîu.
Cizmele de piele galbenă, cu tocuri aurite, sînt înalte pînă la genunchi, aşa cum şi femeile şi fetele mai poartă astăzi în Ardeal, în lumea satelor noastre.

E „fata din Bucureşti", pe care o vor descrie călătorii suedezi sau englezi, în trecere prin ţara noastră, şi pe care o vor picta, în pridvorul bisericilor, prinsă în horă, pentru a ilustra psalmi, zugravi ca Pîrvu Mutu, Constantin Grecu şi alţii.
Al doilea portret de femeie reprezintă cu adevărat o *Femeie din Bucureşti* (Fig. 247) cum spune şi inscripţia acuarelei („eine Frau aus Bukarest").
Ea poartă vălitoarea de cap de culoare albă, străvezie, căzînd pe spate, rochia albastră lungă pînă la glezne, brîul roşu şi şorţul alb, după moda vremii.
Pe umeri îşi pune o manta lungă îmblănită, din pănură gălbuie, cu mînecile lungi, şi în picioare cizme galbene cu carîmbi înalţi, cu tocuri înalte.

O DULAMĂ DE ŞAHMARAND PENTRU UN CODRU DE PÎINE

Ştim astăzi şi nu numai din picturile murale de la mînăstirea Mira cum arăta îmbrăcămintea moldovenească pe vremea lui Constantin Cantemir şi a lui Antioh vodă, feciorul său.

Işlicele înalte şi rigide nu sînt, desigur, cele fanariote de mai tîrziu, ci pălăriile la modă încă de pe vremea Ducăi vodă, dar al căror colţ pe frunte se iveşte aici cu mult prea timpuriu.

(O marcă a veracităţii tabloului votiv poate fi doar hermina împărătească ce-i îmbracă şi pe unul şi pe celălalt dintre voievozi, limii care se purtau în acest timp.)

Tot acum sînt semnalaţi în iconografie şi spătarul Ilie Ţifescu cu jupîneasa lui (Fig. 248) şi alţi boieri moldoveni în picturi murale desfigurate ulterior prin refaceri nefericite, ca aceea de la mînăstirea Răchitoasa, ale căror costume şi caftane şi şube tradiţionale, de tăietură orientală, fac, la vremea lor, impresia de odăjdii polonezilor care le privesc, în februarie 1700, la curtea din Iaşi.

Sînt pomeniţi între alţii stolnicul Ţifescu, Mihail Racoviţă spătarul, paharnicul Ioan Buhuş...

De altfel, jurnalelor de solie ale ambasadelor leşeşti le datorăm şi ştirile despre şuba de catifea îmblănită cu samur în care era îmbrăcat pe atunci medicul personal al voievodului Antioh, doctorul Andrei Likines din Corfu.

Şi acele scurte informaţii despre obiceiul ţării, după care, logofătul cel mare şi alţi boieri de seama lui, umblînd cu cizmuliţe pe uliţe, erau descălţaţi de slugi la intrarea în casă pentru a li se pune papucii turceşti. Se cheltuiau şi acum averi şi tezaure întregi, boiereşti şi domneşti, pe îmbrăcăminte aleasă. Dar toate aceste scumpe veşminte boiereşti, costînd zeci şi sute de pungi cu aur, îşi pierd preţul lor adevărat de îndată ce urgia războaielor cu turcii şi a podgheazurilor leşeşti se abate asupra ţării.

Atunci foametea care bîntuie raiaua îi sileşte pe mulţi să-şi vîndă auritele haine de pe trup şi scumpele piei de zibelină pentru un codru de pită neagră, în băjenie : „Leşii acum iar prădară această săracă de ţară..., scrie Toader Andrei, în anul 1686. Ce am început a ne vinde hainele din spate... Am trimis un tambăr galben de adamască cu blane de sobol şi o dulamă de şahmaran... ca să ne putem a ne cumpăra ceva pîine“...

 Bogată sărăcie, sărmană bogăţie...

248. *Jupîneasa Teofana a spătarului Ilie Ţifescu* (după pictura murală de la mînăstirea Răchitoasa)
249. *Beizadeaua Dimitrie Cantemir* (după o pînză în ulei de la Muzeul din Rouen)

BEIZADEAUA OSTATIC CU PERUCĂ PUDRATĂ

Printre cei cîţiva boieri şi voievozi, doamne şi jupînese care îmbracă în acest secol haina de modă europeană înlăuntrul Principatelor sau dincolo de hotarele ţărilor, fie ei pribegi sau ostatici, aventurieri militari sau pretendenţi la tron, alături de spătarul Nicolae Milescu, de o Sturzoaică, doamna lui Grigoraşcu Ghica vodă, de aga Constantin Bălăceanu, conte de imperiu, şi de căpitani viteji ca Preda din Prooroci ([251]) şi alţii, la loc de frunte se numără şi europenizantul om de cultură, beizadeaua Dumitraşco Cantemir, viitorul domn al Moldovei.

Chiar de ar fi numai o simplă coincidenţă, e totuşi semnificativ faptul că, în absolut toate portretele care ni s-au păstrat de la acest domn, crescut în mediul cel mai răsăritean cu putinţă, el ne apare împletind în costumaţia lui, încă din adolescenţă, portul oriental cu cel apusean, aşa cum va încerca să împace şi culturile celor două lumi atît de deosebite între ele, tot restul vieţii lui.

Iată-l înfăţişat mai întîi în pînza descoperită la muzeul din Rouen (Fig. 249), o amintire, desigur, din vremea petrecută la Constantinopol ca tînără beiza-

dea, preţuit de cărturarii turci pentru ştiinţa şi inteligenţa lui.

El poartă acum mustăcioară fină şi părul în cîrlionţi, făcut cu fierul, haină strîmtă pe corp cu găitane, altele decît ceaprazurile obişnuite în ţara de baştină, şi cravata de horbotă la gît.

Numai brîul, hangerul şi turbanul alb-albastru sînt turceşti în întreaga înfăţişare a tînărului fecior de domn.

Este în afară de orice îndoială că tabloul a fost pictat după natură.

În ceea ce priveşte realitatea istorică şi viaţa de fiecare zi a beizadelei, nu credem că în acest port hibrid cu perucă şi cu turban, în costum occidental şi cu hanger la brîu totodată, va fi putut vieţui un ostatic la Poartă, în plin Ţarigrad, într-o vreme în care lui Preda Proroceanul şi tovarăşilor lui de drum, pentru aceeaşi chică apuseană şi pentru acelaşi port „nemţesc", li se stingea viaţa din porunca sultanului turcesc.

Portretul acesta nu poate fi decît o compoziţie de atelier a unui artist străin, francez după toate probabilităţile, sau chiar flamand, ca Van Moor, care va fi cunoscut pe Cantemir, fie în palatul domnului de Châteauneuf, fie în casa domnului Colyer, soli ai Franţei şi Belgiei la Constantinopol. Acolo, sau altundeva (în seraiul influentului ambasador francez, De Feriol, unde ştim că Dumitraşcu se refugiază cîtva timp de teama bostangiilor urmăritori, după întîlnirile ascunse pe care tînărul moldovean le avusese cu Toma Cantacuzino), acolo, unde Cantemir se deprinsese să admire bogata şi strălucitoarea garderobă franceză, se va fi născut, desigur, şi pînza ajunsă mai tîrziu la Rouen.

Costumat, aşadar, din garderoba amicilor săi occidentali la rugămintea gazdei, amuzată probabil de acest travesti atît de potrivit unui prinţ latinist, adolescentul fiu al domnului Moldovei va fi pozat cu peruca cu părul ondulat, făcut cu drotul, îmbrăcat în „justaucorps"-ul care-i venea atît de bine. Cît priveşte turbanul (care nu putea nici el să fie propriu unui creştin) îl va fi adăugat pictorul pentru circumstanţă (252).

Să nu uităm că aşa erau văzuţi voievozii noştri de către artiştii apuseni şi cu o sută de ani mai înainte, Mihai Viteazul fiind reprezentat de necunoscutul zugrav străin cu o cuşmă ca un turban pe cap.

Şi, aşa cum odinioară, pentru portretul lui Mihai, cuşma aceea, ca o *cealma,* va fi fost o aluzie la apele turceşti, în care valahul era bănuit că se scaldă fără ştirea împăratului Rudolf, turbanul de mătase, alb-albastră, al beizadelei Cantemir putea fi o aluzie la faima pe care adolescentul nostru şi-o crease printre păgîni, ca un adînc ştiutor de carte turcească ce era, muzicolog şi poliglot strălucit la o vîrstă atît de tînără.

Poate fi socotită, iarăşi, îmbrăcămintea lui ambiguă din tablou ca o aluzie la dualitatea culturii cu care era împodobit învăţatul prinţ moldovean, el îmbinînd în persoana sa ştiinţa şi limbile orientale cu învăţămîntul apusean.

În orice caz, acest bizar costum, amestec fantezist de orient-occident, nu poate fi decît o creaţie sau un capriciu al pictorului, cu sau fără ştirea modelului său. De altfel, tabloul o dată sfîrşit, el n-a intrat în posesia beizadelei ci s-a întors în Franţa, o dată cu autorul lui. Şi, cum Mihai Viteazul, cu un secol mai înainte, n-o fi ştiut niciodată de înfăţişarea de Irod pe care i-o dăduse necunoscutul zugrav apusean, tot astfel, poate, nici Cantemir nu va fi văzut finisată pînza, destinată să rămînă pînă la urmă în atelierul artistului.

Oricum va fi fost, el exprimă astăzi aspiraţia de totdeauna a poporului nostru către un costum european care însemna, la urma urmei, năzuinţa spre libertate. Mai tîrziu, cînd vîrsta va încărunţi tîmplele voievodului şi înţelepciunea va veni să-l consoleze cu filozofia resemnării, fostul domn al Moldovei, strămutat pentru totdeauna în Rusia, rămas văduv cu mulţi copii, se va rosti cu oarecare dispreţ despre capriciile modei, socotind ca o deşertăciune spiritul veşnic inovator în îmbrăcăminte al francezilor, care dădeau şi atunci tonul modei pe continent, comparîndu-i pe aceştia cu ceea ce reprezenta în îmbrăcămintea tătarilor tribul kabartanilor : „Ei inventă totdeauna ceva nou în îmbrăcămintea şi armele lor şi tătarii îi imită

în aceasta cu toată pasiunea, încît s-ar putea zice că ei sînt francezii tătarilor".

În Rusia anilor care urmară, în Rusia care adoptase peruca şi „justaucorps"-ul după moda continentală, pătrundeau destul de des schimbările lumii apusului. Dar pentru Dimitrie Cantemir trecuse de mult vremea tinereţii, cînd, tînără beizadea, va fi jinduit după garderoba ambasadorilor Franţei, travestindu-se pentru a poza pictorilor la modă din Ţarigrad.

Ieşind de sub jurisdicţia ţarului, ca un voievod liber ce rămăsese şi pe pămîntul acestei patrii adoptive, el va păstra mai departe îmbrăcămintea lui moldovenească, marcă a situaţiei lui de independenţă, într-o ţară în care costumul european era impus tuturor cnejilor, fără excepţie.

De altfel, celelalte portrete ale lui, în care ne apare cu pieptul apărat de platoşă, ca prinţ al Moldovei şi al imperiului rusesc, cu cravată la gît şi perucă pudrată, trebuie datate după 11 ianuarie 1720, zi în care, după cum se ştie, se va petrece transformarea definitivă a portului şi fizionomiei lui Dimitrie Cantemir, cînd, cu ocazia nunţii cu Anastasia Trubeţkoi, la cererea ţarului Petru, care îl cunună, moldoveanul nostru îşi va rade barba şi va lepăda hainele orientale, îmbrăcîndu-se după moda apuseană, cum nu mai purtase din tinereţele lui de spudeu ostatic la Constantinopole ..

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Paul I. Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Țara Românească și Transilvania, la 1574*, în „Studii și materiale de istorie medie", IV (1960), p. 440.

2. P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc*, în „Studii, revistă de istorie", anul XIV (1961), nr. 1, p. 64—65.

3. Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 388.

4. Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944, p. 130.

5. N. Iorga, *Portretele doamnelor române*, București, 1937; I. Mihail, *Pictura bisericilor din Săcueni — Dîmbovița*, în „Buletinul comisiei monumentelor istorice", anul XIX (1926), fasc. 50, p. 152, 167.

6. S. Cris Cristian, *Revoluțiile Valahiei de Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, în „Viața românească", Iași, 1929, p. 19.

7. D. Papazoglu, *Istoria fondării orașului București*, 1891, p. 131 și G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 18.

8. G. Oprescu, *Țările române văzute de artiști francezi*, București, 1926, p. 11.

9. N. Iorga, *Un călător englez în țările române, înainte de eterie*, în „Arhiva societății științifice și literare din Iași", 1896, p. 34.

10. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment vol. III, p. 79, nota 1.

11. N. Iorga, *idem*.

12. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, p. 238.

13. C. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții, Amintiri din junețe*, București, 1963, p. 63.

14. Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople*, Londra, 1829.

15. M. Lancelot, *De Paris à Bucarest. Causeries géographiques. Texte et dessins inédits*, în „Le Tour du monde", 1866, p. 200.

16. *Anciennes modes orientales à la fin du Moyen-Âge*, în „Seminarium Kondakovianum". Recueil d'études. Archéologie — Histoire de l'art-Études byzantines, Praga, 1953, p. 165.

17. N. Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 127—128.

18. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV, partea I.

19. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, și *Acte și scrisori* (*1527—1572*), București, 1929; V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I, București, 1967, p. 580.

20. Andrei Veress, *Documente...* vol. II, și *Acte și scrisori* (*1573—1584*), p. 81, doc. 72; N. Iorga, *Documente Hurmuzaki*, partea I (1358 — 1600), București, 1911, p. 225—226, doc. CCCCVII.

21. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. III, p. 264, 266 și Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI (1517 — 1612), p. 395—396.

22. Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, tom III, București, 1864, p. 136, doc. DXXXVI.

23. N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, București, 1895, p. 37.

24. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 17.

25. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925, p. 12 (160), nota 8.

26. N. Iorga, *idem*, vol. II, p. 431.

27. S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI*, București, 1958, p. 135.

28. N. Iorga, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovence la 1587*, în „Memoriile secțiunii istorice ale Academiei", seria III, tom VI, mem. 10, București, 1926—1927, p. 309.

29. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 301, şi *I. Neculce*, în „Buletinul municipal Iaşi", 1927, fasc. 6, p. 309.

30. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 634, 635.

31. N. Iorga, *Note*, în „Revista istorică", X (1924), nr. 4—6, p. 168.

32. T. C. Bulat, *Din corespondenţa baronului Samuel Brukenthal*, în „Revista istorică", XII (1926), nr. 4—6, p. 93—94.

33. Marc Philippe Zallony, *Traité sur les princes de la Valachie et de la Moldavie sortis de Constantinople*, Paris, 1830, p. 48—50.

34. Cuvîntul *tarpuz*, absent din dicţionarele noastre de pînă acum ni s-a lămurit de către orientalistul H. Siruni ca însemnînd pălărie.

35. I. C. Filitti, *Din iconografia noastră laică*, în „Convorbiri literare", V(1924), p. 203—213, şi *Cercetări şi documente privitoare la istoria Principatelor române*, Bucureşti, 1935, p. 299, 310.

36. I. C. Filitti, *Arhondologia Munteniei*, în „Revista istorică", XIV (1928), p. 151.

37. C. Ilie scu, *Despăgubirile oferite de Basarab voievod lui Carol Robert*, în „Studii şi materiale de istorie medie", V (1962), p. 141.

38. P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc*, p. 27 şi B. P Hasdeu, în „Arhiva istorică a României", I, nr. 23, Bucureşti, 23 ianuarie 1865, p. 177.

39. Vezi miniaturile Marilor Cronici ale Franţei, Biblioteca naţională din Paris, *Baptême du Dauphin Charles VI*.

40. P. P. Panaitescu, *Armata lui Mircea cel Bătrîn*, în „Convorbiri literare", 1942 şi Marcel Romanescu, *Introducere la istoria costumului românesc*, în „Revista istorică română", vol. XIV, Bucureşti, 1915, fasc. IV.

41. *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 256.

42. Vasile Drăguţ, *Biserica din Leşnic*, în SCIA, nr. 2, 1963, p. 423—433, fig.4 şi „Arta plastică" nr.4, 1966; Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, partea a II-a, p. 207—208, doc. CLXXXIX.

43. *Istoria României*, vol. II, p. 352; apendicele lucrării *L'expédition de Louis I de Hongrie*, în „Revue historique du Sud-Est européen", II, 1925, nr. 4—6.

44. *Istoria României*, vol. II, p. 352, 362—384.

45. N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, vol I, Bucureşti, 1925.

46. Titus L. Roşu, *Vămi, vaduri şi drumuri comerciale bihorene*, în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, 1961, p. 80.

47. *Piatra de mormînt a lui Negru vodă*, în „Revista istorică", an XI (1920), nr. 10—12, p. 221—229.

48. Camille Enlart, *Manuel d'Archéologie française*, tome II, p. 205.

49. Pavel Chihaia, *Cîteva date în legătură cu paftaua de la Argeş*. *Omagiu lui George Oprescu*, 1962, p. 107.

50. *S. Rocco al lui Ambrogio da Fossano detto il Bergagnone* (v. Corado Ricci, *Tesori della pittura italiana*, Bergamo, p. 3).

51. Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. XIV*, Bucureşti, 1954, p. 62 şi Flaminiu Mîrţu, *Reprezentarea florii de crin pe inelele din Ţara Românească, sec. XIV-XVI*, în SCIA, XVI (1969), nr. 1, p. 123—131.

52. Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 117, fig. 11.

53. Iovan Kovacevič: *Die Mittelalterliche Tracht der Balkanslaven*. Belgrad. 1935; Dr. V. R. Petkovič, *Starisirpski spomenici u Juznoj Srbiji*, Belgrad, 1924, p. 11 şi *Yougoslavie, Fresques médiévales*, Préface de Talbot Rice. Introduction de Svetozan Radojcič, Edition Unesco.

54. N. Iorga, *Despre portul de cavaleri al vechilor noştri domni. O asemănare*, în „Arta şi tehnica grafică", caietul 7, 1939, p. 7.

55. Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, Bucureşti, 1937, p. 74—75 şi N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre*, Bucureşti, 1914, p. 15 şi Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor*... Bucureşti, 1960, p. 156, nota 4.

56. E. Frances, *Constantinople Byzantine aux XIVe et XV^{c} siècle*, în „Revue des études Sud-Est européenes", tome VII, nr. 2, 1969, p. 411.

57. M. Davidescu, *Cozia*, Bucureşti, 1966, p. 26—27.

58. Răzvan Theodorescu, *Despre un însemn sculptat şi pictat de la Cozia (în jurul despoţiei lui Mircea cel Bătrîn)*, în SCIA, XVI (1969), nr.2, p. 198.

 59. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 66.

60. T e o d o r a V o i n e s c u, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în SCIA, XI (1964), nr. 2, p. 285, fig.8, 9, 10, 11, 14.

61. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. II, p. 269, doc. CCXL.

62. A n d r é G r a b a r, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris, 1928, p. 337 şi M. B e r z a, *Stema Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în SCIA, nr. 1—2, 1955, p. 77, fig. 8.

63. *Documente privind istoria României, veacul XIV, XV. A. Moldova*, vol. I (1324—1425), Bucureşti, 1954, p. 316—317, doc. 381.

64. F r. K a f k a, *Din istoria relaţiilor comerciale româno-cehoslovace în evul mediu*, în „Studii, revista de istorie", an X (1957), nr. 4; *Documente privind istoria României, veacul XIV, XV. A. Moldova*, vol. I, p. 23, doc. 28.

65. N. I o r g a, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1937, p. 54—55, 59, nota 3 şi I. B o g d a n, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, p. 4—73. Vezi şi R a d u M a n o l e s c u, *Schimbul de mărfuri dintre Ţara Românească şi Braşov*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. II, 1957, p. 156.

66. V. C o s t ă c h e l, *Relaţiile dintre Moldova şi Rusia în timpul lui Ştefan cel Mare* (*Studii cu privire la Ştefan cel Mare*), Bucureşti, 1958, p. 174—175.

67. B. P. H a s d e u, în „Arhiva istorică", tom I, partea I, Bucureşti, 1865, p. 130—131 şi N. I o r g a, *Istoria comerţului...* p. 82.

68. I. B o g d a n, *op. cit.*, p. 39.

69. N. I o r g a, *Studii şi documente*, XXIII, p. 291—292.

70. Ş t. P a s c u, *op. cit.*, p. 155.

71. Ş t. M e t e ş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul*, Sighişoara, 1921, p. 64.

72. Ş t. P a s c u, *op. cit.*, p. 150; C o r i n a N i c o l e s c u şi F l o r e n t i n a J i p e s c u, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova*, în SCIA, nr. 3—4, 1956, p. 59—61, 69; S. G o l d e n b e r g, *op. cit.*, p. 137—138.

73. A n a M a r i a M u s i c e s c u, *Date noi cu privire la epitrahilul lui Alexandru cel Bun*, în SCIA, 1958.

74. C o r i n a N i c o l e s c u, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova*, în SCIA, nr.1—2, 1957, fig. 4.

75. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 5, nota 6.

76. Van Beveren, *Costume du Moyen-Âge*, vol. II, Bruxelles, 1847, p. 10.

77. Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul XV. Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare. Culegere de studii*, Bucureşti, 1964, p. 109—149.

78. N. Iorga, *Istoria comerţului...*, vol. I, p. 84.

79. N. Iorga, *Portretele doamnelor române*, fig. 3 şi Paul Lacroix, *L'armée*, Paris, 1887, p. 37, fig. 25.

80. Const. I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (Baden) în anul 1415*, în „Analele Academiei; Memoriile secţiunii istorice", seria III, tom VII, Bucureşti, 1927, p. 59-63.

81. Evenimentul a fost celebrat multă vreme după petrecerea lui, în zugrăveala de biserici din ţară păstrîndu-se vechiul tipic din epoca lui Alexandru cel Bun, aşa cum dovedesc şi fresca de mai tîrziu de la Voroneţ şi cea de la Bistriţa.

82. N. Iorga, *O mărturie din 1404 a celor mai vechi moldoveni*, în „Memoriile Secţiunii istorice", seria III, tom VI, Bucureşti, 1926, p. 2(70), *şi Cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal (1408—1409)*, în „Memoriile secţiunii istorice", seria III, tom VI, memoriul 7.

83. Şt. Pascu, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956 şi Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 157.

84. Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 103—105.

85. V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 325, 327.

86. N. Nicouline, *Détails des tableaux au musée de l'Ermitage. La peinture d'Europe occidentale des* XVe — XVIe *siècle*, Leningrad, 1962, pl. 65.

87. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 311, doc. CCLXXV.

88. În 1460 se citează patruzeci de fote alături de un atlaz, de jder, brîie, paftale şi „haine de jupînească".

89. Pentru apropierea ce s-a făcut între pălăriile sită şi portul popular din Tîrnave a se vedea Corina Nicolescu şi Florentina Jipescu, în SCIA, nr. 3—4, 1957, p. 127—129; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, p. 38.

90. Sub denumirea de „pălării de soare“ ele apar în listele de mărfuri polone, intrate în Moldova pe la mijlocul veacului al XV-lea.

91. Alex. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov, Opere*, vol. II, p. 49.

92. G. M. Cantacuzino, *Izvoare şi popasuri*, Bucureşti, 1934, p. 98—99.

93. N. Iorga, *Despre portul de cavaleri* ..., caiet 7, p. 7.

94. În altă accepţie a cuvîntului desemnînd pălării femeieşti, deosebite ca formă, termenul de *mitră* va circula şi în Franţa în vremea lui Ludovic al XI-lea (1461—1483).

95. D. Talbot Rice, *Art byzantin*, Elsevier, Paris-Bruxelles, 1959, pl. 65.

96. Sorin Ulea, *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălineşti (Introducere în studiul picturii moldoveneşti din epoca lui Ştefan cel Mare)*, Bucureşti, 1964, p. 419—461, fig. 11, 12, 17.

97. N. Iorga, în „Revista istorică“, ianuarie-martie, 1928, p. 81 şi urm.

98. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, Bucureşti, 1927, p. 230, nota 85.

99. Cornel Irimie, *Portul popular din Ţara Oltului, zona Făgăraş*, Bucureşti, 1956, fig. 35, 48.

100. N. Iorga, *Portretele doamnelor...*, fig. 11.

101. B. Filow, *L'ancien art bulgare*, Berna, 1919, pl. LVI şi Ana Maria Musicescu, *Le portrait de fondateur dans le Sud-Est européen*, în „Revue des études Sud-Est européennes“, tom VII, nr. 2, 1969, p. 299.

102. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, p. 293, doc. CCLXII.

103. V. Vătăşianu, *idem*, p. 847 şi notele 6 şi 7.

104. E de remarcat că gravura din 1533 reprezentînd „Armata creştină de munteni şi transilvăneni a lui Iancu de Hunedoara, îndreptîndu-se spre Varna, în anul 1444“ din cartea lui Barletius, *De vita Giorgi Castrioti* închipuie pe ostaşii care luptaseră cu o sută de ani mai înainte, purtînd pe cap căciuli de postav cu calota conică, ascuţită.

105. Antonius Verancius, *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, în „Tezaur de monumente istorice“, tom III, Bucureşti, 1864, p. 181.

106. Şt. Olteanu, *Meşteşugurile din Moldova în sec. XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. III, 1959, p 150.

107. Focşeneanu şi Diaconu, *Bazele puterii militare. Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 123—124.

108. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 278—284.

109. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV, p. 436, doc. 926.

110. P. P. Panaitescu, *O stampă reprezentînd o solie a lui Alexandru Lăpuşneanu*, în „Buletinul comisiei monumentelor istorice", XVII (1924), p. 76—77, fasc. 40.

111. C. I. Karadja, *Cîteva costume româneşti din vechime*, în „Arhivele Olteniei", III, nr. 11, p. 3—4.

112. *Le navigationi et viaggi fatti nella Turchia di Niccolo de Nicolai del Delfinato*, Veneţia, MDLXXX.

113. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, supliment I, p. 32, doc. LXIII.

114. Hurmuzaki, *idem*, vol. XII, p. 758, doc. MCXXIII, vol. XV, partea I, p. 758, doc. MCCCCXXXII şi MCCCCXXIII. De asemenea „Analele Academiei", XX, p. 491.

115. Papiu Ilarian, *op. cit.*, tom I, p. 250 şi N Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria*... p. 179 şi Ion Grămadă, *Hanul La Cerbul de Aur*, în „Buletinul comisiei monumentelor istorice", III, nr. 4, 1910, p. 191, fasc. 12.

116. Cabinetul de stampe al Academiei.

117. Hurmuzaki, *op cit.*, XII, p. 265, doc. CCCLXXXIV şi vol. XV, p. 737, doc. MCCCLXXVI.

118. Miron Costin, *op. cit.*, p. 53—54.

119. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. VI, p. 131.

120. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. I. p. 282.

121. N. Iorga, *idem*, p. 37.

122. Olga Sronkova, *Die Mode von der Renaissance bis zum Rokoko*, în „Artia", Praga, şi „Arhiva istorică a României", an I, nr. 8, 1864, p. 63—64.

 123. P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 75, 117, 132.

124. Nu credem să ne înşelăm cînd scriem că aceasta este scumpa scufie căreia oamenii vremii i-au spus *tichie de mărgăritar*, amintirea ei rămînînd sub acest nume nu numai în zicala dar şi în poezia populară: *„Ieşi fetiţă la portiţă! Că te aşteaptă Alion/Alion fecior de domn/ Cu tichie de frenghie/ Cu pană de ciocîrlie"*.

125. După cîte ştim este unul din primele documente în care apare semnalată această căciulă cu moţul răsfrînt, împodobită cu egretă şi panaş cînd era purtată de domn, care va face epocă la noi vreme de peste două sute de ani.

126. Jenö Nagy, *Portul popular maghiar din Trascău*, Bucureşti, 1959, p. 27—28.

127. G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria şi comerţul Braşovului*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 1893, p. 326 şi urm., şi Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, p. 649—652, doc. CCCCXLIV.

128. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 305, doc. CCXLIX şi Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române, privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, Bucureşti, 1913.

129. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV, p. 212, 225—226 şi vol. II, p. 303, doc. CCXXII.

130. „Mi se pare neîndoios că Neagoe în faimosul portret din biserica episcopală de la Argeş poartă perucă", scria G. Oprescu în „Viaţa românească", martie 1938, p. 131.

131. G. Millet, *Broderies religieuses*, Paris, 1947, p. 32 şi Maria Ana Musicescu, *O broderie necunoscută din vremea lui Neagoe Basarab*, în SCIA, nr. 2 (1958) şi *Broderia medievală*, Bucureşti, 1969.

132. În ceea ce priveşte această piesă vestimentară din garderoba voievodului avem rezerve serioase de făcut. Credem anume că este vorba aici, nu de o mantie obişnuită, ci de o pereche de aripi de vultur, de modă orientală, aşa cum în bătălii purtau războinicii de frunte ai acestui timp.

133. Existenţa unor asemenea plăci ovale de cornalin, modestă găteală femeiască, o semnalează Al. Odobescu şi în sicriul sf. Filofteia din biserica de la Curtea de Argeş, ca dar al unei jupînese făcut sfintei.

134. O singură imagine de acest fel ni se păstrează, a cărei autenticitate, din păcate, nu poate fi probantă documentar, deşi credem că a fost inspirată dintr-un original contemporan rămas necunoscut pînă astăzi. Este vorba despre o litografie a lui Papazoglu în care Radu Paisie ne este înfăţişat purtînd pe cap o pălărie îmblănită, din acelea din care purtau şi ostaşii lui Petru Rareş şi boierii Moldovei de mai tîrziu.

135. N i c. D e n s u ş e a n u, *Documente Hurmuzaki*, vol. II, partea a III-a, Bucureşti, 1892, p. 649—653, doc. CCCCXLIV.

136. F r. K a f k a, *op. cit.*, p. 107.

137. Credem că prezenţa acestor berbeci de aur în cămara lui Rareş, la 1538, chiar dacă nu ar ridica chestiunea apartenenţei voievodului la vestitul ordin „Lîna de aur", n-ar putea fi străină de vreo modă vestimentară ce va fi existat la acea vreme în apus, modă lansată poate de Carol al V-lea, care poza şi pentru efigii şi pentru tablouri lui Amberger, Varend, Van Orley şi altora, purtînd la gît un berbec de aur, spînzurat de un colier bătut cu pietre scumpe, în calitatea lui de patron şi protector al amintitului ordin. Pentru apartenenţa de mai tîrziu a lui Radu Mihnea şi Nicolae Pătraşcu la ordinul cavaleresc apusean din Moravia, „Christiana Militia", v. D. C i u r e a, *Theatrum Europaeum*, în „Studii, revistă de istorie", tom 22 (1969), nr. 6, p. 1166. Vezi şi Ş t. P a s c u, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec....* p. 209.

138. G. O p r e s c u, în „Viaţa românească", martie, 1938, p. 131.

139. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. I, p. 278—284 şi H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. VIII, p. 84.

140. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. XV, p. 490, doc. 912 şi altele.

141. Ş t. P a s c u, *op. cit.*, p. 143.

142. Muzeul de artă al Republicii.

143. P. P. P a n a i t e s c u, *Tezaurul domnesc...*, p. 63 şi H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. XV, p. 574—575.

144. N. I o r g a, *Note polone*, p. 9 şi P. P. P a n a i t e s c u, *Fundaţii religioase româneşti în Galiţia*, în „Buletinul comisiei monumentelor istorice", XII (1929), fasc. 59. Vezi şi N. I o r g a, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, p. 174.

145. H u r m u z a k i, *op. cit.*, supliment II, vol. I, doc. CXXI—CXXV.

146. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. II, p. 77—83, doc. 72; N. I o r g a, *Viaţa femeilor din trecutul românesc*, Vălenii de Munte, 1910, p. 41—42 şi A l. B ă r c ă c i l ă, *Însemnări din Ţara Haţegului*, în „Arhivele Olteniei, 1923, p. 278—279.

147. Numai astfel pot fi interpretate „les bonets et robes de peaux fourrées de mêmes" de care pomeneşte seniorul, în jurnalul său.

148. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. III, p. 108, 122, doc. CXIV şi CVII.

149. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, p. 57—59.

150. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VI, p. 705—707, doc. CLXVI; N. Iorga, *Foaia de zestre...*; M. Beza, *Urme românești...* p. 122, 126, 127, 128.

151. S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 285.

152. Niccolo di Nicolai, *Le navigationi et viaggi nella Turchia...autore viste et osservate. Novamente tradotto di Francese in volgare... da Francesco Flori da Lilla, in Anverso*, 1576, p. 125—126.

153. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XI, p. 395 și urm., doc. DXXXVI.

154. N. Iorga. *Istoria românilor în chipuri...* p. 56.

155. Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania...* p. 118.

156. N. Iorga, *Foaia de zestre...* p. 7.

157. B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, tomul I, p. 215.

158. Ștefan Pascu, *Petru Cercel...* p. 176.

159. Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. vol. I, p. 46 și urm.

160. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. III, p. 440.

161. „Arhiva istorică a României", an I (1864), nr. 6, p. 45.

162. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, partea a II-a, p. 127—128, doc. LVII.

163. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. III, p. 452, doc. XVII.

164. Al. Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, în „Revista istorică", XXI (1935), nr. 7—9.

165. Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. XVI*, Cluj, 1944, p. 180 și I. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în sec. XVI—XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. IV, 1960, p. 233, 272—273.

166. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, București, 1913, p. 437, nr. CCCLXIX.

167. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 7, 10.

168. Miron Costin, *Opere*, p. 53—54.

169. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VIII, p. 203.

170. D. Xenopol, *Istoria românilor...* vol. V, p. 209.

171. Al. Alexianu, *Necunoscuta de la Curtea din Praga*, în „Magazin Istoric", nr. 3, 1967.

172. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. VII, p. 195—199.

173. G. Oprescu, *idem*, p. 130.

174. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. VII, p. 195—199.

175. Această dulamă de Damasc, pe talie, cu mînecile retezate oblic mai sus de cot, era la modă într-o variantă mai scurtă în costumaţia bărbaţilor ca şi a femeilor din ţările de sub dominaţia turcească, încă din vremea călătoriei lui Niccolo de Nicolai.

176. S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 145, 257, 258, 268.

177. Fr. Kafka, *op. cit.*, p. 108—110.

178. Şt. Olteanu, *Meşteşugurile din Bucureşti în sec. XVI—XVII*, în „Studii revista de istorie", 1959, nr. 5, p. 84—85.

179. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, Bucureşti, 1859, tom. III, p. 208—209, 212, 385, 436.

180. Hurmuzaki, *op. cit.*, supliment I, vol. I, p. 140, doc. CCXVII; N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari...*, în „Buletinul societăţii de geografie", 1898, p. 13 şi *Istoria românilor prin călători*, p. 267—270 și *Istoria armatei române*, vol. VII, Vălenii de Munte, 1919, p. 95, 97, 98, 99.

181. C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie*, Paris-Bucureşti, 1925.

182. Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, pl. 125, p. 119; Andrei Veress, *op. cit.*, vol. X, p. 99.

183. Ea reprezintă după cum dovedeşte inscripţia germană, care o însoţeşte, nu dorobanţi şi călăreţi români ci husari şi haiduci unguri din veacul al XVI-lea (o copie la Muzeul Militar Central).

184. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV, p. 1131 şi L. Lehr, *op. cit.*, p. 253, 254, 259, nota 6.

185. Emilia Cioran, *Călătoria patriarhului Macarie de Antiohia în ţările române (1653—1656)*, Bucureşti, 1900, p. 48.

186. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. X, p. 345 și urm.

187. Andrei Veress, *op. cit.*, vol. VII, p. 195—199, doc. 173.

188. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. IX, partea I, p. 165, doc CCXXII; C. K a r a d j a, *Un ambasador suedez la curtea lui Const. Şerban*, în „Revista istorică“, an VI (1920), nr. 10—12, p. 207 şi N. I o r g a, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, p. 370—371.

189. C. K a r a d j a, *Cîteva costume româneşti din vechime*, p. 5—6; A b r a h a m B r u y n, *Diversarum Gentium armatura equestris*, Amsterdam, 1606, pl. 64; A l. P a p i u I l a r i a n, *cp. cit.*, tom. II, p. 32.

190. S e v e r Z o t t a, *Puşca hatmanului Sandu Buhuş*, în „Revista istorică“, XII (1926), nr. 4—6, p. 103—104 şi *Lămuriri despre comunicarea „Puşca hatmanului Buhuş“*, în „Revista istorică“, XIII (1927), nr. 1—3, p. 53—54.

191. G. B e z v i c o n i, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 84.

192. Ş t. M e t e ş, *op. cit.*, p. 194.

193. H u r m u z a k i, *op. cit.*, supliment II, vol. I, p. 326, nota 1.

194. P. P. P a n a i t e s c u, *Călători poloni...*, p. 54—55.

195. L. L e h r, *op. cit.*, p. 233—241.

196. Pentru plocoanele trimise de doamna Elena a lui Matei Basarab în 1647 şi de către doamna Ecaterina Cercheza a lui Vasile Lupu, vezi A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. X, p. 197, 207.

197. Nu pot fi străine de aceste năfrămi pe care le ţin în mînă şi Lăpuşneanu şi Petru Cercel şi Mihai Viteazul şi Radu Şerban în zugrăveala ctitoriilor lor de la Căluiu şi la biserica Domnească din Tîrgovişte (vezi N. I o r g a, *Portretele domnilor români*, pl. 71, 83) de năfrămile grele intrate în tradiţia ţării cu care, pe la 1762, „Condica de ceremonii a logofătului Gheorgachi“ ne informează că se obişnuia în ziua Învierii să se lege crucea (M. K o g ă l n i c e a n u, *Cronicile României*, vol. III, 1874, Bucureşti, p. 320).

198. Ş t. O l t e a n u, *op. cit.*, şi *Meşteşugurile din Moldova în sec. XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie“, vol. III, 1959, p. 150.

199. Ipoteza enunţată recent de un cercetător, după care *baibaracul* ar fi vechea haină militară ce ţinea locul cuirasei în oştile moldoveneşti ale lui Petru Rareş, haină cusută, matlasată ca o plapumă şi umplută cu cîlţi, după descrierea pe care ne-o dă Verancius, nu se poate susţine deocamdată, nesprijinindu-se pe nimic.

200. E u g e n B a r b u l, *Costume româneşti din veacul al XVII-lea*, Cluj, 1935; S z e n d r e i I a n o ş, *A Magyar Viselet Történeti Fejlődése*, Budapesta, 1905.

201. A l. P a p i u I l a r i a n, *op. cit.*, tom III, p. 214, 215.

202. H u r m u z a k i, *op. cit.*, supl. vol. I, p. 474—475, doc. CCLV.

203. P. P. P a n a i t e s c u, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor...*, p. 8—20.

204. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. IV, partea a II-a, p. 287, 289, doc. CCLXXVII şi CCLXXXI.

205. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. VII, p. 399, doc. 264.

206. *Documente privind istoria României. Veacul al XVII-lea*, vol. VI (1621—1625), Bucureşti, 1954, p. 63.

207. H u r m u z a k i, *op. cit.*, supl. I, vol. I, p. 179, doc. CCLXXIII.

208. A n d r e i V e r e s s, *op. cit*., vol. IX, p. 286—288, doc, 288 şi H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. VIII, p. 415—417, 535.

209. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. IV, partea I, p. 433, doc. CCCLXVIII şi A n d r e i V e r e s s, op. cit., vol. IX, p. 176 şi urm.

210. P. P. P a n a i t e s c u, *Călători poloni...*, p. 15.

211. M a r i a K a r s t e r s k a, *Les trésors des Movila en Pologne*, în „Datina românească", Vălenii de Munte, 1936.

212. Ş t. O l t e a n u, *op. cit.*, p. 82.

213. G h. G h i b ă n e s c u, *Surete şi Izvoade*, (Fireştii-Vaslui), Iaşi, 1926, p. 76 şi B e z v i c o n i, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 1962, p. 79—84.

214. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. X, p. 215. Pentru bogăţia postavurilor de aur din care erau lucrate hainele boierilor lui Vasile Lupu voievod a se vedea şi costumaţia celor doi jupîni, ctitori la Vlasiu şi Başcovo, Gheorghe slugerul şi Constantin postelnicul. (A l. A l e x i a n u, *Doi români, ctitori în Bulgaria şi în Pind*, în „Biserica Ortodoxă română", anul LXXXIII, nr. 7—8, iulie—august, 1965.)

215. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. V, partea a II-a, p. 6—7, doc. IX.

216. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. IV, partea a II-a, p. 505.

217. I o n B i a n u și N. H o d o ș, *Bibliografie românească veche*, tom I (1508—1716), București, 1903, p. 142.

218. „Arhiva istorică a României“, anul I (1865), p. 12.

219. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. X, p. 157, doc. 91.

220. C. K a r a d j a, *Notiță despre unele miniaturi înfățișînd pe Matei Basarab și pe doamna Elena*, în „Buletinul comisiei monumentelor istorice“, 1926, p. 55—56.

221. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. VI, p. 147, doc. 139.

222. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. X, p. 95—99.

223. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. X, p. 7.

224. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. XI, p. 62, doc. 52.

225. C. K a r a d j a, *Cîteva costume*... și *Un ambasador suedez*... și *Notele lui Ralamb despre Muntenia (1657)*, în „Revista istorică“, V (1929), nr. 10—12, p. 346—348.

226. M. de F e r i o l, *Recueil de cent estampes mis en jour en 1709 et 1713 par les soins de*... Paris, 1714.

227. C o r n e l i a P i l a t, *Tradiție și inovație în arta Țării Românești din a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, în SCIA, nr. 2, 1958, fig. 3.

228. H u r m u z a k i, *op. cit.*, supl. II, vol. III, p. 78, doc. XLVII, p. 79, doc. XLVIII.

229. A n d r e i V e·e s s, *op. cit.*, vol. X, p. 345, 348—357.

230. *Călătoriile Patriarhului Macarie*, în „Arhiva istorică a României“, I, 1865, p. 67.

231. A l. P a p i u I l a r i a n, *op. cit.*, p. 87—99.

232. H. T i k t i n, *O foaie de zestre din 1669*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, 1883, p. 337—344.

233. P. P. P a n a i t e s c u, în „Revista istorică“, ianuarie, 1917, p. 19.

234. B. P. H a s d e u, în „Arhiva istorică a României“, I (1865), p. 66.

235. O l g a S r o n k o v a, *op. cit.*, p. 121—123.

236. R u d o l f G e s s a u e r, *Teracote Sucevene*, Vălenii de Munte, 1938, p. 20, fig. 33 şi N. C o n s t a n t i n e s c u, *Precizări în legătură cu data construirii mînăstirii armeneşti Zamca-Suceava*, în SCIA, nr. 2 (1961), p. 368, 372, fig. 7.

237. E m i l V î r t o s u, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1956, p. 518.

238. T e o d o r a V o i n e s c u, *Note asupra curţii şi bisericii din Băjeşti*, în SCIA, anul IV (1957), nr. 1—2, p. 99—100 şi R a d a T e o d o r u, *Curţi întărite tîrzii*, în SCIA, anul X (1963), nr. 2, p. 336.

239. A n d r e i V e r e s s, *op. cit.*, vol. XI, p. 29.

240. C. T u r c u, *Catastiful de datorii al unei dugheni din Iaşi la 1679*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", nr. 3—4, Iaşi, 1955. Ş t. O l t e a n u, *Meşteşugurile din Moldova în secolul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. III, 1959, p. 144, 149 şi 150.

241. G h. G h i b ă n e s c u, *Surete şi izvoade*, vol. XXII, Iaşi, 1929.

242. N. I o r g a, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 70.

243. M u s t a f a M e h m e d, *Cronica lui Mehmed Raşid*, în „Studii", 4 (1961), p. 925.

244. N. I o r g a, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Craiova, p. 57.

245. I. B. B o b e s c u, *Curtea domnească. Garda domnească (sub domnii fanarioţi)*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", X, ianuarie—martie 1909, p. 55.

246. N. I o r g a, *Studii şi documente*, vol. V, partea I, p. 13.

247. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. IV, partea a II-a, p. 287 doc. CCLXXVII.

248. N. A. C o n s t a n t i n e s c u, *Dicţionar onomastic*, Bucureşti, 1963, precum şi G h. G h i b ă n e s c u, *Surete şi izvoade* (Vaslui), Iaşi, 1926, p. 101.

249. „Arhiva istorică a României", anul I, nr. 8, p. 62.

250. H u r m u z a k i, *op. cit.*, vol. IX, partea a II-a (1751—1796), p. 6—48, doc. X, XI, XII şi urm., vol. IX, partea I, p. 548, doc. DCCII.

251. Că, într-adevăr, o vagă şi efemeră înrîurire nemţească va fi existat în costumaţia cîtorva dintre boierii lui Constantin Brîncoveanu, o dovedeşte faptul că pribegii care năzuiseră spre imperiu, după moartea voievodului Şerban, în frunte cu aga Const. Bălăceanu, îşi însuşiseră portul militar de dincolo de munţi.

252. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 138.

TABLA DE MATERII

Pag.

CUVÎNT ÎNAINTE 7

ZORILE RENAȘTERII. UN TRECENTO ROMÂNESC 32

Din cartea celui de al doilea descălecat 32
Ostașii înzăuați ai primilor domni pămînteni 33
Războinici ardeleni din vechile picturi murale 37
Cavalerii lui Negru vodă 39
Costumul la curtea domnească din Argeș 41
Garderoba Basarabilor 42
Jupanele timpului. Curtenii 51
Clerici, meșteșugari, mineri 54
Portul lui Vlaicu vodă 56
Hainele de vilar 58
Costumul de cavaler al voievodului 59
Hlamida de purpură 59

PRINCIPATELE ÎN SECOLUL AL XV-LEA 63

Mircea cel Mare și vitejii lui 63
Oștile lui Alexandru cel Bun 64
Voinici în vremea lui Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș 67
Vînt de răsărit... 72
Țăranii 77
La curțile domnilor : mîndrele șube de postav și pălăriile îmblănite 79

Pag.

Mitra de cocîrlat 80
Zanvel, din cetatea Tîrgoviștei 86
Nemeși români, jupînițe, tîrgoveți, cerșetori 87
La poartă la Ștefan vodă 90
Cojoacele de camhă 92
Caftanul de aur 95
Portul doamnelor, domnițelor și jupîneselor 96
Sfetnicii domniei 103
Pălăriile-sită și giolgiul 106
Șepcile frîncești ale lui Vlad Țepeș și pălăria lui Radu cel Mare 115
Negutători și gealați 125

SECOLUL MĂRGĂRITARELOR **127**

Armate românești din veacul al XVI-lea 127
Platoșele luptătorilor lui Petru Rareș 132
Moldoveni și lefegii străini în timpul lui Despot Eraclidul și Alexandru Lăpușneanu 136
Despre pîlcurile de oșteni ale lui Ioan vodă 137
Armate de curteni și simbriași pe vremea lui Petru Șchiopul și a lui Petru Cercel 139
Soldați mercenari și ostași de țară sub domnia lui Mihai Viteazul 142
Înșir-te mărgărite... 151
Opincile de scoarță ale țăranilor 152
Chepenege, dulame, feregele 153
Năframele de fir și horbotă 154
Tichiile stropite cu perle 156
Cușmele și glugile roșii 156
Căciuli răsăritene de zibelină 157
Husarica 158
Moda orientului și mărfurile transilvane 159
Vremea lui Neagoe și a lui Petru Rareș 162
Straiele boierilor 163
Șubele de aur ale doamnei Voica 170
Slugile domnului 173
Portrete basarabești 177
Dregătorii țării 192
Comornițele lui Rareș 198
O vădană pribeagă și suita ei 202
La curțile Chiajnei 205

Sumane și rădvane 208
Mesalul 210
Ștefan Tomșa, iubitorul de adamască 211
Pălăriile nemțești ale lui Ioan vodă 215
Iașii în 1585 216
Gugiuman cu olmazuri și rude la Murano 217
O foaie de zestre domnească 219
Avuțiile lui Iancu Sasul 226
Un pretendent cu cercel la curtea regelui Franței 226
Dulama pe trup 227
Îmbrăcămintea unui domn războinic : Mihai Viteazul 232
Gulerele de horbotă ale doamnei Stanca 237
Sfetnicii 241

VEACUL ORIENTALIZĂRII 249

Uniforme românești din Moldova și Muntenia în veacul al XVII-lea 249
Halebardierii și armașii voievodului Grațiani 255
Seimeni și drabanți sub Matei Basarab și Vasile Lupu 257
Haine militare românești de modă turcească 262
Steaguri brîncovenești 268
Despre modele veacului al XVII-lea 271
Tocmelile casei lui Radu Mihnea 273
Calapodari și tichigii 276
Baibaracele și poturii 279
Straiele norodului 281
Iubirea lui Bogdan. Movileștii 296
Cojoacele de samur. Un tron pentru o femeie 305
Veșminte de brocart și urșinice 312
Nesecatele vistierii ale unui voievod moldovean 315
Samurii și altembasul 316
Nunți domnești rămase de pomină 328
Boieri și jupînițe 333
Casele de piatră ale lui Matei vodă 339
Rochiile doamnei 346
Divaniții munteni 346
Un tricorn oriental 350
Din catagrafiile unor averi : elegantul Mihnea și frumoasa Nedelea 352

Pag.

Bogatul pribeag Burdujea vodă 354
Safta, din neamul Boieștilor 355
Alai boieresc pe ulițele Iașilor 358
Gulerele de horbotă ale jupîneselor 359
Alte înrîuriri apusene 362
Dughenile moldovenești din vremea Ducăi vodă 365
Șlicele pe timpul Hînceștilor 369
Cabanițele împărătești 370
Vulpile negre 373
Patima conteșului 374
O pălărie voievodală în trei colțuri 376
Haina românească sub domnia lui Altîn-Bei, prințul aurului 377
Foi de zestre și veselii bucureștene 379
Portrete brîncovenești 382
Zavistie la curtea din Iași 386
Jupîni, negustori, tîrgoveți și voievozi la capătul veacului 388
O dulamă de șahmarand pentru un codru de pîine 392
Beizadeaua ostatic cu perucă pudrată 394

NOTE BIBLIOGRAFICE 398

ERATĂ

Vol.	Pag.	rîndul	în loc de	se va citi
I	135	16 de jos	ori la Iași	ori, iarăși,
I	254	19 de jos	domnitorul decapitat	fiul domnitorului decapitat
II	112	10 de jos	Théodore Blancard (86), Maria Mavrogheni este și	Thomas Hope, așa cum și Nicolae Mavrogheni și-a

Vol. I și II — lei 26

Biblioteca de artă

51

Arte și civilizații

mode și veșminte din trecut

Al. Alexianu este cunoscut prin studiile și articolele privind arta feudală românească și istoria literaturii noastre vechi.

Mode și veșminte din trecut, rodul unor căutări laborioase și pasionate, reușește să surprindă ceea ce este efemer și etern totodată, nu atît în fluctuația hainelor, cît mai ales în destinul culturii materiale a poporului nostru.

Cartea nu este numai o fereastă spre trecut. Ea deschide perspective și taie făgașuri pentru cei care se vor apleca în viitor peste faptele și lucrurile vremilor de odinioară.